

Львівський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Частина 1

Підручник

Львів
2019

УДК 343.13(447)(075.8)
К82

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 листопада 2018 р. № 4)*

Рецензенти:

В. С. Канцір, доктор юридичних наук, професор;
О. О. Юхно, доктор юридичних наук, професор;
В. О. Кучер, кандидат юридичних наук, доцент

К82 **Кримінальний процес**: підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.

ISBN 978-617-511-287-8

Підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Кримінальний процес» у закладах вищої освіти. Відображено сучасний стан і перспективи розвитку вітчизняного кримінального процесу з урахуванням практики його застосування, зокрема практики Європейського суду з прав людини.

Для курсантів, студентів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів вишів і факультетів юридичної спрямованості усіх форм навчання. Може бути корисним для працівників судових і правоохоронних органів (*станом законодавства на 01 листопада 2018 року*).

УДК 343.13(447)(075.8)

© Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В.,
Дуфенюк О. М. та ін., 2019
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISBN 978-617-511-287-8

ВСТУП

Зробивши цивілізаційний вибір – європейська за змістом, а не за географічними ознаками, демократична за формою державного управління, а не задекларована політиками, правова за культурою, а не віртуально визначена у статті 1 Конституції України держава, українське суспільство нині переживає дуже складні процеси трансформації. Збалансування системи координат, якими відтепер здійснюватиметься цей процес перетворення, на котрий впливає велика кількість внутрішніх і зовнішніх чинників, – це питання збереження та подальшого укріплення української державності, встановлення соціального взаємопорозуміння та цивілізованих відносин між органами державної, місцевої влади та громадянами. Визначальними у формуванні такої системи координат є фундаментальні уявлення про сутність, засоби гарантування та співвідношення прав і свобод людини і громадянина в Україні. Кримінальне провадження є одним із ключових державних механізмів вирішення соціально-правових конфліктів. Від того, наскільки у законодавстві забезпечено їх справедливе вирішення, а у правозастосовній практиці – дотримані його нормативні приписи, залежить успішність становлення України як демократичної, правової держави.

Кримінальний процес – навчальна дисципліна, яку опановують здобувачі вищої освіти у вищих юридичного спрямування, – забезпечує засвоєння комплексу теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для правильного застосування норм кримінального процесуального права в їхній юридичній діяльності.

Підручник виконано відповідно до програми навчальної дисципліни «Кримінальний процес», на основі чинного кримінального процесуального законодавства України, практики його

застосування органами досудового розслідування, прокурорами, захисниками, судами, іншими учасниками кримінального провадження і практики Європейського суду з прав людини.

Авторський колектив намагався відобразити та розкрити сутність положень чинного вітчизняного законодавства у взаємозв'язку з практикою його застосування в контексті неухильного забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні.

У навчальному підручнику послідовно розкрито весь обсяг тем курсу «Кримінальний процес», які охоплюють Розділи та Глави КПК 2012 року. До видання підручника у чинне законодавство можуть бути внесені зміни та доповнення, тому автори виклали матеріал у формі, яка дасть змогу сформувати у здобувачів вищої освіти комплекс теоретичних знань і навичок, що допоможуть самостійно опанувати зміни у нормативно-правовій регламентації кримінальних процесуальних правовідносин.

Автори будуть щиро вдячні за конструктивну критику і пропозиції щодо покращення цього видання. Їх можете надсилати на нашу електронну скриньку kkpk@lvduvs.edu.ua.

Тема 1

ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ)

- 1.1. Поняття кримінального процесу (кримінального провадження). Співвідношення кримінального процесу (кримінального провадження) з іншими видами діяльності*
- 1.2. Завдання кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.3. Стадії кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.4. Функції кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.5. Історичні типи кримінального процесу (кримінального провадження)*
- 1.6. Наука кримінального процесу*
- 1.7. Кримінальна процесуальна форма*
- 1.8. Кримінальні процесуальні гарантії*

1.1. Поняття кримінального процесу (кримінального провадження). Співвідношення кримінального процесу (кримінального провадження) з іншими видами діяльності

Судово-правова реформа в Україні більше ніж за двадцять років пройшла складний шлях від задекларованої Концепції

судово-правової реформи¹ в 1992 р. через гострі дискусії та полеміки, неготовність законодавця вибрати між різними концептуальними підходами до загострення криміногенної ситуації в країні. І в 2012 р. законодавець започаткував формування відносин між громадянином, чії законні права й інтереси порушувались іншими суб'єктами суспільних відносин і державою, що виступає гарантом забезпечення та механізмом відновлення порушених законних прав та свобод громадян через процесуальну діяльність визначених державних органів і посадових осіб.

Захист законних прав, свобод й інтересів особи є головним завданням держави. Боротьба із таким негативним явищем, як злочинність, є пріоритетним напрямом державних органів та посадових осіб. Саме тоді, коли вчиняється кримінальне правопорушення, держава бере на себе обов'язок ужити усіх можливих заходів щодо встановлення осіб, що його вчинили, притягнення їх до відповідальності, призначення адекватного покарання, відшкодування заподіяної шкоди та відновлення порушених прав.

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, що набув чинності у листопаді 2012 р., в деякі положення були внесені революційні зміни в окремих порядках кримінального провадження. Важливою ознакою державної діяльності є її нормативна урегульованість. Держава є обмеженою у можливостях впливати на особу та суспільство певними межами, процесуальним порядком, які в правовій державі є результатом взаємодії трьох гілок держави: законодавчої, виконавчої та судової. Особа, суспільство не можуть вагомо вплинути на зниження рівня злочинності, покарання винуватих у вчиненні кримінального правопорушення будь-яким способом поза межами встановленої процедури, що гарантує права і свободи осіб, що беруть участь у цій діяльності.

¹ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 30. Ст. 426.

Кримінальне провадження передбачає можливість застосування заходів, що у великій частині значно обмежують законні права та свободи особи. Заразом застосування цих заходів примусу має бути законним, обґрунтованим, супроводжуватися можливістю перевірки з боку наглядових і контролюючих інстанцій, наділенням комплексом прав та обов'язків осіб, щодо яких передбачається застосування таких заходів.

Визначення поняття будь-якого явища передбачає дослідження основних його ознак. Не буде винятком кримінальний процес (кримінальне провадження), що є суспільним явищем, яке характеризується певною сукупністю ознак.

Насамперед кримінальний процес (кримінальне провадження) – це діяльність спеціальних уповноважених державних органів та посадових осіб (слідчого, оперативних підрозділів, прокурора, слідчого судді, судді, суду).

Діяльність цих державних органів є видом державної діяльності, що полягає у розслідуванні кримінальних правопорушень, їх судовому провадженні, а також перевірки законності й обґрунтованості винесених судових рішень.

Проте розгляд кримінального процесу (кримінального провадження) лише як діяльності компетентних органів не враховує того, що у сферу кримінальних процесуальних відносин залучається значна кількість інших суб'єктів, які мають окремий процесуальний статус, тобто наділяються процесуальними правами та мають процесуальні обов'язки. Такими суб'єктами можуть бути підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач та ін. У разі цього варто зауважити, що діяльність державних органів та посадових осіб, безумовно, є визначальною, без їх діяльності кримінального провадження не може бути взагалі. Саме через дії і рішення компетентних державних органів і посадових осіб інші суб'єкти кримінального провадження реалізують власні права та виконують обов'язки. В разі цього, реалізація останніми своїх прав може суттєво вплинути на напрями кримінального провадження. Зв'язок між державними органами та посадовими особами з одного боку та іншими суб'єктами, які залучаються у сферу

кримінального провадження можна визначити як **кримінальними процесуальними правовідносинами**.

Указана діяльність державних органів і посадових осіб суворо регламентована кримінальним процесуальним законодавством, провадиться у визначеному порядку, тобто має визначену процесуальну форму. Дотримання кримінального процесуального законодавства у кримінальному провадженні є виявом реалізації засади законності та необхідною умовою ухвалення правосудного рішення. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої і судової влади виконують свої повноваження у встановлених Конституцією межах та відповідно до законів України. Органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. В ч. 1 ст. 68 Конституції України закріплений обов'язок громадян України неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України.

Наступною ознакою кримінального процесу (кримінального провадження) є те, що ця діяльність спрямована на вирішення специфічних завдань, які притаманні саме їй. Відповідно до ст. 2 КПК, завданнями кримінального провадження є: захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Повне і правильне розуміння будь-якого явища, окрім виявлення його сутності, передбачає виявлення його співвідношення із суміжними поняттями. У кримінальній процесуальній літературі, законодавстві з поняттям «кримінальний процес» застосовуються поняття «кримінальне провадження» та «кримі-

нальне судочинство». Всі ці поняття є рівнозначними, тотожними, хоча буквальне тлумачення етимології цих понять може спонукати до думки про їхній різний зміст. Рівноцінність цих понять обумовлена тим, що ще в Статуті кримінального судочинства 1864 р. цей термін застосовувався і до досудового етапу діяльності. Деякою мірою КПК 2012 р. реанімував такого суб'єкта, як судовий слідчий, у дещо іншому значенні, а саме: слідчий суддя, який провадить судовий контроль за досудовим розслідуванням у питаннях обмеження законних прав, свобод та інтересів особи.

У радянський період нормативно-правовий акт, що визначив основні положення провадження на досудових і судових стадіях, називався «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік». У сучасний період ідентичність цих понять обумовлена більше традицією, а також особливим статусом судової гілки влади на стадії досудового розслідування.

Складнішим є співвідношення понять «кримінальний процес» і «правосуддя». З одного боку, кримінальний процес – це діяльність не тільки суду, але й органів досудового розслідування та прокурора, тобто можна припустити, що в цьому значенні кримінальний процес – поняття більш широке.

З іншого – правосуддя – це діяльність не тільки у кримінальному провадженні, але й у порядку цивільного судочинства, тобто на судових стадіях кримінальний процес є складовою правосуддя. Заразом кримінальний процес – це діяльність компетентних органів та посадових осіб, а також система кримінальних процесуальних відносин, правосуддя ж – діяльність тільки суду. Відтак у цій частині правосуддя у кримінальному провадженні – поняття вужче, ніж кримінальний процес на тих самих стадіях.

Отож *кримінальний процес (кримінальне провадження)* – це суворо регламентована нормами кримінального процесуального права діяльність державних органів і посадових осіб щодо досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень з метою виконання специфічних завдань, а також система правових відносин між указаними органами й іншими суб'єктами кримінального судочинства.

1.2. Завдання кримінального процесу (кримінального провадження)

Будь-яка діяльність передбачає досягнення остаточного результату і він буде позитивним тільки тоді, коли будуть виконані усі завдання, які виникають у процесі цієї діяльності.

Завдання: 1) наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа й ін. Настанова, розпорядження виконати певне доручення. Бойове завдання; 2) мета, до якої прагнуть; те, що хочуть зробити².

Отже, *завдання кримінального провадження* – це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, який повинен бути виконаний уповноваженими державними органами та посадовими особами у кримінальному провадженні під час досудового розслідування або судового розгляду кримінальних правопорушень. Також варто зазначити, що держава доручає відповідним уповноваженим органам та посадовим особам виконати певні дії і вони є обов'язковими, тільки після їх виконання буде досягнута мета, яка декларується в Основному Законі – Конституції України, норми якої мають безпосередню дію.

Згідно зі ст. 2 КПК *завданнями кримінального провадження є:*

1. *Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.* Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Декларування в нормі Основного Закону цього положення потребує від держави створення надійних механізмів захисту особи та суспільства від суспільно небезпечних діянь заразом від кримінальних правопорушень. Інструментом цього механізму є матеріальні та процесуальні норми. Норми матеріального права визначаються у кримінальному праві, норми процесуального –

² Словник української мови: в 11 т. Т. 3. 1972. С. 40.

у кримінальному процесуальному праві. Відповідно, матеріальні норми визначають діяння, які визнаються суспільно небезпечними, винними, протиправними та караними, а процесуальні норми визначають порядок притягнення винних осіб до відповідальності.

Виконання завдання захисту особи, суспільства та держави у кримінальному судочинстві реалізується через функціональне призначення державних органів та посадових осіб, які застосовують норми кримінального процесуального права. Правозастосовна діяльність кожної уповноваженої посадової особи має свої специфічні особливості залежно від стадії кримінального провадження. Органи досудового розслідування на стадії досудового розслідування зобов'язані встановити обставини кримінального правопорушення, довести винуватість особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законодавства під час досудового розслідування, а також за оперативнорозшуковою діяльністю компетентних органів, підтримує обвинувачення в суді. Роль суду в правозастосовній діяльності є головною, він виконує функцію правосуддя. Саме за обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили ми можемо говорити про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення і називати її злочинцем.

2. Охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Вона відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Перелік учасників кримінального провадження міститься в п. 25 ст. 3 КПК, якими є: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового

розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, засталодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Кожний із учасників кримінального провадження має своє функціональне призначення та наділений сукупністю процесуальних прав й обов'язків.

Державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження, а саме: прокурор, слідчий, суд, суддя, слідчий суддя – зобов'язані забезпечити реалізацію законних прав та інтересів осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства – це, зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та ін. У кримінальних процесуальних нормах передбачений чіткий порядок таких дій, наприклад, роз'яснення прав та обов'язків учасників кримінального провадження та вручення їм пам'ятки, забезпечення реалізації права на захист під час досудового та судового провадження тощо. Особа, яка залучається до кримінального провадження набуває певного процесуального статусу та одночасно стає учасником кримінального процесу з моменту настання відповідного юридичного факту. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК, підозрюваним є особа, якій повідомлено про підозру або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а також особа щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений для вручення повідомлень.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Завдання швидкого розслідування і судового розгляду полягає в обов'язку органів держави у строки, передбачені законом, встановити всі обставини події кримінального правопору-

шення і виявити всіх осіб, які його вчинили, щоб максимально наблизити призначення винуватому покарання від моменту вчинення кримінального правопорушення. Пленум Верховного Суду України у Постанові № 3 «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» від 1 квітня 1994 р., звернув увагу суддів на необхідність підвищення особистої відповідальності за своєчасний та якісний розгляд судових справ³.

Навмисне порушення процесуального закону або несумлінність, що спричинили тяганину під час розгляду кримінальних справ, істотно обмежили права і законні інтереси громадян, доцільно розглядати з урахуванням конкретних обставин як неналежне виконання професійних обов'язків судді. Це стосується й органів досудового розслідування та прокуратури.

Крім того, Пленум Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 1 Постанови № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2014 р. указав, що під час правосуддя судам варто враховувати те, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на судовий розгляд своєї справи упродовж розумного строку.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), визначаючи межі перебігу таких строків, треба ґрунтуватися на такому.

У кримінальному провадженні враховується і період досудового розслідування, і період судового розгляду й апеляційного провадження. В разі цього перебіг строків у кримінальному провадженні починається з часу, коли особі повідомлено про підозру, або з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а закінчується у момент, коли

³ Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного суду України від 01 квітня 1994 р. № 3. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-94>

вирок набрав законної сили або кримінальне провадження закрито загалом або щодо конкретної особи.

Так, згідно зі ст. 6 Конвенції виконання судового рішення є частиною судового розгляду, завершальною стадією судового провадження. З огляду на це, під час розгляду питань про відстрочку, розстрочку, зміну або встановлення способу і порядку виконання рішення, а також під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби судам необхідно дотримуватися вимог Конвенції щодо виконання судового рішення упродовж розумного строку (справи «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 року, «Ромашов проти України» від 27 липня 2004 року, «Дубенко проти України» від 11 січня 2005 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. й ін.)⁴.

Завдання *повного* досудового розслідування та судового розгляду забезпечується установленням у кримінальному провадженні всіх обставин, що входять у предмет доказування (ст.ст. 91, 485 КПК). Так, у кожному кримінальному провадженні мають бути встановлені такі обставини: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримі-

⁴ Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 11. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>

нальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Забезпечення *неупередженого* досудового розслідування та судового розгляду здійснюється через вимогу положень ч. 2 ст. 9 КПК, за якою прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Для ухвалення неупереджених рішень слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку (ч. 1 ст. 94 КПК).

4. Щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У західній правовій літературі належну правову процедуру (від англ. – *due process of law*) розуміють як застосування права органами правосуддя (судами) відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для

гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина, разом і юридичної особи⁵.

До ознак правової процедури в юридичній літературі відносять такі:

- є особливим різновидом правовідносин, що мають процедурний характер та визначають особливості юридичної практичної діяльності;

- має цілісний характер, оскільки складається із певної послідовності дій суб'єктів юридичної процедури, внаслідок чого досягається певний результат;

- виникає на підставі норм права, тобто має офіційний правовий характер;

- порядок проведення правової процедури регламентується відповідними процедурними нормами права;

- має власну націленість, що полягає у зміні правової дійсності;

- має інтелектуальний та волевий характер, оскільки залежить від свідомості та волевиявлення суб'єкта юридичної процедури;

- визначає послідовність діяльності суб'єктів юридичної процедури;

- наслідком проведення правової процедури є реалізація прав, свобод, законних інтересів суб'єкта права або виконання юридичних обов'язків;

- виявляється у юридичній діяльності;

- становить сукупність послідовних актів поведінки, кожний з яких спричинює відповідні локальні наслідки, що впливає на зміст та результативність усієї правової процедури⁶.

Конституційне положення про застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні гарантує право

⁵ Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизначений стандарт функціонування судової влади. *Адвокат*. 2012. № 5. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_5_2

⁶ Николина К. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. Вип. 94. С. 44–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13

особи, якій кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, на звернення до компетентного державного органу відповідної компетенції для захисту свого права на життя, свободу та власність, а також для захисту будь-якого іншого права, гарантованого законодавством. Воно додатково охоплює право бути заслуханим у судовому засіданні, а також право на подання доказів наявності юридичних фактів, які стосуються зазначеного права особи.

Своєю чергою, реалізуючи засаду публічності у кримінальному провадженні, прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

З іншого боку, особа, яка притягується до кримінальної відповідальності використовує надану сукупність процесуальних прав і гарантій у кримінальному провадженні для свого захисту від висунутих підозр та обвинувачень.

Як зазначається у науковій літературі належна правова процедура (з англ. – *due process of law*) – це застосування права органами правосуддя (судами) відповідно до встановлених і санкціонованих державою юридичних принципів і процедур для гарантування і захисту конституційних та індивідуальних прав людини і громадянина, разом і юридичної особи⁷.

Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні – це встановлені кримінальним процесуальним законодавством способи реалізації норм кримінального процесуального права, що забезпечують досягнення цілей правового регулювання кримінальних процесуальних відносин у сфері порядку досудового розслідування та судового розгляду.

⁷ Шевчук Станіслав. Основи конституційної юриспруденції. Х.: Консум, 2002. 296 с.

1.3. Стадії кримінального процесу (кримінального провадження)

Кожна діяльність має певні етапи, під час яких необхідно виконувати дії, що обумовлені специфікою певного виду цієї діяльності. Кримінальна процесуальна діяльність також проходить певні етапи, які характеризуються колом суб'єктів, процесуальних дій та процесуальних рішень.

Стадія – певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості⁸.

Стадія кримінального процесу (кримінального провадження) – це відносно відокремлена його частина, що характеризується специфічними завданнями, колом суб'єктів, кримінальними процесуальними діями та правовідносинами, а також колом процесуальних рішень.

Кожна стадія відокремлюється одна від одної підсумковим процесуальним рішенням, яке розмежовує попередню стадію від наступної, завершує вчинення сукупності процесуальних дій, які притаманні попередній стадії та дає можливість проводити подальші процесуальні дії, а також втрату (набуття) попередніх (нових) процесуальних прав учасників кримінального провадження та припинення (вступу) в попередні (нові) процесуальні відносини.

Стадії кримінального процесу (кримінального провадження):

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);

⁸ Словник української мови: в 11 т. Т. 9. 1978. С. 635.

7) провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Досудове розслідування – це перша стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК). Хоча варто зауважити, що кримінальні процесуальні відносини можуть починатись і до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а саме коли особа повідомляє про факт учинення кримінального правопорушення або готування до нього і тоді така особа набуває процесуального статусу заявника, що, своєю чергою, наділяє таку особу певними правами й обов'язками, а також покладається обов'язок на слідчого, прокурора внести ці відомості до ЄРДР невідкладно, але не пізніше 24 годин.

На цій стадії з боку державних органів беруть участь такі посадові особи, як слідчий, прокурор, оперативний підрозділ, слідчий суддя, а також інша уповноважена особа здійснювати досудове розслідування. Щодо фізичних та юридичних осіб, то з їх боку можуть брати участь потерпілий та його представник, підозрюваний, захисник підозрюваного, свідок, цивільний позивач, цивільний відповідач та ін.

Основний зміст дії державних органів та посадових осіб на цій стадії:

– провадять процесуальну діяльність з прийняття та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та приймають рішення про початок досудового розслідування;

– проводять досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства та кримінальних проступків у формі дізнання.

Підготовче провадження – це стадія кримінального провадження, на якій суддя за участю прокурора та інших суб'єктів кримінального провадження вирішує питання про можливість

призначення матеріалів кримінального до судового розгляду в суді першої інстанції. За результатами розгляду, згідно з ч. 3 ст. 314 КПК, суддя може ухвалити одне з таких рішень:

- затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;

- закрити провадження у разі встановлення підстав, передбачених пп. 4–8, 10 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК;

- повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК;

- направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

- призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

- доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь.

Судовий розгляд – центральна, стадія кримінального провадження, на якій суддя одноособово або суд колегіально у складі двох суддів і трьох присяжних у відкритому (закритому) судовому засіданні за участю сторін кримінального провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, а також інших осіб розглядають і вирішують матеріали кримінального провадження по суті, тобто питання про винуватість або невинуватість осіб, притягнутих до відповідальності, про застосування покарання та інші питання.

Вирішуючи питання по суті, суддя, суд здійснює правосуддя. За результатами судового розгляду в суді першої інстанції може бути ухвалено одне з таких рішень:

- вирок (обвинувальний або виправдувальний);
- про закриття кримінального провадження;

– про застосування або незастосування примусових заходів медичного характеру;

– про застосування або незастосування примусових заходів виховного характеру.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального провадження, суть якої полягає у діяльності вищого за інстанційністю суду, яка провадиться у випадках подання апеляцій прокурором або особами, які мають на неї право, щодо рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили. Ця діяльність пов’язана з перевіркою законності й обґрунтованості рішень суду першої інстанції.

За результатами такого перегляду суд апеляційної інстанції ухвалює одне з таких рішень:

– залишає вирок або ухвалу без змін;

– змінює вирок або ухвалу;

– скасовує вирок повністю або частково й ухвалює новий вирок;

– скасовує ухвалу повністю або частково та ухвалює нову ухвалу;

– скасовує вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження;

– скасовує вирок або ухвалу і призначає новий розгляд у суді першої інстанції (ч. 1 ст. 407 КПК).

Особливості підсумкових рішень має ця стадія за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди та за скаргою на ухвали слідчого судді (ст. 407 КПК).

Виконання судових рішень – це стадія кримінального провадження, на якій суд, що ухвалив рішення, вирішує питання, які виникають під час його виконання вироку, а інколи – після його виконання. Вирок, на який не подано апеляції у встановлений законом строк, набуває законної сили і звертається до виконання судом, що його постановив.

Касаційне провадження – це стадія кримінального провадження, на якій суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанції, з огляду на подану на них касаційну скаргу.

Судом касаційної інстанції є Верховний суд (п. 21 ст. 3 КПК).

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

- залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення;
- скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції;
- скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;
- змінити судові рішення (ст. 436 КПК).

Проведення за нововиявленими або виключними обставинами – це стадія кримінального провадження, в якій судові рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами, тобто такими обставинами, які не були відомі суду на час судового розгляду під час винесення судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку або ухвали, що належить переглянути.

Нововиявленими обставинами визнаються:

- штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;
- скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути;
- інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі собою або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Виключними обставинами визнаються:

- встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи;

– встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом;

– встановлення вини судді у вчиненні злочину або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судове рішення.

1.4. Функції кримінального процесу (кримінального провадження)

Поняття «функція» (від лат. *functio* – звершення, виконання), має декілька значень залежно від напрямів його використання. Якщо ми говоримо, що кримінальний процес – це діяльність у межах системи кримінального процесуального права, а також діяльність суворо визначеного кола (системи) державних органів і посадових осіб із метою забезпечення завдань кримінального провадження, то під функціями кримінального провадження варто розуміти основні напрями діяльності державних органів та посадових осіб, а також інших учасників, які залучаються до сфери кримінального судочинства. Багатоаспектність та неоднорідність кримінальної процесуальної діяльності пояснюється тим, що різні органи, такі, як суд, прокуратура, органи досудового розслідування, а також такі учасники, як потерпілий, підозрюваний, обвинувачений провадять цю діяльність за декількома напрямками.

Загальноприйнятою та переважаючою позицією в теорії вітчизняного кримінального процесуального права є позиція, яка вирізняє три основні функції – це **обвинувачення, захисту та судового розгляду (правосуддя)**. Так, відповідно до ч. 3 ст. 22 КПК під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган або службу особу. Відповід-

но до цього положення здійснення двох різних напрямів діяльності, тобто функцій одним органом або особою є неможливим.

Функція обвинувачення – це діяльність державних органів і посадових осіб, а в окремих випадках і потерпілого, спрямована на викриття особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності, і забезпечення застосування до неї справедливого покарання.

Ця функція у кримінальному провадженні реалізується відповідно до ч. 5 ст. 22 КПК прокурором у таких діях:

- повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;
- звернення з обвинувальним актом до суду;
- підтримання державного обвинувачення у суді.

У випадках, передбачених КПК України, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником у провадженнях приватного обвинувачення. У разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення у суді, ця функція може бути реалізована потерпілим.

Функція захисту у кримінальному провадженні полягає у реалізації сукупності процесуальних дій, передбачених кримінальним процесуальним законом, спрямованих на спростування підозр або обвинувачення, на встановлення невинуватості підозрюваного або обвинуваченого або обставин, що пом'якшують його відповідальність або звільняють від кримінальної відповідальності.

Функція захисту здійснюється підозрюваним, обвинуваченим, виправданим, засудженим через реалізацію права на захист, яке полягає у наданні ними можливості:

- надати усні або письмові пояснення з приводу підозри або обвинувачення;
- право збирати і подавати докази;
- брати особисту участь у кримінальному провадженні;
- користуватися правовою допомогою захисника;
- реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

І з метою забезпечення реалізації функції захисту, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. У випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Правосуддя як процесуальна функція полягає у перевірці й оцінці зібраних у кримінальному провадженні доказів та в ухваленні рішення з питання винуватості або невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Ця функція за своєю суттю є судовою, вона належить суду, який розглядає і вирішує справу.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускаються (ст. 124 Конституції України).

Згідно з ч. 1 ст. 21 КПК кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Судочинство у кримінальному провадженні здійснюється судами загальної юрисдикції, а також у випадках, передбачених законом, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Окрім указаних функцій, у теорії кримінального процесу виокремлюють й інші функції.

1.5. Історичні типи кримінального процесу (кримінального провадження)

Проблема визначення типів кримінального судочинства завжди була об'єктом дослідження науковців. На сьогоднішньому етапі державотворення їх вивчення має основне значення для

з'ясування соціальних причин реформування сучасного українського кримінального судочинства в напрямі змагальності. Вона спричиняла і спричинятиме багато диспутів, разом і як значення типу сучасного українського кримінального процесу.

Історичний тип кримінального судочинства характеризується способами, методами, відправлення правосуддя та суб'єктами, що беруть у ньому участь на певному етапі розвитку держави (державно-політичного режиму) та правової культури суспільства.

Більшість процесуалістів вирізняють три типи кримінального процесу (провадження):

- обвинувальний;
- розшуковий;
- змішаний.

Обвинувальний (змагальний) процес розуміли як спір про право двох формально та юридично рівних сторін перед незалежним від них судом. У разі цього сторони активно захищають власні інтереси, а, отже, здійснюють процес. Суд займає пасивну позицію і покликаний лише вирішити їх спір.

Розшуковий (інквізиційний) процес володіє діаметрально протилежними ознаками ніж обвинувальний (змагальний). У ньому відсутні сторони та їх спір як такі, оскільки один державний орган одночасно виконує декілька функцій і обвинувача, і суду, і захисника.

Змішаний (континентальний) процес поєднує ознаки двох попередніх типів. Виник цей тип у Франції після буржуазної революції 1789–1794 рр. Класичного виду набув у КПК Франції 1808 р. за Наполеона I, згодом був прийнятий більшістю континентальних держав, зокрема Російською імперією 1864 р. із прийняття Статуту кримінального судочинства.

У процесі історичного розвитку погляди вчених на історичні типи піддавалися трансформації. Дещо відокремленим у цьому плані є підхід А. Ф. Коні, який класифікує типи кримінального процесу, ґрунтуючись не на наявності або відсутності сторін і спору між ними, а з основоположного принципу оцінки і дослідження доказів у правозастосовній діяльності

суду. Відповідно, вчений виокремив *п'ять етапів здійснення правосуддя*:

- свобода внутрішнього переконання в разі обмеженого кола доказів (античний або інший стародавній світ);
- немає необхідності у внутрішньому переконанні в разі панування ордалій (Раннє Середньовіччя, ранній феодалізм);
- упередженість внутрішнього переконання в разі панування догм християнської Церкви (станово-представничий феодалізм, розквіт Середньовіччя);
- пов'язаність внутрішнього переконання в теорії формальних доказів (Пізнє Середньовіччя, абсолютизм);
- свобода внутрішнього переконання нового часу⁹.

Ця типізація етапів розвитку кримінального процесу загалом широко не застосовувалась, оскільки автор не вважав за мету на цій підставі розмежувати види кримінального процесу.

Наступний підхід до розуміння етапів кримінального процесу пропонує поза історичну ідеалізацію, теоретичне узагальнення реальних процедур кримінального провадження. Як наслідок, виникають не історичні, а ідеальні типи процесу: змагальний і розшуковий.

Змагальний ідеальний тип характеризується такими ознаками:

- наявністю двох протилежних сторін обвинувачення та захисту;
- процесуальною рівністю сторін;
- наявністю незалежного від сторін суду, без якого змагальність є неможливою.

Ознаками розшукового ідеального типу процесу будуть:

- відсутність самостійних сторін, оскільки їх діяльність замінена активністю органу, що веде провадження – розшук;
- підкорення органу розшуку підозрюваного (обвинуваченого), який є об'єктом дослідження, підслідним;

⁹ Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Избранные труды и речи; сост. И. В. Потапчук. Тула, 2000. С. 80–82.

– відсутність спору сторін, замість якого джерелом руху є воля, веління закону.

У радянський період кримінальної процесуальної науки вирізнили такі типи кримінального процесу: рабовласницький, феодальний, буржуазний, соціалістичний.

Метою формування нової радянської типології кримінального судочинства було наукове обґрунтування якісної відмінності соціалістичного кримінального процесу від буржуазного.

1.6. Наука кримінального процесу

Кримінальне судочинство є об'єктом вивчення науки (теорії) кримінального процесу. Теорія кримінального процесу оперує кримінальними процесуальними нормами і судово-слідчою практикою їх застосування. Саме норми кримінального процесуального права та практика їх застосування є об'єктом науки кримінального процесу. Інтерес науки кримінального процесу до вказаного об'єкта полягає не тільки у банальній констатації фактів та явищ правової дійсності, але й у їх прогнозуванні та розробленні подальших напрямів удосконалення. Власне теорія намагається визначити у досліджуваних об'єктах властивості, зв'язки та закономірності. Саме властивості, зв'язки та закономірності об'єкта утворюють предмет науки.

Наука кримінального процесу – сукупність поглядів, ідей, концепцій, учень про систему кримінального процесуального права, його окремі інститути та норми; аналізує правозастосовну практику на досудових та судових стадіях кримінального провадження, визначає та досліджує проблемні питання вдосконалення та розвитку кримінального процесу.

Система науки кримінального процесу охоплює такі розділи:

– історію розвитку вітчизняного і зарубіжного кримінального процесуального законодавства і практику його застосування;

– сучасне кримінальне процесуальне законодавство України та зарубіжних країн, практику його застосування;

– наукові проблеми вітчизняного та зарубіжного кримінального процесу (визначення різноманітних понять, тенденцій і перспектив розвитку законодавства і практики його застосування та ін.).

Кримінальна процесуальна наука вивчає закономірності розвитку кримінального процесу, систему його засад, ефективність процесуальної форми і процесуальних гарантій правосуддя, особливості статусу окремих учасників процесу, проблеми вдосконалення їх правовідносин та процесуальної діяльності загалом, проблеми забезпечення прав і свобод людини під час здійснення судочинства¹⁰.

Предметом теорії кримінального процесу є:

– внутрішній логічний зміст, структура і система норм кримінального процесуального права;

– соціальні інтереси і потреби, що є в основі кримінальних процесуальних норм та інститутів;

– правовідносини, що виникають у кримінальному провадженні як форма практичної реалізації правових приписів;

– порушення кримінальних процесуальних норм, що виникають у ході кримінальної процесуальної діяльності, їх причини та способи усунення;

– типи, форми, тенденції розвитку зарубіжного кримінального процесу, їх позитивні сторони, недоліки і вплив на вітчизняне процесуальне законодавство;

– історія та напрями розвитку кримінального судочинства;

– історія вивчення кримінального судочинства (історіографія науки кримінального процесу)¹¹.

Окрім предмета, кримінальна процесуальна наука використовує методи, які становлять сукупність прийомів і способів дослідження предмета.

¹⁰ Тертишник В. М. Кримінальне-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., доп. і переробл. К.: Вид-во А.С.К., 2003. С. 37.

¹¹ Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М.: КНОРУС, 2008. С. 20.

У науці кримінального процесуального права застосовуються такі методи:

- загальний діалектико-матеріалістичний;
- загальнонауковий, який охоплює (аналіз, синтез, індукція й дедукція, аналогія, порівняння, системно-структурний підхід, перехід від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного тощо);
- спеціальний (моделювання, математичний, кібернетичний та ін.);
- специфічно-правовий (формально-логічний, порівняльно-правовий, історичний, конкретно-соціологічний) та ін.

1.7. Кримінальна процесуальна форма

Спрямованість кримінального судочинства на достовірне встановлення обставин, необхідних для вирішення матеріалів кримінального провадження, не передбачає хаотичного використання засобів такого встановлення. Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення у кримінальному провадженні не буде мати ніякого юридичного значення для визнання особи винуватою, не може стати підставою для прийняття низки інших процесуальних рішень, негативних для підозрюваного, обвинуваченого, якщо в ході провадження були допущені порушення законних прав, свобод й інтересів особи або мали місце інші порушення вимог закону, які вплинули або могли вплинути на правильне встановлення цих обставин кримінального провадження. Необхідність суворого дотримання вимог кримінального процесуального законодавства, здійснення усього процесуального порядку і окремих його елементів у процесуальній формі є важливою гарантією встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Процесуальна форма є одним із головних понять у теорії кримінального процесу. Незважаючи на доволі велике розмаїття

теоретичного трактування цього поняття, практична суть полягає у необхідності суворого дотримання норм кримінального процесуального права, дотримання усіх встановлених процесуальних гарантій як єдиного можливого способу виконання завдань, що ставляться перед кримінальним судочинством.

Значення кримінальної процесуальної форми можна визначити у зазначених положеннях:

- створює режим законності;
- забезпечує захист прав і законних інтересів осіб, підприємств, установ, організацій, потерпілих від кримінальних правопорушень, і особи від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод;

- створює детально врегульований, стійкий, юридично визначений, суворо обов'язковий, стабільний правовий режим кримінального провадження, який відповідає завданням та засадам кримінального судочинства;

- її суворе дотримання є необхідною умовою швидкого, повного і неупередженого дослідження обставин, що входять у предмет доказування у кримінальному провадженні, прийняття законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Дотримання кримінальної процесуальної форми не можна ототожнювати із формалізмом. Зазначене явище означає дотримання форми заради цієї ж форми, її фетишизацію, надання їй значення самоцілі – виключно шкідливе явище, яке не повинно проникати у сферу кримінального судочинства.

Створення і дотримання процесуальної форми важлива як головна процесуальна гарантія правосуддя і прав людини, відхилення від якої тягне або недостовірність результатів, або незаконне обмеження прав особи.

З огляду на це, процесуальну форму необхідно удосконалювати та розвивати, щоб отримати оптимальне співвідношення її складності, тобто достатності процесуальних механізмів, що забезпечують достовірність результатів доказування в разі дотримання прав особи, що залучається до сфери кримінального судочинства і простоти, яка дає змогу провести за можливістю швидко і ефективно провадження, гарантувати доступ особи, яка

не має глибоких юридичних знань, до процесуальних засобів захисту, реалізації своїх прав і законних інтересів.

Одним із важливих питань, що пов'язане із процесуальною формою, є питання про її диференціацію. Встановлений у законі порядок провадження – один для всіх, незалежно від характеру і тяжкості кримінального правопорушення. Водночас на окремих стадіях або щодо певних осіб є деякі особливості порядку судочинства. Тобто кримінальний процесуальний закон передбачив диференціацію кримінальної процесуальної форми. Це не суперечить zasadі рівності особи перед законом і судом, а навпаки створює додаткові гарантії підозрюванім, обвинуваченим та іншим суб'єктам реалізації своїх прав і свобод.

Зокрема шостий розділ КПК передбачив *особливі порядки кримінального провадження*:

- на підставі угод (про примирення та визнання вини);
- у формі приватного обвинувачення;
- щодо окремої категорії осіб (народних депутатів; суддів усіх рівнів; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора України, його заступника);
- щодо неповнолітніх;
- щодо застосування примусових заходів медичного характеру;
- яке містить відомості, що становлять державну таємницю;
- на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Вирішуючи питання про межі диференціації процесуальної форми, з одного боку, недопустимо виходити за межі розумного її ускладнення, за якими виникають невиправдані перепони

ефективного і швидкого встановлення обставин кримінального провадження, а з іншого – спрощення процесуальної форми не повинно зачіпати фундаментальну систему процесуальних гарантій прав особи. З урахуванням цього твердження диференціація процесуальної форми – явище необхідне і корисне.

1.8. Кримінальні процесуальні гарантії

Забезпечення правильного застосування закону та належної правової процедури нерозривно пов'язано з кримінальними процесуальними гарантіями. Багато з учених розглядають їх як засоби забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства.

Кримінальна процесуальна діяльність за своїм змістом утворює дієву систему гарантій, що дає змогу досягти необхідного результату – прийняття процесуальних рішень – з одного боку, з іншого – забезпечити під час цієї діяльності дотримання прав і свобод осіб, що залучаються до кримінального провадження.

Процесуальні гарантії, як уважає М. М. Михеєнко, – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь¹².

Як гадає В. М. Тертишник, процесуальні гарантії – закладена в процесуальній формі система правових засобів, які забезпечують встановлення об'єктивної істини й справедливості правосуддя, можливість усіма суб'єктами кримінального процесу реалізувати власні права, свободи й обов'язки, досягнення мети й виконання завдань кримінального судочинства¹³.

¹² Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. К., 1999. С. 32.

¹³ Тертишник В. М. Кримінальне процесуальне право України: підручник. 4-те вид., доп. і переробл. К.: Вид-во А.С.К., 2003. С. 25.

Як зазначає М. Я. Никоненко, кримінальними процесуальними гарантіями є такі, передбачені кримінальним процесуальним законом умови, засоби і способи.

По-перше, це – кримінальна процесуальна форма, що становить передбачений кримінальним процесуальним законом порядок усієї кримінальної процесуальної діяльності органів попереднього (досудового) розслідування, прокуратури і суду, а також громадян та юридичних осіб, залучених до сфери цієї діяльності, як і порядок учинення і оформлення окремих процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень.

По-друге, це – принципи кримінального процесуального права, тобто основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права.

По-третє, це – процесуальні права й обов'язки суб'єктів кримінального процесу.

По-четверте, це – заходи процесуального примусу, які застосовуються, знову ж таки, у передбачених кримінальним процесуальним законом випадках, тобто за наявності певних підстав і у порядку, передбаченому законом.

По-п'яте, це – здійснення контролю вищих судів за діяльністю нижчих, а також прокурорський нагляд у кримінальному процесі. І це не повний перелік тих засобів, умов і способів, які можна називати кримінальними процесуальними гарантіями. До кримінальних процесуальних гарантій відносять також правові норми, санкції, правові інститути, стадії тощо¹⁴.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінальний процес?

¹⁴ Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_1/nikonenko.htm

2. Як співвідносяться поняття «кримінальний процес» і «правосуддя»?
3. Що таке стадія кримінального процесу, яка їхня кількість і загальна характеристика?
4. Як співвідносяться кримінальна процесуальна та оперативно-розшукова діяльності?
5. Що таке кримінальна процесуальна функція?
6. Що таке кримінально процесуальна форма?
7. Назвіть види кримінальних процесуальних функцій.
8. У чому полягає функція правосуддя?
9. У чому полягає функція захисту?
10. У чому полягає функція обвинувачення?

Рекомендована література

1. Дуфенюк О. М. Кримінальне провадження як предмет філософсько-правової рефлексії. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 77–82.
2. Капліна О. Чи є рішення Конституційного Суду України «правовим маяком» у бурхливому морі реформування кримінального судочинства? *Право України*. 2013. № 11. С. 12–22.
3. Лоскутов Т. А. Режим правового регулювання в уголовном процесі. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). Ч. 2. К. 2. С. 176–181.
4. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. № 11. С. 42–55.
5. Стратонов В., Стратонов О. Деякі методологічні та практичні проблемні питання Кримінального процесуального кодексу України. *Право України*. 2014. № 12. С. 152–162.
6. Татаров О. Особливості застосування деяких нових інститутів кримінального процесуального законодавства України. *Право України*. 2013. № 11. С. 63–71.
7. Татаров О. Ю. Застосування деяких положень нового КПК України потребує унормування. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). Ч. 2. К. 2. С. 182–187.
8. Трофименко В. Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу). *Право України*. 2014. № 11. С. 201–209.

9. Трофименко В. Співвідношення понять «кримінальне провадження», «кримінальне судочинство», «процедура» та «стадія кримінального процесу» в юридичній доктрині та за КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 71–80.

10. Удалова Л., Рожнова В. Кримінальний процесуальний кодекс України новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. № 11. С. 80–88.

11. Пуцкірідзе М. Практичні проблеми застосування норм чинного КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 88–95.

12. Чигирин І. В. Взаємодія правоохоронних органів з виявлення, запобігання та розслідування економічних злочинів. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). С. 29–33.

13. Шаренко С. Актуальні питання застосування окремих норм КПК України під час досудового розслідування. *Право України*. 2013. № 11. С. 95–104.

14. Шибіко В. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 104–112.

Тема 2

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

- 2.1. *Поняття і структура кримінального процесуального права*
- 2.2. *Кримінальне процесуальне законодавство*
- 2.3. *Дія кримінального процесуального закону в просторі*
- 2.4. *Дія кримінального процесуального закону в часі*
- 2.5. *Дія кримінального процесуального закону за колом осіб*
- 2.6. *Кримінальні процесуальні правовідносини*

2.1. Поняття і структура кримінального процесуального права

Кримінальне процесуальне право – це самостійна галузь права, оскільки володіє такими ознаками, як власний предмет, метод, джерела.

Предметом кримінального процесуального права є суспільні відносини, що виникають між державними органами та посадовими особами з одного боку, а з іншого – іншими суб'єктами, які залучаються до сфери кримінального провадження у різному процесуальному статусі.

Метод кримінального процесуального права характеризується можливістю владного впливу державних органів і поса-

дових осіб на інших суб'єктів кримінального судочинства. Цей метод правового регулювання ґрунтується на засаді публічної діяльності державних органів та посадових осіб, що уповноважені здійснювати кримінальне провадження. Заразом цей метод не є вичерпним, адже інші суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності також наділені комплексом прав і мають відповідні обов'язки й активно впливають на рух кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право, як і будь-яка інша галузь права, має власну систему, тобто взаємопов'язану і взаємоузгоджену сукупність норм права та правових інститутів.

Найменшою одиницею системи кримінального процесуального права є кримінальна процесуальна норма. **Норма кримінального процесуального права** – це встановлене державою, загальноприйняте правило поведінки суб'єкта кримінального провадження, обов'язок виконання якого забезпечується можливістю застосування заходів державного примусу. Такими заходами державного примусу в кримінальному провадженні є заходи забезпечення кримінального провадження, а в окремих випадках і норми інших галузей права (наприклад, дача завідомо неправдивих показань свідком або потерпілим передбачає відповідальність установлену в кримінальному законі).

Кримінальні процесуальні норми, що регулюють однорідні суспільні відносини, утворюють **кримінальні процесуальні інститути**. Кримінальні процесуальні норми мають власну побудову (структуру), і як загальноприйнято вважати вона складається із гіпотези, диспозиції, санкції.

Гіпотеза – це частина норми, в якій зазначаються умови, обставини, з настанням яких можна або необхідно здійснювати її диспозицію.

Призначення гіпотези – визначити сферу і межі регулятивної дії диспозиції правової норми. Гіпотеза відповідає на питання: коли? де? в якому випадку? за якої умови?

Види гіпотез:

– *визначена гіпотеза* вичерпно визначає ті умови, за наявності яких вступає в дію правило поведінки, що міститься у диспозиції правової норми (наприклад, ст. 75 КПК визначає

обставини, що виключають участь слідчого судді, судді або при-
сяжного в кримінальному провадженні);

– *частково визначена* гіпотеза містить формулювання у загальній формі типу «у необхідному випадку», а наявність або відсутність цієї необхідності визначається відповідними суб'єктами (наприклад, п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК передбачає право прокурора в необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії у порядку, визначеному КПК);

– *відносно визначена* гіпотеза обмежує умови застосування норми певним колом формальних вимог (наприклад, ч. 2 ст. 363 КПК передбачає, що у разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, з огляду на що, має право ставити запитання сторонам або іншим учасникам кримінального провадження).

Гіпотези також поділяють на *абстрактні та казуальні*.

Абстрактна гіпотеза – це гіпотеза, в якій умови застосування норми визначаються загальними родовими ознаками, без глибокої деталізації, що надає можливість охопити та урегулювати значну кількість однорідних випадків. А оскільки родові ознаки, що містить у собі абстрактна гіпотеза, явища доволі стійкі, то і норми, що мають таку гіпотезу, характеризуються високою стабільністю.

Казуальна гіпотеза визначає умови дії норми, використовуючи вужчі, спеціальні родові ознаки. Тому вона розповсюджує дію на суттєво вужче коло випадків, а сама норма має меншу стабільність, ніж за наявності абстрактної гіпотези.

Диспозиція – центральна частина правової норми, в якій зазначаються права або обов'язки суб'єктів. Диспозиція вказує, описує дозволу (можливу), обов'язкову (необхідну) або заборону (неприпустиму) поведінку суб'єкта.

Можна виокремити такі *види диспозицій*:

– *визначена диспозиція* – це така диспозиція, яка закріплює однозначне правило поведінки, тобто учасники певних відносин можуть діяти тільки так, як указано в нормі права, і їм не надається можливість для вибору іншої поведінки;

– *частково визначена диспозиція* – вказує лише на загальні ознаки поведінки, в межах яких суб'єкти уточнюють свої права і обов'язки самостійно;

– *відносно визначена диспозиція* – вказує на права й обов'язки суб'єктів, але надає можливість для їхнього уточнення, залежно від конкретних обставин.

Санкція – елемент правової норми, в якій зазначаються заходи державного примусу в разі невиконання, порушення її диспозиції. Завдання санкції – забезпечувати здійснення диспозиції правової норми. Саме в санкції виражається імперативний характер приписів у сфері правової діяльності держави.

Визначена санкція вказує на конкретний засіб впливу на правопорушника.

Відносно визначена санкція вказує на кілька можливих засобів впливу на правопорушника, а доцільність застосування конкретного засобу визначається, ґрунтуючись на особливостях конкретних обставин.

Види кримінальних процесуальних норм. Залежно від характеру правила, яке міститься у кримінальній процесуальній нормі, їх можна поділити на такі **види**:

– *уповноважуючі* – вид кримінальних процесуальних норм, які наділяють певного суб'єкта правом учинити певні дії;

– *зобов'язуючі* – вид кримінальних процесуальних норм, які покладають на певного суб'єкта обов'язок учинити певну дію;

– *забороняючі* – вид кримінальних процесуальних норм, які забороняють вчиняти певні дії.

Ґрунтуючись на положеннях загальної теорії права, **джерело права** – це спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість.

Джерелами кримінального процесуального права є:

- Конституція України;
- Міжнародні договори;
- Кримінальний процесуальний кодекс України;
- Закони України;
- Рішення Конституційного Суду України;
- Рішення Європейського суду з прав людини.

2.2. Кримінальне процесуальне законодавство

Норми кримінального процесуального права виражаються у статтях кримінального процесуального законодавства, тобто кримінальний процесуальний закон є формою вираження кримінального процесуального права.

Згідно зі ст. 1 КПК порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України.

Відповідно до ст. 9 КПК під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. Під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

У разі, якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження.

У цей період наявна значна кількість законів, що містять норми кримінального процесуального права. Такими законами є, зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», у якому закріплені загальні положення статусу судді, процесуальна компетенція судів різних рівнів і інші; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», де закріплено, що у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який провадить оперативно-розшукову діяльність, зобов'язаний невідкладно спрямувати зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК, що є елементом засади публічності; Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає статус адвоката, також і у кримінальному судочинстві та ін.

На підставі положень теорії права, якщо є конкуренція норм однакової юридичної сили, то застосовуватися буде норма, що прийнята згодом. Однак у будь-якому разі конкуренції кримінальних процесуальних норм, пріоритет віддається КПК. Заразом КПК забороняє застосовувати не всі норми, що містяться в інших законах, а лише ті, що суперечать йому.

2.3. Дія кримінального процесуального закону в просторі

Дія Кримінального процесуального закону в просторі визначена у ст. 4 КПК. Відповідно до положень цієї норми кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та у порядку, передбачених КПК, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення.

Поняття території визначається на підставі норм державного і міжнародного права, зокрема Закону України від

4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України». Згідно зі ст. 1 цього Закону державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору¹⁵.

Державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹⁶.

Державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється:

– на суші – за характерними точками і лініями рельєфу або чітко видимими орієнтирами;

– на морі – за зовнішньою межею територіального моря України;

– на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині або по середині головного рукава річки; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру або іншій водоймі, не переміщується і в разі зміни обрису їх берегів або рівня води, і в разі відхилення русла річки (ручаю) у той або інший бік;

– на водосховищах гідровузлів й інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх заповнення;

– на залізничних і автодорожніх мостах, греблях й інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручаїв), – по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді¹⁷.

¹⁵ Про державний кордон України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 2. Ст. 5. URL: <http://www.rada.gov.ua>

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосується також під час здійснення провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території дипломатичного представництва або консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському або річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ч. 2 ст. 4 КПК).

До *територіального моря України* належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу на материку і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються у порядку, який встановлює Кабінет Міністрів України.

В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а за відсутності договорів – відповідно до загальновищаних принципів і норм міжнародного права¹⁸.

До *внутрішніх вод України* належать:

– морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України;

– води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;

– води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль;

– води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні;

– обмежена лінією державного кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні¹⁹.

¹⁸ Про державний кордон України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 2. Ст. 5. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

¹⁹ Там само.

Вирізняють також *об'єкти, які не є територією України, але на які поширюються юрисдикція і сфера застосування кримінального законодавства України*. До них відносять:

– *континентальний шельф* – поверхня і надра морського дна підводних районів, що примикають до узбережжя або до островів України і знаходяться поза зоною територіального моря до глибини 200 м або за цими межами до такого місця, де глибина покриваючих вод дозволяє розробку природних багатств цих районів. Поверхня і надра морського дна впадин, що розташовані в суцільному масиві континентального шельфу України, незалежно від глибини, є частиною континентального шельфу України. Важливо в разі цього зауважити, що дія кримінального процесуального закону у просторі стосується тільки випадків учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з розвідкою континентального шельфу, розробкою його мінеральних і живих ресурсів, провадженням бурових робіт, спорудженням, експлуатацією і використанням штучних островів, установок і споруд, здійсненням морських наукових досліджень, захистом і збереженням морської сфери; прокладкою і експлуатацією підводних кабелів і трубопроводів. Заразом юрисдикція і сфера застосування кримінального процесуального законодавства України не поширюються на води, що покривають континентальний шельф і повітряний простір над ним, режим яких регулюється міжнародним правом;

– *підводні телеграфні кабелі й трубопроводи*, що проходять на дні відкритого моря;

– *наукова станція, розташована в Антарктиді*. Таку станцію Україна має на острові Галіндес цього материка;

– *запущені в космос об'єкти, що належать Україні* та включені відповідно до Конвенції «Про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір» 1975 р. у реєстр космічних об'єктів України. Такі об'єкти підпадають під юрисдикцію і сферу дії кримінального процесуального законодавства України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення

юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється у порядку, передбаченому КПК (ч. 3 ст. 4 КПК).

Відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 85 Конституції України схвалення рішення про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави належить до повноважень Верховної Ради України. Наприклад, 5 липня 2012 р. парламент прийняв Закон «Про схвалення рішення Президента України щодо направлення миротворчого контингенту для участі України в місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго»²⁰.

Під час виконання на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у межах міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що таке прохання не суперечить законодавству України (ч. 4 ст. 4 КПК).

Під час виконання доручення про надання правової допомоги запитувана установа застосовує законодавство своєї країни. На прохання запитуючої установи вона може застосувати і процесуальні норми запитуючої Договірної Сторони, якщо тільки вони не суперечать законодавству запитуваної Договірної Сторони²¹.

²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Право. 2012. С. 11.

²¹ Ч. 1 ст. 8 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: <http://www.rada.gov.ua>

2.4. Дія кримінального процесуального закону в часі

Згідно зі ст. 57 Конституції України кожному гарантується право знати власні права й обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх учинення не визнавалися законом як правопорушення²².

У регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма)²³.

Процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення (ч. 1 ст. 5 КПК).

За загальною визначеною принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей

²² Ст. 58 Конституції України. URL: <http://www.rada.gov.ua>

²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року. Справа № 1-7/99. URL: <http://www.rada.gov.ua>

принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, за якою дію *нормативно-правового акта в часі* треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності та припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

Дія нормативно-правових актів у часі раніше визначалася тільки в окремих законах України (ст. 6 Кримінального кодексу України, ст. 8 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст. 3 Цивільного процесуального та ін.). Конституція України, закріпивши ч. 1 ст. 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у разі, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загально визнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон або інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначалися поняття правопорушення і відповідальність за нього²⁴.

Згідно зі ст. 94 Конституції України Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

Якщо Президент України протягом установленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

²⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року. Справа № 1-7/99. URL: <http://www.rada.gov.ua>

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі, якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом.

Закон набирає чинності через десять днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування²⁵.

Закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України не пізніше ніж у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях.

Офіційними друкованими виданнями є: «Офіційний вісник України», «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник Президента України».

Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

Нормативно-правові акти можуть бути опубліковані в інших друкованих виданнях лише після їх офіційного оприлюднення.

Нормативно-правові акти, опубліковані в інших друкованих виданнях, мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування²⁶.

²⁵ Рішення Конституційного Суду у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 № 11-рп/98.

Відтак кримінальна процесуальна норма втрачає чинність із моменту:

- її скасування або зміни нормативно-правовим актом рівного або вищого за юридичною силою;
- набрання чинності новою нормою, що регламентує ті ж правовідносини;
- закінчення строку (припинення дії умови), на який ця норма була прийнята;
- від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність законів та інших нормативно-правових актів або їхніх окремих частин (ч. 2 ст. 152 Конституції).

Отже, у кримінальному провадженні застосовується закон, який діє на момент досудового розслідування або судового розгляду. Коли під час досудового розслідування або судового розгляду кримінальний процесуальний закон змінюється новим, то після набрання ним чинності застосовуються нові процесуальні норми, незалежно від того, коли було вчинено кримінальне правопорушення і коли було розпочате кримінальне провадження.

Отож новий кримінальний процесуальний закон має зворотну силу, оскільки його дія поширюється і на ті процесуальні правовідносини, які виникли раніше. Однак, якщо новий закон скасовує або обмежує те або інше процесуальне право учасника процесу у провадженнях, які уже перебувають у компетенції органів досудового розслідування або суду, це право зберігається за ним до закінчення провадження.

Допустимість доказів визначається положеннями КПК, які були чинними на момент їх отримання (ч. 2 ст. 5 КПК). Питання визнання допустимості доказів регулюється ст.ст. 86–90 КПК.

²⁶ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97. URL: <http://www.rada.gov.ua>

2.5. Дія кримінального процесуального закону за колом осіб

Кримінальне провадження за правилами КПК здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 6 КПК.

Згідно зі ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Іноземці й особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України).

У кримінальному провадженні норми процесуального закону можуть застосовуватися не тільки до громадян України, але й до іноземців та осіб без громадянства.

Згідно зі Законом України «Про громадянство України»:

– *громадянин України* – особа, яка набула громадянство України у порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України;

– *іноземець* – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

– *особа без громадянства* – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином (ст. 1 цього Закону)²⁷.

Документами, що підтверджують громадянство України, є:

– паспорт громадянина України;

²⁷ Про громадянство: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 13. Ст. 65.

- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- тимчасове посвідчення громадянина України;
- дипломатичний паспорт;
- службовий паспорт;
- посвідчення особи моряка;
- посвідчення члена екіпажу;
- посвідчення особи на повернення в Україну (ст. 5 цього Закону)²⁸.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами або міжнародними договорами України²⁹.

Особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб визначаються главою 37 КПК.

Особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно:

- народного депутата України;
- судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя;
- кандидата у Президенти України;
- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати;
- депутата місцевої ради;
- адвоката;
- Генерального прокурора України, його заступника (ст. 480 КПК).

²⁸ Про громадянство: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 13. Ст. 65.

²⁹ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 06 грудня 2012 р. Ст. 3. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

Наприклад, народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані або заарештовані (ч. 3 ст. 80 Конституції України)³⁰.

Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися за правилами КПК лише за згодою такої особи або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України (ч. 2 ст. 6 КПК).

Коло осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканності, визначено Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. (ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21 березня 1964 р.) і Положенням про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджені Указом Президента України від 10 червня 1993 р.

Приміщення дипломатичного представництва, а також резиденція глави дипломатичного представництва та жилі приміщення членів дипломатичного персоналу є недоторканими. Доступ до цих приміщень може бути здійснений не інакше як за згодою глави дипломатичного представництва.

Ці приміщення, наявне в них майно, а також засоби пересування дипломатичного представництва мають імунітет від обшуку, виймки, реквізиції, арешту та виконавчих дій і не повинні використовуватись для цілей, не сумісних зі здійсненням функцій дипломатичного представництва³¹.

³⁰ Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України див. в Рішенні Конституційного Суду № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>

³¹ П. 6 Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/93>

2.6. Кримінальні процесуальні правовідносини

Одним із основних завдань законодавчого органа є наділення через нормативні правові акти суб'єктів суспільних відносин правами й обов'язками. Суспільні відносини, що регламентовані нормами права, називаються правовими відносинами. Своєю чергою, різновидом правових відносин є кримінальні процесуальні відносини. Діяльність суб'єктів кримінального судочинства урегульована нормами кримінального процесуального права. Поза межами цих приписів вона не буде мати юридичного значення і не дасть змоги виконати завдання кримінального судочинства.

Кримінальні процесуальні правовідносини завжди є зв'язком між особою, державою, органами держави та компетентними посадовими особами.

Кримінальні процесуальні правовідносини – це виникаючий на підставі норм кримінального процесуального права зв'язок між особами, що характеризується наявністю суб'єктивних прав і обов'язків і підтримується (гарантується) примусом держави.

Кримінальні процесуальні правовідносини, як і будь який інший вид суспільних відносин володіє певними ознаками. Ними є:

- наявність двох або більше суб'єктів, між якими існують фактичні суспільні відносини;
- урегульованість фактичних суспільних відносин нормами кримінального процесуального права;
- відповідність поведінки суб'єктів фактичних суспільних відносин нормативним приписам;
- наявність у суб'єктів взаємних прав та обов'язків.

Кримінальні процесуальні правовідносини є складним утворенням. Вони мають визначену внутрішню структуру.

Кримінальні процесуальні правовідносини характеризуються такими елементами:

- змістом (юридичним і матеріальним);

- об'єктом правовідносин;
- суб'єктом правовідносин.

Юридичним змістом кримінальних процесуальних правовідносин є суб'єктивні права й обов'язки їх суб'єктів.

Матеріальним змістом кримінальних процесуальних правовідносин є така фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний повинен учинити в кримінальному провадженні.

Об'єкт кримінальних процесуальних правовідносин характеризується суттєвою специфікою, оскільки кримінальний процес, володіючи самостійним значенням, це насамперед є формою реалізації кримінального права. Під час кримінального судочинства необхідно встановити наявність (відсутність) кримінально-правових відносин між державою і особою, яка притягується до відповідальності. Такі кримінально-правові відносини виникають значно раніше від кримінальних процесуальних відносин, а саме у момент учинення особою суспільно-небезпечного, протиправного, винного, караного діяння. Реалізація ж кримінально-правових відносин можлива лише через кримінальні процесуальні правовідносини. Звідси можна припустити, що об'єктом кримінальних процесуальних відносин є кримінально-правові відносини.

Заразом об'єктом кожного кримінального процесуального правовідношення буде те благо, з приводу якого виникає це правовідношення. Наприклад, об'єктом кримінального процесуального правовідношення між слідчим та підозрюваним, може бути право підозрюваного на захист під час затримання або повідомлення про підозру.

Варто також зазначити, що кримінальні процесуальні правовідносини будуть виникати тоді, коли інформація про вчинене кримінальне правопорушення стане відома компетентним державним органам або посадовим особам (слідчому, прокурору, оперативному підрозділу). Ґрунтуючись на засаді публічності в разі отримання такої інформації ці органи зобов'язані внести заяву або повідомлення до ЄРДР та слідчий, прокурор повинен почати досудове розслідування.

Суб'єкти кримінальних процесуальних правовідносин – це суб'єкти кримінального процесу (провадження), наділені кримінальною процесуальною правоздатністю та дієздатністю (правосуб'єктністю), що використовують її у ході кримінального провадження. Особливістю кримінальних процесуальних правовідносин буде те, що обов'язково однією зі сторін виступатиме державний орган або посадова особа, яка уповноважена здійснювати кримінальне провадження.

Кримінальна процесуальна правоздатність – це здатність суб'єкта бути носієм кримінальних процесуальних прав та обов'язків. Кримінальне процесуальне законодавство визнає суб'єктами права не тільки осіб, які одночасно володіють правоздатністю і дієздатністю, але й осіб, які наділені лише правоздатністю (малолітніх, осіб із психічними вадами).

Кримінальна процесуальна дієздатність – це здатність фізичної особи власними діями набувати, здійснювати належні їй кримінальні процесуальні права та обов'язки.

Процесуальний статус суб'єкта – це уся можлива сукупність прав і обов'язків, що належить суб'єкту кримінального процесуального права.

Наявність і вираження у конкретній формі правовідносин обумовлюється *юридичними кримінальними процесуальними фактами*.

Кримінальний процесуальний факт – це конкретна обставина у кримінальному провадженні, з якою кримінальна процесуальна норма пов'язує виникнення, зміну або припинення кримінальних процесуальних відносин.

Контрольні запитання

1. Що таке кримінальне процесуальне право?
2. Яка структура кримінального процесуального права?
3. Що таке кримінальне процесуальне законодавство, якого система?

4. Яка дія кримінального процесуального закону в просторі?
5. Яка дія кримінального процесуального закону в часі?
6. Яка дія кримінального процесуального закону за колом осіб?
7. Що таке кримінальні процесуальні правовідносини?

Рекомендована література

1. Дуфенюк О. М. Кримінальне провадження як предмет філософсько-правової рефлексії. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 77–82.
2. Капліна О. Чи є рішення Конституційного Суду України «правовим маяком» у бурхливому морі реформування кримінального судочинства? *Право України*. 2013. № 11. С. 12–22.
3. Лоскутов Т. А. Режим правового регулювання в уголовном процесі. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). Ч. 2. К. 2. С. 176–181.
4. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. № 11. С. 42–55.
5. Стратонов В., Стратонов О. Деякі методологічні та практичні проблемні питання Кримінального процесуального кодексу України. *Право України*. 2014. № 12. С. 152–162.
6. Татаров О. Особливості застосування деяких нових інститутів кримінального процесуального законодавства України. *Право України*. 2013. № 11. С. 63–71.
7. Татаров О. Ю. Застосування деяких положень нового КПК України потребує унормування. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). Ч. 2. К. 2. С. 182–187.
8. Трофименко В. Система кримінального процесу України (спроба концептуального аналізу). *Право України*. 2014. № 11. С. 201–209.
9. Трофименко В. Співвідношення понять «кримінальне провадження», «кримінальне судочинство», «процедура» та «стадія кримінального процесу» в юридичній доктрині та за КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 71–80.
10. Удалова Л., Рожнова В. Кримінальний процесуальний кодекс України новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. № 11. С. 80–88.
11. Цуцкірідзе М. Практичні проблеми застосування норм чинного КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 88–95.

12. Чигирин І. В. Взаємодія правоохоронних органів з виявлення, запобігання та розслідування економічних злочинів. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). С. 29–33.

13. Шаренко С. Актуальні питання застосування окремих норм КПК України під час досудового розслідування. *Право України*. 2013. № 11. С. 95–104.

14. Шибіко В. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 104–112.

Тема 3

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- 3.1. *Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження*
- 3.2. *Конституційні засади кримінального провадження*
 - 3.2.1. *Засада верховенства права*
 - 3.2.2. *Засада законності*
 - 3.2.3. *Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження*
 - 3.2.4. *Засада рівності перед законом і судом*
 - 3.2.5. *Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність*
 - 3.2.6. *Засада недоторканності житла або іншого володіння особи*
 - 3.2.7. *Засада поваги до людської гідності*
 - 3.2.8. *Засада невтручання у приватне життя*
 - 3.2.9. *Засада таємниці спілкування*
 - 3.2.10. *Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист*
 - 3.2.11. *Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини*
 - 3.2.12. *Засада гласності та відкритості судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій*
 - 3.2.13. *Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості*
 - 3.2.14. *Засада диспозитивності*
 - 3.2.15. *Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності*

- 3.2.16. Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень
- 3.2.17. Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї
- 3.2.18. Засада недоторканності права власності
- 3.2.19. Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення
- 3.3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика
 - 3.3.1. Засада публічності
 - 3.3.2. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів
 - 3.3.3 Засада розумних строків

3.1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження

Чинний КПК не містить норми, в якій би було подано визначення терміна «засада» кримінального провадження, що продовжило деяку розбіжність у визначенні поняття цього інституту серед науковців.

Так продовжують існувати принаймні три основні позиції щодо цього поняття:

– принципи (засади) кримінального процесу – це такі основоположні засади, які закріплено в законі (М. Л. Якуб, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. Н. Шибіко та ін.)³²;

– принципи (засади) кримінального судочинства – це керівні ідеї та відповідні начала, які закріплені в законі, а також

³² Якуб М. Л. О системе принципов советского уголовного процесса. *Социалистическая законность*. 1952. № 6. С. 80; Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. Н. Кримінальний процес України. К.: Либідь, 1992. 431 с.; Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук України*. Х., 1997. № 2 (9). С. 100–112.

ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але випливають з них (П. І. Репешко та ін.)³³;

– принципи (засади) кримінального процесу – це такі положення та керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення та оформлення (В. М. Савицький, В. Т. Томін та ін.)³⁴.

Кожна з цих позицій має наукове підґрунтя і не можна відкидати жодної з них у разі з'ясування розуміння засад кримінального провадження. Аналізуючи напрацювання зазначених науковців, можемо зробити висновок, що **засади кримінального процесуального права** – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що відображають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність організації та діяльності компетентних державних органів щодо досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень.

Ознаки засад кримінального процесу. Аби норма кримінального процесуального права визначалась як засада (принцип), варто визначитись із наявністю відповідних ознак у ній. З цього приводу також немає одностайності серед науковців практиків, є лише кілька наукових позицій щодо цього. Так:

– одна з них полягає у тому, що засадами можуть бути визнані лише ті положення та керівні ідеї, закріплені в конкретних правових нормах. Науковці, які підтримують такий погляд, зазначають, що діяльність слідчих і судових органів, її порядок детально і чітко врегульовані законом, а ті або інші ідеї, які не отримали законодавчого закріплення, не є обов'язкові для слідства і суду, вони можуть або керуватися, або не керуватися ними на власний розсуд. Тому згадувані вчені зробили висновок,

³³ О необходимости реализации принципа справедливости в уголовном суде-производстве / П. И. Репешко. Плебсологичне осмислення перспектив розвитку Української держави: Третя Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 трав. 2010 р.): матеріали доп. і виступів; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Міжгалузевий ін-т управління, Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. Ю. Бугая, Благод. орг. «Центр практичної філософії». К., 2010. Вип. 3. С. 276–278.

³⁴ Савицький В. М. К вопросу о системе принципов советского уголовного процесса. *Советское государство и право*. 1950. № 1. С. 45–46.

що керівні ідеї стають принципами так, як законодавець вважає за необхідне закріпити їх у законі і лише в тих межах, у яких він втілить їх у правових нормах. Поки ідеї не закріплені у нормах права, вони залишаються основами правосвідомості, науковими висновками. Лише зафіксовані в законодавчих актах у виді юридичних норм, принципи можуть мати обов'язковий характер і підкріплятися можливістю державно-правового примусу. Прихильники зазначеної позиції обґрунтовано зазначають, що закріплення керівних ідей, правових поглядів як принципів права здійснюється в різних формах: самостійної правової норми загального характеру; основної ідеї, яка пронизує групу норм, інститут, галузь або навіть систему права загалом, у формі правових приписів ненормативного характеру, наприклад, способом формулювання правового принципу в преамбулі закону тощо;

– прибічники іншого погляду стверджують, що закріплення певних положень у нормах чинного законодавства не є необхідною умовою для визнання їх правовими принципами. З огляду на це указується, що не нормативність робить певне положення принципом, а ідея, що становить справжню суть правового явища; що принципи як загальні керівні ідеї, зазвичай, значно випереджають у часі факт свого законодавчого закріплення, що сфера життя таких ідей не обмежується правом. З таким підходом можна погодитися лише тоді, коли йдеться про наукове дослідження, в ході якого формулюється вимога, реалізація якої дасть змогу зробити кримінальну процесуальну діяльність ефективнішою. Безумовно, принцип не закріплений в законі, який є лише в наукових розробках, не може бути кримінальною процесуальною гарантією;

– суть третьої позиції полягає у тому, що принципами права визнаються положення, які з погляду юридичної техніки можуть бути виражені по-різному: одні з них сформульовані у певних статтях закону, інші ж виводяться зі змісту окремих норм та інститутів шляхом теоретичного аналізу та узагальнення.

Проаналізувавши ці позиції можна зробити висновок, що однією з ознак засад кримінального процесуального права є втілення їх у нормах права. Тобто не можна вважати принципами

ті наукові та політичні ідеї, що не відображаються у нормах права. А отже, визначаємо, що однією з ознак засад кримінального провадження є *закріплення ідеї у формі норми права*, тобто в нормі закону. Лише такі правила можуть бути засадами.

Норми-принципи є не вивідними, а навпаки – із них виводяться всі інші норми кримінального процесуального права (які перебувають «під нормами-принципами»), тобто йдеться про те, що такі правила є основою для деталізації свого змісту в інших правових нормах. Така деталізація відбувається у спеціальних нормах КПК, законах України, відомчих нормативно-правових документах (наказах, інструкціях тощо).

Наступною ознакою засад кримінального провадження як таких є те, що *такі норми є найзагальнішими, фундаментальними правовими положеннями* – правилами, які визначають основну, загальну стратегію поведінки або порядку провадження у всіх кримінальних провадженнях та стосуються всіх учасників кримінального провадження. Такі положення не конкретизують конкретних дій, але визначають загальний їх характер.

На їх *основі формуються* положення всіх кримінальних процесуальних інститутів, діє вся кримінальна процесуальна система (ця ознака принципів характеризує процес із середини), тобто стратегічно визначені засадами правила або напрями спрямування норм кримінального процесуального закону узгоджуються у всіх нормах, що визначають правову суть існування та функціонування процесуальних інститутів.

Засади характеризують *кримінальний процес загалом* – ззовні. Що визначає ставлення державно-правової політики у галузі кримінального судочинства, підтримання міжнародних стандартів щодо кримінального провадження, забезпечення дотримання прав та свобод учасників кримінального провадження, а також визначення форми кримінального процесу загалом.

Дія норм-принципів на всіх або на більшості стадій кримінального процесу і обов'язково по його головній стадії – судовому розгляді кримінального провадження. Аби певне правило поведінки набуло статусу засади, обов'язковою умовою є те, щоб воно діяло (дотримувалося та забезпечувалося) на центральній

стадії кримінального процесу – судового розгляду, на стадії, де виконується основна функція – вирішення справи по суті.

Порушення одної засади, зазвичай, призводить до порушення інших засад, а також до порушення законності у кримінальному провадженні. Ґрунтуючись на тому, що засади кримінального процесу становлять чітко сформовану систему, а не їх перелік, необхідно розуміти, що порушення одних правил тягнучиме невиконання інших, що загалом означатиме недотримання вимог закону. А це, своєю чергою, означатиме незаконність прийнятого рішення в кримінальному провадженні або якогось локального або й вироку загалом – недотримання хоча б однієї засади спричиняє або скасування прийнятих у справі рішень, або інші негативні наслідки.

Наслідки порушення засади в кримінальному провадженні залежать від ступеня негативного результату – або є ці порушення істотними або ні. Залежно від вагомості негативних наслідків порушення засад можуть мати місце і різні наслідки: це визнання недопустимими зібраних доказів, скасування прийнятих процесуальних рішень і учинених актів; винесення окремих ухвал; накладення грошового стягнення, дисциплінарних стягнень; видалення порушника порядку зі залу судового засідання тощо.

Кожна ознака і всі вони загалом акцентують на загальності положень, що є засадами кримінального процесуального права.

Значення засад кримінального процесуального права полягає у тому, що їх виконання є:

- гарантією дотримання прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі;
- гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень у кримінальному провадженні;
- вихідними положеннями для тлумачення окремих кримінальних процесуальних норм;
- засобом, завдяки якому досягається упорядкованість у вирішенні питань, щодо яких є прогалини в праві, та у випадках застосування кримінального процесуального права за аналогією;
- підґрунтям для вирішення всіх суперечностей, що виникають під час кримінального провадження.

Ч. 1 ст. 7 КПК визначає, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження. Правила, визначені у передбачених КПК засадах визначають побудову кримінального процесу за формою та змістом.

Закон визначає такі загальні засади:

- верховенство права;
- законність;
- рівність перед законом і судом;
- повага до людської гідності;
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- недоторканність житла або іншого володіння особи;
- таємниця спілкування;
- невтручання у приватне життя;
- недоторканність права власності;
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;
- забезпечення права на захист;
- доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;
- змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- безпосередність дослідження показань, речей і документів;
- забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності;
- публічність;
- диспозитивність;
- гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;
- розумність строків;
- мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Незважаючи на це, у ст. 7 КПК передбачено, що засади кримінального провадження, передбачені Главою 2, їх перелік не є вичерпним. Зазначені засади є загальними – такі, яким мають відповідати і можливі похідні правила в кримінальному процесі. Так, іноді до засад кримінального процесуального права відносять і такі положення, як економічність, планування, ефективність, науковість, гуманізм, справедливість, толерантність тощо. Їх не можна вважати засадами процесуального права, бо вони притаманні для всіх видів людської діяльності, разом й тієї, що її не врегульовано нормами права.

Усі засади кримінального процесу пов'язані між собою, взаємно обумовлюють один одного, а тому утворюють систему. Тобто це взаємопов'язана одна з одною система засад, що є взаємообумовленою та визначальною кримінальною процесуальною формою.

Свою чергою, в цій системі можна виокремити засади, що мають однакові (однокореневі) ознаки. У процесуальній літературі, залежно від певних ознак, засади кримінального процесуального права поділяють на кілька груп.

За юридичною силою джерела, в якому їх закріплено:

– *конституційні* – в Конституції України (головно у Розділі 2 та ст. 129 Конституції України);

– *спеціальні* (інші) – в інших законах, насамперед, у КПК.

Поділ засад процесу на конституційні та спеціальні зовсім не означає, що одні з них (конституційні) є головними, а інші (спеціальні) – другорядними. Всі вони мають у кримінальному процесі однакові юридичну силу і значення.

Залежно від поширеності на функціональні частини кримінально-процесуальної діяльності розрізняють засади:

– *обвинувачення* – визначають зміст функції обвинувачення в кримінальному процесі;

– *захисту* – відповідно, розкривають змістовне розуміння інституту функції захисту;

– *правосуддя* (вирішення справи) – регулюють основу здійснення правосуддя в кримінальному провадженні в Україні.

Залежно від поширеності на галузі права засади поділяють на:

– *загальноправові*, тобто ті, що діють у всіх галузях права (наприклад, засада законності), але виявляються з певними особливостями в кримінальному процесуальному праві;

– *міжгалузеві* – діють у кількох галузях права (наприклад, засада змагальності) і також по-особливому – в кримінальному процесуальному праві;

– *галузеві* – діють лише в межах кримінального процесу (наприклад, засада розумності строків).

Залежно від організаційної побудови кримінального процесу засади поділяють на:

– *суто організаційні* (наприклад, призначення слідчих і прокурорів, централізація та єдиноначальність у системі органів прокуратури, виборність і призначення суддів тощо);

– *організаційно-функціональні* (наприклад, засада одноособовості і колегіальності, нагляд вищих суддів за судовою діяльністю нижчих);

– *функціональні*, суто кримінальні процесуальні (наприклад, засада презумпції невинуватості, змагальності тощо).

Засади кримінального процесу, як зазначав М. С. Строгович, це кримінальні процесуальні норми загального та визначального характеру, вони конкретизуються та деталізуються в нормах права, що стосуються тільки кримінального процесу.

Тільки реалізація всіх засад сукупно, в системі, у взаємозв'язку і взаємодії сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства. Можливість застосування кожної засади так урегульовано в законі, щоб жодна засада не заперечувала іншу. Все це зумовило необхідність передбачення в законі розумних винятків майже з кожної засади кримінального процесу (крім засад законності та презумпції невинуватості). Але це є саме винятки, які не нівелюють саму засаду. Використання суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності таких винятків, а чи, радше, врахування їх у процесі, не повинно перетворитися на загальне правило – на протилежну конкуруючу засаду, що, своєю чергою, є порушенням закону.

3.2. Конституційні засади кримінального провадження

3.2.1. Засада верховенства права

Засада *верховенства права* – це кримінальне процесуальне положення, яке полягає в тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Все кримінальне провадження здійснюється з неухильним дотриманням цього правила.

Засада верховенства права є пріоритетною у правовій державі. Вона закріплена у ст. 8 Конституції України та ст. 8 КПК. Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами безпосередньої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Держава і суспільство повинні жити відповідно до норм Конституції і діяти в межах форм і методів, передбачених у ній³⁵.

Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті найперше ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Конституційний Суд, характеризуючи засаду верховенства права, розглядає право не як закон або систему нормативних актів, а як утілення справедливості. Тобто правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах.

³⁵ Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине: монография. К.: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. 344 с.

Засада верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод і практику Суду як джерело права (ст. 17 Закону України від 23.02.2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»).

Засада верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, які у певний момент займають провладні посади; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону.

Законотворчий процес і практика правозастосування свідчать, що реалізація принципу верховенства права нині має низку проблем. Насамперед поширеним явищем є нерозуміння самої засади верховенства права, її ототожнення з радянським принципом верховенства позитивного закону. Часто застосовуються закони, які ніяк не стосуються концепції природного права, відірвані від природних прав і свобод людини, порушують їх. Як і за радянських часів, громадяни часто не можуть реалізувати власні права лише через відсутність позитивного закріплення відповідних прав у законах та підзаконних актах або ж через відсутність механізмів реалізації тих прав, які задекларовані у законах.

У разі з'ясування змісту засади верховенства права треба враховувати і висновки Європейського суду з прав людини щодо функціонування цієї засади у законодавстві правової держави, який розкриває зміст принципу верховенства права через формулювання вимог, які він виводить з цього принципу. Однією з таких вимог є вимога про якість закону. Під законом мається на увазі положення нормативно-правового акта.

По-перше, закон повинен бути доступним особі, тобто містити зрозумілі й чіткі формулювання, які б давали можливість особі самостійно або з відповідною консультацією регулювати власну поведінку.

По-друге, він має бути передбачуваним, тобто таким, щоб особа могла передбачити наслідки його застосування.

По-третє, закон повинен відповідати всім іншим вимогам верховенства права, зокрема з достатньою чіткістю має встановлювати межі дискреційних повноважень, наданих суб'єктам владних повноважень та способів їх виконання. Це необхідно, щоб особа була захищеною від свавілля суб'єктів владних повноважень (п. 27 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р.).

Звідси й ще одна вимога засади верховенства права – захист від свавілля – це означає, що втручання суб'єктів владних повноважень у права людини має підлягати ефективному контролю. Щонайменше це має бути судовий контроль, який найкращою мірою забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури. Держава також повинна забезпечувати наявність достатніх та ефективних гарантій проти зловживань (п. 55 рішення у справі «Клас та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 року).

3.2.2. Засада законності

Засада ***законності*** в кримінальному провадженні – це вимога точного і неухильного дотримання законів органами досудового розслідування, прокуратури, суду та виконання всіма іншими суб'єктами кримінального провадження, державними і недержавними установами й організаціями, посадовими особами, громадянами приписів Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та вимогою інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК).

Зміст засади законності полягає, в тому, що:

– під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК,

міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Варто розуміти, що закон зобов'язує уповноважені органи та особи не лише дотримуватися відповідних законодавчих приписів й забезпечувати їх дотримання у сфері кримінального провадження відповідно до своїх повноважень;

– прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані швидко, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Тобто незалежно від прямої функції, яку покликані виконувати ті або інші суб'єкти кримінального провадження, вони повинні забезпечувати справедливість прийнятого рішення, шляхом неупередженості та повноти збору та дослідження даних щодо обставин кримінального провадження;

– закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. Під час здійснення кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК;

– у разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору.

– кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

– у випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, встановлені ч. 1 ст. 7 КПК.

Законність – це засада, сфера діяльності якої надзвичайно широка. Вона стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі складові процесуальної діяльності

та процесуальних відносин, пронизує всі інші засади і значною мірою сприяє їх фактичній реалізації.

Органи розслідування, прокуратуру, суд не потрібно розглядати лише як органи, що ведуть боротьбу зі злочинністю, оскільки такий підхід перетворює ці органи на тільки репресивні. Головне їх завдання полягає у забезпеченні режиму законності, суворого виконання законів і підзаконних актів, у захисті прав громадян.

Здебільшого засада законності заявляє про себе у загальному, повсякденному кримінальному провадженні. Рух кримінального провадження з однієї процесуальної стадії в іншу може відбуватися лише на підставі закону і в суворо визначеній послідовності. У разі виявлення порушень закону забезпечується життя заходів щодо їх усунення.

У правовій державі діє засада верховенства закону; органи влади створюються і функціонують на підставі закону. Законність – це правовий, режим точного та неухильного додержання законів під час здійснення правозастосовної діяльності.

Законність – одна з гарантій встановлення істини у справі та забезпечення захисту прав і свобод людини. Засада законності полягає в єдиному порядку кримінального провадження у всіх випадках, неухильному виконанні процесуальної форми та передбаченої процедури, забезпеченні застосування закону.

Хоч засада законності є загальноправовою, у кримінальному процесуальному праві вона має власний специфічний зміст і цілком правомірно розглядається як засада кримінального провадження. Законність у кримінальному провадженні має свою специфіку.

По-перше, кримінальний процес як діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду докладніше регламентований законом, ніж будь-яка інша державна діяльність, без чого неможливе розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних та їх справедливе покарання.

По-друге, у кримінальному процесі на органи досудового розслідування, прокуратуру та суд покладено обов'язки з розслідування та вирішення кримінальних проваджень, для чого ці

органи наділяються владними повноваженнями та правом застосування примусових заходів у випадках та порядку, безпосередньо передбачених у законі.

По-третє, на органи досудового розслідування, прокуратури та суду покладено обов'язок з роз'яснення та забезпечення прав та законних інтересів усіх громадян, які беруть участь у судочинстві, а також із правильного здійснення ними своїх процесуальних обов'язків, що передбачено законом.

Засада законності вимагає виконання всіх інших засад кримінального провадження загального характеру, але вона цим не обмежується, а потребує також застосування та виконання всіх норм кримінального та кримінального процесуального закону, що застосовуються в кримінальному судочинстві, а також у необхідних випадках виконання норм інших галузей права.

Кримінальне процесуальне законодавство, враховуючи можливі порушення законності, прав громадян під час кримінального провадження і розгляду їх в судах, передбачає, наприклад, такі правові інститути, як оскарження прийнятих рішень, скасування у передбаченому законом порядку постанов, ухвал, вироків, які приймаються у провадженні, що і є гарантіями реалізації засади законності.

3.2.3. Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження

Засада мови, якою здійснюється провадження, є виявом високої поваги до людини, її прав і свобод із урахуванням ідей національної самобутності, самореалізації меншості в разі панівної більшості в правовій державі.

Вона повністю відповідає змісту правової держави. Але крім цієї політико-етичної норми, вона має значення підґрунтя для додержання інших засад судочинства, оскільки забезпечує рівність громадян перед законом і судом, право на захист, нале-

жну реалізацію суб'єктами кримінального провадження своїх прав і виконання ними процесуальних обов'язків, що загалом сприяє виконанню завдань кримінального провадження. Також варто зазначити, що так забезпечується ефективніше виконання виховної функції судочинства, шляхом донесення до всього населення держави неминучість покарання за учинення кримінальних правопорушень.

Закріплена у ст. 29 КПК засада відповідає Конституції України (ст. 10), міжнародним документам, до яких у встановленому порядку приєдналася Україна, зокрема Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14) та Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (ст. 6), Декларації прав національностей України – 1991 р., Європейській хартії регіональних мов або мов меншин – 1992 р. а також Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03 липня 2012 р.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження, *ґрунтується на таких положеннях:*

– судочинство в Україні у кримінальних справах здійснюється державною мовою (ст. 14 Закону України Про засади державної мовної політики). У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами). Для такої ситуації необхідно є добровільна згода обох сторін: сторони обвинувачення в особі прокурора, потерпілого або його законного представника, та сторони захисту – захисника, обвинуваченого, його законного представника. Доцільно зауважити, що йдеться про судові стадії кримінального провадження (розгляд справи по суті), а не про стадію досудового розслідування, тому така вимога в разі її провадження не поширюється;

– сторони, які беруть участь у провадженні, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, допускається подача до суду письмових процесуальних документів

і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, за необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу;

– особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат;

– слідчі та судові документи складаються державною мовою;

– слідчі і судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у кримінальному провадженні (обвинуваченому), державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють;

– слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі цього за необхідності послугами перекладача у порядку, передбаченому КПК;

– судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їх рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача;

– мовою роботи та актів з питань досудового розслідування, прокурорського нагляду в Україні є державна мова. Поряд із державною мовою під час проведення досудового розслідування, прокурорського нагляду можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин України, інші мови. Кожна особа має право бути невідкладно повідомлена мовою, яку вона розуміє, про мотиви арешту або затримання і про суть та причини звинувачення проти неї і захищати себе, користуючись цією мовою, за необхідності, з безкоштовною допомогою перекладача (ст. 15 Закону).

Особа підпадає під визначення такої, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею, а також сприймати текст, наведений у процесуальних документах, мовою оригіналу. Також особа має право користуватися регіональною мовою під час провадження судочинства зі залученням перекладача.

Службові особи державних органів і установ, зокрема суду, прокуратури, правоохоронних органів, повинні володіти українською мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Інакше вони не мають права виконувати власні службові обов'язки, у нашому випадку – здійснювати правосуддя. До таких осіб треба віднести суддю, слідчого суддю, секретаря судового засідання, прокурора і слідчого. Посадові та службові особи зобов'язані володіти державною мовою, спілкуватися нею із відвідувачами, а в межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, з відвідувачами, що вживають регіональну мову (мови), – цією регіональною мовою (мовами). Особам, що вживають регіональну мову (мови), забезпечується право подавати усні або письмові заяви та отримувати відповіді на них цією регіональною мовою (мовами) ст. 11 Закону. Професійний суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов ч. 3 ст. 8 Закону поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судові провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії має враховуватися під час добору суддівських кадрів (ч. 2 ст. 14 Закону).

Відповідно до ст. 14 Закону судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), що відповідає умовам ч. 3 ст. 8 Закону, за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

У разі необхідності в кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК).

Юридична допомога громадянам і організаціям у зв'язку із судочинством надається українською мовою або мовою, прийнятною для сторін, але знову ж за попередньою добровільною їх згодою.

3.2.4. Засада рівності перед законом і судом

Поява цієї засади пов'язана з розробкою доктрини правової держави та громадянського суспільства. Найбільше розробили цю засаду у своїх працях представники школи природного права, які стверджують, що права людини належать їй від народження, є невідчужуваними, а тому немає людей з більшим або меншим обсягом прав – усі від природи наділені ідентичними правами.

У ст. 1 Загальної декларації прав людини проголошено, що всі люди народжуються вільними і є рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один щодо одного в дусі братерства. Кожна людина має всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. 2 Загальної декларації).

Згідно зі ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Це – основоположні міжнародні правові норми з питань рівності прав людини, на які орієнтуються всі правові держави світу.

Конституція України закріплює основні засади правового статусу людини і громадянина в Україні, тобто ті провідні ідеї, що покладені в основу змісту й умов реалізації прав та обов'язків людини і громадянина в нашій державі. Положення про рівність усіх громадян перед законом і судом закріплені у ст. 24 та п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України.

Найперше це стосується чч. 1, 2 ст. 24 Конституції України, відповідно до яких: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Крім того, ч. 2 ст. 21 Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини. Відповідно до цієї засади не допускається не тільки відчуження прав і свобод, якими людина володіє, а й обмеження їхнього змісту, створення перешкод для їх реалізації тощо. Ці положення повною мірою поширюються і на передбачені кримінальним процесуальним законом права суб'єктів кримінального провадження.

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей і матеріального, і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод³⁶.

³⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): Рішення № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

У загальному розумінні рівність перед законом означає обов'язок усіх додержуватися приписів закону, а також те, що юридична відповідальність перед законом за його порушення є рівною для всіх громадян. Закріплення рівності перед законом як засади здійснення правосуддя в кримінальних справах означає, що жодна обставина не може стати підставою для надання будь-яких привілеїв або запровадження будь-яких обмежень, що суперечать приписам кримінального процесуального закону щодо прав і обов'язків усіх суб'єктів провадження.

Питання рівності громадян перед законом і судом врегульовано ст. 10 КПК. Зокрема відповідно до ст. 10 не може бути привілеїв або обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, виду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбаченому КПК, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Відтак Конституція та КПК передбачають рівність громадян перед законом, рівність їх перед судом, а також рівність прав у судочинстві.

Перелік наведених у ст. 10 КПК обставин, що не можуть бути підставою для порушення рівності громадян перед законом і судом, не є вичерпним, оскільки в статті є посилання на «інші ознаки», тобто на будь-які інші, крім тих, що перелічені. Так, жодна обставина не може бути законною підставою для порушення рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом і судом.

Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання прав на дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав (п. 10). Слідчий, прокурор, суддя зобов'язані забезпечити рівну можливість здійснення процесуальних

прав будь-якому громадянину, рівну можливість використання громадянами їх процесуальних можливостей у захисті прав і законних інтересів³⁷.

Рівність громадян перед законом і рівність їх перед судом – це положення, які невід’ємно пов’язані одне з одним. Проте вони мають самостійний зміст. Рівність громадян перед законом треба розглядати як наявність однакових матеріальних і процесуальних прав, які не створюють їм переваг або обмежень залежно від тих обставин, які передбачені ст. 24 Конституції України.

Рівність громадян перед законом також означає, що під час розслідування та судового розгляду кримінального провадження до всіх застосовується одне й те саме кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство, ніхто не має в разі цього ніяких переваг і обмежень у правах. Рівність перед законом передбачає рівну, однакову юридичну відповідальність громадян перед законом за його порушення.

Необхідно зазначити, що рівність суб’єктів кримінального провадження перед законом зовсім не означає, що всі вони мають однакові між собою права. Цю рівність треба розуміти як рівність прав однопорядкових суб’єктів, передбачених Главою 3 КПК та положеннями низки інших законів України (наприклад, «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Відтак усі обвинувачені мають однакові між собою права, але ці права не збігаються з правами цивільного позивача або захисника. Гарантується рівна можливість у своїх правах. Так, засада рівності перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, що закріплена в ч. 1 ст. 55 Конституції України.

Порушення вимоги рівності суб’єктів кримінального провадження перед законом по суті є порушенням прав суб’єктів провадження і є підставою для притягнення винних до юридичної відповідальності, а рішення прийняті з порушенням такої засади повинні бути переглянуті.

³⁷ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного суду України № 9 від 01 листопада 1996 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>; Коваленко С. Г. Кримінальний процес України: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 576 с.

3.2.5. Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність

Свобода і недоторканність людини визнаються одними з найвищих соціальних цінностей в Україні нарівні з життям, честю і гідністю.

Порядок відшкодування державою шкоди, завданої громадянину внаслідок незаконного взяття і тримання під вартою, врегульовано спеціальним законом, а завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою вважаються злочином і тягнуть кримінальну відповідальність.

Зміст цієї засади закон розкриває у таких положеннях (ст. 12 КПК):

– під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб ніж через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, інакше як на підставах та у порядку, передбачених КПК;

– кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою;

– про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї або інших осіб за вибором цієї особи у порядку, передбаченому КПК;

– кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, повинен бути негайно звільнений;

– затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого законом, тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Відповідно до ст. 207 КПК ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, окрім випадків, передбачених законом.

З метою гарантувати недоторканість прав та свобод усіх громадян України, осіб без громадянства або інших осіб від злочинних посягань такими є вимоги норми, згідно з якою кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-кого:

– при вчиненні або замаху на учинення кримінального правопорушення, або

– безпосередньо після учинення кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні (ст. 207 КПК).

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (такою, якій законом надано право здійснювати затримання відповідно до його службових повноважень) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, що є гарантією дотримання права кожного на недоторканість її та її свободи.

Уповноважена службова особа ж має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках:

– якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення;

– якщо безпосередньо після учинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі або місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

– якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи,

підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності національного антикорупційного бюро України (ч. 1 ст. 208 КПК).

Варто пам'ятати, що закон передбачає не лише правові підстави для обмеження функціонування засади забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, але правову процедуру обмеження її та гарантії недопущення свавілля в таких випадках, якими є: контролююча та наглядова функції в кримінальному процесі, та обов'язковість учинення певних дій відповідних службових осіб у таких випадках (обов'язок повідомлення про затримання прокурора, протоколювання, забезпечення прав та свобод затриманій особі тощо).

Зазначимо, що прокурор зобов'язаний негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або тримається під вартою понад строк, передбачений законом або судовим вироком. Окрім того, згідно із законом завідомо незаконні арешт, затримання або привід, а також винесення суддями завідомо неправосудного вироку, ухвали або постанови тягнуть кримінальну відповідальність.

З'ясовуючи зміст цієї засади, треба враховувати розуміння понять «недоторканність особи» та «право недоторканності особи». *Недоторканність особи (або особиста недоторканність)* – це фізичний стан особи, який може бути порушений діями різних суб'єктів. Порушення недоторканності особи (особистої недоторканності) може бути і правомірним (наприклад, позбавлення волі за вироком суду), і неправомірним (наприклад, безпідставний арешт). Відтак поняття недоторканності особи (особистої недоторканності) установлює межу, яку інші суб'єкти правомірно можуть перейти лише у випадках, прямо передбачених законом.

Право недоторканності особи – це право особи на державний захист від дійсно незаконних або незаконних, на її погляд, посягань на недоторканність з боку будь-яких суб'єктів. Праву недоторканності особи кореспондує обов'язок усіх інших суб'єктів стримуватися від таких посягань та обов'язок держави захищати особу від них. На відміну від особистої недоторканно-

сті (недоторканності особи), право недоторканності особи, тобто право особи на державний захист, на законних підставах обмежити неможливо і будь-яка спроба зробити це завжди буде неправомірною.

Отже, всі правові акти, що встановлюють будь-які обмеження особистої свободи (наприклад, вирок суду про позбавлення волі за вчинений злочин), або дії, внаслідок яких обмежується особиста свобода (наприклад, арешт підозрюваного у вчиненні злочину), є обмежуванням недоторканності особи (особистої недоторканності). Тому можна говорити про те, що право недоторканності особи є своєрідною гарантією захисту особи від неправомірних посягань на її недоторканність.

Законодавство України встановлює додаткові гарантії недоторканності певних осіб, до яких насамперед віднесено Президента України. Недоторканність особи Президента України як глави держави встановлена ч. 1 ст. 105 Конституції України. Відповідно до цього конституційного положення особа, яка на законних підставах виконує повноваження Президента України, може бути взята під варту або проти неї може бути почато досудове розслідування лише після того, як вона буде усунена з поста у порядку імпідменту. Усунення Президента з поста можливе у порядку імпідменту, тобто на підставі обвинувачення Президента у вчиненні ним державної зради або іншого злочину, сформульованого у прийнятому за спеціальною процедурою рішенні Верховної Ради України.

Відповідно до Конституції України без згоди Верховної Ради України не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані або заарештовані (взяті під варту) народні депутати України (ч. 3 ст. 80 Конституції України); затримані або заарештовані судді до винесення обвинувального вироку суду, разом судді Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 126, ст. 149 Конституції України).

Особливий порядок в Україні також визначається щодо обмеження права особи на особисту недоторканість в умовах проведення антитерористичних операцій, які є довготривалими. Так, згідно ч. 3 ст. 14 Закону України «Про боротьбу з терориз-

мом» з метою захисту громадян, держави і суспільства від терористичних загроз у районі проведення довготривалої антитерористичної операції, як виняток, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання.

Для відвернення терористичних загроз у районі проведення антитерористичної операції відповідно до кримінального процесуального законодавства України з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про боротьбу з тероризмом», може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, а граничний строк превентивного затримання не може перевищувати 30 діб.

Зазначені випадки-винятки зі загальних правил засади треба розуміти як правовий механізм рівності перед законом усіх громадян, й обов'язком гарантування державою дотримання прав і свобод усіх її членів.

3.2.6. Засада недоторканності житла або іншого володіння особи

Міжнародно-правові акти у сфері прав людини проголошують серед основоположних прав людини право на житло та його недоторканість. Так, у ст. 12 Загальної декларації прав людини зазначається, що: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції».

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції – аналогічні права проголошені і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 17), та в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 8).

Оснoву нoрмативнoгo зaкріплення націoнальнoгo принціпу недoтoркaннoсті житлa або іншoгo вoлoдіння oсoби в націoнальнoму зaкoнoдaвстві містить ст. 30 Кoнституції Укрaїни, якa вклaдeнa у зaзнaчeній рeдaкції: «Кoжнoму гaрaнтується недoтoркaннiсть житлa. Нe дoпoскaється прoникнення дo житлa або дo іншoгo вoлoдіння oсoби, прoвeдeння в нix oгляду або oбшуку інакшe як зa вмoтивoвaним рішeнням суду. У нeвідклaдних випaдкaх, пoв'язаних із врятувaнням життя лoдeй тa мaйнa або з бeзпoсeрeднім пeрeслідувaнням oсіб, які підoзрюються у вчинeнні злoчину, мoжливий інший, встaнoвлeний зaкoнoм, пoрядoк прoникнення дo житлa або дo іншoгo вoлoдіння oсoби, прoвeдeння в нix oгляду і oбшуку». A гaрaнтувaння дoдeржaння тaких нoрм зaбeзпeчуються Кримінальним кoдeксoм Укрaїни (ст. 162), встaнoвлeнням кaрaнoсті зa дії, пoв'язані з нeзакoнним прoникненням у житлo або іншe вoлoдіння oсoби, прoвeдeння в нix oгляду або oбшуку, a тaк сaмo нeзакoннoгo висeлення або інших дій, щo пoрушують недoтoркaнiсть житлa грoмaдян.

Кримінальний пpoцeсуальний зміст цієї зaсaди пoлягae у тoму, щo нe дoпoскaється прoникнення дo житлa або дo іншoгo вoлoдіння oсoби, прoвeдeння в нix oгляду або oбшуку інакшe як зa вмoтивoвaним судoвим рішeнням, oкрім випaдків, пeрeдбaчeних КПК (ст. 13 КПК).

Прaвo нa недoтoркaннiсть житлa мae зaбeзпeчувaти свoбoду oсoби від нeзакoнних втoргнeнь у сфeру її oсoбистoгo життя і гaрaнтується oсoбі нeзaлeжнo від тoгo, є вoнa грoмaдянинoм Укрaїни, інозeмцeм або oсoбoю бeз грoмaдянствa. Нeдoтoркaннiсть житлa пeрeдбaчae нeдoпустимiсть прoникнення бeдь-яких суб'єктів дo житлa бeз згoди oсіб, які в ньoму пpoживaють.

Відпoвіднo дo ст. 233 КПК «Пpoникнення дo житлa або іншoгo вoлoдіння oсoби» ніхтo нe мae прaвa прoникнути дo житлa або іншoгo вoлoдіння oсoби з бeдь-якoю мeтoю, інакшe, як лишe зa дoбрoвільнoю згoдoю oсoби, якa ними вoлoдіє, або нa підстaві ухвaли слідчoгo судді, oкрім тaких випaдків:

– слідчий, пpoкурoр мae прaвo дo пoстaнoвлeння ухвaли слідчoгo судді увійти дo житлa або іншoгo вoлoдіння oсoби лишe у нeвідклaдних випaдкaх, пoв'язаних із врятувaнням життя

людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після виконання таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, або дійсно були наявні підстави для проникнення до житла або іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню у порядку, передбаченому ст. 254 КПК.

Для правильного розуміння того, на яке житло розповсюджується дія цієї засади, треба пам'ятати, що об'єктом захисту (регулювання) є житло й інше володіння особи – не лише предмет, а й право власності конкретного суб'єкта на цей предмет регулювання.

Визначення житла закріплене у Цивільному кодексі України. Згідно зі ст. 379 ЦК України житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них. Однак під час проведення слідчої (розшукової) дії в житлі або іншому володінні особи не можемо керуватися положеннями Цивільного кодексу України. Тому в ч. 2 ст. 233 КПК дано тлумачення поняття житла та іншого володіння особи. *Під житлом особи* розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному або тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі або приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Недоторканність житла поширюється не лише на місце постійного проживання особи, а й на місця її тимчасового мешкання в готелях, санаторіях, будинках відпочинку тощо. Учинення дій, спрямованих на проникнення до житла особи, яка в ньому проживає, або до іншого її володіння (гараж, господарські будівлі тощо), або незаконне проведення огляду або обшуку житла або вказаних будівель, незаконне виселення або учинення інших дій, що порушують недоторканність житла особи, є злочином, передбаченим ст. 162 КК України.

Недоторканність житла або іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності та пов'язана з правом на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України. Саме тому ч. 1 ст. 8 КЗПЛ комплексно декларує ці права: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції». У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував, що за цією статтею КЗПЛ держава виконає свої зобов'язання не тільки якщо просто утримається від дій, що ці права порушують, а й за умови, що буде діяти за певних обставин так, щоб гарантувати їх забезпечення.

Грунтуючись на тому, що вказані права доповнюють одне одного, законодавче положення щодо недоторканності житла або іншого володіння особи означає не лише заборону входити до нього всупереч волі осіб, які в ньому проживають на легальних підставах, а й заборону розголошувати все, що в ньому відбувається.

Недоторканими є також особисті речі, документи, кореспонденція, інші особисті папери та майно, що зберігаються у житлі або іншому володінні особи.

Також доцільно пам'ятати, що у п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950) охоплює не лише житло фізичних осіб, воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також юридичних осіб, їх філії та інші приміщення. Це підтверджує і практика ЄСПЛ, який визнав, що поняття «житло» у п. 1 ст. 8 КЗПЛ охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно

може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення. На цьому неодноразово наголошував ЄСПЛ (рішення ЄСПЛ «Джілоу проти Сполученого Королівства» від 24 листопада 1986 р.); «Чапелл проти Сполученого Королівства» від 30 березня 1989 р.; «Німітц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 р.; «Функе проти Франції» від 25 лютого 1993 р.; «Компанія «Кола Ест» та інші проти Франції» від 16 квітня 2002 р.; «Прокіпович проти Російської Федерації» від 18 листопада 2004 р.; «Бук проти Німеччини» від 28 квітня 2005 р.; «МакКей-Копецький проти Польщі» від 19 вересня 2006 р. та ін.).

Водночас ст. 13 КПК встановлює, що за наявності законної підстави можна увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому. Єдиною законною підставою для цього, відповідно до ч. 2 ст. 30 Конституції України, є вмотивоване рішення суду. Це необхідно враховувати при отриманні юридичних підстав для проведення обшуку в таких приміщеннях (отримання дозволу суду). Необхідно зауважити, що коло об'єктів, які Європейський суд з прав людини відносить до поняття житла є доволі широким, і кожного року (або точніше з кожною розглянутою справою в суді щодо цього питання) цей перелік розширюється, що підлягає врахуванню і в національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Ст. 30 Конституції України у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, допускає можливість іншого, встановленого законом порядку проникнення до житла або до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. На цих підставах ч. 3 ст. 233 КПК дозволяє у вказаних випадках проведення обшуку житла або іншого володіння особи без ухвали слідчого судді.

Крім того, варто пам'ятати про розуміння поняття *«право на володіння» житла* або *іншого володіння особи* в листі Міністерства юстиції України № 423-0-2-13/11 від 31 липня 2013 р., у якому містяться твердження, що суб'єктами права власності відповідно до частини першої ст. 318 ЦК України є Український

народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦК України.

Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість і вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими (чч. 2, 3 ст. 325 ЦК України).

Відповідно до положень ст.ст. 397, 398 ЦК України володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Право володіння чужим майном може належати одночасно двом або більше особам.

Фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду.

Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно передано власником, а також на інших підставах, установлених законом.

Варто зазначити, що у теорії цивільного права під володінням розуміють юридично забезпечену власнику можливість мати майно у своєму безпосередньому фізичному або юридичному віданні, у сфері свого фактичного господарського або іншого впливу.

Заразом власник може передати свою власність у тимчасове володіння інших осіб, зокрема за договорами зберігання, оренди (найму), безоплатного користування тощо.

Крім того, право володіння може виникати і на інших правових підставах, зокрема відповідно до закону, заповіту, судового рішення.

Ці положення варто враховувати під час формування юридичних підстав для проведення слідчих (розшукових) дій. Адже отримання згоди «власника» на проведення процесуальної дії в житлі, в ситуації коли той не може надавати такої згоди – повинно тягнути наслідком визнання результатів незаконними. А проведення обшуків або оглядів іншого володіння особи, не може включати тих об'єктів, які не є власністю особи, в якій проводиться така процесуальна дія.

3.2.7. Засада поваги до людської гідності

Нормативне закріплення принципу поваги до честі й гідності людини на рівні основних міжнародно-правових документів із прав людини виражається у встановленні заборони на учинення будь-яких дій, пов'язаних із катуванням або нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням або покаранням. Зокрема ст. 5 Загальної декларації прав людини проголошує: «Ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню». Ідентично сформульовані ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3452, ухваленій 9 грудня 1975 р., проголошується: «Жоден заарештований або утримуваний під вартою не повинен піддаватися фізичному або психічному примусу, тортурам, насильству, погрозам або впливам будь-якого виду, обману, хитрощам, оманливим навіюванням, тривалим допитам, гіпнозу, впливу наркотиків або інших засобів, здатних порушити або послабити свободу його дій або рішень, його пам'ять або його здатність мислити».

Європейський суд з прав людини у цілій низці своїх рішень дає розгорнуту характеристику форм жорстокого, нелюдського, а також такого, що принижує честь і гідність, поводження або ставлення. Зокрема у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» Європейський суд указав на необхідність широкого тлумачення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони катування. Окрім катувань, як особливої форми навмисного нелюдського ставлення, що спричинює дуже серйозні страждання, Суд визначив забороненими такі методи отримання показань, як: тривале утримання особи з щільно накритою головою, примусове багатогодинне стояння обличчям до стіни, позбавлення сну, мордування шумом, харчу-

вання тільки водою та хлібом. Суд також зауважив на те, що незаконні методи поводження не завжди можуть бути пов'язаними із заподіянням особі тілесних ушкоджень. Нелюдськими, тобто такими, що принижують честь і гідність людини, визнаються будь-які дії, спрямовані на те, щоб викликати у жертв відчуття страху, пригніченості та неповноцінності з метою образити, принизити або зламати їхній фізичний та моральний опір.

Змістовне наповнення засади поваги людської гідності характеризується у двох аспектах. По-перше, вказана засада виражає вимогу, адресовану державним органам та посадовим особам, що здійснюють кримінальне судочинство, не допускати будь-яких дій, що ображають честь і гідність учасників кримінального провадження та інших осіб, заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. По-друге, ця засада виражає право кожного учасника кримінального провадження захищати усіма засобами, які не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи й інтереси, які порушені під час здійснення кримінального судочинства. Щодо тлумачення термінів «*нелюдське*» та «*принижуюче гідність*» поводження варто зауважити, що вони обидва поки ще не відрізняються належним ступенем розробки ані у прецедентному праві Європейського суду, ані у практиці діяльності колишньої Європейської комісії з прав людини. Однак ця Комісія в одному зі своїх рішень висловилася, що поняття нелюдського поводження охоплює, як мінімум, таке поводження, за якого умисно завдаються суворі страждання, моральні або фізичні, що є не виправданим у конкретній ситуації. Поводження з особою можна вважати принижуючим гідність, якщо воно грубо принижує його перед іншими або змушує діяти проти своєї волі або совісті.

Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим та іншим досліддам.

Ця засада кримінального провадження регламентується ст. 11 КПК. *Зміст* її полягає в тому, що:

– під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи;

– забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню або покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність;

– кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Ці положення пов'язані зі *засадою забезпечення права на свободу та особисту недоторканість*.

Ще раз наголошуючи на особливості кримінальної процесуальної діяльності, її специфіці, необхідним є і прийняття відповідних положень, що забезпечують дотримання цієї засади в межах процесуальної форми та процесуальної діяльності уповноважених осіб. Насамперед це стосується тих процесуальних дій, які безпосередньо передбачають участь певного кола осіб. Так, обшук особи може проводити лише слідчий тієї ж саме статі (ч. 5 ст. 236 КПК).

Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я.

За необхідності здійснюється фіксування наявності або відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису або інших технічних засобів.

Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду (чч. 2, 4 ст. 241КПК).

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, або оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ст. 240 КПК).

Також подібні норми містяться і у ст. 224 КПК щодо порядку проведення допиту. Зокрема визначається ч. 2 цієї статті, що допит не може тривати без перерви понад дві години, а загалом – понад вісім годин, а що стосується допиту неповнолітніх, то такий час тривалості визначений на рівні 2 годин на день, та 1 години безперервного допиту. А ст. 223 КПК містить заборону проведення слідчих (розшукових) дій в нічний час (з 22 години до 6 години). Такі застереження в нормах закону також варто розцінювати як гарантії дотримання засад щодо людської гідності.

У діяльності слідчого, прокурора, оперативного підрозділу, слідчого судді або суду обов'язково враховується випадки порушення вимог Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984), якою визначається, що термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне або моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості або визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами або іншими особами, які виступають як офіційні, або з їх підбурювання, чи з їх відома, або за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій або спричиняються ними випадково (ст. 1 Конвенції).

3.2.8. Засада невторчання у приватне життя

Засада невторчання у приватне життя є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство положень ст. 32 Конституції України, а також узгоджується зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 12 Загальної декларації прав людини.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р. інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень.

Така інформація про особу є конфіденційною. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини³⁸.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначав, що поняття «приватного життя» охоплює: фізичну та психічну цілісність людини; деякі аспекти її фізичного та соціального «я», зокрема гендерну ідентифікацію, ім'я та сексуальну орієнтацію, статеве життя; право на особистий розвиток і право людини налагоджувати й розвивати стосунки з іншими людьми

³⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>

та зовнішнім світом; право людини будувати своє життя в обраний нею спосіб; право на доступ до персональної інформації, що має визначальний характер для особи, та визначення правового статусу особи, право на приватний простір та ін. Тобто приватне життя охоплює різні сфери буття людини, зокрема фізичну, просторову, комунікативну та інформаційну, які у літературі також розглядаються як основні складові права на повагу до приватного життя³⁹.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя. Окрім випадків, передбачених законом.

Суб'єктами права на невтручання у приватне життя в кримінальному провадженні переважно є особи, які мають та обстоюють власні інтереси – підозрюваний, обвинувачений (ст. 42 КПК), потерпілий (ст. 55 КПК). Тому на вказаних осіб повністю розповсюджуються гарантії, передбачені Конституцією та КПК, що не допускають розголошення дефектів фізичного або психічного розвитку, виявлених під час експертизи та освідування; розголошення змісту особистих паперів, щоденників, листування; вторгнення в житло без законних підстав; розголошення таємниць, довірених адвокатуві, нотаріусу, медичному працівни-

³⁹ Волошина В. К. Визначення принципу невтручання у приватне життя особи та його зміст у стадії досудового розслідування. Гуманізація у сфері кримінальної юстиції: сучасний стан та перспективи розвитку. Одеса: Фенікс, 2011. 108 с.

ку, священнослужителю, журналісту – з приводу того, що їм довірено або стало відомо під час виконання професійної діяльності.

Під час проведення обшуку слідчий не повинен розголошувати особисті сторони життя обшукуваного та інших осіб, які стали відомі йому під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Проте охорона особистого і сімейного життя громадян не поширюється на ті його вияви, які суперечать інтересам інших громадян, держави і суспільства або порушують їх. Критерієм втручання є негативний з позиції суспільства зміст особистого життя, його невідповідність громадським і державним інтересам, його антисуспільний характер. Суд може втручатися у сферу особистого і сімейного життя у разі виникнення потреби захищати права і законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави.

Як зазначалося, Конституція, закони, підзаконні нормативні акти України, міжнародні акти мають на меті перешкодити розповсюдженню інформації про приватне життя особи, окрім випадків, передбачених законом.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства України отримання відомостей про приватне життя особи допускається в кримінальному провадженні. В разі цього в цій сфері можливі такі правообмеження:

- аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК);
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК);
- зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК);
- обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи;
- спостереження за особою (ст. 269 КПК);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК).

Відповідно до Рекомендації № R (87) 15, схваленої Комітетом Міністрів для держав-членів Ради Європи 17 вересня

1987 р. «Щодо співробітництва поліції і захисту персональних даних у секторі поліції», збір персональних даних у цілях поліції повинен обмежуватися тією мірою, якою необхідно для відвернення реальної небезпеки або припинення кримінального правопорушення особливого характеру⁴⁰.

Кримінальний процесуальний закон також містить і низку положень, які гарантують дотримання цієї засади у специфіці кримінального судочинства. Такими гарантіями невтручання у приватне життя, визначаючи, зокрема, правила, згідно з якими:

– допускається закритий судовий розгляд з метою запобігання розголошенню відомостей про особисте або сімейне життя осіб, які беруть участь у провадженні (ст. 27 КПК);

– у разі, якщо прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок втручання у приватне спілкування, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження всієї інформації або доручити слідчому забезпечити збереження (ст. 259 КПК);

– кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого (Гл. 36 КПК);

– з матеріалами кримінального провадження закон дозволяє ознайомлюватися лише учасникам судового провадження (ст. 317 КПК).

До заходів, які слідчий, прокурор має право застосувати з метою збереження таємниці приватного життя, належать, насамперед, попередження осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу (ст. 222 КПК). А у разі порушення припису законодавця винні несуть відповідальність за ст. 387 КК України.

⁴⁰ Пазюк А. В. Захист прав громадян у зв'язку з обробкою персональних даних у правоохоронній діяльності: європейські стандарти і Україна. К.: МГО ПрайвесіОкрейн, 2001. 258 с.

3.2.9. Засада таємниці спілкування

Засада таємниці спілкування є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство положень ст. 31 Конституції України, а також узгоджується зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає:

– ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних або незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції або незаконних посягань на його честь і репутацію;

– кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Це своєрідна засада захисту особистого життя громадян – інтимні сторони їх життя, зокрема сімейного, спосіб улаштування житла, ведення домашнього господарства, використання вільного часу, переконання, інтереси, уподобання, звички тощо.

Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, окрім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Водночас кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Право особи на таємницю кореспонденції закріплено міжнародними нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на таємницю його кореспонденції. Ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних

свобод містить положення, відповідно до якого кожен має право на повагу до його приватного й сімейного життя, до житла й до таємниці кореспонденції. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права містить аналогічну норму в ст. 17, відповідно до якої заборонено свавільне або незаконне посягання на таємницю кореспонденції. Права на таємницю листування відображено також у ст. 3 Європейської угоди, що стосується осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини. Відповідно до цієї норми представники влади країн, що підписали цей міжнародний документ, поважають право будь-яких осіб, які беруть участь у процесі, порушеному в Європейському суді з прав людини, як сторони процесу, їхніх представників або консультантів; свідків та експертів, викликаних Судом, та інших осіб, запрошених Головою Суду взяти участь у процесі.

У цій міжнародній нормі також вказується на недоторканість кореспонденції осіб, які утримуються під вартою, що адресована Європейському суду, оскільки в угоді зазначено, що така кореспонденція повинна спрямовуватися й доставлятися без невиправданої затримки та спотворення її змісту⁴¹.

Зміст цієї засади полягає в тому, що:

– під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування;

– втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення, у випадках, передбачених КПК, з метою виявити та запобігти тяжкому або особливо тяжкому злочину, встановити його обставини, особу, яка вчинила злочин, якщо іншими способами неможливо досягти цієї мети;

– інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального судочинства (ст. 14 КПК).

⁴¹ Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини: Страсбург, 5 березня 1996 року; Угоду ратифіковано Законом № 1846-IV від 23 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст. 477.

Такі норми закону покладають на деяких осіб, додаткові обов'язки і держава гарантує їх дотримання владними повноваженнями. Так, працівники пошти, телеграфу, телефонної служби зобов'язані додержувати таємниці листування і розмов. Будь-які довідки про поштові і телеграфні відправлення, а також про телефонні повідомлення можуть видаватися підприємствами зв'язку лише відправнику, адресату, особі, яка брала участь у телефонній розмові, абоненту телефонної мережі або їх законним представникам. Варто з'ясувати, що розуміється під поняттям кореспонденція. Відповідно до Закону України «Про поштовий зв'язок» письмова кореспонденція визначається як прості й рекомендовані листи, поштові картки, бандеролі, секограми та дрібні пакети, а також мішки. Тому листування є різновидом кореспонденції. І розгляд таємниці листування здійснюється у межах таємниці кореспонденції. В Україні кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Винятки може бути встановлено лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів або якщо іншими способами отримати інформацію неможливо. Реалізується це конституційне положення також через механізм забезпечення поштової безпеки, яка визначена законодавством як комплекс заходів, спрямованих на захист таємниці інформації у поштовому зв'язку, збереження поштових відправлень, грошових коштів та засобів поштового зв'язку. Заборона порушення таємниці кореспонденції особи є на одному рівні із заборонаю свавільного або незаконного втручання в її особисте й сімейне життя, свавільних або незаконних посягань на недоторканість її життя або на її честь і репутацію.

У КПК передбачено таке регулювання дотримання цієї засади – у параграфі 2 «Втручання у приватне спілкування» Глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», де у ст. 258 зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, за винятком випадків проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, передбачених ст. 250 КПК.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування у порядку, передбаченому ст.ст. 248–250 КПК, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія включатиме таке втручання.

У разі постановлення слідчим суддею ухвали про відмову у втручання в приватне спілкування нове клопотання може бути подане прокурором, слідчим лише з новими відомостями.

Спілкуванням є передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних або юридичних умов, у разі яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб. Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, коли учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним.

Різновидами втручання у приватне спілкування є:

- аудіо-, відеоконтроль особи;
- арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене.

3.2.10. Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист

Відповідно до загальноприйнятих норм особа, хоч би що вона не вчинила, має уважатися невинуватою доти, доки компетентні органи у встановленому законом порядку не доведуть

її вини. Із природного права на захист від протиправних посягань, а також із презумпції невинуватості випливає право людини на захист від обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Це право закріплено у кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини.

В Україні право на захист є конституційною засадою, яка повинна суворо виконуватися на всіх стадіях кримінального процесу як важлива гарантія винесення законного, обґрунтованого і справедливого вироку. Ст. 59 Конституції України проголошує право кожного на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав, а ст. 63 Конституції України закріплює право на захист підозрюваного, обвинуваченого або підсудного. Засуджений користується усіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Майже кожна стаття Конституції України, що закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина, передбачає можливість реалізації права на захист.

У ст. 20 КПК, що розкриває зміст забезпечення права на захист як загальної засади кримінального провадження, закріплено право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри або обвинувачення; право збирати і подавати докази; брати особисту участь у кримінальному провадженні; користуватися правовою допомогою захисника; реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

Відповідно до положень ст. 48 КПК захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням або згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі або особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд

зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Крім того, право на захист захисника забезпечується, зокрема, нормами КПК, які регламентують обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні (ст. 49, 52 КПК), визнання недопустимими доказів, отриманих унаслідок порушення права особи на захист (ст. 87 КПК), особливості реалізації права на відмову від захисника (ст. 54 КПК), можливість підготовки до захисту від нового (ст. 338 КПК) або від додаткового обвинувачення (ст. 339 КПК), здійснення судового провадження за відсутності захисника як підставу для скасування судового рішення (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК).

Зокрема відповідно до ст. 49 КПК, слідчий суддя, суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: відповідно до вимог ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів або з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У кримінальному провадженні на підставі угод право на захист забезпечено обов'язковим виконанням судом вимог ч. 4 або ч. 5 ст. 474 КПК для роз'яснення права мати захисника, зокрема права на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно.

Крім того, у випадках, передбачених ст. 52 КПК (із тих підстав, по яких угоду може бути укладено), обвинуваченому має бути забезпечено захист за призначенням.

Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та ство-

рення умов для вільного вибору захисника. Недотримання цих складових права на захист навіть за умови участі захисника у провадженні на різних стадіях може спричинити до істотних порушень вимог КПК та скасування судового рішення.

Також необхідною умовою реалізації права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не призначено захисника за умови його обов'язкової участі, сумнівним стає питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора. В разі цього призначення захисника у судовому провадженні у таких справах не може саме собою відновити порушене право на захист. Правову позицію ЄСПЛ щодо початкового етапу забезпечення права на захист у кримінальному провадженні викладено, зокрема, у п. 63 рішення ЄСПЛ від 09 червня 2011 р. у справі «Лучанінова проти України», де зазначено, що «для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження» (п. 52 рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 р. у справі «Сальдуз проти Туреччини» та пункти 90–91 рішення ЄСПЛ від 12 червня 2008 р. у справі «Яременко проти України»). За необхідності захисника мають призначати офіційно. Просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу (п. 65 рішення ЄСПЛ від 19 грудня 1989 р. у справі «Камазінські проти Австрії»).

Важливе значення для здійснення права на захист має побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником до першого допиту, і не звичайне побачення, а конфіденційне. Суть конфіденційності полягає у тому, що підозрюваному або обвинуваченому перед першим допитом має бути надана можливість зустрітися зі захисником віч-на-віч за умови, що їх бачать, але не чуять.

Остання обставина є найважливішою ознакою реалізації цього права. Від правильної її реалізації багато в чому залежить весь перебіг розслідування і судового розгляду справи надалі.

Закон забезпечує участь захисника в окремих випадках в обов'язковому порядку, гарантуючи, зокрема, дотримання прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого. Відповідно до ч. 1 ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому разі участь захисника забезпечується з моменту набуття особою процесуального статусу підозрюваного.

Згідно з ч. 2 ст. 52 КПК в інших випадках *обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні*:

– щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

– щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

– щодо осіб, які внаслідок психічних або фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад;

– щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту;

– щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

– щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи;

– щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, – з моменту прийняття відповідного процесуального рішення;

– у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладення такої угоди.

3.2.11. Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини

Початок традиції визнання презумпції невинуватості одним із найважливіших прав людини закладено в Декларації прав людини та громадянина, прийняту Національними зборами Франції 26 серпня 1789 р., ст. 9 якої проголошує: «Оскільки кожен є невинним, доки не буде встановлено інше, то в разі затримання особи надмірна суворість, не викликана необхідністю з метою забезпечення його затримання, повинна суворо каратися законом».

Цю традицію продовжено в міжнародно-правових документах, присвячених правам людини та громадянина. У ст. 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., проголошується: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту».

У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом».

У цих документах як найважливіші права людини проголошені свобода від самообвинувачення та свавільного арешту, а також від жорстокого, нелюдського ставлення.

Ст. 17 КПК за своєю суттю є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство закріпленої у ч. 1 ст. 62 Конституції України презумпції невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

За часом презумпція невинуватості зберігається до вступу обвинувального вироку в законну силу. Тільки з цього часу

обвинувачений, а тепер він є засудженим, державою (вирок ухвалюється іменем держави), суспільством уважається винним у вчиненні злочину. До цього часу будь-які публічні твердження про винуватість особи є протиправними, оскільки вони будуть порушувати принцип презумпції невинуватості.

Юридичний зміст цієї засади полягає у такому:

– ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні злочину або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;

– обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого або його представника;

– заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатися його показань через насильство, погрози та інші незаконні заходи;

– обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;

– усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

– недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні та постановлення виправдувального вироку на стадії судового розгляду;

– факт притягнення особи до кримінальної відповідальності, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні сприйматися як доказ її винуватості;

– до остаточного вирішення кримінального провадження й офіційного визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем. Зібрані досудовим розслідуванням докази винуватості особи перевіряються і оцінюються судом під час розгляду справи по суті, за результатами яких суд постановляє виправдувальний або обвинувальний вирок, визнаючи особу невинуватою або винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення і для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно:

- щоб обвинувальний вирок суду щодо такої особи набув законної сили;
- щоб суд, який виніс обвинувальний вирок, був створений відповідно до встановленого законом порядку;
- щоб справа була з категорії справ, які входять до юрисдикції суду, що її розглянув;
- щоб справа у суді розглядалася за встановленою кримінальним процесуальним законодавством процедурою.

Щодо засади *доведеності вини*, то її варто розглядати у таких правових положеннях та напрацюваннях науки кримінального процесу.

Так, В. О. Попелюшко вважає, що «принцип забезпечення доведеності вини полягає в тому, що закон наділяє суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді, комплексом повноважень та процесуальних можливостей довести вину особи в усіх випадках, коли нею дійсно був вчинений злочин, а на інших суб'єктів процесу покладає обов'язки сприяти та (або) не перешкоджати цьому протиправними методами»⁴².

Суть засади забезпечення доведеності вини зводиться до того, що повідомлення особі про підозру, ухвалення обвинувального вироку суду, затримання, арешт та застосування інших запобіжних заходів допускається лише за наявності беззаперечних доказів причетності особи до учинення кримінального правопорушення.

Забезпечення доведеності вини розглядається як одна зі складових обставин, які підлягають з'ясуванню під час кримінального провадження, або зводиться до доведеності вини достатніми доказами, які не дають підстав сумніватися у ній, або розглядається крізь призму засади презумпції невинуватості.

⁴² Попелюшко В. Принцип забезпечення доведеності вини в кримінальному судочинстві. *Вісник прокуратури*. 2003. № 5 (23).

Отже, забезпечення доведеності вини потрібно розуміти так: держава гарантує, що вина особи (підозрюваного, обвинуваченого) буде доведена або спростована в межах процесуального закону належними, беззаперечними доказами, зібраними уповноваженими особами.

3.2.12. Засада гласності та відкритості судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій

До основних засад судочинства в Україні п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України віднесено гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Це означає, що гласність і повне фіксування судового процесу технічними засобами є невід'ємними й обов'язковими складовими судового процесу в межах, установлених Конституцією України та деталізованих у процесуальному законодавстві.

Ст. 27 КПК «Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій» передбачено, що учасники кримінального провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси або обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді усної і письмової інформації щодо результатів судового розгляду. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, окрім випадків, установлених законом.

Кримінальне провадження у судах усіх інстанцій здійснюється відкрито.

Слідчий суддя, суд можуть ухвалити рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засі-

данні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

- якщо обвинуваченим є неповнолітній;
- розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя або обставин, які принижують гідність особи;
- якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не ухвалить рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні на підставі п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених КПК. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони й інші учасники судового провадження.

Під час судового розгляду та у випадках вимог Глави 20 КПК. Під час досудового розслідування забезпечується повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку передбаченому КПК .

В Україні кожний громадянин, який досяг 16 років, має право бути присутнім у залі судового засідання, в якому розглядається кримінальна справа. Перебіг судового розгляду та його результати можуть висвітлюватись у засобах масової інформації або іншим способом доводитися до населення. Це, так звана, зовнішня гласність. Але навіть коли справа слухається в закритому судовому засіданні, ця засада зовсім не виключається,

оскільки діє внутрішня гласність – присутність у судовому засіданні прокурора, потерпілого, обвинуваченого, захисника й інших учасників судового розгляду, а також свідків, експерта, спеціаліста, перекладача.

Крім того, вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно, їх зміст може бути доведено до відома населення і засобами масової інформації. Однак вироки у справах, які слухалися в закритих судових засіданнях, не повинні містити відомості, що стали підставою для проведення закритого судового розгляду.

Втілення ідеї гласності у судочинство має велике значення для формування правосвідомості населення, довіри до правосуддя, забезпечує виховний вплив судового процесу на підсудних, громадян у залі суду і поза нею через засоби масової інформації. Гласність є своєрідним громадським контролем за діяльністю суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, що, безумовно, підвищує у них відчуття відповідальності за перебіг і результати процесу, позитивно впливає на етику взаємовідносин осіб, які беруть участь у справі, і посередньо, але доволі відкрито сприяє підвищенню професійної кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів завдяки ліпшому баченню у таких умовах власних помилок і похибок, а також позитивних актів діяльності.

Гласність судового розгляду є загальним правилом для всіх судів, окрім випадків, передбачених законом, коли судовий розгляд має бути або може бути закритим. Проте особи молодші за 16 років до залу суду не допускаються взагалі. Для таких осіб робиться виняток, коли вони є підсудними, потерпілими або свідками у справі.

Судове засідання обов'язково має бути закритим, якщо йдеться про охорону державної таємниці.

Основним мотивом проведення судового розгляду в закритому засіданні в справах про злочини осіб, які не досягли 16-річного віку, є підвищена вразливість, навіюваність підлітків. З огляду на це, є доволі великий ризик негативного впливу на них присутніх у залі судового засідання та їх поведінки, що може зашкодити одержанню від неповнолітніх повних і правдивих показань.

Закритий розгляд справ про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи обумовлюється інтересами охорони суспільної моралі, інтересами потерпілого, усуненням негативного впливу присутніх, яких цікавлять не правовідносини у сфері охорони статевої свободи і недоторканності, а зовнішні вияви злочинів. Загалом такий розгляд створює умови для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи.

Конституція України в ст. 32 проголошує, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». Досудове розслідування і судовий розгляд належать до таких випадків. Проте законодавець максимально можливо обмежує це втручання, запровадивши таємницю слідства та закритий розгляд справи. Отже, необхідність розгляду в суді інтимних сторін життя осіб, які беруть участь у справі, може стати підставою для рішення суду про закритий розгляд справи.

Законодавець цілком логічно надав можливість суду провадити закритий розгляд справи у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Після повернення обвинуваченого до залу судового засідання суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями, які надавалися під час його відсутності, і вислухати його пояснення з приводу цих показань. Як виняток суд може звільнити потерпілих і свідків, взятих під захист, від обов'язку з'являтися у судові засідання за наявності письмового підтвердження показань, наданих ними раніше (ст. 16 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р.).

До предмета гласності кримінального процесу відносять інформацію про хід розслідування і судового розгляду кримінального провадження, проміжні та кінцеві результати такої діяльності. Якщо на досудовому розслідуванні та під час ухвалення вироку в нарадчій кімнаті ця інформація повинна бути процесуально оформленою, цілісною та завершеною, то в процесі судового розгляду вона, крім того, полягає і в розголошенні цього змісту показань, матеріалів, документів тощо, тобто характеризується ще й повнотою та послідовністю.

Відтак до змісту цієї засади, якщо підсумувати наведене, належать такі елементи:

- розгляд справ у всіх судах відбувається відкрито;
- повідомлення про час і місце розгляду справи;
- повне фіксування судового розгляду кримінальних проваджень технічними засобами;
- у випадках, передбачених Главою 20 КПК (проведення окремих слідчих (рошукових) дій) повного фіксування процесуальних дій на стадії досудового розслідування;
- підстави та загальний порядок здійснення розгляду кримінальної справи у закритому судовому засіданні;
- прилюдне оголошення вироків, ухвал і постанов, якими закінчується судовий розгляд.

Можемо також зробити висновки, що засада гласності та відкритості в кримінальному судочинстві (значення):

- забезпечує виконання судом його виховної і попереджувальної функцій;
- дає змогу громадськості контролювати діяльність державних органів, що підсилює відчуття відповідальності в останніх і підвищує рівень ефективності їхньої роботи;
- підсилює зв'язок суду з громадськістю, спрямовує його на усунення причин і умов учинення кримінальних правопорушень і їхнє попередження;
- підвищує силу і переконливість судового вироку як акту правосуддя;
- зміцнює гарантії прав і законних інтересів особистості;
- є знаряддям пропаганди моральності та права.

Гласність судового розгляду забезпечується офіційним записом судового засідання – технічним записом (ч. 5 ст. 27 КПК) і передбаченим ст. 129 Конституції України повним фіксуванням судового процесу технічними засобами на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права передбачає: «Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку або державної безпеки в демократичному

суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або тією мірою, якою це, на думку суду, є строго необхідним, – за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній... справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого...» (ч. 1 ст. 14).

А Закон України «Про судоустрій та статус суддів» у ст. 11 визначає, що особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис із використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, установлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду.

Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні відбуватися без створення перешкод у веденні засідання та здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав. Суд може визначити місце в залі судових засідань, з якого має проводитися фотозйомка, відеозапис.

3.2.13. Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості

Ця засада закріплена у п. 4 ст. 129 Конституції України та ст. 22 КПК. *Аналізуючи їх зміст, можна виокремити такі складові цієї засади:*

- розмежування функцій обвинувачення, захисту та правосуддя;
- наділення сторін рівними процесуальними правами для виконання своїх функцій;

– керівне положення суду в кримінальному процесі й надання тільки суду права ухвалювати рішення у справі.

Засада змагальності сторін – це правове положення, згідно з яким двом рівноправним сторонам (обвинувачення і захисту) забезпечується можливість брати активну участь у дослідженні обставин кримінального провадження перед незалежним арбітром – судом, який не може здійснювати інших функцій, окрім функції правосуддя. Європейський суд з прав людини розглядає змагальність як «одну із рис більш широкої концепції справедливого судочинства у кримінальних справах» (рішення від 26 травня 1988 р. у справі «Екбатані проти Швеції») а також, що «змагальність є фундаментальним принципом судового розгляду», зокрема в рішенні у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 р. Окрім того, ЄСПЛ наголошує на тому, що відповідно до змісту цього принципу кожна сторона повинна отримати можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, що надані іншою стороною, та відповісти на них. Водночас практика вказаного органу не зазначає про дію цієї засади на стадії досудового розслідування, не йдеться про дію цієї засади на досудових стадіях і у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, де в ч. 1 ст. 6, п. b, c та d ч. 3 ст. 6 вказано на вияви змагальності тільки під час судового розгляду. Але такий стан речей не означає, що ця засада не діє на стадії досудового розслідування в національному кримінальному процесі. Засада змагальності діє на всіх стадіях кримінального судочинства, зокрема й під час реалізації судом функції судового контролю на стадії досудового розслідування.

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, в разі якої функції обвинувачення, захисту (а також дотичні до них функції підтримання цивільного позову та заперечення проти нього) чітко розмежовані між собою, відокремлені від функції правосуддя (вирішення справи) і виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами для відстоювання власних інтересів (прокурор, захисник). Суд у разі цього займає керівне становище у процесі, створює необхідні умови для швидкого, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження і вирішує його по суті.

Основна повнота змісту засади змагальності виявляється, звісно ж, на стадіях судового розгляду, де сторонам надано паритетність у правах та можливостях участі у дослідженні доказів кримінального провадження.

Розмежування функцій обвинувачення, захисту і правосуддя цією засадою означає, що ні обвинувачення, ні захист не можуть брати на себе будь-якої за змістом або формою частки суддівської функції розгляду справи, а суд, своєю чергою, в жодному разі не може виконувати функцію обвинувачення або захисту. Водночас передбачається, що між обвинуваченням і захистом відбувається у процесі професійний спір, а тому жодна зі сторін не може виконувати функцій іншої. Не допускається поєднання в одній процесуальній особі кількох функцій кримінальної процесуальної діяльності.

Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав і законних інтересів відповідними засобами.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів та інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником. Останнє положення дає змогу реалізувати повною мірою право потерпілого на відновлення порушених його прав та свобод, навіть у тому разі, коли прокурор як сторона державного обвинувачення відмовляється від підтримання обвинувачення в суді.

Ця засада пов'язана із засадою забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, адже КПК визначає, що захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим, його

захисником або законним представником, чим ще раз визначає сторону захисту та процесуальних осіб, котрі мають право на реалізацію функції захисту в кримінальному судочинстві.

Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. З цієї норми, держава в особі органів судової влади виступає гарантом реалізації сторонами кримінального процесу їх прав під час здійснення ними своїх процесуальних повноважень.

Змагальність кримінального процесу, відтак, характеризується наявністю таких рис:

- чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і правосуддя (вирішення справи);
- право суб'єктів відстоювати власні інтереси шляхом змагання між собою;
- рівність процесуально-правових можливостей сторін обвинувачення і захисту;
- особлива роль суду в процесі як незалежного і неупередженого суб'єкта. Суд не може виконувати ні функцію захисту, ні функцію обвинувачення, так само як і жодна зі сторін не може виконувати функції суду.

Окремі елементи засади змагальності мають місце і на стадії досудового розслідування, наприклад, у випадках обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, оскарження до суду процесуальних рішень слідчого, прокурора, де вирішення відповідних питань здійснюється у формі змагання сторін захисту й обвинувачення.

3.2.14. Засада диспозитивності

Засада ***диспозитивності*** – це конституційно-правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надано та забезпечено можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і проце-

суальних прав, а також впливати на хід і результати кримінальної процесуальної діяльності (п. 4 ч. 3 ст. 129; ч. 1 ст. 63 Конституції України, ст. 26 КПК).

Дія цієї засади забезпечується зазначеними положеннями:

– сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК;

– відмова прокурора від підтримання обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження за винятком випадків, передбачених КПК;

– слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК;

– кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, – його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Свобода вибору поведінки сторін кримінального провадження дає змогу повною мірою реалізувати свої процесуальні функції та використати передбачені законом способи процесуальної самореалізації. Так, компетенція органів досудового розслідування, прокурора на стадії досудового розслідування та судового розгляду прокурором виявляється у вільному виборі представлення доказів винуватості, послідовності їх представлення, а також виборі процесуального інструментарію для досягнення завдань кримінального провадження. А щодо сторони захисту, то ця засада дозволяє і пасивний захист – обов'язок доказування покладається на сторону обвинувачення, і активний – використання наданих законом прав на виявлення та представлення доказів невинуватості підозрюваного, обвинуваченого в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні.

Відсутність волі держави в особі державного обвинувача – прокурора щодо підтримання державного обвинувачення – це фактична воля про закриття кримінального провадження щодо конкретної особи, або провадження загалом, що не потребує

доведення невинуватості підозрюваного або обвинуваченого в додатковий спосіб.

Що стосується суду, то засада диспозитивності обмежує його у дослідженні обставин кримінального провадження – межами висунутого обвинувачення.

А поділ проваджень за їх характером на приватне та публічне обвинувачення – є способом реалізації кримінально-правової політики держави щодо захисту прав та свобод суспільства, держави та окремих громадян від протиправних посягань, згідно з якою провадження приватного обвинувачення – їх початок та розгляд, залежать від волі потерпілого.

3.2.15. Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності

Право людини на захист свого життя і здоров'я, честі та гідності, своїх прав і свобод є основоположним. Згідно з п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. і ратифікованого Україною 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі, яка перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, ефективний засіб правового захисту в разі порушення її прав та свобод. Право на захист повинно бути забезпечено державою, її компетентними органами влади. Відповідно до ст. 55 Конституції України, права і свободи громадянина України захищаються судом. Суть такого захисту полягає у тому, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади.

Положення ст.ст. 21 і 22 Конституції України гарантують, що держава зобов'язана забезпечити кожному можливість відстоювати власний погляд, права у суперечці з будь-якими органами і службовими особами, заразом, які здійснюють досудове

розслідування. Процесуальний порядок такого оскарження дає змогу громадянам реалізовувати власні права в межах кримінального судочинства.

У кримінальному процесуальному законодавстві зміст цієї засади закріплений у ст. 24 КПК:

– кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК.

– гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод або інтересів особи, судом вищого рівня у порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

Потрібно акцентувати на зазначеному у ст. 24 КПК формулюванні: «кожному гарантується право на оскарження», а саме щодо кола осіб такого оскарження. Зважаючи на те, що ця норма, як вказано, є похідною від конституційної норми (ст. 55 Конституції України), то для з'ясування кола суб'єктів оскарження звертаємося до рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25 грудня 1997 року, за яким суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод⁴³. Підтвердженням чого є послідовна позиція Конституційного Суду України, який підтвердив у Рішенні № 19-рп/2011, що положення ч. 2 ст. 55 Конституції України необхідно розуміти так, що конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій або бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному. Реалізація цього права забезпечується

⁴³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): рішення № 9-зп від 25 грудня 1997 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>

у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеним процесуальним законом⁴⁴.

Процесуальна регламентація суб'єктності, права та процедури оскарження під час досудового розслідування передбачена у ст.ст. 303–309 КПК.

Так, відповідно до Глави 26 КПК «Оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування», у ст. 303 КПК зазначено, що *на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора:*

– бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний учинити у визначений КПК строк – заявником, потерпілим, підозрюваним, володільцем тимчасово вилученого майна;

– рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування – потерпілим, підозрюваним;

– рішення слідчого про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим;

– рішення прокурора про закриття кримінального провадження – заявником, потерпілим, підозрюваним;

– рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим – особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

– рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки – особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

⁴⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 55 Конституції України, ч. 2 ст. 2, п. 2 ч. 3 ст. 17 КАС України, ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень ст.ст. 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 3, 4, 17 КАС України в аспекті ст. 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини): Рішення від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>

– рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) – особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання;

– рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими Главою 39 КПК – підозрюваним.

Інші скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого або прокурора не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами ст. 314–316 КПК.

Під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені рішення, дії або бездіяльність, передбачені пп. 5, 6 ч. 1 ст. 303 КПК.

Відповідно до ст. 309 КПК під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про:

- відмову в наданні дозволу на затримання;
- застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;
- продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;
- застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні;
- поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;
- продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні;
- направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні;
- арешт майна або відмову в ньому;
- тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за

відсутності яких фізична особа-підприємець або юридична особа позбавляються можливостей здійснювати свою діяльність;

– відсторонення від посади або відмову у ньому.

Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії або бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Оскарження ухвал слідчого судді відбувається в апеляційному порядку.

Отже, конфлікти, що виникають у сфері людської діяльності і пошуки виходу із таких ситуацій, прагнення будь-якими правовими методами та засобами врегулювати суперечку мирним шляхом заохочується державою, забезпечується встановленням доступних, простих процедур у кримінальному провадженні. У цьому й полягає аксіологічне значення інституту оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів, які ведуть досудове кримінальне провадження⁴⁵.

3.2.16. Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Зміст зазначеної статті Основного Закону відповідає міжнародно-правовим стандартам щодо гарантованого захисту основних прав і свобод людини. Право на справедливий судовий розгляд закріплюється

⁴⁵ Валігура Д. М. Оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування та прокурора: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 18 с.

Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Право на справедливий судовий розгляд охоплює і право кожного на доступ до правосуддя. Ст. 6 Конвенції передбачає право на справедливий судовий розгляд і цивільних, і кримінальних справ. У тих випадках, коли ст. 6 Конвенції підлягає застосуванню в цивільно-правовій або кримінально-правовій сферах, вона забезпечує право на «розгляд... незалежним і безстороннім судом». Це так зване «право на суд», про що зазначив ЄСПЛ – рішення у справі «Голдер проти Сполученого Королівства», 1975 р. Його розглядають як таке, що складається з трьох основних елементів. По-перше, повинен бути «суд», який встановлений законом і відповідає вимогам незалежності та безсторонності. По-друге, суд повинен мати широку юрисдикцію, достатню для вирішення всіх аспектів спору або обвинувачення, до яких застосовується ст. 6. По-третє, відповідна особа повинна мати доступ до суду.

Згідно з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конституції України розгляд справ має здійснюватися незалежним та неупередженим судом. Забезпечення незалежності суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації і функціонування судів та професійної діяльності суддів. Він закріплений у ст. 126 та ст. 129 Конституції України, ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р.

Доступ до правосуддя в контексті кримінального провадження означає надання учасникові провадження можливості (права) звертатися до суду за захистом свого права або охоронюваного законом інтересу, заявляти різні клопотання, оскаржувати до слідчого судді, суду або суду вищої інстанції рішення учасників провадження, які наділені владними повноваженнями і учиняють такі дії або ухвалюють рішення.

У практиці ЄСПЛ щодо питання права на суд і на доступ до нього чітко простежується підхід, згідно з яким особі має забезпечуватися можливість звернутися до суду для вирішення певного питання, а держава не повинна запроваджувати

правові або чинити нелегітимні перешкоди для здійснення цього права⁴⁶.

Аналізуючи норми КПК, зокрема ті, що стосуються відмови у розгляді відповідних звернень слідчим суддею, судом різних інстанцій (ст.ст. 304, 309, 399 КПК), можемо зробити висновок про дії в нормах КПК механізму реалізації засади доступу до правосуддя. Тобто ситуації, коли закріплюється не гарантоване право звернення до суду, а взаємообумовлений механізм звернення з урахування прав і свобод усіх учасників кримінальної процесуальної діяльності.

У своїй практиці Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у ч. 1 ст. 6 Конвенції, не є абсолютним. Воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки потребує за своєю природою державного регулювання. Суд повинен переконатися в тому, що право доступу до суду не обмежується такою мірою, що, власне, суть права буде зведена нанівець. Чинний КПК встановлює обмеження для обвинуваченого або інших учасників провадження на оскарження вироку, який був ухвалений за результатами спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (ч. 1 ст. 394 КПК). Також певні обмеження права на оскарження в апеляційному порядку встановлені для вироку суду, який був ухвалений на підставі угод (ст. 473 КПК). Наявні обмеження не обмежують загального права на доступ до правосуддя.

Ч. 2 ст. 21 КПК визначає, що вирок та ухвала суду, що набрали законної сили у порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України. Ця засада пов'язана із засадою обов'язковості судових рішень, яка закріплена на конституційному рівні (ч. 5 ст. 124, п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України).

Відповідно до ст. 369 КПК судові рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку. Судове рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається

⁴⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстиніан, 2012. С. 81.

у формі ухвали. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом. Невиконання судових рішень тягне відповідальність, установлену законом. Досягнення завдань кримінального судочинства можливе лише у тому разі, коли учасники провадження, інші особи будуть упевнені у тому, що судові рішення буде виконане у встановлений строк, у повному обсязі і без необґрунтованих зволікань.

Умисне невиконання вироку або ухвали суду або перешкоджання їх виконанню є кримінальним правопорушенням, відповідальність за учинення якого передбачена ст. 382 Кримінального кодексу України.

Зміст цієї засади охоплює положення:

– кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків у порядку, передбаченому КПК.

– якщо інше не передбачене КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту у випадку, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України.

Конституція України (ст. 124) проголошує, що рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими на всій території України.

Рішення – найважливіший акт здійснення правосуддя. Обов'язковість рішень суду наголошує на авторитеті судової влади і сприяє утворенню режиму законності та зміцненню правопорядку в державі. Судові рішення інших держав є обов'язковими до виконання на території України за умов, визначених законом України, відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

3.2.17. Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї

Ця засада міститься в ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначається законом. Таке ж положення закріплено у ст.ст. 18, 224 КПК.

Зміст цієї засади полягає в тому, що:

– жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення;

– кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри або обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права;

– жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами або членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Також у ч. 8 ст. 224 КПК зазначено, що особа під час допиту має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин щодо надання яких є безпосередня заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами або членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Відтак свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї є запорукою дотримання

засади презумпції невинуватості особи, що покладає тягар доведення вини на сторону обвинувачення.

Згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дотримання положення щодо свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї є невід'ємним елементом реалізації права особи на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

Порушення цієї засади має поворотне значення для результатів вирішення справи по суті. Адже формування доказів із порушенням юридичного змісту цієї засади тягне за собою визнання таких недопустимими. На що неодноразово зауважував ЄСПЛ – справа «Нечипорук і Йонкало проти України», «Шабельник проти України», «Балицький проти України», – використання доказів, отриманих із порушенням права на мовчання і права не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів.

Окрім того, згідно з практикою ЄСПЛ допустимість показань як доказів, отриманих за допомогою катувань, із метою встановлення відповідних фактів у процесі призводить до його несправедливості загалом, незалежно від доказової сили таких показань і від того, або мало їх використання вирішальне значення для засудження підсудного судом («Гефген проти Німеччини»).

Варто враховувати, що ЄСПЛ, трактуючи поняття «право на мовчання», включає в нього й право не бути притягненим до відповідальності за відмову надати інші докази на підтвердження власної вини (Справа «Функе проти Франції»). Але таке трактування не поширюється на використання в кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого під примусом, матеріалів, які існують незалежно від волі підозрюваного, такі, як документи, отримані на підставі ордера, змушення дихати в алкогільно-респіраторну трубку, аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК, за допомогою доступних правових процедур, таких, як тимчасовий доступ до речей та документів (Справа «Саундерс проти Сполученого Королівства»).

3.2.18. Засада недоторканності права власності

Ст. 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається у порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення власних потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непогнущим.

ЄСПЛ обґрунтовано зазначає, що будь-яке втручання (контроль) з боку держави в сферу приватної власності порушує «справедливий баланс» між потребами суспільства та вимогами захисту права на повагу до власності («Справа Шестаков проти Росії»).

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Примусове відчуження таких об'єктів із подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

У цьому аспекті варто зазначити, що в кримінальному провадженні є два види інтересів: інтереси суспільні, в ім'я захисту яких створена і функціонує система кримінальної юстиції; інтереси особисті, головно підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого й інших учасників провадження, захист яких, через

те саме суспільне благо, повинен бути гарантований від непропорційних посягань. Узгодження цих інтересів становить одне з найважливіших завдань кримінального провадження і його досягнення можливе лише за умови існування і дотримання певних, визначених у законі правил або форм провадження.

Показовим щодо врахування категорій «суспільний» та «особистий інтерес» при оцінці порушення засади недоторканності права власності є рішення ЄСПЛ від 19 лютого 2009 р. у справі «Христов проти України», в якому Суд робить висновок, що, хоча виправлення помилок у застосуванні закону, безперечно, становить «суспільний інтерес», в обставинах цієї справи таке виправлення здійснювалося на порушення основоположного принципу юридичної визначеності. Тому цей аргумент відхиляється і Суд визнає, що «справедлива рівновага» виявилася порушеною і що заявник ніс особистий і надмірний тягар.

Такі положення свідчать про недопустимість невілювання особистого інтересу у формі права власності на користь суспільним або державним інтересам. Однак така позиція не є безальтернативною. Адже суспільний інтерес у кримінальному провадженні щодо розслідування злочинів інколи є вищим за недоторканість права власності.

Тому зміст цієї засади в національному кримінальному процесуальному законодавстві полягає в тому, що:

- позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого у порядку, передбаченому КПК;
- на підставах та у порядку, передбаченому КПК, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення (ст.ст. 16, 167–169 КПК).

Тобто тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває визначене майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

- призначалися (використовувалися) для схилення особи до учинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його учинення;

- є предметом кримінального правопорушення заразом, пов'язаного з їх незаконним обігом;

- одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх повністю або частково перетворено.

Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна.

Тобто мета, з якою здійснюється тимчасове вилучення майна має значно більший інтерес, ніж право власності, і факт та мотиви такого вилучення покликані забезпечити стабільність гарантій дотримання прав і свобод громадян у державі. Заразом тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

- за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;

- за ухвалою слідчого судді або суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;
- у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК;
- у разі скасування арешту.

Не є порушенням цієї засади і законний арешт майна, що передбаченою підставами та процедурою Глави 17 КПК. Так, арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які через закон несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у разі якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому КПК порядку.

Відповідно до вимог КПК арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким способом таким майном та використовувати його (ч. 1 ст. 170 КПК).

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно, якщо є достатні підстави вважати, що вони відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК. Окрім того, у разі задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Арешт може бути накладено на нерухоме і рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, які перебувають у власності в підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які через закон несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небез-

печне діяння, і перебувають у нього або в інших фізичних, або юридичних осіб, а також які перебувають у власності юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з метою забезпечення можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або цивільного позову.

Заборона на використання майна, а також заборона розпоряджатися таким майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню.

Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається.

3.2.19. Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення

Зазначена засада кореспондує із вимогами Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» (ст. 61 Конституції України), із положеннями, що містяться у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (п. 7 ст. 14), які встановлюють, що «...кожна людина не повинна вдруге бути судимою або покараною за злочин, за який вона вже була остаточно засуджена або виправдана відповідно до закону та кримінального процесуального права кожної країни»; та ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка викладена у такому формулюванні: «Жодна людина не може бути вдруге притягнута до відповідальності або покарана у кримінальному порядку судом однієї і тієї самої держави за злочин, за який вона вже була

остаточно виправдана або засуджена відповідно до закону і кримінального процесуального права цієї держави».

Загалом у науковій літературі дія принципу «*non bis in idem*» пояснюється трьома обставинами.

По-перше, цей принцип відображає латинську аксіому «*neto debet bis vexari pro una et eadem causa*» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси й окремої особи і суспільства загалом.

По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини або невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих самих фактів. Уважається, що обвинувачення щодо особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися.

І по-третє, засада, що розглядається, втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання⁴⁷.

З аналізу міжнародно-правових норм, які закріплюють цю засаду, вбачається, що вона має свої особливості та обмеження:

– для її застосування не вимагається, щоб вирок був виконаний або виконувався – достатнім є набрання законної сили остаточного обвинувального або виправдувального вироку суду;

– принцип *non bis in idem* не буде порушуватися у разі перегляду справи вищим за ієрархією судом або якщо такий суд скасовує вирок і приймає рішення про проведення нового судового розгляду;

– указана норма не забороняє притягнення особи до кримінальної відповідальності за ті самі факти, за якими вона була засуджена або виправдана, якщо вони вказуватимуть на наяв-

⁴⁷ Wyngaert C., Stessens G. The International nonbisinidem Principle: resolving some of the unanswered questions. *International and Comparative Law Quarterly*. 1999. Vol. 48. P. 779–804.

ність ознак іншого кримінального правопорушення. Забороняється тільки притягнення особи до кримінальної відповідальності знову до того самого суду або до іншого суду за те ж кримінальне правопорушення;

– ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права не забороняє притягнення особи до кримінальної відповідальності (її засудження та покарання), якщо така особа була засуджена або виправдана у порядку адміністративного процесу, або була притягнена до дисциплінарної відповідальності (чи до інших видів відповідальності). Отож ця засада застосовується, якщо особа була засуджена або виправдана у порядку кримінального судочинства;

– принцип «*non bis in idem*» не буде застосовуватися у разі відновлення судового розгляду з огляду на виняткові обставини, такі як виявлення доказів, яких не було або про які не відомо на момент винесення виправдувального вироку суду;

б) зазначена засада застосовується тільки щодо притягнення до відповідальності у межах однієї держави і не буде порушуватися в тому разі, якщо за одне і те саме діяння особа притягається до відповідальності спочатку однією, а потім іншою державою.

Рішення ЄСПЛ є визначальними для розкриття розуміння цієї засади. У правових позиціях ЄСПЛ засада «*non bis in idem*» становить сукупність матеріально-правових і процесуальних правових положень.

Матеріально-правова складова правила «*non bis in idem*» розглядає:

– що розуміють під правопорушенням, за яке неможливо притягти особу двічі до юридичної відповідальності за одне і те саме правопорушення;

– що саме розуміють під подвійним покаранням.

ЄСПЛ зазначає, що між матеріально-правовими та процесуальними правовими компонентами є зв'язок, який характеризує, що одночасне кримінальне переслідування особи, навіть в окремих процесах, за одні і ті ж факти не оцінюються судом як порушення.

Порушенням цієї засади є притягнення до відповідальності за одне і те саме діяння більше одного разу, навіть якщо відповідальність мала різний правовий характер – забороняється притягати в одному й тому ж факті до адміністративної та кримінальної відповідальності, або до кримінальної та дисциплінарної відповідальності.

У кримінальному процесі зміст цієї засади полягає в тому, що:

– ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили;

– кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що з того ж обвинувачення існує вирок суду, який набрав законної сили.

Ч. 2 ст. 19 КПК встановлено, що кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що з того ж обвинувачення є вирок суду, який набрав законної сили. Така норма повністю кореспондує із положеннями п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК, у яких закріплено обов'язок органу, який веде кримінальне провадження, разом і суду, негайно закрити провадження у разі встановлення факту наявності вироку суду щодо обвинуваченого за тим самим обвинуваченням, а також ухвали суду про закриття кримінального провадження. З таких підстав варто вважати, що підставою для закриття кримінальної справи є наявність вироку або ухвали суду про закриття кримінального провадження, які набрали законної сили, стосовно конкретної особи з того ж обвинувачення.

Якщо ж у кримінальному правопорушенні брали участь інші особи, які не були притягнуті до кримінальної відповідальності, то наявність вироку щодо цього правопорушення не є перешкодою для притягнення співучасників до кримінальної відповідальності.

Крім того, якщо буде встановлено, що засуджений вчинив й інше кримінальне правопорушення, то це буде підставою для оголошення останньому підозри у вчиненні такого.

3.3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика

3.3.1. Засада публічності

Ст. 25 КПК передбачає, що прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про учинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Засада публічності кримінального процесу виявляється:

– як вимога закону до державних органів, що уповноважені здійснювати кримінальне судочинство, вести процес від імені держави (*ex officio*);

– як вимога закону до цих органів керуватися законом, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави, незалежно від інтересів, бажань та уподобань будь-яких інших державних органів, службових осіб, політичних партій і громадських організацій, окремих громадян;

– заінтересовані громадяни та організації мають право звертатися до уповноважених державних органів за захистом своїх прав та законних інтересів, що охороняються законом, а останні зобов'язані вжити заходів щодо захисту їхніх прав та законних інтересів.

Аналіз визначення цієї засади вказує насамперед на державно-владний, публічний характер кримінальної процесуальної діяльності, відображає ознаки, які визначають владну сутність правозастосування, а також вимоги, що забезпечують його

суб'єктів слідувати службовому обов'язку в забезпеченні прав і свобод особи.

Тобто можна говорити, що ця засада є сукупністю положень кримінального процесуального законодавства, які встановлюють вимоги процесуальної активності суб'єктів, які здійснюють досудове провадження, щодо своєчасного виконання обов'язку розпочати розслідування, здійснити всі необхідні дії для досягнення завдань кримінального судочинства.

Зміст засади публічності визначають такі правові положення:

1) імперативні положення щодо обов'язків:

– органів, які ведуть кримінальний процес, у межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про учинення кримінального правопорушення, а також – вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила;

– уповноважених органів встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від клопотань сторін провадження;

– органів, які ведуть процес, здійснити процесуальну діяльність протягом певного строку;

– державних органів, що ведуть процес, за наявності відповідних підстав надати певний статус тим або іншим його учасникам;

– слідчого, прокурора і слідчого суддю щодо забезпечення прав усіх учасників кримінального процесу;

2) заборони:

– на здійснення слідчим, прокурором і слідчим суддею провадження у випадках, якщо у них з'являються інші, окрім інтересів справи (загальносупільних), інтереси;

– домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Закон передбачає і деякі винятки із засади публічності – провадження приватного обвинувачення. Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, перелік яких передбачений ст. 477 КПК.

3.3.2. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів

Ця засада передбачає, що суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, окрім випадків, передбачених КПК. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка або потерпілого під час досудового розслідування, якщо через наявність небезпеки для життя і здоров'я свідка або потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту або достовірність показань, сторона має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка або потерпілого в судовому засіданні, разом одночасний допит двох або більше допитаних осіб. У цьому разі допит свідка або потерпілого відбувається у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуту сторони, що була належно повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті

особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями ст. 225 КПК може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру в цьому кримінальному провадженні. Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведене виїзне судове засідання. Під час ухвалення судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, лише навівши мотиви такого рішення. Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил ст. 225 КПК, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань або отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування. З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими у порядку, передбаченому ст. 225 КПК, вони можуть бути оголошені під час його допиту на судовому розгляді.

Суд та інші учасники судового розгляду дотримуються усної форми спілкування під час усього судового засідання. В усній формі вони сприймають усі докази, які досліджуються в суді. Обвинувачений, свідки, потерпілі, експерти дають показання усно.

Дотриманню засади безпосередності сприяє й проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції у ході надання міжнародної правової допомоги. Так, ч. 2 ст. 567 КПК закріплює, що допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони тією мірою, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних засад.

Безпосередність дослідження доказів, як і будь-яке правило, має винятки. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується (ч. 3 ст. 349 КПК). Якщо виникає необхідність у встановленні обставин або в перевірці тих із них, що мають істотне значення для кримінального провадження, суд має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії (чч. 3–5 ст. 333 КПК). Суд має право розглянути обвинувальний акт щодо учинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження (ст. 381 КПК). Свої висновки суд може обґрунтувати показаннями свідка, потерпілого, отриманими слідчим суддею у порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Показання свідка, потерпілого, отримані на допиті під час досудового розслідування в судовому засіданні, можуть бути оголошені під час судового розгляду з метою перевірки їх правдивості і з'ясування розбіжностей (ч. 5 ст. 225 КПК). Вирок може бути постановлений без безпосереднього дослідження в судовому засіданні доказів, якщо у кримінальному провадженні були досягнуті угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним або обвинуваченим або між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим про визнання винуватості, а суд визнав за можливе затвердження угод.

3.3.3. Засада розумних строків

Засада розумних строків полягає у тому, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.

Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК).

Зазначена засада передбачена також у низці міжнародних актів, ратифікованих Україною, серед яких Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Висновок № 6 від 2004 р. Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк тощо. Відповідно до п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини в разі визначення її громадянських прав та обов'язків або під час висунення до неї будь-якого кримінального обвинувачення особа має право на відкритий і справедливий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Окрім того, кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має право мати «достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту».

Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд.

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

– складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

Як зазначає В. Богунов, складність процесу згідно з напрацьованими правовими позиціями ЄСПЛ може бути зумовлена і фактичними обставинами справи, і різними правовими аспектами, пов'язаними зі справою опосередковано. Доволі велике значення суд надає характеру фактичних даних, що підлягають установленню, кількості учасників процесу (обвинувачених, свідків), зокрема вступу в процес нових осіб, долученню до

справи інших справ, міжнародному характеру процесу. ЄСПЛ може взяти до уваги і юридичну складність провадження, зумовлену, наприклад, необхідністю застосування нормативно-правового акта, який нещодавно набув чинності⁴⁸;

– поведінка учасників кримінального провадження.

Відповідно до міжнародних стандартів, поведінка заявників становить об'єктивну обставину, що не ставиться у провину державі-відповідачу і враховується, щоб визначити, або є перевищення розумного строку п. 1 ст. 6⁴⁹;

– спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом власних повноважень. ЄСПЛ неодноразово нагадує, що ст. 6 п. 1 Конвенції зобов'язує Договірні Держави організувати свої правові системи так, щоб суди могли виконувати кожну з вимог, включаючи обов'язок вирішити справу в розумний строк.

Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Також у КПК зазначений механізм оскарження недотримання розумних строків, яким передбачена можливість підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого оскаржити до прокурора вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Для порівняння, Європейська комісія з прав людини та ЄСПЛ, вирішуючи, або виконано вимогу щодо розумного строку, бере до уваги такі чинники, як складність справи, підхід властей до її розгляду, особливі обставини, що можуть, виправдати продовження процесу її розгляду. Заразом в одній зі справ ЄСПЛ відхилив аргументи щодо того, що брак персоналу та загальні адміністративні проблеми є достатнім виправданням недотримання критерію розумного строку. Він не визначив час або

⁴⁸ Богунов В. Процессуальное ускорение. *Закон і бізнес*. 2012. № 4 (1043). 21.01–27.01. С. 1; 4.

⁴⁹ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 1072 с.

період, який вважається необхідним і справедливим часом для розгляду справи у суді, оскільки це залежить від її складності, від діяльності та поведінки усіх учасників кримінального провадження.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Аналізуючи норми щодо розумності строків, можна зробити висновок, що закон розраховує на високу моральність і порядність суб'єктів кримінального провадження. Це стосується і органів, що здійснюють провадження, і осіб, які беруть у ньому участь. В Україні немає ефективних засобів захисту під час порушення строків розслідування та розгляду кримінального провадження.

Тому «процесуальний строк» формально встановлений законом, але ніколи не буде «розумним». Він набуває цієї якості лише за умови забезпечення балансу законних публічних і особистих інтересів в умовах конкретного кримінального процесуального провадження в демократичній і правовій державі.

Контрольні запитання

1. Який юридичний зміст верховенства права в кримінальному судочинстві України?
2. Які категорії осіб та за яких умов користуються в кримінальному процесі певними додатковими гарантіями згідно з винятками із засади рівності перед законом і судом?

3. Які правові гарантії наявні для забезпечення дотримання недоторканості житла й іншого володіння особи на стадії досудового розслідування?
4. У чому виявляється засада особистої недоторканості в національному кримінальному процесуальному законодавстві?
5. Що варто розуміти під тасмницею спілкування в кримінальному процесі України?
6. Які правові елементи засади презумпції невинуватості розкривають його зміст?
7. Яка правова позиція ЄСПЛ щодо притягнення до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення?
8. Скільки захисників підозрюваного або обвинуваченого одночасно можуть брати участь у кримінальному провадженні?
9. Які винятки із засади публічності є в кримінальному процесі України?
10. У яких випадках є можливе проведення закритих судових засідань у кримінальному провадженні?
11. Які критерії для визначення розумних строків наводиться в національному кримінальному процесуальному законодавстві?

Рекомендована література

1. Dzyndra M. Judicial discretion and human rights in criminal proceeding. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. Вип. 64. С. 228–234.
2. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 78–89.
3. Багнюк Г. І. Поняття та значення засад кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 6 (2). С. 169–174.
4. Басай В. Д. Розумність строків як загальна засада кримінального провадження України: нормативний зміст і судова практика. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Вип. 1. С. 192–197.
5. Басиста І. В. Окремі особливості реалізації засади кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франків-*

ського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. № 12. С. 127–132.

6. Беспалько І. Л. Правова природа засад кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 77–87.

7. Бялковський Д. А. Реалізація конституційних засад кримінального провадження на досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17 (2). С. 122–124.

8. Вегера І. Проблемні питання забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи при проникненні до нього у невідкладних випадках під час кримінального провадження. *Юрист України*. 2015. № 3–4. С. 97–102.

9. Волков К. Д. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність за кримінально-процесуальним законодавством України та пост-радянських країн. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 10–2 (2). С. 142–145.

10. Волошина В. К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 166–171.

11. Галаган О. І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.

12. Гирович В. В. Система засад кримінального провадження та деякі випадки їх взаємодії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична; гол. ред. В. В. Серета. Львів: ЛьвДУВС, 2016. Вип. 4. С. 251–261.

13. Гончар В. П. Мета та підстави обмеження гласності судового процесу. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 1. С. 70–77.

14. Гончаренко В. Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3. С. 4–10.

15. Грібов М. Л. Організація діяльності оперативних підрозділів: питання юридичного унормування. *Вісник кримінального судочинства: науково-практичний журнал*. № 3. 2016. С. 26–32.

16. Гудима Д. А. Принцип законності обмеження фізичної свободи у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2016. № 3 (86). С. 128–141.

17. Данкович Н. О. Засада розумності строків у кримінальному провадженні щодо неналежного виконання професійних обов'язків медичними працівниками. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 4. С. 95–100.

18. Даукшене І. Захист прав людини в Європі: взаємодія права ЄС та Європейської конвенції із захисту прав людини. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / редкол. В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2016. № 3 (86). С. 31–32.

19. Дем'янова О. В. Диспозитивність як риса цивільного судочинства. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 77. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 88–95.

20. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та співвідношення механізму його реалізації під час досудового розслідування й судового розгляду. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 328–334.

21. Дидич О. Ю. Поняття та особливості принципів кримінального провадження. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 76. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 51–57.

22. Добрянський С. П. Юридичне гарантування основоположних прав людини у Європейському Союзі: проблеми та перспективи. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х.: Право*, 2016. № 3 (86). С. 151–162.

23. Дрозд В. Г. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у світлі реформування кримінального процесуального законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Науково-теоретичний журнал. 2017. Вип. № 4. С. 58–68.

24. Дроздов О. М. Актуальні питання здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства: науково-практичний журнал*. 2016. № 2. С. 31–45.

25. Єні О. Діяльність прокурора щодо забезпечення розумних строків кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (46). С. 84–91.

26. Завальнюк В. В. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав людини за віковими критеріями. *LEX PORTUS. Юридичний науковий журнал*. 2016. № 2. С. 22–30.

27. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Науково-теоретичний журнал. Вип. № 2. 2016. С. 66–82.

28. Загурський О. Б. Рівність перед законом і судом: постановка проблеми. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 34. С. 303–314.

29. Замула А. Ю. Міжнародна криміногенність катування: глобальний вимір. *Альманах міжнародного права: наук. вид.* Одеса, 2017. Вип. 16. С. 44–53.

30. Камчатна Д. І. Щодо реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (2). С. 180–185.

31. Кицан Ю. І. Реалізація засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17 (2). С. 119–121.

32. Коровайко О. І. Щодо змісту понять «правова допомога» та «право на правову допомогу» в кримінальному процесі України в контексті міжнародних стандартів прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наукових праць. Вип. 77. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 102–110

33. Король В. В. Організаційні передумови реалізації засади гласності і відкритості судового провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 202–209.

34. Костенко М. А. Особливості реалізації засади рівності перед законом і судом у кримінальному судочинстві. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4. С. 67–74.

35. Костюченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України. *Вісник кримінального судочинства*: науково-практичний журнал. 2016. № 4. С. 40–47.

36. Кучинська О. П., Іванов М. С. Загальнотеоретичне та праксеологічне розуміння прав людини. *Вісник кримінального судочинства*: науково-практичний журнал. 2017. № 1. С. 142–149.

37. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Системність поняття «незалежність суду». *Вісник кримінального судочинства*: науково-практичний журнал. 2016. № 4. С. 94–101.

38. Кушнір Л. В. Забезпечення поваги до честі і гідності людини при здійсненні досудового розслідування Національною поліцією України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 84–87.

39. Левін В. І. Житло чи інше володіння особи як об'єкти проведення обшуку в кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідооренка*. Науково-теоретичний журнал. 2017. Вип. № 3. С. 248–254.

40. Лисенкова К. Розвиток принципу змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 104–110.

41. Лозовський К. І. Поняття та межі дії принципу гласності у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: зб. наук. праць. 2014. № 4 (74). С. 456–463.

42. Мамка Г. М. Рівність перед законом і судом – конституційна засада кримінального провадження, її сутність і зміст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9–2 (2). С. 108–111.

43. Мирошніченко Ю. М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 6. Т. 3. С. 101–105.

44. Михальчук Ю. П. Забезпечення реалізації засади публічності кримінального провадження на стадії досудового розслідування. *Науковий*

вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 173–177.

45. Мокрицька І. Я. Проблеми реалізації права на захист у кримінальному провадженні в умовах принципу змагальності сторін. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2014. Т. 155. С. 110–113.

46. Моргун Н. С. Співвідношення недоторканності права власності з низкою інших засад кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Науково-теоретичний журнал. 2017. Вип. № 1. С. 63–71.

47. Москаленко О. В. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2016. Вип. 24. С. 164–168.

48. Москаленко О. В., Півненко Л. В. Щодо змісту засади розумних строків у кримінальному судочинстві. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2015. Вип. 23. С. 124–128.

49. Музиченко О. В. Поняття, зміст та стандарти обмеження принципу недоторканності права власності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15 (2). С. 146–148.

50. Музиченко О. В. Місце принципу недоторканності права власності у системі принципів кримінального процесу України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 110–115.

51. Назаренко П. Г. Принцип недоторканності житла та іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Вип. 38 (2). С. 122–125.

52. Нестеренко С. Обмеження права особи на особисту недоторканність у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4 (50). С. 79–89.

53. Овчаренко О. Відповідальність суддів як елемент принципу верховенства права. *Право України*. 2014. № 4. С. 212–219.

54. Одинцова І. М. Наявність прав сторони захисту як обов'язкова умова забезпечення принципу процесуальної рівності та змагальності сторін у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 1. С. 92–95.

55. Панкевич О. Підстави обмежування прав людини: філософсько-правовий аспект. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2016. № 3 (86). С. 141–151.

56. Півненко Л. В. Щодо змісту засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2014. Вип. 22. С. 161–166.

57. Сакара Н. Ю. Про правову природу «розумного строку» судового розгляду. *Юрист України*. 2014. № 3. С. 84–91.

58. Скрипнюк О. В., Кміта О. В Конституційна законність як базова складова забезпечення принципу законності в Україні. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах*. Вип. 7. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. С. 20–25.
59. Слупко В. М. роль уповноваженого Верховної Ради з прав людини у захисті прав особи в кримінальному провадженні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки: зб. наук. праць. Львів: Вид-во «Растр»-7, 2017. Вип. 4. С. 230–238.
60. Степанова С. Незалежність і безсторонність суду як гарантія права на справедливий розгляд. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2016. № 2. С. 8–18.
61. Степанова С. Особливості реалізації справедливості як правової цінності при здійсненні правосуддя. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2016. № 3. С. 2–14.
62. Столітній А. Формування та розвиток засад кримінального процесу в Україні в умовах електронного кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 95–102.
63. Столітній А. В. Принцип змагальності за діючим КПК України в умовах електронного процесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 2. Т. 3. С. 115–121.
64. Суярко Т. Проблемні питання застосування до суддів дисциплінарної відповідальності в аспекті доступу до правосуддя. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2016. № 2. С. 18–22.
65. Терещенко Ю. В. Гарантування права на захист на початковому етапі розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. Науково-теоретичний журнал. 2017. Вип. № 1. С. 88–96.
66. Толочко О. Гуманізація сучасної моделі кримінального процесу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2 (44). С. 11–18.
67. Толочко О. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 59–65.
68. Топорецька З. М. Система конституційних засад нового кримінального судочинства в Україні. *Вісник кримінального судочинства: науково-практичний журнал*. 2016. № 1. С. 58–64.
69. Трихліб К. О. Динамічна інтерпретація основних прав і свобод людини в Європейській конвенції з прав людини. *Альманах міжнародного права: наук. вид.* Одеса, 2016. Вип. 11. С. 111–120.
70. Трохлюк О. П. Засада забезпечення доведеності вини крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 3. С. 167–172.
71. Трохлюк О. П. Історія розвитку засади забезпечення доведеності вини в кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2015. № 6 (3). С. 187–192.
72. Туманянц А. Р. Окремі проблеми реалізації права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового

розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 12 (2). С. 142–145.

73. Уваров В. Г. Недоторканість особи у кримінальному процесі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 72–75.

74. Уваров В. Г. Принцип верховенства права та пропорційності в кримінальному провадженні з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2. С. 210–214.

75. Уваров В. Г. Принципи кримінального процесу в системі гарантій правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету*.

76. Удовенко Ж. В. Дотримання засади невторчання в приватне життя під час проведення допиту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. Науково-теоретичний журнал. 2017. Вип. № 3. С. 279–286.

77. Циганюк Ю. В. Онтологія системи засад кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 144–146.

78. Цимбал П., Діков І. Приватне обвинувачення як особливий порядок кримінального провадження: історико-правові аспекти. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 109–115.

79. Чорноморець Т. О. Правове регулювання засади недоторканості права власності у кримінальному провадженні: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 2. Т. 3. С. 110–113.

80. Шило О. Г., Панова А. В., Резнікова О. І. Актуальні проблеми доступу до інформації про стан здоров'я особи у кримінальному провадженні. *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2017. № 3 (90). С. 133–150.

81. Шумило М. Є. Поліційна і кримінально-процесуальна діяльність: на стику минулого та сучасного. *Вісник Академії адвокатури України*: наук. журн. / Акад. адвокатури України. К.: Вид-во Акад. адвокатури України, 2015. Вип. 2 (33). С. 223–235.

82. Юрчишин В. Повноваження прокурора та слідчого судді щодо обмеження конституційних прав громадян у районі проведення антитерористичної операції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1 (53). С. 15–21.

83. Юхно М. О. Окремі аспекти забезпечення і реалізації права на захист підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 141–147.

84. Юхно М. О. Проблемні питання забезпечення права на захист під час застосування чинного КПК України. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 158–161.

85. Яновська О. Г. Окремі аспекти порушення права підозрюваного (обвинуваченого) на захист у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*: науково-практичний журнал. 2016. № 2. С. 99–106.

Тема 4

СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- 4.1. *Поняття та види суб'єктів кримінального провадження*
- 4.2. *Суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження*
- 4.3. *Суб'єкти, що мають власний законний інтерес*
- 4.4. *Суб'єкти, що представляють інтереси інших осіб*
- 4.5. *Інші суб'єкти кримінального провадження*
- 4.6. *Застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження*
- 4.7. *Відводи в кримінальному провадженні*

4.1. Поняття та види суб'єктів кримінального провадження

Дослідження питань, пов'язаних із визначенням поняття суб'єктів кримінального провадження та проблеми їх класифікації, є завжди актуальним і для науковців, і для практиків, оскільки досудове розслідування неможливе без суб'єктів, які встановлюють, пізнають, засвідчують різні обставини, що мають значення для кримінального провадження.

У главі третій першого розділу КПК, що має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», вміщено перелік усіх державних органів, службових та приватних осіб, що здійснюють кримінальне судочинство або залучаються до його участі, виконуючи водночас певну процесуальну функцію.

Необхідно визначитися із тим, кого ми розуміємо під сторонами кримінального провадження та іншими учасниками кримінального провадження.

Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК сторонами кримінального провадження є: з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник, законний представник у випадках, встановлених КПК; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Визначившись із тим, кого слід віднести до суб'єктів кримінального провадження, варто сформулювати саме їх поняття.

На наш погляд, вдалим є визначення, що учасниками кримінальної процесуальної діяльності є всі державні органи, службові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав та виконуючи процесуальні обов'язки. Для визначення особи суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності необхідно, щоб однією із сторін правовідносин були орган влади або службова особа, яка веде процес.

Визначивши поняття суб'єктів кримінального провадження, можна перейти до проблеми їх класифікації. Водночас проблема такої класифікації похідна від проблеми класифікації учасників кримінального судочинства взагалі.

Відповідно до функціонального критерію всіх учасників кримінального процесу можна розділити на такі групи: 1) учасники, які здійснюють функцію обвинувачення у кримінальному провадженні; 2) учасники, які здійснюють функцію захисту; 3) учасники, які власне здійснюють функцію кримінального судочинства; 4) інші учасники, які сприяють виконанню завдань кримінального судочинства.

Основою іншої класифікації суб'єктів кримінального провадження є розрізнення процесуального становища суб'єктів та їх роль у процесі, а саме: 1) органи та посадові особи, які безпосередньо здійснюють кримінальне провадження: орган досудового розслідування (керівник органу досудового розслідування, слідчий), прокуратура (прокурор), суд (суддя). Спільним для них є охорона державних інтересів та виконання функцій, спрямованих на досягнення завдань кримінального судочинства, вони наділені владно-розпорядчими повноваженнями і не повинні бути зацікавленими у результатах провадження; 2) особи, які обстоюють власні інтереси: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач; 3) особи, які захищають та представляють інтереси інших осіб: захисник, законний представник.

Ми погоджуємося із думкою Р. Ю. Савонюка, що визначальним критерієм для класифікації суб'єктів кримінального процесуального доказування є характер прав та обов'язків суб'єктів, їх інтерес у кримінальному провадженні. А тому на підставі цього до першої групи логічно було би віднести державні органи та службових осіб, для яких процес доказування є обов'язком і які його здійснюють в інтересах правосуддя. Це – органи досудового розслідування, зокрема слідчий, керівник органу досудового розслідування та прокуратура, зокрема прокурор. Тоді другу групу становлять суб'єкти, участь яких у процесі доказування визначається їх правом чи правом тих

осіб, інтереси яких вони представляють. До неї належать: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), виправданий, засуджений, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного або медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники, потерпілий його представник та законний представник, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники.

Отже, суб'єктами кримінального провадження є особи, які відповідно до свої владно-розпорядчих повноважень або законних інтересів беруть участь в процесі збирання, перевірки та оцінки доказів для встановлення тих обставин, що мають значення для вирішення завдань кримінального судочинства. Щодо класифікації суб'єктів, то визначальним критерієм є характер їх прав та обов'язків та інтерес у кримінальному провадженні, і, на нашу думку, доцільно їх класифікувати на дві групи. До першої групи віднести державні органи та службових осіб, для яких процес доказування є обов'язком, і які його здійснюють в інтересах правосуддя, тоді як другу групу становитимуть суб'єкти, участь яких у процесі доказування визначається їх правом чи правом тих осіб, інтереси яких вони представляють.

4.2. Суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження

Суд – це єдиний державний орган, на який покладена функція правосуддя. Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України правосуддя здійснюють професійні судді й, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.

Однією із складових права на справедливий суд, що гарантується ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є право на розгляд справи судом, створеним на підставі закону. Ця вимога має складний комплексний характер

і включає декілька положень, які стосуються організаційних та процесуальних аспектів. Конвенція виходить з того, що для захисту прав людини держава повинна мати належну судову систему; склад суду при розгляді конкретної кримінальної справи має встановлюватися законом, а не довільно визначатися.

У кримінальному судочинстві суд – це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному процесі. Коли суд здійснює правосуддя, він реалізує суддівську дискрецію, або суддівський розсуд. Суддівський розсуд – це передбачена юридичними нормами правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у процесуальній формі та встановлених кримінально-процесуальним законодавством межах, повинна бути мотивованою та полягає у виборі варіантів вирішення у кримінальному судочинстві правових питань, що виникають.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється професійним суддею одноособово, крім випадків, передбачених чч. 2, 3 та 12 ст. 31 КПК.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально у складі трьох професійних суддів.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів, крім випадків, передбачених ч. 12 ст. 31 КПК, водночас кількість суддів має бути непарною.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегією суддів Кримінального касаційного суду

Верховного Суду у складі трьох або більшої непарної кількості суддів.

Кримінальне провадження стосовно Президента України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, перших заступників та заступників міністрів, членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, його першого заступника та заступників, членів Центральної виборчої комісії, народних депутатів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Директора Національного антикорупційного бюро України, членів Національного агентства з питань запобігання корупції, Генерального прокурора, його першого заступника чи заступника, Голови Конституційного Суду України, його заступника чи судді Конституційного Суду України, Голови Верховного Суду, його першого заступника, заступника чи судді Верховного Суду, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників чи суддів вищих спеціалізованих судів, Голови Національного банку України, його першого заступника чи заступника, осіб, посади яких належать до посад державної служби категорії «А», а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, здійснюється:

– в суді першої інстанції – колегіально судом у складі трьох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних;

– в апеляційному порядку – колегіально судом у складі п'яти суддів;

– в касаційному порядку – колегією суддів у складі семи суддів.

Кримінальне провадження щодо цієї категорії осіб під час досудового розслідування здійснюється слідчим суддею одноособово, а в разі оскарження його ухвал в апеляційному порядку – колегіально судом у складі не менше трьох суддів. З метою виконання завдань, які стоять перед судами щодо реалізації третьої – судової влади у державі, їх наділено широкими повноваженнями. Під час судового розгляду кримінальної справи по суті, діють всі принципи кримінального процесу. Отже, суди мають, на підставі закону, всі необхідні й достатні процесуальні та матеріально-правові засоби для правильного та неупередженого розгляду і вирішення кримінальної справи. Ніякі інші органи й посадові особи не наділено такими можливостями, як суд та суддя.

Однією з новацій КПК стало значне розширення функцій суду щодо контролю за дотриманням прав і свобод сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, а також запровадження з цією метою інституту слідчого судді як особи, яка спеціально уповноважується на здійснення такого контролю.

КПК забезпечує значне розширення функції судового контролю за досудовим розслідуванням:

– забезпечує можливість оскарження безпосередньо до суду окремих рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора в ході досудового розслідування;

– встановлює майже повну монополію суду щодо вирішення питань про обмеження прав і свобод особи в ході досудового розслідування;

– розширює повноваження суду щодо надання дозволів на вчинення окремих слідчих (розшукових) дій;

– наділяє суд, деякою мірою, наглядовими функціями в питанні оцінки законності затримання особи та тримання її під вартою.

Головною й абсолютно новою фігурою для вітчизняного кримінального процесуального законодавства, яка уповно-

важується на здійснення зазначених функцій, є фігура **слідчого судді**. Це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку розгляду клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя.

З цього визначення можна зробити висновок про те, що слідчим суддею може виступати виключно суддя загального місцевого суду першої інстанції, й лише щодо вирішення питань, пов'язаних з проведенням негласних (слідчих) дій, слідчим суддею за посадою виступає голова відповідного апеляційного суду, який може повністю або частково делегувати свої повноваження іншому судді цього суду шляхом ухвалення відповідного розпорядження.

Закон встановлює, що статус слідчого судді набувається шляхом обрання слідчого судді з поміж суддів певного суду іншими суддями цього ж суду.

Слідчий суддя однозначно має у провадженні меншу кількість кримінальних справ щодо розгляду їх по суті, оскільки, вирішуючи окремі питання провадження кримінальної справи в ході досудового розслідування, він виключатиме себе як суддю, який може розглядати цю справу в суді по суті, оскільки повторна участь судді за таких обставин у розгляді справи законом не допускається.

Функції слідчого судді такі:

– розгляд питань, які стосуються застосування, зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжних заходів;

– нагляд за дотриманням законності в питаннях затримання особи та утримування її під вартою;

– надання дозволів на вчинення окремих слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування;

– розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчих або прокурорів під час досудового розслідування;

– вирішення питань щодо поміщення неповнолітнього у приймальник-розподільник та щодо направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи;

функції слідчого судді в межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя (ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Варіант суду присяжних, впроваджений в Україні, дуже відрізняється від класичного, що діє, наприклад, в США та Великобританії. Існує думка, що трьох присяжних, як це є в судах України, надто мало. Для того, щоб рішення мало вагу в суспільстві, кількість присяжних треба збільшити. Наприклад, у США їх кількість становить дванадцять.

Історія суду присяжних сягає сивої давнини. Передумовою виникнення такого інституту вважається тенденція обмеження абсолютної влади шляхом участі членів громади в здійсненні правосуддя.

У різних правових системах по-різному підійшли до питання функціонування суду присяжних. Так, у деяких країнах функціонує система з роздільними колегіями, коли присяжні самостійно виносять вирок підсудному, а суддя визначає міру покарання (США, Канада), роздільноспільними колегіями – після винесення присяжними вердикту остаточне рішення приймається спільно з професійними суддями (Австрія, Данія), спільними колегіями – рішення приймається присяжними спільно з професійними суддями (Італія, Німеччина, Україна).

Однак виникає питання: чи зможуть «представники з народу», які не мають ніякого відношення до юриспруденції, а надто до судочинства, оспорити думку двох професійних суддів. Крім того, психологічний тиск, який чинитиметься на присяжних під час судового процесу, в якому вирішується доля людини, є надзвичайно високим і його можуть витримати не всі професійні юристи, не говорячи вже про пересічних громадян.

Можна тільки сподіватися, що суд присяжних в Україні дозволить уникнути однотипності під час розгляду справи та винесення рішення. Крім того, у деяких випадках, при розгляді справи професійні судді можуть бути менш об'єктивними, ніж суд присяжних, оскільки в останніх немає упередженого ставлення до обвинуваченого. Розгляд справ судом присяжних сприятиме зростанню довіри суспільства до судових органів та збереже віру суспільства в ефективність судочинства.

Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції.

Усі питання, пов'язані з судовим розглядом, окрім питань щодо обрання, скасування або заміни запобіжного заходу в суді, судді й присяжні вирішують спільно.

Розгляд кримінального провадження судом присяжних можливе, коли за законом передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі обвинуваченого, якщо під час підготовчого судового засідання про це ним заявлене клопотання.

Присяжний має право:

- брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні;
- робити нотатки під час судового засідання;
- з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;
- просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Присяжний зобов'язаний:

- правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;

– додержуватись порядку в судовому засіданні та виконувати розпорядження головуючого;

– не відлучатись із залу судового засідання під час судового розгляду;

– не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;

– не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;

– не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Прокурор – це суб'єкт кримінального процесу, що бере участь у всіх його стадіях, водночас здійснюючи нагляд за дотриманням законів і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Сучасний стан правовідносин свідчить про те, що неможливо під час виявлення та розслідування злочинів, викриття осіб, які їх вчинили, доведеності їх вини і притягнення їх до кримінальної відповідальності обійтися без прокурорського нагляду та контролю за законністю діяльності та розслідування.

У досудовому розслідуванні прокурор поєднує нагляд за додержанням законності органами досудового розслідування з безпосередньою участю в самому розслідуванні шляхом особистого проведення окремих слідчих (розшукових) дій або участі в слідчих (розшукових) діях, які проводяться слідчим (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК). Прокурор виступає посадовою особою органів прокуратури, представляє її у кримінальних процесуальних правовідносинах та зобов'язаний при застосуванні закону керуватись нормами КУ, КПК, іншими нормативними та правовими актами.

Універсальним повноваженням прокурора є його право давати письмові вказівки з метою виявлення порушень законів, реагування на ці порушення та запобігання їм. Здійснення своїх повноважень прокурор повинен узгоджувати з процесуальною

самостійністю слідчого, уникаючи дріб'язкової опіки над ним з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та охорони законних інтересів та прав учасників кримінального провадження.

Український законодавець безпідставно позбавив наглядаючого прокурора право на особисте розслідування окремих кримінальних правопорушень у повному обсязі. У досудовому розслідуванні посадова особа, яка здійснює публічні функції обвинувачення і нагляду за додержанням законності, повинна бути високопрофесійною, досконало знати і методику нагляду, і методику розслідування кримінальних правопорушень. Це призводить до негативних наслідків, бо, не маючи практичних навичок у збиранні, закріпленні та перевірці доказів, прокурори втрачають свою професійну майстерність і як наглядачі за розслідуванням кримінального правопорушення, і як обвинувачі в судовому розгляді. Які письмові вказівки може дати слідчому прокурор, який сам ніколи не розслідував жодного кримінального правопорушення і не знає методики його розслідування?

Цікава форма діяльності прокурора – нагляд у формі процесуального керівництва, що означає одноособове панування прокурора в процесі, водночас він самостійно не складає жодного процесуального документа, а тільки керує. На етапі досудового розслідування прокурор став головною дієвою особою, а слідчий – виконавцем його волі. По суті, сьогодні слідчий абсолютно втратив будь-яку процесуальну самостійність. Прокуратура стояла на смерті на етапі підготовки КПК за право будь-коли забирати справу і передавати її у провадження іншому слідчому, чого успішно було досягнуто.

З іншого боку нині критична ситуація відбувається з процесуальним керівництвом прокурора за досудовим розслідуванням (в деяких районних прокуратурах м. Києва процесуальне керівництво за досудовим розслідуванням в органах внутрішніх справ складає в середньому від тисячі до півтори тисячі кримінальних проваджень на кожного працівника прокуратури). Про який контроль та його якість, а надто нагляд з боку прокурора за досудовим розслідуванням може йтися?

Завдання прокурора в судовому розгляді кримінальної справи – обґрунтувати обвинувачення, довести суду винуватість підсудного. Виконання цього завдання можливо лише за умови кваліфіковано проведеного досудового розслідування, в ході якого формується сукупність доказів, які викривають обвинуваченого. Для прокурора досудове розслідування – необхідний етап підготовки до основної битви в суді. Він зобов'язаний забезпечити його законність, оскільки в судовому розгляді кожний крок органу досудового розслідування буде підлягати перевірці в умовах гласності та змагальності. Докази, отримані з порушенням закону, не будуть використані судом, а їх виключення з матеріалів справи послабить позицію обвинувачення. Порушення кримінального процесуального закону в процесі розслідування здатні призвести до неможливості постановлення судом законного та обґрунтованого вироку.

Прокурор – особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 17 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень.

Прокурор, здійснюючи свої повноваження є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;
- мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
- доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;
- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших проце-

суальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії;

- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

- скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

- ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;

- приймати процесуальні рішення під час кримінального провадження, зокрема й щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування;

- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

- повідомляти особі про підозру;

- пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК;

- затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

- звертатись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

– підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення;

– погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням;

– доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

– перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

– доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

– оскаржувати судові рішення;

– здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Керівник органу досудового розслідування – це уповноважена державою посадова особа, що очолює орган досудового розслідування. Він організовує досудове розслідування.

Повноваження керівника органу досудового розслідування:

– визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих;

– відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора

або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого у зв'язку із його відводом або у разі неефективного досудового розслідування;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

- вживати заходів до усунення порушень вимог законодавства, у разі їх допущення слідчим;

- погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення;

- здійснювати досудове розслідування, водночас користуючись повноваженнями слідчого;

- здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які даються у письмовій формі. Невиконання керівником органу досудового розслідування законних вказівок та доручень прокурора тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Слідчий – посадова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінально-процесуальним законодавством, здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні. Слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій.

Відповідно до чинного законодавства органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

1) слідчі підрозділи:

- органів Національної поліції;

- органів безпеки;

- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

- органів державного бюро розслідувань;

- органів Державної кримінально-виконавчої служби України;

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Відповідно до ч. 2 ст. 40 КПК «Слідчий органу досудового розслідування» слідчий уповноважений:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;

- проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК;

- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;

- за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;

- приймати процесуальні рішення, зокрема й щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК;

- здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Обсяг, спрямованість і характер діяльності слідчого, зміст його функцій як суб'єкта кримінального провадження визначаються процесуальним інтересом, який впливає із завдань кримінального судочинства.

Слідчий є процесуальною самостійною особою і у своїй діяльності керується законом. Елементами процесуальної самостійності слідчого є його право починати досудове розслідування, приймати процесуальні рішення у кримінальному провадженні, оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням.

Усі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих (розшукових) дій слідчий приймає самостійно, за винятком

ком випадків, коли законом передбачено одержання згоди від суду (слідчого судді) або прокурора. У ч. 4 ст. 40 КПК передбачено, що слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Ст. 311 КПК закріплює право слідчого оскаржувати прокурору вищого рівня будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті у відповідному досудовому провадженні, крім випадків, передбачених КПК.

Рішення прокурора про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування не може бути оскаржене (ч. 6 ст. 217 КПК). Постанова прокурора підлягає безумовному виконанню особою, в провадженні якої перебувають матеріали досудового розслідування або якій такі матеріали спрямовані для проведення досудового розслідування.

Статус слідчого у процесі кримінального процесуального доказування визначається змістом тієї процесуальної функції, яку він повинен виконувати у кримінальному судочинстві. Успішне доказування в кримінальній справі, як і здійснення розслідування загалом, пов'язане зі змістом процесуальної функції слідчого, на якого законом покладено обов'язок доказування. Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити і ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Діяльність слідчого як суб'єкта доказування визначається загальними завданнями кримінального процесу і спрямована на: встановлення об'єктивної істини у справі; захист прав і законних інтересів учасників кримінально-процесуальних відносин; законне вирішення справи. Зміст функції розслідування злочинів

у діяльності слідчого становлять: розгляд заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення, внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, початок розслідування, дослідження обставин, що становлять предмет доказування у справі, формулювання та складання слідчим обвинувального акта, забезпечення реалізації прав і законних інтересів іншими учасниками кримінального провадження.

Службові особи органів та підрозділів внутрішніх справ, крім безпосередніх керівників органів досудового розслідування, вищих керівників органів досудового розслідування, працівників організаційно-методичних підрозділів, інспекторів-криміналістів, техніків-криміналістів, які діють у межах повноважень, визначених КПК, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування кримінального правопорушення, вивчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального правопорушення чи будь-яким іншим способом втручатися у процесуальну діяльність слідчого.

Розголошення даних досудового розслідування, вчинене слідчим, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа участь у досудовому розслідуванні, якщо розголошені дані ганьблять людину, принижують її честь і гідність, тягне за собою відповідальність, установлену законодавством.

Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора.

Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

4.3. Суб'єкти, що мають власний законний інтерес

Підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок не встановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень.

Необхідність встановлення процесуального статусу є важливим для самої особи. Адже з цього моменту вона може повною мірою реалізувати право на захист від обвинувачення і право не свідчити проти самої себе.

КПК за підозрюваним закріплює раніше не застосовувані повноваження. Одне з них – право ознайомлення з матеріалами досудового розслідування на будь-якому етапі. Для цього він звертається з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора, які впродовж трьох днів повинні обґрунтовано його розглянути. Розширення процесуальних можливостей підозрюваного обумовлено правом збирати й подавати слідчому, прокурору,

слідчому судді докази, а також брати участь у проведенні процесуальних дій, у разі задоволення такого клопотання.

Зміну статусу підозрюваного на обвинуваченого перенесено на пізнішу стадію провадження, зокрема **обвинуваченим** (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому ст. 291 КПК. Тобто на етапі досудового розслідування особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, перебуватиме лише в статусі підозрюваного. Прогресивними вважається положення ч. 5 ст. 42 КПК, якими закріплюється, що, крім повноважень підозрюваного, обвинуваченого, передбачених чч. 3, 4 цієї статті, вони можуть мати й інші процесуальні права, що розширює наявні межі процесуальної активності.

Підозрюваний, обвинувачений має право:

- знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;

- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення;

- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК, та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, зокрема у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;

- не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

- давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

- вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

- у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів

сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування згідно з положеннями ст. 213 КПК;

- збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

- брати участь у проведенні процесуальних дій;

- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

- застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- заявляти відводи;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК;

- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє,

та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Обвинувачений також має право:

– брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

– збирати і подавати суду докази;

– висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

– виступати в судових дебатах;

– ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

– оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення;

– отримувати роз'яснення щодо порядку підготовки та використання досудової доповіді, відмовлятися від участі у підготовці досудової доповіді;

– брати участь у підготовці досудової доповіді, надавати представнику персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення.

Підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені КПК.

Підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення.

Підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний:

– прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;

- виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду;
- надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробачії, необхідну для підготовки досудової доповіді.

Підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Виправданим у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Виправданий, засуджений має права обвинуваченого, передбачені ст. 42 КПК, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його **законний представник**.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Про залучення законного представника слідчий, прокурор вносить постанову, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

У разі, якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з осіб, зазначених у частині другій цієї статті.

Законний представник має процесуальні права особи, ін-тереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з момен-ту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального пра-вопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримі-нального правопорушення.

Увага до потерпілого і його прав є цілком виправданою. Права потерпілого у кримінальному провадженні мають бути належно взяті до уваги, щоб особа не постраждала двічі – впер-ше від кримінального правопорушення і вдруге – від несправед-ливого рішення у кримінальному провадженні.

Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства.

За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану поста-нову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Однак у КПК не вистачає правової визначеності з погляду законного права потерпілого знати на якій підставі та яким

процесуальним рішенням його визнано потерпілим. Крім того, на відміну від КПК 1960 року (ст. 261), КПК 2012 року не віднік потерпілого, його представника та законного представника до сторони обвинувачення, що видається цілком правильним та логічним.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливує подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа, в разі необхідності, може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Положення цієї частини не поширюються на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення).

Протягом кримінального провадження потерпілий має право:

- бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені КПК;

- знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування;

- подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду;

- заявляти відводи та клопотання;
- за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла;
 - давати пояснення, показання або відмовитися їх давати;
 - оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК;
 - мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг;
 - давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження;
 - на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом;
 - знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому КПК, зокрема й після відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження;
 - застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);
 - одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК;
 - користуватися іншими правами, передбаченими КПК.

Під час досудового розслідування потерпілий має право:

- на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим;
- отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;
- подавати докази на підтвердження своєї заяви;
- брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, висувати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;
- отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

Під час судового провадження в будь-якій інстанції потерпілий має право:

- бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду;
- брати участь в судовому провадженні;
- брати участь у безпосередній перевірці доказів;
- підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення;
- висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати власну позицію під час вирішення питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді;
- оскаржувати судові рішення в порядку, передбаченому КПК.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Обов'язки потерпілого:

– прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

– не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

– не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти **представник** – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.

Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

– документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

– копією установчих документів юридичної особи – якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

– довіреністю – якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її **законний представник**.

4.4. Суб'єкти, що представляють інтереси інших осіб

Історія становлення соціального інституту – захисника розпочалася ще у 1864 році, коли судова реформа заклала основи компетентної й самокерованої організації адвокатів та відповідної професії, що мала два різновиди. Це присяжні повірені, які давали професійну присягу адвокатів, і приватні повірені, які займались індивідуальною адвокатською практикою. Перші виконували головну роль і представляли соціум еліти. Зазвичай ними були випускники університетських курсів юридичних наук, що мали не менш як п'ятирічний стаж роботи в судах. Професійні об'єднання присяжних повірених організовували за територіальною ознакою.

Відтоді організація й характер роботи інституту адвокатури неодноразово зазнавали змін. У незалежній Україні на законодавчому рівні двічі визначали статус адвокатури у 1992 та 2012 роках. Спершу законодавець прагнув відновити престиж цієї професії, піднести роль у суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод громадян. Реформа кримінальної юстиції та зміни в суспільному розвитку держави зумовили прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Його положення узгоджені з нормами КПК, дещо розширюючи зміст останніх.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України є відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю.

Запровадження Єдиного реєстру адвокатів України сприяє залученню до кримінального провадження лише професійних адвокатів. Це позитив для сторони захисту й обвинувачення, адже складання кваліфікаційного іспиту якраз і передбачає оволодіння адвокатом відповідними навичками та знаннями, що є гарантією професійності адвокатів на внесення до реєстру. Відтак слідчий, прокурор зможе розраховувати на фаховий «процесуальний діалог», а підозрюваний, обвинувачений – на професійний захист його прав та ефективне використання наданих законом повноважень.

Захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу.

Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою.

Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому ст. 53 КПК.

Одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого.

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних дій, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора,

суду, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватись під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника.

Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у випадках, коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, – також і цей орган (установу).

Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні та становлять адвокатську або іншу, охоронювану законом таємницю.

Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

- коли є обставини, які згідно з КПК виключають його участь у кримінальному провадженні;
- незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;

– умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК тощо;

– коли він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках:

– коли відповідно до вимог ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника;

– коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;

– коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

У випадках, передбачених ч. 1 ст. 52 КПК, слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповнова-

женому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежаще або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;
- ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Встановлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Договір із захисником має право укласти особа, передбачена в частині першій ст. 45 КПК, а також інші особи, які діють в її інтересах, за її клопотанням або за її подальшою згодою.

Участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому разі участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного.

В інших випадках обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні:

- щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;
- щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встанов-

лення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

– щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад;

– щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення цього факту;

– щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

– щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи;

– щодо осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, – з моменту прийняття відповідного процесуального рішення;

– у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладення такої угоди.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому ст. 49 КПК, виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прийти для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

Запросити захисника до участі у окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника.

Під час проведення окремої процесуальної дії захисник має ті ж самі права і обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження.

Захисник і до процесуальної дії, і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів.

Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його.

Відмова від захисника або його заміна повинна відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії.

Відмова від захисника не приймається у разі, коли його участь є обов'язковою. Відтак якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, для здійснення захисту за призначенням.

4.5. Інші суб'єкти кримінального провадження

Заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

Заявник має право:

– отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію;

– отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань;

- подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи;
- отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК, пред'явила цивільний позов.

Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитись від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК.

Права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення

в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Представником цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може бути:

– особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником;

– керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

– документами, передбаченими ст. 50 КПК, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

– копією установчих документів юридичної особи – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

– довіреністю – якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем.

Представник має процесуальні права цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє.

Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується **законний представник**.

Представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи.

Повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на участь у провадженні підтверджується:

- документами, передбаченими ст. 50 КПК, якщо представником є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

- копією установчих документів юридичної особи, якщо представником є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

- довіреністю, якщо представником є працівник юридичної особи.

Протягом кримінального провадження представник юридичної особи має право:

- знати, у зв'язку із вчиненням якого кримінального правопорушення здійснюється провадження щодо юридичної особи, та давати пояснення з цього приводу;

- користуватися правовою допомогою;

- збирати, і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази;

- брати участь у проведенні процесуальних дій;

- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;

- застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосується інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

- заявляти відводи;
- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;
- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК;
- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача.

Під час досудового розслідування представник юридичної особи має право:

- брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі;

- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно із ст. 290 КПК.

Під час судового провадження представник юридичної особи має право:

- бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду;

- брати участь у судовому провадженні;
- виступати в судових дебатах;

- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

- оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, має також інші процесуальні права, передбачені КПК.

Представник юридичної особи зобов'язаний:

– прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

– не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

– не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особи.

Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають з моменту звернення прокурора до суду із клопотанням про арешт майна.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосуються арешту майна. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановленому КПК.

Представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо власником майна, щодо якого здійснюється арешт, є юридична особа. Повноваження представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

– документами, передбаченими ст. 50 КПК, – якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

– копією установчих документів юридичної особи – якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

– довіреністю – якщо представником третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, є працівник юридичної особи, яка є власником майна, щодо якого здійснюється процедура спеціальної конфіскації.

Представник третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, користується процесуальними правами третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інтереси якої він представляє.

Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, та його представник зобов'язані:

– прибувати за викликом до прокурора, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

– не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

– не розголошувати без дозволу прокурора, суду відомості, які стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Не можуть бути допитані як свідки:

– захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

– адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

– нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

– медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

– священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

– журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

– професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття судьєю (суддями) за відомо неправосудного вироку, ухвали;

– особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

– особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

– особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом осіб, зазначених у абзаці першому цієї частини, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитись давати показання.

Права свідка:

– знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;

– користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК;

– відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню;

– давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;

– користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому складно пам'ятати;

– на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;

– ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;

– заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

– заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний:

– прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

– давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;

– не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, крім випадків, передбачених КПК, свідок несе кримінальну відповідальність.

За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність, установлену законом.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження, потерпілого або які раніше були ревізорами в цьому ж кримінальному провадженні.

Експерт має право:

- знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи;

- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

- викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання;

- ставити питання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

- одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для давання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

– користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний:

– особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а за необхідності – роз'яснити його;

– прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на питання під час допиту;

– забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

– не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про перебіг проведення експертизи та її результати;

– заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання

інших обов'язків експерт несе відповідальність, передбачену законом.

У КПК змін також зазнали й підходи до використання спеціальних знань обізнаних осіб як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей застосування у доказуванні інституту судової експертизи.

На реалізацію одного із загальних принципів нового кримінального процесу – змагальності сторін, що гарантує рівні права сторонам кримінального провадження у наданні такого доказу як висновок експерта. Згідно із КПК експерта може залучати і сторона обвинувачення, і сторона захисту.

Так, ст. 242 КПК експертиза проводиться за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Водночас експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК.

Отож під час судового розгляду як доказ може бути надано одночасно два висновки, які виконані різними експертами з одних і тих питань, як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Заразом у разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею потрібно пам'ятати, що на вирішення експерту можуть бути висунені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження та судового розгляду і стосуються об'єкта дослідження та не вирішувались під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення. Така можливість забезпечує повноту дослідження усіх матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи.

КПК суттєво змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема ст. 101 встановлено, що висновок експерта – це детальний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Ст. 102 КПК містить перелік основних складових змісту висновку експерта, серед яких пунктом 6 зазначено, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, зокрема й методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка.

Зазначимо, що під час оцінки судом двох висновків з аналогічних питань, складених різними експертами, які можуть бути подані і стороною обвинувачення, і стороною захисту, та у разі їх розходження, питання застосованих експертом методів матиме вирішальне значення для врахування та покладення результатів експертизи в основу рішення.

КПК також встановлено норму, згідно з якою до процесуальних джерел доказів із висновком експерта віднесено й його показання, надані в усній чи письмовій формі під час допиту (ст.ст. 84, 95, 356 КПК), що також забезпечить повноту дослідження доказів та удосконалив процедуру оцінки висновку експерта у суді.

Також позитивним моментом КПК є конкретизація обсягу прав та обов'язків експерта, визначення кола осіб, які можуть бути залучені як експерти, та вимог до них. Так, у ст. 69 міститься посилання на Закон України «Про судову експертизу». Слід зазначити, що вказаним Законом встановлено чіткі критерії (вимоги) щодо осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність. Зокрема обов'язкова наявність відповідної вищої освіти, проходження спеціальної підготовки та атестації з метою отримання кваліфікації судового експерта. Також встановлено коло осіб, які не можуть виконувати функції експерта, а саме: не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (ст. 11 Закону).

Зазначимо, що в КПК встановлено пряму заборону щодо проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1

ст. 242). Раніше обмеження щодо проведення у кримінальному процесі правових експертиз мало лише рекомендований характер (постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»). Відтак, законодавець врахував думку науковців, що вирішення правових питань не потребує застосування спеціальних знань (наукових, технічних або інших) і є виключною компетенцією суду.

Поряд з позитивними новаціями КПК містить окремі неточності та прогалини, які стосуються регулювання порядку призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Зокрема зауважимо, що у КПК немає визначень понять первинної, додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертиз.

Так, частиною другою ст. 332 КПК суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності. Тобто за своїм змістом ця норма надає можливість суду призначити повторну експертизу, проте статус такої експертизи не визначено. Ця обставина є значною прогалиною, оскільки не зрозуміло, які саме питання повинні бути вирішені експертом та які об'єкти підлягають дослідженню, адже від зміни експертного завдання та вихідних даних залежать результати, які будуть отримані експертом. Водночас ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що правильність висновку судового експерта забезпечується можливістю призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту, експертам.

Заразом визначення понять первинної, додаткової та повторної експертизи мають значення для реалізації принципів судово-експертної діяльності, а саме: законності, незалежності, об'єктивності та повноти дослідження.

Крім того, нормами КПК передбачена можливість призначення експертизи не тільки одному експерту, а й експертам,

тобто де-факто йдеться про призначення експертизи двом чи більше експертам, що за своїм змістом має комісійний характер. Однак законом не врегульовано статус кожного експерта та межі його окремих повноважень, порядок організації проведення таких експертиз та випадки складання ними одного чи окремих висновків. Це також стосується і випадків, коли для вирішення завдання необхідне залучення експертів з різних галузей знань, тобто проведення комплексної експертизи. Проте у КПК взагалі немає норми щодо можливості проведення таких експертиз.

Водночас за КПК експертиза може доручатись не тільки одному експерту, експертам, а й експертній установі, проте не визначено порядку організації проведення експертизи саме в експертній установі – безпосередньо експертом, який працює в установі, чи її керівником. У разі останнього – межі повноважень керівника установи під час організації проведення експертиз (призначення експерта або експертів, попередження про кримінальну відповідальність, встановлення строків, заявлення клопотань тощо).

Також у КПК не визначено форми реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Зокрема не зрозуміло, який документ у такому разі буде підставою для проведення експертизи – доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, який повинен містити інформацію про особу, яка залучається як експерт, питання, що ставляться експерту, перелік матеріалів (зразків, документів), що надаються для дослідження, попередження про кримінальну відповідальність експерта тощо.

Незважаючи на окремі прогалини та неточності понятійного апарату КПК його прогресивні новели дають змогу значно розширити можливість застосування спеціальних знань учасниками кримінального провадження для забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у справі та захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Спеціаліст має право:

- ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

- користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

- звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

- знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати з собою необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;

- виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених питань;

- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що

здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;

– заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

За неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного **перекладача** (сурдоперекладача).

Перекладач має право:

– ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу;

– знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

– одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

– заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний:

– прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;

– заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК;

– здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом;

– не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, слідчий суддя чи суд пересвідчуються в особі і компетентності перекладача, з'ясо-

вують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки.

За завідомо неправильний переклад або за відмову без важних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе відповідальність, передбачену законом.

Секретар судового засідання:

- здійснює судові виклики і повідомлення;
- перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головуючому;
- забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами;
- веде журнал судового засідання;
- оформляє матеріали кримінального провадження в суді;
- виконує інші доручення головуючого в судовому засіданні.

До участі в кримінальному провадженні головуючим у судовому засіданні може залучатися ***судовий розпорядник***.

Судовий розпорядник:

- забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників кримінального провадження;
- оголошує про вхід суду до зали судового засідання і вихід суду із неї;
- стежить за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;
- приймає від учасників кримінального провадження та передає документи і матеріали суду під час судового засідання;
- виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги свідка, експерта;
- виконує інші розпорядження головуючого, пов'язані із забезпеченням умов, необхідних для здійснення судового провадження.

Вимоги судового розпорядника, пов'язані із виконанням обов'язків, передбачених цією статтею, є обов'язковими для всіх осіб, присутніх у залі судового засідання.

У разі відсутності в судовому засіданні розпорядника його функції виконує секретар судового засідання.

Поняті. Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, зокрема й пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи.

Виятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатимуть це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Понятими повинні бути повнолітні особи, здатні правильно сприймати хід і результати слідчих (розшукових) дій. Перед початком проведення слідчих (розшукових) дій необхідно максимально сконцентрувати увагу понятих на поставленому завданні, визначити їх розташування, забезпечити належне спостереження понятими слідчих (розшукових) дій з самого початку.

Ефективність їх реалізації повною мірою залежить від особистого ставлення понятого до покладеного на нього завдання, його психофізіологічної, моральної готовності реалізувати свої процесуальні права та обов'язки. На практиці ж досягти абсолютного зосередження та віддачі понятого під час слідчої дії вкрай складно через низку об'єктивних та суб'єктивних причин.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

4.6. Застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження

Відповідно до положень Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. держава бере на себе обов'язок убезпечити свідка від небезпеки з метою створення умов для належного відправлення правосуддя, що полягає у здійсненні правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань (ст. 1, 2 Закону).

До таких заходів безпосередньо належать:

- особиста охорона, охорона житла і майна;
- видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- заміна документів та зміна зовнішності;
- зміна місця роботи або навчання;
- переселення в інше місце проживання;
- поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- закритий судовий розгляд (ст. 7 Закону).

Особи, які мають право на забезпечення безпеки:

- особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінального правопорушення;
- потерпілий та його представник у кримінальному провадженні;
- підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;

– цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

– свідок;

– експерт, спеціаліст, перекладач, понятий;

– члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а-е», якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на хід кримінального судочинства.

Рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь такі свідки, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів.

Органи, які забезпечують безпеку, зобов'язані негайно реагувати на кожний випадок протиправних дій, що став їм відомим стосовно осіб, до яких застосовані заходи безпеки, забезпечувати захист життя, здоров'я, житла і майна відповідно до характеру загрози, своєчасно повідомляти осіб, взятих під захист про зміну або скасування заходів щодо їх безпеки.

4.7. Відводи в кримінальному провадженні

Кожна людина для визначення своїх прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на те, щоб її справа була розглянута гласно з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом. Конституція України гарантує

кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це означає, що кожен, хто вважає свої права порушеними, може з дотриманням процесуального законодавства звернутися до суду за їх захистом, а суд має розглянути справу на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від їх походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Однією з гарантій здійснення об'єктивного, незалежного і неупередженого правосуддя є інститут відводу під час кримінального провадження. Сутність відводу у кримінальному судочинстві полягає в усуненні (самоусуненні) окремих учасників від участі у кримінальному провадженні за наявності обґрунтованих сумнівів в їх неупередженості виключно на підставі постановленої слідчим суддею, суддею (судом) вмотивованої ухвали.

За наявності підстав, передбачених ст.ст. 75–79 КПК, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, захисник, представник, експерт, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід. За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Заяви про відвід можуть бути заявлені і під час досудового розслідування, і під час судового провадження. Заяви про відвід під час досудового розслідування подаються одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду. Відвід повинен бути вмотивованим.

У разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судове провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, встановленому ч. 3 ст. 35 КПК. У разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судове провадження колегіально,

його розглядає цей же склад суду. Усі інші відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження – суд, який його здійснює. Під час розгляду відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів.

Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

Наслідки відводу слідчого судді, судді визначені у ст. 82 КПК України. У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) слідчого судді кримінальне провадження передається на розгляд іншому слідчому судді. У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді, який здійснює судове провадження одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею. У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) одного чи кількох суддів із складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів із заміною останніх іншими судьями або іншим складом суддів. Слідчий суддя, суддя (судді), на розгляд яких передається кримінальне провадження або справа, визначається у порядку, встановленому частиною третьою ст. 35 КПК. Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду, то вирішується питання про передання кримінального провадження до іншого суду в порядку, передбаченому КПК.

Наслідки відводу слідчого, прокурора, захисника, представника, експерта, спеціаліста, перекладача визначені у ст. 83 КПК.

У разі задоволення відводу слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий – керівником органу досудового розслі-

дування або інший прокурор – керівником органу прокуратури. У разі задоволення відводу експерта, спеціаліста або перекладача до кримінального провадження повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом. У разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження – не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 КПК.

Необхідно також зауважити, що у кримінальному процесуальному законодавстві відсутній інститут відводу законного представника. Такий висновок можна зробити, виходячи із чіткого розмежування понять «представник» та «законний представник». Зокрема представником фізичної особи у кримінальному провадженні може бути лише адвокат, а юридичної особи – керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, адвокат (ч. 1 ст. 45, чч. 1, 2 ст. 58 КПК). Своєю чергою, законний представник може представляти інтереси тільки фізичної особи – неповнолітньої або визнаної у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ч. 1 ст. 59 КПК). Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ч. 2 ст. 44, ч. 2 ст. 59 КПК). Отже, на відміну від законного представника, представником не може бути близький родич особи, інтереси якої він представляє (п. 3 ч. 2 ст. 78 КПК).

Не дивлячись на те, що на законного представника покла-дається обов'язок захищати права та інтереси особи, яку він представляє, як свої власні, не виключена можливість свідомого вчинення законним представником дій, які суперечать інтересам такої особи, з корисливих або інших мотивів. Запобігти реаліза-ції такої можливості повинне положення ч. 4 ст. 44 КПК, яким за слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом (залежно від стадії кримінального провадження) закріплений обов'язок прийняти рішення про заміну законного представника, дії чи інтереси якого суперечать інтересам особи, яку він представляє. Отож стосовно законного представника інститут відводу замінен-ний на контроль за його діями з боку суду та державного обви-нувачення. Відповідно, перелік осіб, які можуть відсторонити недобросовісного законного представника від участі у криміна-льному провадженні, обмежений порівняно з переліком учасни-ків кримінального провадження, які мають право заявляти відвід представнику. Наприклад, цивільний позивач, який фактично виступає з боку обвинувачення і, відповідно, заінтересований у якісному відстоюванні прав потерпілого, може за наявності обґрунтованих підстав заявити відвід представнику потерпілого (ч. 2 ст. 80 КПК), проте позбавлений права заявляти відвід за-конному представнику, який діє всупереч інтересів потерпілого. Аналогічний приклад можна навести стосовно цивільного відпо-відача і законного представника підозрюваного/обвинуваченого (сторони захисту). Одночасно, поряд із зазначеними недоліками, ще однією проблемою є неможливість оскарження ухвал про задоволення (незадоволення) заяв про відвід суддів (чинним КПК така можливість не передбачена).

Контрольні запитання

1. Хто є суб'єктом кримінального провадження?
2. Якими рисами має володіти суб'єкт кримінального провадження?

3. Сформулюйте визначення суб'єкта кримінального провадження.
4. Які існують класифікації суб'єктів?
5. На кому лежить обов'язок доказування у кримінальному провадженні?
6. У чому полягає обов'язок доказування у кримінальному провадженні?
7. Чи відрізняється обов'язок доказування від тягара доказування?
8. Охарактеризуйте слідчого як суб'єкта кримінального провадження.
9. Охарактеризуйте прокурора як суб'єкта кримінального провадження.
10. Чи лежить на потерпілому обов'язок доказування вини обвинуваченого?
11. Яка роль суду в доказуванні?
12. Чи виступає суд суб'єктом доказування?
13. Охарактеризуйте підозрюваного і обвинуваченого як суб'єктів кримінального провадження.
14. Які обов'язки лежать на захисникові в кримінальному провадженні?
15. Охарактеризуйте потерпілого як суб'єкта кримінального провадження.
16. Назвіть обставини, які виключають участь слідчого судді, судді або присяжного в кримінальному провадженні.

Рекомендована література

1. Азаров Ю. І. Забезпечення участі понять у кримінальному процесі в контексті дотримання принципу законності України. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 6 (96). Ч. 2. К. 2. С. 482–486.
2. Аленін Ю., Гловюк І. Потерпілий у кримінальному провадженні: деякі питання. *Право України*. 2013. № 11. С. 112–120.
3. Андрусенко С. В. Проблемні питання створення та функціонування суду присяжних в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 289–296.

4. Бабкова В. Координаційна діяльність прокуратури у сфері кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 13–19.
5. Молодик В. В. Модель правового регулювання діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 401–408.
6. Василюва-Карвацька О. В. Сутність та значення повноважень прокурора з безпосереднього виявлення протиправних діянь у сфері охорони здоров'я. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 4 (88). Ч. 2. К. 2. С. 55–61.
7. Гуменна Н. В. Планування розшукової діяльності слідчого. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 12 (2). С. 153–156.
8. Зеленюх О. В. Правовий статус та повноваження слідчого за новим КПК. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 6 (90). Ч. 2. К. 1. С. 147–151.
9. Канфуї І. В. Правовідносини слідчого судді, прокурора та слідчого під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9 (2). С. 105–107.
10. Карпов Н. С., Щерба В. М. Виклик присяжних засідателів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014 № 1. С. 209–214.
11. Комарницький М. М. Близькі родичі, як потерпілі у злочинах, які вчиняються у зв'язку з виконанням особою свого службового чи громадського обов'язку. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». Львів, 2013. Спецвипуск. С. 46–52.
12. Лисецький О. О. Слідчий як суб'єкт доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 16 (2). С. 107–109.
13. Локтіонов І. Ю. Правова відповідальність керівника органу досудового розслідування. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 6 (90). Ч. 2. К. 1. С. 126.
14. Локтіонов І. Ю. Проблемні питання визначення повноважень керівника органу досудового розслідування в кримінальному процесі. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 5 (89). Ч. 2. К. 1. С. 127–131.
15. Лоскутов Т. О. Щодо запезпечення прав підозрюваного. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад.; ТЗОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 5 (89). Ч. 2. К. 1. С. 146–152.
16. Лук'янчиков Є. С. Розвиток інституту понять у чинному КПК. *Право України*. 2013. № 11. С. 137–145.
17. Мархевка О. В. Критерії допустимості участі перекладача у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 392–401.
18. Нагачевський С. В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. № 3. С. 301–310.

19. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (65). С. 511–517.
20. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 126–131.
21. Пономарьова М. Актуальні питання процесуального статусу учасників кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 20–25.
22. Попелюшко В. Слідчий суддя у кримінальному провадженні: процесуальний статус та процесуальні функції. *Право України*. 2013. № 11. С. 145–154.
23. Самбор М. Процесуальний статус понятого як учасника кримінального провадження за нормами Кримінального процесуального кодексу України. *Право України*. 2013. № 5. С. 337–347.
24. Скрябін О. М., Криворучко Д. І. Процесуальна незалежність слідчого: проблеми теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 3. С. 253–260.
25. Слободзян А. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 86–91.
26. Топчій В. В. Взаємодія слідчих та співробітників оперативних підрозділів під час надходження до ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10 (2). С. 107–110.
27. Тупельняк І. І. Повноваження прокурора з прийняттям нового КПК. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; ТзОВ «Митна газета»*. Львів, 2013. № 5 (89). Ч. 2. К. 1. С. 117–121.
28. Христов О. Л., Макотчєнко Л. М. Участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1 (75). С. 442–449.
29. Цилюрік І. Захисник та його кримінально-правовий статус. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.; Одес. нац. юрид. акад.; Митна газета*. Львів, 2013. № 5 (89). Ч. 2. К. 1. С. 143–145.
30. Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 14 (2). С. 114–116.
31. Юрчишин В. Поняття суб'єктів кримінальної юстиції, що діють за КПК. *Право України*. 2013. № 11. С. 159–165.
32. Яновська О. Процесуальні форми протестної діяльності адвоката в кримінальному провадженні. *Право України*. 2013. № 11. С. 165–173.

Тема 5

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ТА РІШЕННЯ. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ТА ВИТРАТИ

- 5.1. Кримінальні процесуальні дії і рішення*
- 5.2. Фіксування кримінального провадження*
- 5.3. Повідомлення у кримінальному провадженні*
- 5.4. Кримінальні процесуальні строки*
- 5.5. Кримінальні процесуальні витрати*

5.1. Кримінальні процесуальні дії і рішення

Діяльність уповноважених органів держави зі застосування права завжди виражається в правозастосовних актах, за допомогою яких фіксуються прийняті рішення і їм надається офіційне значення.

Рішення, які приймаються в кримінальних провадженнях і зафіксовані у певних документах, є правовими актами, зокрема кримінальним процесуальним у тому разі, коли вони передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Зазвичай вони не тільки передбачені законом, а й суворо регламентовані ним.

Кримінальні процесуальні акти, які складаються в кримінальному провадженні компетентними органами і посадовими

особами, є юридичними фактами, які спричиняють виникнення, зміну або припинення відповідних правовідносин. Особливу юридичну силу мають процесуальні рішення таких правоохоронних органів, як суд, прокуратура, органи досудового розслідування. Згідно із законом прийняті цими органами акти, а саме: постанови, вироки, ухвали є обов'язковими для всіх, кого вони стосуються.

Отже, можна сказати, що *кримінальне процесуальне рішення* – це правовий акт від імені державного органу або особи, яка на законних підставах бере участь у кримінальному судочинстві, зазвичай закріплений у певному процесуальному документі, складений в суворо встановленій законом процесуальній формі та містить конкретне рішення у кримінальному провадженні або фіксує хід і порядок проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Кримінальні процесуальні рішення мають імперативний характер: вони повинні зумовлювати, змінювати або припиняти правовідносини і можуть бути пов'язані з обмеженням прав і свобод громадян, а процес їх прийняття відбувається в жорстких часових межах, яким кримінальний процесуальний закон надає особливого значення.

Кожне кримінальне процесуальне рішення наділено низкою *загальних ознак*: воно вноситься лише державним органом або посадовою особою, що веде кримінальне судочинство, в межах його компетенції; має державно-владний характер, спричинює виникнення, зміну або припинення кримінальних процесуальних відносин, а також підтверджує наявність або встановлює відсутність матеріально-правових відносин; має бути винесено у встановленому законом порядку і виражено у визначеній законом формі.

Відповідно до ст. 110 КПК процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду.

Судове рішення ухвалюється у формі ухвали або вироку, які мають відповідати вимогам, передбаченим КПК.

Згідно з ч. 3 ст. 110 КПК *рішення слідчого, прокурора* приймається у формі постанови. Вона вноситься у випадках,

передбачених КПК, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Ця вимога стосується й інших суб'єктів, адже виконувати процесуальні рішення прокурора і слідчого зобов'язані органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи та інші фізичні особи (ч. 1 ст. 36 та ч. 5 ст. 40 КПК).

Необхідно зауважити, що в підсумку кримінальні процесуальні рішення відображаються у кримінальних процесуальних актах-документах, порядок складання та форма яких доволі чітко регламентовані кримінальним процесуальним законом.

Особливість кримінальної процесуальної діяльності полягає в тому, що для оформлення прийнятого рішення використовуються уніфіковані форми і бланки, зразки процесуальних актів, що становлять друковані форми.

Особливим процесуальним рішенням, яким завершується досудове розслідування, є *обвинувальний акт*. Призначивши своєю ухвалою судовий розгляд на підставі обвинувального акта (ч. 1 ст. 316 КПК), суд відкриває шлях прокурору до реалізації ним свого конституційного права (і обов'язку) щодо підтримання державного обвинувачення в суді (п. 1 ст. 121 Конституції України). Велика значущість обвинувального акта як процесуального рішення ставить непересічні вимоги до змісту та процедури його складання і переліку додатків до нього, передбачених ст. 291 КПК, які треба неухильно виконувати.

Обвинувальний акт має містити такі відомості: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається: реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Процесуальні рішення слідчого, прокурора приймаються у формі **постанови**, яка за змістом та послідовністю викладу повинна відповідати вимогам ч. 5 ст. 110 КПК і письмово (друковано) викладатись на офіційному бланку. Підписується постанова тим слідчим або прокурором, який її прийняв.

Постанова слідчого, прокурора складається з:

– вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;

– мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК;

– резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Судові рішення, в яких вирішуються поточні організаційні питання судового розгляду, та питання, пов'язані з регулюванням правових відносин між учасниками кримінального провадження і між судами різних інстанцій, приймаються у формі **ухвали**, а рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладаються у формі **вироку**. Обвинувальні або виправдувальні вироки ухвалюються судом першої інстанції (ст. 366 КПК), судом апеляційної інстанції після скасування повністю або частково вироку суду першої інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 407 КПК), судом першої або апеляційної інстанцій за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами (ч. 1 ст. 467 КПК). Ухвали і вироки повинні відповідати вимогам, передбаченим ст.ст. 369, 371–374 КПК.

Зміст ухвали, що викладається окремим документом, має складатися з:

– вступної частини із зазначенням: дати і місяця її постановлення; назви та складу суду, секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження; прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання; закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа; сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження;

– мотивувальної частини із зазначенням: суті питання, що вирішується ухвалою, і за чією ініціативою воно розглядається; встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів; мотивів, з яких суд виходив під час постановлення ухвали і положення закону, яким він керувався;

– резолютивної частини із зазначенням: висновків суду; строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

В ухвалі, яку суд постановляє без виходу до нарадчої кімнати, оголошуються висновок суду та мотиви, з яких суд зробив такий висновок (ст. 372 КПК).

Як ми зазначали, судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі **вироку**. *Вироки є двох видів*: виправдувальний і обвинувальний. Відповідно до ст. 374 КПК вирок має містити такий зміст. Вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

У вступній частині вироку зазначаються:

- дата та місце його ухвалення; назва та склад суду, секретар судового засідання;
- найменування (номер) кримінального провадження;
- прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи;
- закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа;
- сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження.

У мотивувальній частині вироку зазначаються:

- у разі визнання особи *виправданою*: формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі та визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд;
- у разі визнання особи *винуватою*: формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу учинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення; статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений; докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви зміни обвинувачення, підстави визнання частини обвинувачення необ-

грунтованою, якщо судом приймалися такі рішення; обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання; мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання, застосування примусових заходів медичного характеру при встановленні стану обмеженої осудності обвинуваченого, застосування примусового лікування відповідно до ст. 96 КК України, мотиви призначення громадського вихователя неповнолітньому; підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишення його без розгляду; мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд.

У резолютивній частині вироку зазначаються:

– у разі визнання особи виправданою: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання; рішення про поновлення в правах, обмежених під час кримінального провадження; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, разом рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили; рішення щодо речових доказів і документів; рішення щодо процесуальних витрат; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості;

– у разі визнання особи винуватою: прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом; початок строку відбування покарання; рішення про застосування примусового лікування або примусових заходів медичного характеру щодо обмежено осудного обвинуваченого у разі їх застосування; рішення про призначення неповнолітньому громадського вихователя; рішення про цивільний позов; рішення про інші майнові стягнення і підстави цих рішень; рішення щодо речових доказів і документів; рішення про відшкодування процесуальних витрат; рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження;

рішення про залік досудового тримання під вартою; строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження; порядок отримання копій вироку та інші відомості.

Якщо особі пред'явлено декілька обвинувачень і деякі з них не доведені, то у резолютивній частині вироку зазначається, за якими з них обвинувачений виправданий, а за якими – засуджений.

Якщо обвинувачений визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд зазначає про це в резолютивній частині вироку.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст.ст. 75–79, 104 КК України у резолютивній частині вироку зазначаються тривалість іспитового строку, обов'язки, покладені на засудженого, а також трудовий колектив або особа, на які, за їх згодою або на їх прохання, суд покладає обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи.

Коли призначається більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, під час зазначення обраної судом міри покарання посилаються на ст. 69 КК України.

5.2. Фіксування кримінального провадження

Обов'язковість документування всіх дій і рішень у кримінальному провадженні визначається письмовим характером кримінального судочинства.

Оскільки процесуальний документ є письмовим атрибутом будь-якої дії або рішення, то неприпустимим є здійснення будь-якої дії у кримінальному провадженні без складання передбаченого законом процесуального документа, і навпаки.

Процесуальний документ виконує домінуючу роль у розвитку кримінального судочинства та здійсненні правосуддя,

слугує засобом реалізації учасниками процесу своїх прав і законних інтересів, є однією з гарантій їх захисту в кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 2 ст. 90 КПК до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 90 КПК, можуть належати: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (заразом електронні); матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; складені у порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; висновки ревізій та акти перевірок.

У ст. 103 КПК зазначається, що *процесуальні дії* під час кримінального провадження можуть фіксуватися: у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання.

Фіксування в будь-якій іншій формі не допускається, а результати не передбаченого законом фіксування не можуть мати ніякого юридичного значення.

Протокол процесуальної дії – це письмовий акт, у якому слідчий, прокурор зазначає послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, заразом виявлені або надані речі та документи.

Протоколи складаються на стадії досудового розслідування, головню під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, власне хід і результати проведення зазначених дій, фіксуються у цьому процесуальному документі. У разі фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі.

Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання

зафіксовані на технічному носії інформації, який додається до нього.

Протокол складається з:

– *вступної частини, яка повинна містити відомості про:* місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

– *описової частини, яка повинна містити відомості про:* послідовність дій; отримані внаслідок процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зарозом виявлені та/або надані речі та документи;

– *заключної частини, яка повинна містити відомості про:* вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження та доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Загальні для всіх протоколів вимоги, що містяться у ст. 104 КПК, конкретизуються у статтях КПК, які регламентують порядок складання і зміст протоколу певної слідчої або іншої процесуальної дії. Наприклад, у ст. 231 КПК визначені вимоги до протоколу про пред'явлення для впізнання особи, речі або трупа. У ч. 5 ст. 208 КПК йдеться про відомості, які зазначаються у протоколі про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину.

Протокол може мати лише письмову форму і повинен писатися від руки перовою або кульковою ручкою або друкується комп'ютерним принтером. Він може також друкуватися на друкарській машинці, що в сучасних умовах вбачається малоімовірним. В умовах провадження досудового розслідування друкування протоколів повинно здійснюватись у визначених

службових приміщеннях з обмеженим доступом до друкувальної техніки.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які записуються у протокол. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Порушення правил складання і засвідчення протоколу слідчої та іншої процесуальної дії викликає сумнів у достовірності викладених у ньому відомостей і тягне за собою недопустимість використання їх у кримінальному провадженні.

Під час проведення процесуальної дії особою, яка проводила процесуальну дію, **до протоколу можуть бути долучені додатки.**

Додатками до протоколу можуть бути: спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Під час досудового розслідування протокол складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії.

Реєстр матеріалів досудового розслідування складається слідчим або прокурором і надсилається до суду разом з обвинувальним актом.

Реєстр матеріалів досудового розслідування повинен містити: номер та найменування процесуальної дії, проведеної під час досудового розслідування, а також час її проведення; реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування; вид заходу забезпечення кримінального провадження, дату і строк його застосування.

Реєстр матеріалів досудового розслідування повинен відображати хід і проміжні результати досудового розслідування, використані в розслідуванні джерела доказів, а тому в ньому обов'язково повинні міститися:

– у хронологічному порядку дані про кожну процесуальну дію, проведenu під час досудового розслідування – її номер, найменування та час проведення (дата і часовий відрізок), зокрема, повідомлення про внесення відомостей, які можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення, до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початок досудового розслідування (ст. 214 КПК), помітка про ознайомлення сторони захисту, потерпілого з матеріалами досудового розслідування до його завершення, інформація про кожну проведenu слідчу (розшукову) дію та негласну слідчу (розшукову) дію, дані про факт відкриття матеріалів кожною стороною протилежній стороні по закінченні досудового розслідування та письмового підтвердження факту надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів (ст. 290 КПК). Такі письмові підтвердження повинні окремо від реєстру матеріалів досудового розслідування знаходитись у матеріалах досудового розслідування;

– зазначення в певній послідовності про прийнятті під час досудового розслідування рішення, зокрема, вручення письмового повідомлення про підозру, з якого, власне, й починається кримінальне переслідування, постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді, суду, які містять найменування документа, дату прийняття рішення, предмет урегульованих відносин, наслідки для відповідних учасників цієї процесуальної ситуації;

– усі обставини, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження (дата прийняття, строк застосування), які приймаються на підставі ухвали слідчого судді або суду. Виключний перелік заходів забезпечення кримінального провадження, які приймаються під час досудового розслідування, наводиться у ч. 2 ст. 131 КПК.

Одночасно з передаванням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування таких примусових заходів (ст. 293 КПК). До обвинувального акта має бути додана розписка про отримання цієї копії (п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК).

Реєстр матеріалів досудового розслідування полегшує вивчення судом цих матеріалів та їх розгляд. Реєстр передує усім матеріалам і не включається в нумерацію аркушів матеріалів досудового розслідування. Якщо ці матеріали складаються із декількох томів, першим по порядку в кожному томі є реєстр. У цьому разі рекомендується перед реєстром першого тому або після обвинувального акта поміщати спеціальну довідку, у якій вказується знаходження найважливіших документів, що знаходяться в різних томах кримінального провадження.

Журнал (від франц. *journal* – щоденник) за умови обов'язкового основного фіксування кримінального провадження в суді під час судового провадження за допомогою технічних засобів є процесуальним документом, у якому послідовно від третьої особи лише зазначаються окремі формальні моменти

судового розгляду організаційно-інформативного характеру. Він не містить ніякої доказової інформації по суті справи.

Відповідно до ст. 108 КПК у журналі судового засідання зазначаються такі відомості: найменування та склад суду (слідчий суддя); реквізити кримінального провадження та відомості щодо його учасників; дата і час початку та закінчення судового засідання; час, номер та найменування процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і додатки до них; ухвали, постановлені судом (слідчим суддею) без виходу до нарадчої кімнати; інші відомості у випадках, передбачених КПК.

Журнал судового засідання ведеться та підписується секретарем судового засідання у всіх випадках судового провадження, яке здійснюється судом або слідчим суддею.

Судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо у матеріалах провадження немає журналу судового засідання (п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК). Це є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. Порушенням є і не підписання такого журналу секретарем судового засідання. Через відсутність такого підпису журнал судового засідання перестає бути юридичним документом, унаслідок чого суд апеляційної та касаційної інстанції позбавлений можливості перевірити законність і обґрунтованість судового рішення. Порушенням також є незабезпечення права обвинуваченого, його захисника, законного представника, потерпілого, його представника ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження.

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою **технічних засобів** під час досудового розслідування, зокрема під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. У разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, або в разі, якщо відповідно до положень КПК судове провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється.

Відповідно до вимоги ч. 5 ст. 27 КПК під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК.

Учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її учинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

5.3. Повідомлення у кримінальному провадженні

Термін «**повідомлення**» у тому сенсі, який вкладається у нього, є новим для кримінального процесу України.

Повідомлення – це самостійна процесуальна дія у кримінальному провадженні. На слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд покладається обов'язок повідомляти, у визначених законом

випадках, певних учасників кримінального провадження, а саме: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, їх захисників та законних представників, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, заявника про дату, час та місце процесуальної дії, проведення якої планується, про прийняте процесуальне рішення або проведено процесуальну дію (ч. 1 ст. 111 КПК).

Повідомлення учасників кримінального провадження має інформативне та правозабезпечувальне значення, оскільки у такий спосіб до відома учасника кримінального провадження доводиться інформація, що стосується руху кримінального провадження та можливості реалізації цієї особою її процесуальних прав у разі проведення цієї або іншої процесуальної дії.

Згідно з ч. 2 ст. 111 КПК повідомлення учасників кримінального провадження з приводу учинення процесуальних дій здійснюється у разі, якщо участь цих осіб у таких діях не є обов'язковою.

Адресатом повідомлення є лише ті особи – учасники кримінального провадження – участь яких у вчиненні процесуальної дії, про яку їм повідомляється, не є обов'язковою. Такий підхід відповідає засаді диспозитивності (п. 19 ст. 7 та ст. 26 КПК): сторона кримінального провадження, будучи вільною у використанні своїх прав, самостійно вирішує, або брати участь у відповідній процесуальній дії, виходячи зі своїх інтересів.

Грунтуючись на цьому, до таких осіб необхідно віднести, по-перше, тих учасників, стосовно яких у конкретній нормі КПК міститься пряма вказівка, що їх неявка не перешкоджає вчиненню певної процесуальної дії (прийняттю процесуального рішення). Так, ч. 3 ст. 224 КПК передбачає необов'язковість присутності особи, що подала клопотання про залучення експерта під час розгляду цього клопотання. По-друге, такими особами є ті учасники провадження, щодо яких КПК передбачається можливість

(але не обов'язковість) участі у певній процесуальній дії, як це зроблено, наприклад, у ч. 3 ст. 237: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження».

Однак у разі цього слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд зобов'язані забезпечити право відповідного учасника провадження взяти участь у процесуальній дії, вчасно надавши необхідну інформацію про її проведення. Відтак ця стаття корелює також зі ст. 223 КПК «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», ч. 3 якої передбачає, що слідчий та прокурор мають вживати належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Очевидно, що одним зі згаданих заходів слугує повідомлення учасника кримінального провадження з приводу процесуальної дії, учинення якої може зачіпати його права та законні інтереси.

Повідомлення як процесуальна дія певною мірою слугує забезпеченню безпосередності дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7 та ст. 23 КПК). Безпосередність як засада кримінального провадження, ґрунтуючись на змісті ст. 23 КПК, стосується лише діяльності суду, але безпосередність участі суб'єктів кримінального провадження у процесуальних діях є важливою підвалиною найліпшої практики реалізації судом засади безпосередності дослідження доказів.

Повідомлення у кримінальному провадженні відповідно до ч. 3 ст. 111 КПК здійснюється у випадках, передбачених КПК, у порядку, передбаченому Гл. 11 КПК, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи.

Зокрема шляхом вручення особисто особі повідомлення, надіслання його поштою, електронною поштою або факсимільним зв'язком, повідомлення телефоном або телеграмою. Заразом повідомлення за змістом відрізняється від повістки про виклик і неприбуття особи без поважних причин за повідомленням не тягне за собою накладення грошового стягнення або застосування приводу (ст. 139 КПК).

Згідно зі ст. 112 КПК у повідомленні повинно бути зазначено: прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, найменування суду, який здійснює повідомлення; адреса установи, яка здійснює повідомлення, номер телефону або інших засобів зв'язку; ім'я (найменування) особи, яка повідомляється, та її адреса; найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється повідомлення; процесуальний статус, в якому перебуває особа, що повідомляється; дата, час та місце проведення процесуальної дії, про яку повідомляється особа; інформація про процесуальну дію (дії), яка буде проведена, або про здійснену процесуальну дію або прийняте процесуальне рішення, про які повідомляється особа; вказівка щодо необов'язковості участі в процесуальній дії та її проведення без участі особи, яка повідомляється, в разі її неприбуття; підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

Окремими видами повідомлення у кримінальному провадженні є **повідомлення про підозру** та повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії.

Згідно зі ст. 277 КПК *письмове повідомлення про підозру* складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

Особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб визначаються Главою 37 КПК.

У випадках, передбачених ч. 1 ст. 276 КПК, слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа (особа, якій законом надано право здійснювати затримання) зобов'язані невідкладно повідомити підозрюваному про його права, передбачені ст. 42 КПК.

5.4. Кримінальні процесуальні строки

Для забезпечення швидкого та повного розслідування та судового розгляду в кримінальному процесуальному законодавстві є інституція процесуальних строків. Збирання, перевірка та закріплення доказів вимагає жорстких меж і обмежень: не можна

допустити, щоб процес доказування продовжувався надмірно довго. Встановити обставини у кримінальному провадженні в кожному конкретному випадку з урахуванням його складності необхідно у визначені строки.

Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню будь-якою мірою, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1988 р., вимагає проведення судових розглядів у розумні строки після затримання, або звільнення до суду (принцип 38). Правосуддя має бути швидким. Тривала невинуватена затримка процесу практично рівнозначна відмові в правосудді.

У кримінальному процесі здійснення низки процесуальних дій обмежено встановленими законом процесуальними строками, які допомагають забезпечити учасникам кримінальної процесуальної діяльності здійснення їх прав та законних інтересів. Необхідно зазначити, що інститут процесуальних строків «пронизує» весь кримінальний процес.

Будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватеної затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням КПК.

Так, відповідно до КПК однією із засад кримінального провадження є засада розумності строків. Згідно з цією засадою під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. *Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень.* Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Згідно зі ст. 28 КПК проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи повинно бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Відтак зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, однією з яких є розумні строки, а чинний КПК створює умови для їх дотримання.

Строками визначаються часові межі існування правовідносин у кримінальному процесі, в їх межах повинно відбутися здійснення прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження. Правові норми встановлюють не тільки «що» і «як» потрібно зробити, але і «в які строки». Отже, процесуальні строки зазвичай є обов'язковим елементом поведінки відповідного учасника кримінального провадження і виступають як один із показників правомірності юридичної діяльності учасників провадження та гарантією забезпечення їх прав та обов'язків.

Отже, під *процесуальним строком* у найширшому значенні розуміється встановлений законом, підзаконним нормативним актом або рішенням уповноваженої на те посадової особи час для виконання суб'єктами кримінально-процесуальних відносин певних процесуальних дій (іноді утримання від них) або прийняття процесуальних рішень.

У теорії кримінального процесу **строки класифікуються:**

а) *залежно від того, ким встановлюються ті або інші строки:* строки, передбачені в Конституції України; строки, які встановлені в міжнародних правових документах, ратифікованих Україною; строки, які встановлені КПК та іншими підзаконними нормативно-правовими актами, що регулюють кримінальне провадження; строки, визначенні у рішеннях правозастосовувача;

б) *за належністю до регулювання провадження на окремих стадіях кримінального провадження:* процесуальні строки, які регулюють правовідносини під час досудового провадження; в стадіях судового провадження; строки, дія яких розповсюджується одночасно на різні стадії кримінального провадження;

в) *залежно від способу виконання завдань кримінального судочинства:* діловодні; процесуальні;

г) *залежно від функціонального призначення строків у кримінальному процесі:* строки, які гарантують права і законні інтереси учасників кримінального провадження; строки, які гарантують швидкість проведення кримінального провадження; строки, які гарантують здійснення прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням законів у кримінальному провадженні;

ґ) *залежно від того, кому адресовані строки:* строки, що стосуються діяльності державних органів, які здійснюють провадження; строки щодо діяльності інших учасників провадження;

У ст. 113 КПК визначено, що **процесуальні строки** – це встановлені законом, прокурором або судом періоди, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення або вчиняти процесуальні дії.

Відповідно до ст. 114 КПК для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя, суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого КПК, з урахуванням обставин, установлених під час відповідного кримінального провадження.

Будь-які строки, що встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом, не можуть перевищувати меж граничного

строку, передбаченого КПК, та мають бути такими, що дають достатньо часу для учинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист.

Також зазначимо, що процесуальне законодавство містить низку вимог до обчислення строків.

Необхідно наголосити, що процесуальний строк обов'язково пов'язаний із учиненням певної процесуальної дії або дій, тобто строки в кримінальному судочинстві є засобом регулювання процесуальних відносин між учасниками кримінального провадження. Тому здебільшого вимога про додержання строків формулюється одночасно з вимогою про учинення певної процесуальної дії.

Питання обчислення і поновлення процесуальних строків спричиняють на практиці певні труднощі. Суворе дотримання строків у кримінальному провадженні неможливе без чіткого знання правил їх обчислення. Для правильного обчислення строку важливого значення набувають приписи правових норм, які стосуються визначення початкового моменту перебігу строку, обставин, що впливають на його перебіг і встановлення моменту його закінчення.

Згідно з вимогами ст. 115 КПК строки, встановлені КПК, обчислюються годинами, днями, місяцями. Строки можуть визначатися вказівкою на подію.

Під час обчислення строку годинами строк закінчується в останню хвилину останньої години. Наприклад, якщо затримання особи відбулося 1 червня о 14 годині 45 хвилин, то обчислюватися воно буде, починаючи з 14 години того ж дня (строк затримання не може перевищувати 72 годин).

Під час обчислення строку днями строк закінчується о 00 годині останнього дня строку. Наприклад, якщо до слідчого надійшло клопотання сторони захисту о 9 годині 5 червня, обчислення триденного строку на його розгляд і прийняття рішення почнеться з 00 годин 6 травня.

Під час обчислення строків місяцями строк закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку,

який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця. Наприклад, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом протягом двох місяців після її надходження. Так, якщо така заява надійшла 30 грудня, то строк її розгляду закінчиться 28 лютого.

Під час визначення початку обчислення строку важливо точно знати момент, з якого починається його перебіг. Не викликає труднощів визначення його тоді, коли він прямо зазначений у законі. У тому разі, коли початок перебігу строку не позначено, ним треба вважати момент учинення тієї процесуальної дії або настання події, що спричиняє виникнення відповідного процесуального обов'язку, для виконання якого і встановлюється цей строк.

У разі обчислення строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту або поміщення до відповідного медичного закладу.

У разі, якщо необхідно учинити відповідні дії в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах.

Коли обчислюються процесуальні строки, то в строк входять вихідні і святкові дні, а під час обчислення строку годинами – і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

Процесуальні дії необхідно виконувати у строки, передбачені КПК. **Строк не вважається пропущеним**, якщо скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному або психіатричному

стаціонарі, спеціальній навчально-виховній установі, – якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений за клопотанням заінтересованої особи ухвалою слідчого судді, суду.

Поважними причинами пропуску строку можуть бути визнані тяжка хвороба, відрядження, стихійне лихо, незаконне позбавлення свободи та інші обставини, через які особа не мала реальної змоги вчасно подати скаргу або інший документ.

Заінтересованими особами в контексті цієї норми є і учасник кримінального провадження, і особа, яка не є його учасником, котрі сподіваються на вигідне для себе або осіб, яких вони представляють, рішення, що буде прийнято або прийнято за результатами кримінального провадження.

Ухвала слідчого судді, суду про поновлення або відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена у порядку, передбаченому КПК. Ухвала слідчого судді про поновлення або відмову в поновленні процесуального строку оскарженню під час досудового розслідування не підлягає, але заперечення проти неї можуть бути подані під час підготовчого провадження у суді (ч. 3 ст. 309 КПК).

Подання клопотання заінтересованою особою про поновлення пропущеного строку не припиняє виконання рішення, оскарженого з пропусшенням строку.

5.5. Кримінальні процесуальні витрати

Зазначимо, що КПК не дає визначення процесуальних витрат, а лише вказує на їх склад, тому за поняттям судових витрат ми звернемося до науковців.

Як вважає В. М. Тертишник, процесуальні витрати – це витрати на кримінальне провадження, відшкодування яких покладається на учасників процесу.

У найзагальнішому вигляді процесуальними витратами є всі витрати, здійснені у зв'язку із кримінальним провадженням. Більшість з них держава покладає на себе (утримання органів досудового розслідування, прокуратури, суду, тримання під вартою тощо). У разі віднесення тих або інших витрат до процесуальних, варто ґрунтуватися на правовій сутності цього процесуального інституту. Стягнення процесуальних витрат – не є додатковим заходом покарання. Не є воно і цивільно-правовим заходом, оскільки стягнення витрат відбувається не за договором або цивільно-правовим зобов'язанням.

Варто враховувати і безпосередню причину їх виникнення: процесуальні витрати виникають унаслідок здійснення кримінального провадження, а не внаслідок правопорушення. Правопорушення ж є загальною причиною виникнення самого провадження, але не може розглядатися як безпосередня причина витрат. Розходження в підставах (безпосередніх причинах) виникнення витрат визначає відмінність процесуальних витрат від інших сум, що підлягають стягненню з обвинуваченого (підозрюваного).

Процесуальні витрати – це юридичне поняття, межі якого встановлюються кримінальним процесуальним правом.

Отже, **кримінальні процесуальні витрати** – це передбачені кримінальним процесуальним законом витрати, пов'язані зі здійсненням кримінального провадження, які відшкодовуються державою певним суб'єктам кримінального процесу і підлягають стягненню з осіб, визнаних винними у вчиненні злочину чи, в окремих випадках, зараховуються на рахунок держави.

Відповідно до ст. 118 КПК процесуальні витрати складаються з:

- витрат на правову допомогу;
- витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження;
- витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів;
- витрат, пов'язаних зі зберіганням і пересиланням речей і документів.

Витрати на правову допомогу. Правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України від 2 червня 2011 р. «Про безоплатну правову допомогу»).

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна вторинна допомога включає такі види правових послуг:

- захист від обвинувачення;
- здійснення представництва осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складання документів процесуального характеру.

За загальним правилом витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений. Допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого. Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законодавством.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які надають правову допомогу за договором, несе відповідно потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження.

Потерпілі, цивільні позивачі та цивільні відповідачі мають право на різновиди безоплатної вторинної правової допомоги, передбачені пунктами 2 і 3 ч. 2 ст. 13 Закону України від 2 червня 2011 р. «Про безоплатну правову допомогу». В разі цього треба враховувати, що вони повинні належати до однієї із категорій суб'єктів надання такої правової допомоги, визначених ст. 14 Закону.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, – це витрати обвину-

ваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений заробіток або витрати, з огляду на відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження підозрюваного, обвинуваченого, він несе самостійно. Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження захисника, несе підозрюваний, обвинувачений. У разі закриття кримінального провадження за реабілітуючими особою обставинами або виправданню підсудного процесуальні витрати приймаються на рахунок держави.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника, несе особа, яку він представляє.

Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача або експерта, окрім випадків, встановлених КПК.

Витрати, пов'язані з участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку,

передбаченому Кабінетом Міністрів України. Залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які за цільовим призначенням виділяються цим установам із Державного бюджету України.

Потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток або відрив від звичайних занять.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

Експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Експертам, спеціалістам і перекладачам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком.

Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів та експертів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Розмір процесуальних витрат, необхідних для екстрадиції, у певних випадках може бути підставою для відмови від екстрадиції. Наприклад, якщо видача особи іншій державі буде явно не виправданою, з огляду на співвідношення тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення та ймовірних витрат, необхідних для екстрадиції, уповноважений (центральний) орган України має право відмовити компетентному органу України у зверненні до іноземної держави (ч. 4 ст. 573 КПК).

Витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Граничний розмір витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Згідно зі ст. 125 КПК суд за клопотанням осіб має право визначити грошовий розмір процесуальних витрат, які повинні бути їм компенсовані.

Суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалою. Виносячи вирок або ухвалу, суд повинен вирішити на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому обсязі (п. 13 ч. 1 ст. 368 КПК). Рішення щодо процесуальних витрат викладається у резолютивній частині вироку суду першої інстанції (п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК). Рішення про розподіл процесуальних витрат викладається в ухвалі суду апеляційної інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 419 КПК) і в ухвалі суду касаційної інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 442 КПК).

Сторони кримінального провадження, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі мають право оскаржити судові рішення щодо процесуальних витрат, якщо це стосується їхніх інтересів.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та у порядку, передбачених законом для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта.

Якщо суд апеляційної або касаційної інстанції, Верховний Суд України, не ухвалюючи рішення про новий судовий розгляд, змінить судові рішення або ухвалить нове, він, відповідно, змінює розподіл процесуальних витрат.

Суд, враховуючи майновий стан особи (обвинуваченого, потерпілого), за власною ініціативою або за її клопотанням має право своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат або звільнити від їх оплати повністю або частково, або відстрочити або розстрочити сплату процесуальних витрат на визначений строк.

Якщо оплату процесуальних витрат відстрочено або розстрочено до ухвалення судового рішення, витрати розподіляються відповідно до судового рішення.

У разі зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат або звільнення від їх оплати повністю або частково відповідні витрати компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Контрольні запитання

1. Що таке процесуальні строки?
2. Які правила обчислення процесуальних строків?
3. Які види процесуальних строків?
4. Які є види процесуальних витрат?
5. З яких частин складається протокол процесуальної дії?

Рекомендована література

1. Басиста І. В. Кримінальний процесуальний документ як обов'язковий атрибут процесуальної форми: генеза та сутнісні ознаки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 379–384.

2. Басиста І. В., Пришляк С. О. Кримінальні процесуальні документи у слідчій діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. № 3. С. 262–270.

3. Гідулянова Є. М. Окремі особливості прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: постановлення вироку. *Митна справа*. 2014. № 1 (2.2). С. 176–181.

4. Глинська Н. В. Класифікація кримінальних процесуальних рішень та її значення для визначення специфіки стандартів їх доброякісності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 142–155.

5. Глинська Н. В. Своєчасність кримінальних процесуальних рішень. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_1_6

6. Глинська Н. В. Сучасна кримінальна процесуальна політика як чинник формування концепту якості кримінальних процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2 (3). С. 205–210.
7. Глинська Н. В. Фактичні засоби обґрунтування кримінальних процесуальних рішень: окремі аспекти. *Форум права*. 2014. № 4. С. 71–75.
8. Гнатюк А. Ю. Цілі досудової кримінальної процесуальної діяльності прокурора та його функції. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2 (2) С. 235–241.
9. Климчук М. П. Обґрунтованість кримінально-процесуальних рішень як елемент засади законності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2. С. 55–60.
10. Ковальчук С. О. Участь потерпілого, його представника й законного представника у формуванні речових доказів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014 № 4(2) С. 275–282.
11. Коляденко П. Інформаційний ресурс фіксування судового засідання технічними засобами як процесуальний документ. *Правова інформатика*. 2015. № 2. С. 88–95.
12. Рогатюк І. В. Прокурорський нагляд як гарантія законності й обґрунтованості прийняття процесуальних рішень на початковому етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 140–154.
13. Смирнов Є. В. Неоголошення про підозру як штучний спосіб затягування строків досудового розслідування: методологічна проблема захисту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (74) С. 474–480.
14. Шепітько В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 206–209.

Тема 6

ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЯ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

- 6.1. Поняття та форми відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні*
- 6.2. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні*
- 6.3. Примусове відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні*
- 6.4. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю*

6.1. Поняття та форми відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні

Важливе місце у кримінальному процесі займає проблема захисту прав та законних інтересів осіб, потерпілих від кримінального правопорушення загалом та законодавчі гарантії відшкодування (компенсація) зазначеним особам шкоди, спричиненої протиправними діяннями, зокрема. Право на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, гарантується Конституцією України. У ній відображені основні стандарти, що регламентують основні права людини: право на життя свободу та особисту недоторканність, право на володіння,

користування і розпорядження майном і неможливість довільного позбавлення будь-кого його майна, право на честь і гідність та їх захист, право на ефективне поновлення в правах та ін.

У цих конституційних нормах опосередковано проявляється право на відшкодування (компенсацію) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Деякі права, закріплені в Конституції України, безпосередньо вказують на право відшкодування шкоди. Приміром, право на відшкодування шкоди відображене в нормах, що передбачають право особи на соціальне забезпечення у випадку інвалідності та втрати годувальника (що може бути результатом злочину) (ст. 46 Конституції), право на безкоштовну медичну допомогу в закладах охорони здоров'я (ст. 49 Конституції).

Чітко в Основному законі нашої держави закріплено право громадян на відшкодування моральної шкоди, завданої, зокрема: збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32), незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56) і у разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62).

Окрім того, статті 55, 56 Конституції безпосередньо стосуються прав потерпілих від кримінальних правопорушень. У них містяться такі норми: ст. 55 – встановлює охорону законних прав потерпілих та обов'язок держави забезпечити доступ до правосуддя; ст. 56 – встановлює обов'язок держави забезпечити потерпілим компенсацію заподіяної шкоди. Тож наведені конституційні норми слід розуміти так: при вчиненні кримінального правопорушення потерпілий має право вимагати від держави відновлення своїх порушених прав, зокрема і майнових.

Питання здійснення права на відшкодування (компенсацію) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відображено у галузевому законодавстві, тому що таке право є міжгалузевим правом, хоча конкретніше право на відшкодування (компенсацію) шкоди закріплене в цивільному та кримінальному процесуальному законодавстві.

Так, ст. 2 КПК вказує, що *завданнями кримінального судочинства* є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Однак потрібно зазначити, що самого поняття «школа» чинний КПК не містить, однак у науці кримінального процесу під *шкодою* розуміють об'єктивну категорію, що заснована на праві і моралі та становить ті зміни, які настали у майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок учинення злочину.

Кримінальним процесуальним законодавством визначено два *види шкоди*, які підлягають відшкодуванню (компенсації), а саме: відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому; відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю правоохоронних органів або суду.

Чинним КПК у ч. 1 ст. 55 визначено, що фізичній особі кримінальним правопорушенням може бути завдана *фізична, моральна або матеріальна шкода*, також у цій нормі вказано, що юридичній особі може бути завдано матеріальної шкоди.

У розвиток передбаченого п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК права потерпілого і фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, і юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано матеріальну шкоду, у ст. 127 КПК встановлено способи (шляхи) її відшкодування (компенсації).

Право на відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відображено у *міжнародних актах*: Європейська Конвенція з відшкодування збитків

жертвам насильницьких злочинів, прийнята Радою Європи 04.11.1950 року; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року, яку нерідко називають «Білем про права жертв злочинів»; Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, прийнята резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984 року; Європейська Конференція з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (Страсбург, 24 листопада 1983 р.). Крім того, важливі документи були підготовлені в межах Економічної та Соціальної Ради ООН, зокрема: Резолюція № 1999/26 від 28 липня 1999 року про розвиток та імплементацію основ медіації та відновлювального правосуддя у кримінальне правосуддя (Resolution № 1999/26 Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice), Резолюція № 2002/12 від 24 червня 2002 року про основні принципи використання програм відновлювального правосуддя в кримінальних справах (Resolution № 2002/12 Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters), Резолюція № 2005/20 від 22 липня 2005 року про керівні начала правосуддя у справах з залученням дітей, які є жертвами та свідками злочинів (Resolution № 2005/20 Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime).

Підставою виникнення права на відшкодування (компенсації) шкоди в усіх вказаних документах визначено випадки заподіяння фізичної, майнової та моральної шкоди. В них також визначено коло суб'єктів, що мають право на відшкодування шкоди, і, хоча є певна розбіжність у класифікації таких суб'єктів, зазначені акти визначають суб'єктами цього права лише фізичних осіб.

Відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою та Європейської Конвенції з відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів **право на відшкодування шкоди** – це суб'єктивне право фізичних осіб, як безпосередньо потерпілих від злочину, так і їх родичів,

утриманців, а також фізичних осіб, яким було завдано шкоди при наданні допомоги жертвам і запобігання віктимізації*.

Також у зазначених нормах міжнародного права передбачені конкретні форми реалізації права на відшкодування (компенсації) збитку. Так, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою передбачено три **форми відшкодування шкоди** – реституцію (повернення майна), компенсацію (фінансові виплати), соціальну допомогу (матеріальна, медична).

Виходячи із змісту форм реалізації права на відшкодування шкоди, норми міжнародного права покладають обов'язок по відшкодуванню шкоди, заподіяної злочинцем, на безпосереднього **заподіювача шкоди** – правопорушника або осіб, які несуть відповідальність за його дії. Якщо ж отримати відшкодування від правопорушника неможливо, обов'язок компенсувати збитки покладається на державу, як на орган, що не виконав свої обов'язки з підтримки правопорядку та охорони прав і свобод людини.

Кримінальним процесуальним законодавством, зокрема Гл. 9 КПК, передбачені **форми відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні**, серед яких можна виокремити:

- добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК);
- примусове відшкодування (компенсація) шкоди, яке, своєю чергою, поділяється на види:
 - а) цивільний позов (ч. 2 ст. 127, ст.ст. 128, 129 КПК);
 - б) звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 1 ст. 177; чч. 4, 11 ст. 182 КПК);
 - в) компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127, чч. 2, 3 ст. 572 КПК);
 - г) кримінально-правова реституція (п. 5 ч. 9 ч. 10 ст. 100; ч. 4 ст. 374 КПК).

* Віктимізація – це процес перетворення особи чи групи осіб на реальну жертву, а також результат такого процесу; віктимізувати означає перетворити когось на жертву злочину.

Окремо передбачена така форма, як відшкодування (компенсація) шкоди, за вдової незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду у випадках та в порядку, передбачених законом (ст. 130 КПК).

6.2. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні

Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди, як спосіб відновлення майнових прав потерпілих передбачений ч. 1 ст. 127 КПК, відповідно до якої підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Проте, якщо стосовно фізичних осіб як суб'єктів добровільного відшкодування заподіяної підозрюваним, обвинуваченим шкоди якихось застережень (крім наявності в них цивільної дієздатності) не виникає, то щодо юридичних осіб вони є. Річ у тім, що добровільно відшкодувати заподіяну підозрюваним, обвинуваченим шкоду вправі лише юридичні особи приватного права. Юридичні особи публічного права, а так само ті, що утворені та функціонують на основі державної чи комунальної власності, такого права не мають.

Так, до суб'єктів цієї форми відшкодування належать юридичні особи, які:

- є суб'єктами державної або комунальної власності;*
- фінансуються з місцевого, Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим;*
- належать суб'єктам господарювання, що є у державній або колективній власності або в статутних капіталах яких є частка державної, комунальної власності.*

Якщо після вчинення кримінального правопорушення шкода не була відшкодована за його власною ініціативою, то відповідно до ч. 8 ст. 42, ст. 345 КПК слідчий, прокурор суддя (суд) після вручення підозрюваному, обвинуваченому пам'ятки про його процесуальні права та обов'язки повинні роз'яснити, і при призначенні покарання **добровільне відшкодування шкоди або усунення заподіяної шкоди** є обставиною, яка:

- пом'якшують покарання (п. 2 ст. 66 КК);
- позитивно характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого (п. 3 ст. 65 КК).

Наявність такої обставини, як добровільне відшкодування шкоди або усунення заподіяної шкоди, за вказаним у кримінальному законі умов **може бути підставою** для застосування статей 69 і 69¹ КК, а також одна з обов'язкових умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45, 46 КК). Однак водночас у клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності вказується розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування (п. 5 ч. 1 ст. 287 КПК). Незважаючи на те, що відшкодовувати шкоду за згодою підозрюваного обвинуваченого має право будь-яка інша особа, ініціатива такого відшкодування повинна виходити саме від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і яка об'єктивно мала можливість зробити це особисто (через відсутність власних засобів, перебуванні під вартою тощо). Винятком є випадки, коли відшкодування шкоди або усунення заподіяної шкоди може бути здійснено лише особисто підозрюваним, обвинуваченим (публічне принесення ним вибачення потерпілому за завдану образу тощо). Аналіз положень цивільного законодавства дає змогу визначити **способи відшкодування шкоди**, а саме:

- відшкодування шкоди в натурі (наприклад, повернення викрадених речей того ж роду і тієї ж якості; заміна втраченої речі аналогічною або приблизно рівноцінною вартістю, іншим майном, тощо);
- відшкодування шкоди у повному обсязі в грошовому еквіваленті;
- загладжування шкоди в інший спосіб (ч. 4 ст. 22, ч. 3. ст.ст. 23, 1168, 1192, 1195, 1199, 1202, 1208 ЦК України).

Водночас повне відшкодування завданої шкоди або усунення заподіяної шкоди означає добровільне задоволення в повному обсязі обґрунтованих претензій потерпілого, що ґрунтуються на матеріалах кримінального провадження. Відповідно, критеріями для визначення способів відшкодування (компенсації шкоди) є:

- вид завданої шкоди (моральна, фізична, матеріальна);
- позиція потерпілого, яка має пріоритетне значення.

Оскільки *згода підозрюваного, обвинуваченого на добровільне відшкодування (компенсації) шкоди, а також згода потерпілого* на відповідний спосіб її відшкодування (компенсації) має правове значення, то належною процесуальною формою її фіксації *може бути*:

- усна заява, оформлена відповідним протоколом або зафіксована в журналі судового засідання та засвідчена їх підписом;

- письмова заява, що подається потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим до органів, які здійснюють кримінальне провадження.

В кожному окремому випадку повинні бути зібрані докази, що підтверджують факт добровільного відшкодування (компенсації) завданої шкоди або усунення заподіяної шкоди (найчастіше це є заява та розписки потерпілих, квитанції, інші фінансові документи), які долучаються до матеріалів кримінального провадження. Добровільне відшкодування шкоди завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення, є однією з основних умов і при укладанні угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ч. 3 ст. 469 КПК). Потрібно зазначити, що відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ч. 1 ст. 479 КПК). Відповідно з метою врегулювання кримінально-правового конфлікту та забезпечення сторонами права на вільне волевиявлення після

досягнення відповідних домовленостей між ними складається угода про примирення. У змісті такої угоди зазначаються вимоги потерпілого щодо розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого та строк її вчинення (ст. 471 КПК). *Для потерпілого наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є обмеження права оскарження вироку суду згідно з положенням ст.ст. 394 та 424 КПК та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір позовних вимог про відшкодування шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 473 КПК), окрім випадку невиконання засудженим умов угоди про примирення (ст. 476 КПК).* Крім того у провадженнях щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам, між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена угода про визнання винуватості (ч. 4 ст. 469 КПК).

6.3. Примусове відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні

Чинний кримінальний процесуальний закон встановлює спеціальний процесуальний механізм правового регулювання, приведення в дію якого забезпечує усунення шкідливих майнових наслідків кримінального правопорушення і тим самим захист порушених майнових прав та інтересів потерпілого.

Так, особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження

до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 128 КПК). Водночас обов'язковою є наявність причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим діянням і заподіяною шкодою. В чинному КПК немає поняття **цивільного позову**, під ним слід розуміти вимогу потерпілої особи, яка зазнала майнової/моральної шкоди від кримінального правопорушення, чи її повноважного представника або в її інтересах прокурора, до підозрюваного/обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, і яка заявлена органу досудового розслідування, слідчому, прокурору, судді (суду) у кримінальному провадженні до початку судового розгляду, і може бути уточнена в його процесі та має вирішуватись судом разом із кримінальним провадженням.

Відповідно до КПК *цивільний позов може бути пред'явлено і під час досудового розслідування, і під час судового провадження, але до початку судового розгляду*, визначеного ст. 347 КПК. Коли кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням неосудної особи завдана шкода фізичній чи юридичній особі, слідчий, прокурор, суддя (суд) вручає пам'ятку про їх процесуальні права, зокрема право заявляти та підтримувати цивільний позов під час кримінального провадження (ч. 2 ст. 55, п. 1 ч. 1 ст. 56, ч. 3 ст. 61, ст. 345 КПК). Отже **цивільний позов може пред'являти:**

- фізична чи юридична особа, що зазнала майнової шкоди від кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння неосудної особи (ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 61 КПК) та їх представники;

- фізична особа, якій таким діяннями спричинено моральну або фізичну шкоду (ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 61 КПК);

- прокурор.

Обов'язок заявляти позовні вимоги на цих осіб не покладається. Відповідно до ч. 4 ст. 128 КПК форма та зміст позовної

заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства (ст.ст. 119, 120 ЦПК).

Необхідно зазначити, що недотримання цих вимог, відповідно до ст. 121 ЦПК України, є підставою для залишення позовної заяви без руху, а в майбутньому (у разі, якщо позивач не усунув виявлені судом недоліки позовної заяви) – для повернення її позивачеві.

Повернення позовної заяви, відповідно до ч. 5 ст. 121 ЦПК України, не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

Натомість, кримінальний процесуальний закон європейських країн континентальної системи права, законодавство яких також передбачає можливість пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні, не містить подібних жорстких формальних вимог до позовної заяви. Наприклад, кримінальне процесуальне законодавство Бельгії взагалі не встановлює жодних вимог до оформлення чи змісту позовної заяви про відшкодування шкоди в кримінальному провадженні. Французьке законодавство передбачає можливість пред'явлення цивільного позову навіть усно в судовому засіданні. Законодавство Чехії лише встановлює, що позовна заява має містити підстави та розмір позову про відшкодування.

Потрібно зазначити, що акт реєстрації кримінального правопорушення є правовою основою не тільки для дій, спрямованих на встановлення події правопорушення і винних у ньому осіб, але і для дій, з яких складається провадження за цивільним позовом. *За своїм змістом провадження щодо цивільного позову на стадіях досудового розслідування, підготовчого провадження та в судовому розгляді є процесуальною діяльністю з розгляду і вирішення великого кола питань, пов'язаних з:*

- прийняттям і розглядом заяв про визнання цивільним позивачем;
- визнанням цивільним позивачем і роз'ясненням прав або відмова у такому визнанні;

- залученням цивільного відповідача;
- вжиттям заходів забезпечення цивільного позову;
- доведення цивільного позову;
- ознайомлення цивільного позивача і цивільного відповідача з матеріалами кримінального провадження.

Заявлений цивільний позов, розписка підозрюваного про отримання копії цивільного позову, приєднується до матеріалів кримінального провадження, зокрема додається в обов'язковому порядку до обвинувального акта (ст. 291 КПК). Фізична або юридична особа, яка пред'явила позов, має право в будь-який момент кримінального провадження, але до видалення суду в нарадчу кімнату, відмовитися від нього шляхом подання усної або письмової заяви. Водночас усна заява заноситься до відповідного протоколу або журналу судового засідання, які складаються з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства (ст.ст. 104, 108 КПК).

Цивільний позов під час кримінального провадження, за загальним правилом, пред'являється до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 128, ч. 1 ст. 62 КПК). Заразом *права та обов'язки і цивільного позивача, і цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду* (ч. 2 ст. 61, ч. 2 ст. 62 КПК).

Особами, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, **можуть бути:** батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи чи інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи; або навчальний заклад, заклад охорони здоров'я чи інший заклад, що зобов'язаний здійснювати нагляд за такою особою або який за законом здійснює щодо малолітньої особи функції опікуна (ст.ст. 1178, 1181 ЦК); батьки (усиновлювачі), піклувальники неповнолітньої

особи чи заклад, який здійснює щодо неї функції піклувальника (ст.ст. 1179, 1180, 1182 ЦК); опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК); юридична або фізична особа за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ч. 1 ст. 1172 ЦК); особа, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підляду, оренди тощо) володіє джерелом підвищеної небезпеки (ст.ст. 1187, 1188 ЦК), а також інші особи, зокрема, чоловік (дружина), батьки, повнолітні діти (ч. 2 ст. 1186 ЦК). Відповідно до ч. 2 ст. 128 КПК на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їх законними представниками. Перелік останніх визначено ч. 2 ст. 44 КПК. Водночас цивільними позивачами є особи, яким безпосередньо заподіяно шкоду, тобто неповнолітні, недієздатні чи обмежено дієздатні, а не їх законні представники.

З метою своєчасного забезпечення цивільного позову та відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням неосудної особи, цивільний позивач має право звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна, яке перебуває у власності підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. У такому клопотанні цивільним позивачем зазначається:

- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог;

- докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди (ч. 3 ст. 171 КПК).

У ч. 1 ст. 124 КПК України передбачена можливість стягнення з обвинуваченого на користь потерпілого усіх здійснених ним документально підтверджених процесуальних витрат у разі ухвалення обвинувального вироку.

Також на майно підозрюваного, обвинуваченого може бути накладений арешт з метою забезпечення цивільного позову. Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя повинен враховувати правову підставу для решту майна та наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність (пп. 1, 3 ч. 2 ст. 173 КПК). Водночас розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, встановлюється, виходячи з фактичної вартості викраденого чи пошкодженого майна. Вартість останнього необхідно визначати з урахуванням його фактичного стану на момент вчинення кримінального правопорушення, а не на момент його набуття потерпілим. Суд також повинен визначити, що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт (п. 12 ч. 1 ст. 368 КПК). Ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому (ч. 1 ст. 129 КПК).

Так, у разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в цивільному позові (ч. 2 ст. 129 КПК). Процесуальним наслідком такої відмови є позбавлення цивільного позивача права звертатися з цими ж позовними вимогами в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства, і навпаки, відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні (ч. 6 ст. 128 КПК).

Суд залишає цивільний позов без розгляду у разі:

- виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення;
- непричетності обвинуваченого до вчинення кримінального правопорушення;
- якщо в судове засідання не прибув цивільний позивач, його представник чи законний представник (ч. 3 ст. 129 КПК).

Однак цивільний позов може бути розглянутий судом за відсутності цивільного позивача, його представника чи законного представника у випадках, якщо:

– від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності;

– обвинувачений чи цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов (ч. 1 ст. 326 КПК).

Цивільний позов не підлягає розгляду і у випадках закриття кримінального провадження і на досудовому розслідуванні, і під час судового провадження (ст. 284 КПК). Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК). Ухвалюючи вирок, суд повинен вирішити і питання, чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, то на чю користь, в якому розмірі та в якому порядку (п. 7 ч. 1 ст. 368 КПК). Зокрема у мотивувальній частині вироку викладаються підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишення його без розгляду (ч. 3 ст. 374 КПК). Заодно зазначається, якою дією чи бездіяльністю завдано шкоду, якими доказами це підтверджується, а також наводяться відповідні розрахунки сум, що підлягають стягненню, вказується матеріальний закон, на підставі якого вирішено цивільний позов. Під час визнання особи винуватою у вчиненні декількох злочинів, якими заподіяно майнову шкоду, в резолютивній частині вироку слід вказати розмір стягнень на відшкодування шкоди, завданої кожним із цих злочинів. Приймаючи рішення про відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, вчиненим кількома особами, суд у резолютивній частині вироку має зазначити: на кого з них покладається солідарна відповідальність, а на кого – часткова, залежно від ступеня їх вини, в якому розмірі і на чю користь стягується сума на відшкодування шкоди.

Солідарну відповідальність по її відшкодуванню несуть особи: а) діяння яких були об'єднані спільним злочинним наміром, а завдана ними шкода стала наслідком їх спільних дій або

без діяльності; б) по епізодах злочину, в яких встановлено їх спільну участь.

Приймаючи рішення про цивільний позов, суд повинен виходити з установленого законом загального правила про те, що майнова шкода, заподіяна неправомірним діянням, підлягає відшкодуванню в повному обсязі, тобто і реальні збитки, понесені внаслідок його вчинення (зокрема неминучі в майбутньому витрати), і упущена вигода.

Пред'явлення, розгляд та *вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні має свої переваги*, що сприяють правильному здійсненню останнього і у частині наявної підозри, обвинувачення, і в частині цивільно-правових наслідків кримінального правопорушення чи суспільно небезпечного діяння, вчиненого не осудною особою. Вони полягають у такому:

- повно, всебічно і неупереджено досліджуються всі обставини кримінального провадження, оскільки розмір заподіяної шкоди нерідко впливає на кваліфікацію злочину, визначення ступеня винності особи та міру покарання;

- полегшується можливість доведення наявності підстав і розміру цивільного позову, оскільки характер і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням неосудної особи, належать до обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (п. 3 ч. 1 ст. 91, п. 6 ч. 1 ст. 505 КПК).

Водночас згідно з ч. 1 ст. 92 КПК обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених КПК випадках, – на потерпілого (зокрема, у разі зміни прокурором обвинувачення в суді (ст. 338 КПК); при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК); у разі здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (Глава 36 КПК));

- значно прискорюється відшкодування заподіяної шкоди, тому що цивільний позов є ефективним засобом якнайшвидшого усунення негативних наслідків кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, та універсальним

способом поновлення порушених майнових та особистих (немайнових) прав, свобод і законних інтересів осіб;

– заощаджуються час і засоби суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, адже виключається необхідність розгляду одних і тих самих обставин двічі (у порядку кримінального та цивільного провадження);

– цивільний позивач при розгляді цивільного позову в кримінальному провадженні звільняється від сплати судового збору (окрім випадків пред'явлення позову про компенсацію моральної шкоди та цивільного позову про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння неосудною особою);

– відповідно до ст. 121 Конституції України однією з функцій прокуратури є представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом. Підстави та форми здійснення прокурором цих повноважень передбачені ст. 36 КПК.

У кримінальному провадженні прокурор:

– зобов'язаний пред'явити цивільний позов в інтересах держави;

– може подати позовну заяву також в інтересах громадян, які через фізичний чи матеріальний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієдатність або обмежену дієдатність неспроможні самостійно захистити свої права (п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК, ч. 3 ст. 128 КПК).

Відповідно до ч. 1 ст. 177 та ч. 1 ст. 182 КПК метою застосування такого запобіжного заходу, як застава, є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, зокрема з'явитися за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Тому розмір застави повинен достатньою мірою це гарантувати (ч. 4 ст. 182 КПК). Водночас застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень у першу чергу на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням неосудної особи. Звернення застави, вне-

сеної заставодавцем, можливе тільки за його згодою (ч. 11 ст. 182 КПК). Одним із способів нейтралізації негативних наслідків кримінального правопорушення є компенсація завданої потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених спеціальним законом (ч. 3 ст. 127 КПК). Надання потерпілому права на таке відшкодування обумовлене закріпленням відповідних положень в актах міжнародно-правового характеру. Так, згідно зі ст. 2 Європейської конвенції «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких зло чинів» від 24 листопада 1983 року, якщо відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти це на себе, навіть у тому випадку, коли особа, яка вчинила злочин, не може бути переслідувана в судовому порядку або покарана.

Крім того, ст.ст. 4 та 8 названої Конвенції містять перелік:

- видів збитків, що підлягають компенсації;
- підстав, за наявності яких розмір відшкодування збитків може бути зменшено або відмовлено в ньому.

Відповідно до Рекомендації № R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985 року компетентні органи і посадові особи повинні інформувати потерпілого про можливості компенсації з боку держави. У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, прийнятій Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/34 від 29 листопада 1985 року, міститься положення, за яким у тому разі, коли компенсацію жертві неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника чи з інших джерел, державам слід вживати заходів до надання фінансової компенсації визначеним категоріям осіб. Для реалізації цієї мети слід сприяти створенню, зміцненню та розширенню відповідних національних фондів. За необхідності можуть створюватися й інші фонди, зокрема в тих випадках, коли держава, громадянином якого є жертва, не має змоги відшкодувати їй завдані збитки.

У Резолюції 1989/57 ЕКОСОП ООН від 24 травня 1989 року «Про здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою» також рекомендується державам-членам докладати зусиль до забезпечення інформування жертв про їх права і можливості стосовно компенсації з боку держави. Право потерпілого на компенсацію за шкоду, завдану внаслідок вчинення кримінального правопорушення, закріплює і Директива Ради Європейського Союзу 2004/80/ЄС «Про компенсацію 251 Гл. 11 жертвам злочинів», прийнята 29 квітня 2004 року.

Можливість надання постраждалим особам у виключних і невідкладних випадках тимчасових виплат у порядку державної компенсації встановлює і Резолюція Комітету міністрів Ради Європи «Про компенсацію потерпілим від злочинів» від 28 вересня 1977 року.

Окрім того, норми цивільного законодавства передбачають право потерпілого на відшкодування шкоди державою за наявності таких умов:

- завдання кримінальним правопорушенням саме майнової шкоди;
- заподіяння майнової шкоди лише фізичній особі;
- не встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або вона є неплатоспроможною (ст. 1177 ЦК).

Статтею 1207 ЦК також покладено на державу обов'язок відшкодувати потерпілим шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення, якщо не встановлено особу, яка його вчинила, або вона є неплатоспроможною.

Водночас умови та порядок відшкодування такої шкоди має бути встановлено окремим законом, який до сьогодні не прийнято. До того ж, якщо неправомірними діями чи бездіяльністю органів державної влади України, їх посадових чи службових осіб, а також присутніх при виконанні запиту про міжнародну правову допомогу представників запитуючої сторони завдана шкода фізичним або юридичним особам, то ці особи мають право вимагати її відшкодування за рахунок держави.

У таких випадках відшкодування завданої шкоди здійснюється у порядку, передбаченому законами України (чч. 2, 3 ст. 572 КПК).

Одним із кримінальних процесуальних способів захисту майнових прав та інтересів потерпілих осіб є **кримінально-правова реституція**, під якою розуміють фактичне відновлення первісного майнового положення потерпілих, яке існувало до його порушення, шляхом повернення майна, протиправно відчуженого внаслідок вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння неосудною особою. У кримінальному процесуальному законі визначено предмет реституції. Так, відповідно до п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК гроші, цінності та інше майно, що були об'єктом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому КМУ порядку.

Питання про долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Таке рішення повинно міститися і у постанові слідчого, прокурора або ухвалі суду про закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК). Процедура повернення майна законним володільцям регламентована Інструкцією про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, яка затверджена наказом Генеральної прокуратури України, МВС, ДПА, СБУ, ВСУ, Державною судовою адміністрацією України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125 (зокрема, п.п. 60, 64, 72, 73, 77, 78).

Якщо існує спір про належність речей, що підлягають поверненню, то він вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому разі речові докази зберігаються до набрання законної сили рішенням суду, винесеним у цьому спорі (ч. 10 ст. 100 КПК).

6.4. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю

Окремим видом відшкодування шкоди в кримінальному процесі є відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Вона відшкодовується за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, встановленому законом (ст. 130 КПК).

Згідно з ч. 4 ст. 62 Конституції України у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну та моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Конституційне положення про те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, конкретизується у *ст. 56 Конституції України*, яка закріплює право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. На ефективне поновлення прав та законних інтересів постраждалих осіб в національній правовій системі орієнтують і відповідні положення міжнародних документів. Зокрема ст. 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року Європейський суд з прав людини ухвалив низку рішень, якими зобов'язав Україну відшкодувати шкоду, завдану незаконними діями та рішеннями органів досудового розслідування, прокуратури та суду (справи «Афанасьєв проти України», «Білий проти України», «Боротюк проти України», «Захаркін проти України», «Кузнецов проти України», «Лопатін і Медведський проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Харченко проти

України» та ін.). Відповідно до ч. 1 ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених ЗУ *«Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»*. Процедуру такого відшкодування детально регламентовано Положенням про застосування ЗУ *«Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»*, затвердженим наказом МЮ, Генеральної прокуратури України і МФ від 04 березня 1996 року. За ст. 1 цього Закону ***відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянинуві внаслідок незаконного:***

– засудження, повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, взяття і тримання під вартою, проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, накладення арешту на майно, відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

– застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, конфіскації майна, накладення штрафу;

– проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України *«Про оперативно-розшукову діяльність»*, *«Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»* та іншими актами законодавства.

Водночас заподіяна внаслідок перелічених дій і рішень шкода відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, а також органів прокуратури і суду.

Право на відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, проку-

ратури і суду виникає в особи за наявності законних підстав, зокрема, у випадках:

- ухвалення виправдувального вироку суду;
- встановлення в обвинувальному вироку суду чи в іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

- закриття кримінального провадження за відсутності події кримінального правопорушення, відсутності у діянні складу кримінального правопорушення або невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді та вичерпанням можливостей їх отримання.

Особа у передбачених випадках має право на відшкодування (повернення) таких видів шкоди, як:

- заробіток та інші грошові доходи, які вона втратила внаслідок незаконних дій;

- майно (зокрема гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

- штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

- суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

- моральна шкода.

У разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий,

прокурор або суд зобов'язані роз'яснити особі порядок відшкодування заподіяної шкоди та поновлення її порушених прав чи свобод.

Проте право на відшкодування шкоди не виникає в особи в разі:

– закриття кримінального провадження на підставі закону про амністію або акта про її помилування;

– якщо особа в процесі досудового розслідування або судового розгляду шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню дійсних обставин і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт.

Розмір відшкодування зазначених видів шкоди, залежно від того, який орган проводив слідчі (розшукові) дії чи здійснював судовий розгляд, у місячний строк з дня звернення громадянина із заявою визначають відповідні органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратура і суд, про що виносять постанову (ухвалу) про відшкодування шкоди. Якщо кримінальне провадження закрито судом в апеляційному або касаційному порядку, зазначені дії провадить суд, який здійснював розгляд цього провадження у першій інстанції.

Постанова про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, чи прокуратури, на вибір громадянина може бути оскаржена до суду за місцем проживання особи або за місцезнаходженням відповідного органу. Водночас сторони звільняються від сплати судових витрат.

Процедура виконання постанови про відшкодування шкоди детально регламентується Порядком виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03 серпня 2011 року № 845.

Контрольні запитання

1. Що таке шкода?
2. Які види шкоди може бути заподіяно відповідно до КПК та в чому вони полягають?
3. Назвати підстави відшкодування шкоди у кримінальному провадженні.
4. Який порядок відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням?
5. Якими міжнародними правовими актами передбачена можливість відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням?
6. Які форми відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, існують?
7. У чому полягає кримінально-правова реституція?
8. Хто може бути цивільним позивачем у кримінальному провадженні?
9. Яка особливість цивільного позову в кримінальному провадженні?
10. Хто може бути цивільним відповідачем у кримінальному провадженні?
11. Які заходи забезпечення можуть застосовуватися з метою забезпечення цивільного позову в кримінальному провадженні?
12. У яких випадках відшкодовується шкода, завдана діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури та суду.

Рекомендована література

1. Азаров Ю. І., Письменний Д. П., Хабло О. Ю. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 49–56.
2. Васильев В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочиним: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2015. 20 с.

3. Вітрук О. В. Процесуальні гарантії забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 3. С. 190–201.
4. Воробйова І. А. Межі предмета доказування щодо цивільного позову у кримінальному провадженні. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 вересня 2015 р.). Львів: Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2015. С. 16–19.
5. Дрішлюк К. В. Відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням як завдання кримінального судочинства України. *Порівняльне-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 217–219.
6. Ковальчук С. О. Участь потерпілого, його представника й законного представника у формуванні речових доказів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (2). С. 275–282.
7. Куцкір Г. М. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконним позбавленням або обмеженням права власності у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2014. № 6. С. 137–143.
8. Лихолат Д., Донський О., Слободзян А. Процесуальні та тактичні основи діяльності прокурора і слідчого із забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 39–46.
9. Мазур М. Р. Проблеми відшкодування майнової шкоди при реабілітації особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 10-1 (2). С. 114–117.
10. Миколенко О. М. Класифікація та правове закріплення процесуальних форм відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 146–151.
11. Нор В. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*. 2013. № 11. С. 32–42.
12. Соф'їн М. І. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обов'язковий елемент предмета доказування слідчим у кримінальному провадженні. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 253–264.
13. Стебелев А. М. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2016. № 4 (2). С. 234–240.
14. Чернобай Є. А. Моральна (немайнова) шкода як елемент компенсації у кримінальному провадженні. *Наше право*. 2014. № 4. С. 122–126.

Тема 7

ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

- 7.1. Поняття, ознаки і значення доказів*
- 7.2. Класифікація доказів*
- 7.3. Кримінальне процесуальне доказування та його елементи*
- 7.4. Предмет доказування*
- 7.5. Межі доказування*

7.1. Поняття, ознаки і значення доказів

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК).

Відповідно до нового тлумачного словника української мови термін «фактичний» означає «такий, що відповідає об'єктивній дійсності і є матеріалом для певних висновків», а термін «дані» визначається як «відомості, що необхідні для якогонебудь висновку, рішення», отже, доцільно трактувати фактичні дані лише як «відомості про факти». Адже факти – це явища дійсності, які зазвичай стосуються минулого і є недоступними

для безпосереднього сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом. Щоб мати можливість використати факт у разі доказування, він має бути спочатку пізнаний, тобто відображений у свідомості людини.

Щодо моменту виникнення доказу в кримінальному провадженні, то вважається, що до проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій докази не виникають, оскільки процесуальних доказів у готовому вигляді немає. Під час вчинення кримінального правопорушення утворюються його матеріальні сліди-відображення в обстановці місця події або ідеальні сліди-відображення у свідомості людей. Тому збирають, перевіряють і оцінюють не докази, а відомості, носіями яких є матеріальні об'єкти, люди, які можуть трансформуватися в докази, а можуть і не досягнути цього статусу. Виникнення доказів у кримінальному провадженні – це складна, цілеспрямована діяльність суб'єктів доказування з формування доказів, до якої включаються дії з їх збирання, дослідження та засвідчення у встановленому КПК порядку в процесуальних джерелах доказів – показаннях, речових доказах, документах, висновках експертів (ч. 2 ст. 84 КПК).

Легальна дефініція доказу структурована і як елементи охоплює будь-які фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження (зміст), процесуальну форму їх закріплення (спосіб існування у матеріалах кримінального провадження) та носій відомостей (зовнішній вираз). Усі зазначені елементи взаємозв'язані та в поєднанні утворюють поняття доказу. Отже, детальніше розглянемо структурні елементи поняття доказу.

Зміст доказів становлять фактичні дані, отримані з належних джерел, а їх матеріальною основою є не саме джерело, а штучно створений їх носій.

Під фактичними даними варто розуміти не самі факти, а відомості про минулі події, які реально відбулися, що містяться в доказах (інформацію) про них.

Для того, щоб пізнати факт, необхідно сприйняти його безпосередньо або отримати про нього інформацію. Але кримі-

нальне правопорушення – це подія минулого, яка в момент доказування не існує. Якщо ж слідчий або суддя безпосередньо сприймали подію, що розслідується або розглядається в суді, то вони стають свідками і їх участь у процесі, як суб'єктів доказування, виключається. Вони можуть безпосередньо сприймати лише ту інформацію про кримінальне правопорушення, яка збереглася у свідомості інших людей або на матеріальних об'єктах.

Відтак обставини, які мають значення для провадження, пізнаються не за допомогою фактів реальної дійсності, а лише відомостей про них. Факти – це події, явища дійсності, які не можна приєднати до матеріалів кримінального провадження. Через те, в разі здійснення доказування у кримінальному провадженні орган досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд й інші особи, які беруть участь у процесі, оперують відомостями про події та явища дійсності, що утворюють зміст показань допитаних осіб, документів й інших видів доказів. Навіть у разі безпосереднього сприйняття слідчим, прокурором або суддею обставин події кримінального правопорушення у ході провадження слідчих (розшукових) і судових дій (огляд, освідування тощо) вони оперують як доказами не цими фактами, а тільки відомостями (інформацією) про них, зафіксованими у встановленому законом порядку в протоколах слідчих (розшукових) дій, на носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії і в журналі судового засідання. Так, змістом такого доказу, як показання свідка, будуть фактичні дані, які свідок повідомляє на допиті, а формою – саме повідомлення, зроблене свідком на допиті, яке записане у протоколі (зміст – відомості, форма – сам документ).

Єдність змісту та форми в доказі виявляється як єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв. Останні виступають як невід'ємний атрибут самого доказування.

Процесуальними носіями фактичних даних є об'єкти, які можуть слугувати засобом фіксації, збереження та перенесення доказової інформації в просторі та часі зокрема – джерелом

інформації у кримінальному провадженні для суб'єктів кримінального процесу на будь-яких його стадіях.

Процесуальна форма наявності фактичних даних у кримінальному процесі закріплена у ч. 2 ст. 84 КПК – це показання, речові докази, документи та висновки експертів.

Процесуальна форма доказу має забезпечити надійність кримінального процесуального доказування. Щодо кримінальних процесуальних доказів, то законодавством передбачено порядок їх формування та збереження. Саме послідовність процесуальних дій та прийняття рішень із залучення до матеріалів кримінального провадження фактичних даних і надають їм процесуальної форми.

Необхідно пам'ятати, що окрім процесуальної форми, є форма одержання доказів, яка забезпечує їх допустимість, а також форма закріплення доказів, яка забезпечує їх збереження та подальше використання. Наприклад, протокол слідчої (розшукової) дії одночасно виступає і одним із джерел доказів, і формою збереження цих доказів.

У кримінальному процесі докази виступають як засоби доказування конкретних обставин учиненого кримінального правопорушення, що мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження. Доказ як факт, з якого слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд роблять висновки про інший факт, який необхідно встановити в кримінальному провадженні, називається доказовим фактом.

Доказовий факт – відомий факт, який у поєднанні з іншими фактами встановлює або спростовує винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Розслідування кримінального правопорушення може вважатися всебічним, повним й неупередженим лише в разі залучення всіх отриманих доказів, що дають змогу встановити обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК). Проте не всі отримані докази можуть використовуватися у кримінальному судочинстві, а лише ті, що мають такі внутрішні властивості, як *належність, допустимість, достовірність і достатність*.

Належними доказами є такі, які прямо або непрямо підтверджують наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність або недостовірність, можливість або неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК).

Належність є невід'ємним елементом характеристики доказів. Належність доказів – це така внутрішньовластива їм якість, унаслідок якої вони здатні встановити обставини, необхідні для повного і правильного розслідування обставин кримінального правопорушення.

Вона відповідає, з одного боку, на питання про наявність зв'язку між змістом і фактом, який підлягає встановленню, а з іншого – визначає, наскільки точно встановлено шуканий факт, тобто належний доказ має визначену доказову силу, не належний – її не має.

Головним для визнання належним доказу в провадженні має вирішення питання про те, чи належать обставини і факти, для встановлення яких він використовується, до кола тих, які мають вагоме значення для правильного вирішення кримінального провадження і відтак підлягають доказуванню. Якщо належать, значить відповідають вимозі належності, якщо не належать – не відповідають, і тому доказуванню не підлягають.

Допустимість доказу, згідно з нормативними приписами ч. 1 ст. 85 КПК, визначається відповідністю порядку отримання доказу положенням КПК.

Умовами допустимості доказів є: одержання фактичних даних із належного джерела (наприклад, не можуть бути доказами у кримінальному провадженні фактичні дані, одержані внаслідок допиту від особи, яка не могла підлягати допиту як свідок – ч. 2 ст. 65 КПК); одержання фактичних даних належним суб'єктом (державним органом або особою, яка здійснює кримінальне провадження); одержання фактичних даних у належному процесуальному порядку (з дотриманням передбаченої законом процедури); належне оформлення джерела фактичних даних (протокол, носій інформації, журнал судового засідання).

Від правильного визначення такої властивості доказу, як його допустимість, залежить належне забезпечення прав і свобод осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, досягнення достовірного знання у кримінальному провадженні.

Вимога допустимості доказу логічно впливає із положення Конституції України, у ч. 3 ст. 62 якої зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Така ж позиція закріплена у ч. 3 ст. 17 КПК, яка визначає презумпцію невинуватості.

Недопустимий доказ не може бути використаний в разі прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд в разі ухвалення судового рішення.

Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК).

У ч. 2 ст. 87 КПК зазначається, що суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

- здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;
- отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження;
- порушення права особи на захист;
- отримання показань або пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;
- порушення права на перехресний допит.

Окрім того, за ч. 3 ст. 87 КПК недопустимими є також докази, що були отримані:

- з показань свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним або обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні;

- після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування або прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень;

- під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої (розшукової) дії. Факт недопущення до участі в обшуку адвокат зобов'язаний довести в суді під час судового провадження;

- під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання.

Докази, передбачені у ст. 87 КПК, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за учинення зазначеного істотного порушення прав і свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані.

Якщо порушення допустимості доказів мають очевидний характер, то питання про визнання їх недопустимими має вирішуватися судом одразу після заявлення сторонами відповідного клопотання з виходом у нарадчу кімнату в ухвалі суду. Так, сторони кримінального провадження, потерпілий мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими (ст. 89 КПК).

У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження розпочате.

Також у питаннях допустимості доказів має значення і рішення інших судів (ст. 90 КПК), а саме: рішення національного

суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів (тобто не вимагає повторного дослідження і встановлення ще одним рішенням, а відразу береться до уваги суду).

Значення визнання доказів недопустимими полягає у тому, що відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК недопустимий доказ не може бути використаний для обґрунтування процесуальних рішень і на досудовому розслідуванні, і на судовому розгляді. В разі чого, треба завжди пам'ятати, що відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК недопустимими також є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

Окрім того, КПК передбачено недопустимість доказів і відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого (ст. 88 КПК), а саме: докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або учинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Докази та відомості, передбачені ч. 1 ст. 88 КПК, можуть бути визнані допустимими, якщо:

- сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими;
- вони подаються для доказування того, що підозруваний, обвинувачений діяв з певним умислом і мотивом або мав можливість, підготовку, обізнаність, потрібні для учинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він учинив відповідне кримінальне правопорушення;
- їх подає сам підозруваний, обвинувачений;
- підозруваний, обвинувачений використав подібні докази для дискредитації свідка.

Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного, обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного, обвинуваченого.

Окрім того, законодавець у чч. 2–5 ст. 65 КПК обмежує використання окремих джерел низкою умов, які також ураховуються під час визначення допустимості доказів.

Достовірність доказів – це можливість застосування фактичних даних у процесі доказування з погляду на відповідність знання про обставини події кримінального правопорушення реальним подіям, які сталися.

Оцінка доказів, з погляду їх достовірності, полягає в тому, що:

– вивчається особа, яка володіє відомостями (свідок, потерпілий тощо) з позиції її здатності давати правдиві та повні показання;

– вивчається характер та умови виявлення матеріального носія інформації (предмет, документ);

– аналізується зміст відомостей (послідовність і повнота викладення, наявність суперечностей, неточностей, прогалів, обґрунтованість висновків, що ґрунтуються на даних науки тощо);

– інформація, яка одержана з певного процесуального джерела, зіставляється з інформацією, що отримана з інших процесуальних джерел.

Достатність доказів – це можливість суду, слідчого судді, прокурора або слідчого покласти їх сукупність або ж один із них в основу процесуального рішення поза розумним сумнівом. Ця ознака доказів застосовується тільки щодо певної їх сукупності. Достатність сукупності доказів передбачає попередню оцінку кожного доказу з погляду допустимості та достовірності. Докази, які не відповідають цим критеріям, не можуть бути використаними для обґрунтування будь-яких висновків, відповідно, вони і не враховуються в разі оцінки сукупності доказів загалом.

Достатність зібраних доказів для достовірного висновку в кримінальному провадженні визначається внутрішнім переко-

нанням слідчого, слідчого судді, прокурора та судді. Для яких жоден доказ не має наперед встановленої сили (ст. 94 КПК).

Констатація недостатності доказів має такі наслідки: відмову від процесуального рішення, яке передбачалося прийняти (наприклад, повідомлення про підозру); прийняття протилежного рішення (наприклад, виправдувального вироку); скасування (після перевірки дії) раніше прийнятого рішення (наприклад, рішення про затримання).

Значення доказів у кримінальному процесі складно переоцінити, оскільки достовірні знання про обставини кримінального правопорушення встановлюються органами досудового розслідування, прокурором слідчим суддею і судом лише шляхом кримінального процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Це зумовлюється тим, що доказування є найважливішим процесом в діяльності органів і осіб, які здійснюють кримінальне провадження; по суті, ця діяльність ґрунтується на доказуванні та складається з нього.

Окрім того, нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування займає значне місце в кримінальному процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, де провідну роль виконує теорія доказів (учення про докази). Внаслідок цього, в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу.

7.2. Класифікація доказів

Класифікація доказів означає їх наукове групування за певними ознаками, які притаманні їх змісту або формі. Потреба в класифікації доказів у кримінальному провадженні зумовлюється складністю процесу доказування, формуванням доказів

та їхніх процесуальних джерел, різноманітністю функцій доказів. Сукупність доказів дає можливість повно, всебічно і неупереджено встановити всі обставини кримінального провадження лише у разі, коли вона утворює систему доказів, яка здатна встановити всі елементи предмета доказування.

Багатоплановість поняття доказів не дає змоги класифікувати їх за однією універсальною ознакою, тому класифікація доказів відбувається за декількома ознаками. Класифікація доказів має значення не тільки для теорії, а й для практики, дає змогу систематизувати всі наявні знання про докази, правильно їх оцінювати та застосовувати.

Першою підставою є *спосіб формування доказів*, залежно від якого вони поділяються на *особисті та речові*.

До *особистих доказів* належать усі передбачені КПК види показань: свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта. Прийнято вважати, що інформація, яка зберігається в людській пам'яті, має знаковий характер, оскільки повідомлення, які передаються від однієї особи до іншої є наслідком їх складної психічної діяльності. Образна картина події не може бути збережена, відновлена та передана в незмінному вигляді, тому завжди наявні об'єктивні розбіжності в характері інформації, особливостях її утворення, збереження та передачі.

Що стосується *речових доказів*, то у неживій природі формування доказів виявляється в змінах зовнішнього вигляду, фізичного стану або хімічного складу об'єкта. Так, унаслідок кримінального правопорушення на місці події можуть залишитися сліди знярядь злому, відбитки пальців, плями крові тощо.

Особисті докази мають словесну форму і одержуються від людей, а *речові* – форму матеріального коду і містяться в матеріальних об'єктах.

Стосовно предмета обвинувачення докази класифікуються на *обвинувальні та виправдувальні*.

Обвинувальними є докази, які викривають обвинуваченого або обтяжують його відповідальність. До них належать докази, на яких ґрунтується обвинувачення або які встановлюють обставини, що обтяжують відповідальність обвинуваченого.

Обвинувальні докази є єдиним засобом встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно до цього, до них висуваються жорсткі вимоги відповідності закону процедури та закріплення. Обвинувальний вирок може ґрунтуватися тільки на достатній сукупності достовірних обвинувальних доказів, які отримані законним шляхом.

Виправдувальними є докази, які спростовують обвинувачення, встановлюють невинуватість обвинуваченого або меншу його винуватість; встановлюють обставини, що пом'якшують відповідальність; спростовують допустимість, належність, достатність або достовірність обвинувальних доказів. Найвагомішим безпосереднім виправдувальним доказом є алібі, тобто знаходження обвинуваченого в момент учинення кримінального правопорушення в іншому місці. Доки алібі не спростовано, обвинувачення не може вважатися доведеним. Відтак виправдувальними є докази, які виключають можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

За джерелом одержання відомостей про факти (за характером формування джерела доказів) докази та їх джерела бувають **первинними і похідними**.

Первинними називають докази, які є першоджерелами відомостей про факт, який встановлюється. Первинними доказами є: показання підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого про вчинені ними дії або особисто сприйняті обставини кримінального правопорушення, висновки експерта, а також його показання про результати проведених ним досліджень, речові докази.

Похідними називаються докази, які не є першоджерелами відомостей про факт, що встановлюється, а відомості, здобуті з інших джерел. Характерною особливістю похідних доказів є ретрансляція інформації, це означає, що похідний доказ формується пізніше первинного та на його основі, але це не означає, що до нього можна ставитися з недовірою та халатністю. Похідні докази потребують сумлінної перевірки та зіставлення з іншими доказами, адже внаслідок перевірки вони можуть виявитися достовірнішими, ніж первинні.

До похідних доказів, наприклад, належать: показання осіб, які мають відомості, отримані від інших людей (показання з чужих слів), копії документів, зліпки та відбитки, що відображають матеріальні сліди кримінального правопорушення.

Залежно від того, чи встановлює доказ головний факт чи ні, докази можуть бути *прямі і непрямі (побічні)*.

Прямий доказ встановлює і доказує головний факт, прямо вказує на учинення обвинуваченим кримінального правопорушення.

Непрямі (побічні) докази встановлюють не головний факт, а доказовий факт, який, своєю чергою, є доказом головного факту.

Поділ доказів на прямі й непрямі (побічні) обумовлено наявністю різних способів встановлення тих або інших обставин. Зв'язок прямого доказу з предметом доказування очевидний, він не потребує додаткового обґрунтування.

Зв'язок непрямого доказу з кримінальним провадженням може здаватися випадковим та маловірогідним, тому доказування на основі непрямих доказів вимагає не тільки встановлення їх зв'язку з предметом доказування, але і зв'язку між непрямыми доказами. Поділ доказів на прямі та непрямі (побічні) має значення виключно для доказування винуватості особи. Для доказування винуватості органи розслідування встановлюють і перевіряють багато непрямих доказів. Оцінка доказу і прямого, і непрямого (побічного) може змінюватися залежно від предмета доказування. Наприклад, погроза вбивством є непрямим доказом у кримінальному провадженні про вбивство і прямим у кримінальному провадженні про вимагання, яке вчинено з погрозою застосування насильства.

Прямий доказ безпосередньо пов'язує особу, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення з фактом цього кримінального правопорушення, вказує на обставини, що потрібно доказати безпосередньо. Зокрема, прямим речовим доказом може слугувати відеозапис, зроблений камерою спостереження супермаркета під час викрадення особою майна.

Побічний доказ пов'язує особу не з головним фактом кримінального правопорушення, а з будь-яким іншим, побічним

фактом, з якого можна зробити висновок про учинення обвинуваченим кримінального правопорушення.

Орієнтовний перелік фактів, які в судовій практиці слугують побічними доказами:

– сліди, залишені злочинцем (наприклад, слід взуття, виявлений на місці учинення кримінального правопорушення й ідентифікований з підшвою взуття особи – ним встановлюється факт знаходження певної особи у цьому взутті на місці учинення кримінального правопорушення, але треба ще встановити або тільки ця особа носила це взуття і інша особа не могла взяти це взуття у день учинення кримінального правопорушення і повернути його власнику взуття);

– наявність знарядь, необхідних для учинення кримінального правопорушення (наприклад, виявлення в обвинуваченого ключа, який відкриває приміщення, з якого вчинена крадіжка);

– знаходження особи біля місця учинення кримінального правопорушення в той час, коли воно було вчинено;

– наявність мотиву до учинення кримінального правопорушення (наприклад, ворожі відносини між обвинуваченим і потерпілим, сварка між ними);

– дії особи до учинення кримінального правопорушення, які становлять підготовку до учинення кримінального правопорушення (наприклад, придбання зброї), дії особи після учинення кримінального правопорушення, які спрямовані на знищення його слідів;

– зміна способу життя особи, яка викликана учиненням кримінального правопорушення (наприклад, після розкрадання державного майна обвинувачений купує дорогоцінні речі).

Отже, розглянуті класифікації дають значну можливість для всебічного аналізу, визначення ролі та значення доказів; вибору оптимальних тактичних і методичних прийомів їх збирання, перевірки; допомагають з'ясувати їхню значущість для доведення тих або інших обставин, що входять до предмета доказування; дають змогу враховувати особливості кожного виду доказів у разі їх оцінки та обґрунтування процесуальних рішень.

7.3. Кримінальне процесуальне доказування та його елементи

За своєю гносеологічною суттю кримінальне процесуальне *доказування* є пізнавальною діяльністю, наслідком здійснення якої є формування суб'єктивного образу об'єктивної дійсності про подію минулого, а за характером становить складноструктуровану діяльність і має розглядатися:

– як встановлення та дослідження обставин кримінального правопорушення, що входять до предмета доказування, тобто діяльність відповідних державних органів і учасників процесу зі збирання (формування), перевірки й оцінки доказів;

– як логічні операції з формулювання та обґрунтування певної тези, висновків у процесуальних рішеннях з кримінального провадження. Доказування не ставить собі за мету пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але в плані встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має багато спільного з науковим пізнанням, насамперед історичним. Ця специфіка зумовлена насамперед об'єктом, завданням і засобами пізнання, колом його суб'єктів, процесуальними строками і процесуальною формою.

У кримінальному процесі як науці, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінальної процесуальної діяльності. Для успішного вирішення завдань кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані встановити, або мала місце подія кримінального правопорушення, яке кримінальне правопорушення вчинено, хто винуватий у його вчиненні й інші обставини, що мають значення для законного та обґрунтованого вирішення кримінального провадження, захисту прав і законних інтересів учасників процесу. Кримінальне правопорушення для осіб, на яких законом покладено обов'язок досудового розслідування і судового розгляду, завжди є подією минулого, яку вони повинні пізнати. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд у разі провадження розслідування або судового

розгляду повинні пізнавати факти, що відносяться до минулого, лише за допомогою тих слідів, які ця подія залишила. На підставі найрізноманітніших даних, фрагментарних уривчастих свідчень вони відновлюють цілісну картину події, що відбулася, тобто встановлюють обставини вчиненого кримінального правопорушення й осіб, які його вчинили.

Отже, **доказування** – це встановлення за допомогою доказів усіх фактів, обставин, що мають значення для вирішення кримінального провадження.

Процес доказування – це формування доказів і їх процесуальних джерел та обґрунтування висновків з метою встановлення повно і точно відповідно до дійсності події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні і всі обставини, що визначають ступінь відповідальності цієї особи за вчинене, або впевнитись у протилежному, тобто у тому, що в дійсності кримінальне правопорушення не вчинено, особа невинувата.

Треба зазначити, що *пізнання обставин кримінального правопорушення*, на відміну від пізнання в інших сферах людської діяльності, відбувається за специфічною формою, яка складається зі збирання, перевірки та оцінки доказів і полягає в *розумовій та практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду зі встановлення винуватості (або невинуватості) обвинуваченого та обґрунтуванню його вини (або невинуватості)*.

Доказування у кримінальному провадженні підпорядковується певним логічним правилам, згідно з якими проходить пізнання будь-яких явищ дійсності. Так, накопичується певний фактичний матеріал, який підлягає аналізу, поділяється на частини, з'ясовуються окремі деталі, аспекти досліджуваних фактів, після чого робиться узагальнюючий, синтезуючий висновок про всі досліджувані події. З огляду на наявні дані, формується певна гіпотеза, яка ретельно перевіряється. Доказування має цілеспрямований характер, воно націлене на встановлення обставин події, що сталася. Щоб досягти цього, дослідження таких обставин повинно бути повним, об'єктивним, усебічним, неупередженим.

До встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, діяльність кримінально-процесуальна діяльність із досудового розслідування має пошуковий характер. На цьому етапі можливе висунення декількох варіантів пояснення кримінального правопорушення, що розслідується. Версія, яка виникає на основі наявних доказів, дає змогу визначити тактику та стратегію в кожному з можливих напрямів та дає можливість її перевірки. В разі цього не виключено, що версія потерпілого відрізняється від офіційної обвинувальної версії, захист має своє пояснення події, а суд може сформувати свій, відмінний від інших, погляд на обставини провадження.

У ході досудового розслідування і в судовому розгляді мають бути сформовані всі можливі версії, що випливають із обставин кримінального провадження, їх слід ретельно перевірити, зібравши докази щодо кожної версії. Якщо внаслідок такої перевірки версій всі вони, окрім однієї, будуть спростовані та тільки одна набуде повного і об'єктивного підтвердження доброякісними і достовірними доказами, це дасть можливість слідству і суду зробити достовірний висновок.

Важливу роль у процесі доказування виконують презумпції. «Презумпція» – це слово латинського походження. Філософи називають презумпцією передбачення, яке ґрунтується на вірогідних посиланнях. В іншому значенні – це положення, яке варто вважати істинним, доки правильність його не буде спростована. В окремих літературних джерелах презумпція визначається як загальне правило, яке виражає стійкі, неодноразово повторювані зв'язки між фактами та явищами.

Презумпція невинуватості обумовлює таку структуру процесу, в якому тягар доказування лежить на стороні, яка висуває обвинувачення. Відповідно до цього правила, підозрюваний або обвинувачений який вважається невинуватим доти, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку та не буде постановлена вироком, який набрав законної сили, не зобов'язаний доводити свою невинуватість.

Процес доказування – це спосіб відтворення реальних подій кримінального правопорушення, з'ясування їх сутності та

вироблення на підставі цього відповідних процесуальних рішень, а також це процес обґрунтування винуватості конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Цей процес формує комплекс процесуальних дій і відносин, які можна згрупувати в окремі відносно самостійні елементи. Останні є важливими для аналізу внутрішнього змісту кримінального процесуального доказування.

У ч. 2 ст. 91 КПК зазначено, що **доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження**. Органи, які здійснюють кримінальне провадження, повинні викласти свої висновки у рішенні, обґрунтувавши їх доказами так, щоб ні в кого не виникало сумнівів щодо правильності цих висновків.

Обґрунтуванню підлягають висновки про: наявність або відсутність обставин, які належало встановити (ст. 91 КПК); достовірність або недостовірність доказів і їх джерел; належність і допустимість доказів; достатність доказів; їх юридично-значущі властивості;

Зміст процесуального доказування розкривається через його **елементи**, першим із яких є **збирання доказів**.

Збирання доказів – це передбачені законом процесуальні дії слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які спрямовані на виявлення, витребування й отримання доказів.

Під збиранням доказів у кримінальному процесі доцільно розуміти елемент доказування, змістом якого є здійснення уповноваженим (компетентним) державним органом пошуково-пізнавальних дій з метою сприйняття інформації, що міститься в слідах кримінального правопорушення, її вилучення та закріплення в матеріалах кримінального провадження.

Особи, які беруть участь у провадженні, здійснюють збирання та подання доказів до суду не для їх подальшої оцінки судом, а для доведення правомірності власної позиції.

У ст. 93 КПК «Збирання доказів» зазначено: збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у порядку, передбаченому КПК.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів через проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Сторона захисту, потерпілий представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється через подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються у порядку, передбаченому ст. 220 КПК. Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

Слідчі (розшукові) дії є найрозповсюдженішим засобом одержання доказової інформації і відображення її в матеріалах кримінального провадження. Процедура проведення кожної слідчої (розшукової) дії детально регламентована законом.

Докази також можуть бути одержані на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Зібрані докази повинні бути зафіксовані в процесуальній формі, що визначається законом і за допомогою науково-технічних засобів.

Фіксація доказової інформації – це частина провадження процесуальних дій, яка полягає у закріпленні відповідно до вимог ст.ст. 103–107 та інших норм КПК, які регламентують особливості проведення окремих процесуальних дій, одержаної інформації, яка має значення для кримінального провадження.

У разі необхідності допомогу в цьому їм надають спеціалісти та перекладачі.

КПК містить вичерпний перелік способів фіксації доказів та їх джерел. У ст. 103 КПК зазначається, що *процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися*: у протоколі; на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; у журналі судового засідання.

Протокол є основним, найпоширенішим способом фіксації ходу і результату проведеної процесуальної дії у випадках, передбачених КПК. Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

Особою, яка проводила процесуальну дію, до *протоколу долучаються додатки*, а саме: спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та або вилученні таких додатків.

Під час фіксації процесуальної дії кримінального провадження можуть бути застосовані технічні засоби (ст. 107 КПК).

Рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, разом під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Право безпешконого фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії.

У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо.

Фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. У разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, або в разі, якщо відповідно до положень КПК судове провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється.

Слідчий суддя, суд може обмежити чи заборонити доступ сторін кримінального провадження з боку захисту до результатів технічного запису з метою забезпечення недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування у разі, якщо на обґрунтування клопотання про проведення обшуку слідчий, прокурор надали результати проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Учасники судового провадження мають право отримати копію запису судового засідання, зробленого за допомогою технічного засобу.

Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її учинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними.

Загальними вимогами, які визначають умови допустимості застосування в кримінальному процесі науково-технічних

засобів і методів розслідування, є такі: дії з їх застосування правомірні, якщо вони: передбачені законом, не суперечать йому, застосовувати їх можуть особи, спеціально на те уповноважені, можливість їх застосування безпосередньо визначається їх науковою обґрунтованістю, об'єктивністю і достовірністю одержуваних у разі цього результатів; вони не повинні суперечити етичним нормам, принижувати гідність осіб, щодо яких застосовуються; їх застосування має відповідати вимогам безпеки.

Будь-який доказ для того, щоб він міг послугувати основою висновків слідства і суду, повинен перевірятися. **Перевірка доказів** – це діяльність, спрямована на підтвердження (заперечення) інформації, що міститься в них. Перевірити доказ – означає зібрати дані, на основі яких можна зробити висновок про його належність, достовірність і допустимість. Докази можуть бути перевірені тільки за допомогою інших доказів.

Предметом перевірки доказів є, по-перше, встановлення достовірності (правдивості) інформації, що міститься в них і, по-друге, визначення їх допустимості. В процесі перевірки можна прямо або побічно підтвердити достовірність доказової інформації, встановити справжність джерел цієї інформації, законність способів її отримання тощо.

Усі зібрані докази підлягають ретельній і всебічній перевірці. Метою перевірки є з'ясування достовірності зібраних доказів для встановлення фактів, які мають значення для кримінального провадження. Вона полягає у перевірці належності до кримінального провадження, допустимості та достовірності зібраних джерел інформації або тих, що збираються та інших доказів.

Зазвичай перевірка починається з визначення надійності джерел інформації у кримінальному провадженні. Насамперед встановлюється, чи входить певне джерело фактичних даних до переліку, який міститься в процесуальному законі, і чи може воно згідно з цим бути джерелом інформації у кримінальному провадженні. Потім з'ясовуються умови формування доказів, для того, щоб ці умови могли бути враховані під час визначення достовірності фактів, що перевіряються. Окрім того, необхідно перевірити відсутність у свідків особистої зацікавленості у вирі-

шенні кримінального провадження, встановити компетентність експертів і спеціалістів тощо. В разі цього з'ясовуються та аналізуються інформаційні властивості зібраних матеріалів або тих, що збираються; встановлюються, чи були дотримані процесуальні правила збирання та зберігання доказів; докази, що перевіряються, зіставляються з іншими, які наявні у матеріалах кримінального провадження. Перевірка доказів відбувається також шляхом збирання нових доказів, які підтверджують або заперечують достовірність вже зібраних.

Отже, способами перевірки доказів є:

- дослідження самого доказу;
- відшукування нових доказів, що підтверджують або спростовують цей доказ;
- зіставлення доказу з іншими доказами, що є в матеріалах кримінального провадження;
- встановлення джерел доказів.

Основним способом перевірки доказів є отримання нових доказів та розширення їх сукупності з метою можливості зіставлення доказів між собою. Кожний новий доказ слугує і засобом перевірки наявних доказів і сам перевіряється ними.

Перевірка доказів поєднує практичну і розумову діяльність. *Перевірка доказів та їх джерел здійснюється* за допомогою розумової діяльності та шляхом проведення нових або додаткових практичних дій: слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачених законом.

Розглянемо детально *способи перевірки доказів та їх джерел*. Як зазначалося, перевірка починається із з'ясування надійності процесуального джерела. Наприклад, якщо джерелом доказу є документ, то необхідно перевірити компетентність осіб, від яких виходить цей документ, наявність у ньому необхідних реквізитів, документ є оригіналом або копією, чи немає в ньому видимих слідів підробки. В разі цього варто з'ясувати законність порядку одержання процесуального джерела, оскільки будь-яке порушення процедури, передбаченої законом, ставить під сумнів використання доказів, які містяться в джерелі.

Зміст кожного доказу окремо аналізується з позицій його допустимості, належності, достатності та достовірності. Проте варто пам'ятати, що перевірка кожного окремо взятого доказу не завжди дає тверде переконання щодо його достовірності. Тому порівняння певного доказу з іншими доказами допомагає з'ясувати неповноту або неправдивість відомостей, суперечності, причини таких суперечностей, і відтак, установити надійність одержаної інформації.

Однак *порівняння кожного окремого доказу з іншими* є можливим за наявності певної сукупності доказів у провадженні. Перевірка кожного окремого доказу, відсіювання тих, що визнаються недостовірними, разом зі своїми процесуальними джерелами, є необхідною умовою утворення сукупності доказів. Така сукупність доказів утворюється поступово внаслідок діяльності органів досудового розслідування щодо збирання і перевірки доказів та їх процесуальних джерел. Кількість необхідних у провадженні доказів наперед визначити неможливо. Все залежить від конкретної ситуації. Варто лише зазначити, що оцінка лише окремих доказів не може стати основною для будь-якого висновку у провадженні, оскільки оцінка доказів відповідно до ст. 94 КПК має ґрунтуватися на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин провадження у їх сукупності. Заразом треба наголосити, що сукупність доказів – це не просто кількісна характеристика доказів та їх процесуальних джерел. У кримінальному провадженні слідчий, прокурор повинен мати взаємопов'язану, внутрішньо узгоджену систему доказів. Кожен доказ не тільки повинен стосуватися обставин, що входять до предмета доказування, а й мати зв'язок з іншими доказами, що є у кримінальному провадженні.

Іншим способом перевірки доказів та їх процесуальних джерел є *проведення додаткових або нових практичних дій*. До таких дій доцільно віднести слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії й інші процесуальні дії, передбачені законом.

Може виникнути така ситуація, що внаслідок *аналізу кожного окремого доказу або порівняння доказів у їх сукупності*

не вдалося визначитися з їх допустимістю, належністю та достовірністю для досягнення мети доказування, або ж дослідження доказів та їх джерел свідчить про їх неповноту, суперечливість одержаної інформації. В такому разі орган, який проводить досудове розслідування, вправі провести будь-які дії, передбачені КПК, залежно від конкретної слідчої ситуації. Інформацію, одержану внаслідок допиту потерпілого, можна перевірити й іншим способом, наприклад, призначити експертизу, допитати інших учасників кримінального провадження, за допомогою яких можуть бути не тільки перевірені наявні докази, але й одержані нові.

Отже, перевірка доказів є первинним і обов'язковим елементом після виявлення та закріплення доказів, необхідною й суттєвою передумовою їх подальшої оцінки.

Взаємозв'язок перевірки з оцінкою доказів та їх джерел полягає у тому, що перевірка завжди передує оцінці, а в процесі оцінки орган розслідування може повернутися до додаткової перевірки доказової інформації. Перевірка доказів відрізняється від оцінки, а це ще раз свідчить про те, що зазначені елементи є самостійними елементами єдиного процесу доказування. Так, перевірка здійснюється логічним, тобто розумовим способом, а також за допомогою практичних дій, оцінка – є винятково розумовою діяльністю.

Оцінка доказів – це здійснювана в логічних формах розумова діяльність суб'єктів кримінального процесу, яка полягає в тому, що вони, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність; висувають необхідні слідчі (судові) версії; роблять висновки про доведеність або недоведеність окремих обставин кримінального правопорушення загалом із наведенням аналізу доказів у відповідних процесуальних рішеннях. Така діяльність відбувається безперервно, протягом усього процесу доказування, зокрема під час збирання і перевірки доказів, і визначає формування висновків про доведеність (чи недоведеність) обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні.

Внутрішнє переконання – це тверда впевненість, яка сформувалася під час провадження у слідчого, прокурора, слідчого судді, суду щодо правильності оцінки всіх наявних у провадженні доказів і встановлених фактів. Це – не інтуїція, непросте відчуття.

Внутрішнє переконання – це вивідне знання, що характеризується впевненістю в його надійності та готовності діяти відповідно до нього. З одного боку, воно суб'єктивне, адже є переконанням конкретного суб'єкта кримінального судочинства, з іншого – воно має об'єктивну основу – наявність доказів у матеріалах кримінального провадження. Внутрішнє переконання в оцінці доказів необхідно розглядати в двох аспектах: і як метод оцінки доказів, і як результат такої оцінки.

Як метод оцінки доказів внутрішнє переконання гарантується незв'язаністю слідчого, прокурора, слідчого судді та суду оцінкою доказів, що дана іншим суб'єктом у будь-якій стадії процесу; відсутністю правил щодо переваги одного виду доказів над іншими.

Внутрішнє переконання як результат оцінки доказів означає сформоване переконання слідчого, прокурора, слідчого судді та суду в достовірності доказів і правильності висновків, які вони зробили в процесі кримінального процесуального доказування. Але, враховуючи змагальну конструкцію сучасного кримінального процесу України, можна говорити про деяку специфіку формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування за наявності обставин, із якими кримінальний процесуальний закон пов'язує обов'язковість урахування процесуальної позиції сторін під час прийняття рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом.

Під час оцінки доказів суб'єкти, які ведуть кримінальний процес, повинні керуватися законом, тобто й сама оцінка, й інші елементи доказування повинні відбуватися у порядку, з дотриманням правил, а також в умовах, передбачених процесуальним законом. Оцінку доказів закон пов'язує з діяльністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Проте це не означає, що докази не оцінюються іншими

учасниками процесу. Ними можуть висловлюватися міркування щодо сили та значення доказів та їх сукупності. Але оцінка доказів слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом пов'язана з прийняттям певних рішень у провадженні, а оцінка доказів учасниками процесу може лише враховуватися в разі їх постановлення.

У ст. 94 КПК зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ із погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з боку достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Оцінка доказів відбувається відповідно до законів і правил логіки й охоплює такі процеси, як аналіз й синтез.

Аналіз доказів означає:

- розділення всієї сукупності зібраних у кримінальному провадженні доказів на окремі докази, відокремлення кожного доказу від інших;
- розділення кожного доказу на складові;
- зіставлення окремих елементів кожного доказу одного з одним і кожного доказу з іншими.

Синтез доказів означає – отримання та узагальнення висновків із зібраних у кримінальному провадженні доказів, встановлення на підставі доказів фактів і обставин кримінального провадження, що розслідуються і розглядаються судом.

Розумова діяльність не може регулюватися кримінальним процесуальним законом, вона відбувається відповідно до законів мислення та психології. В разі цього оцінка доказів має велике значення, оскільки докази оцінюються слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням, виключно на підставі закону. Жодні докази не мають наперед встановленої сили. Сукупно ці правила покладені в основу вільної оцінки доказів.

Вільна оцінка доказів – це оцінка, яка здійснюється суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, але вона

не пов'язана з формальними приписами та не допускає ніякого примусу до прийняття того або іншого рішення.

Коли ми говоримо про суб'єктів вільної оцінки доказів, насамперед маємо на увазі суддю, який представляє незалежну судову владу. Його свобода гарантується: змагальністю кримінального судочинства, який звільняє суддю від обов'язку доказування; відсутністю зобов'язання прийняти відповідне рішення; відсутністю задалегідь встановленої сили певних доказів.

Водночас внутрішнє переконання судді має бути засновано на сукупності доказів, які є у провадженні. Це означає, що воно має бути неупередженим. Оцінка доказів має місце на всіх етапах процесуальної діяльності, пронизує всі докази та обставини, що доказуються. Саме ця, заснована на доказах, діяльність дає змогу суб'єкту доказування встановити наявність необхідних фактів.

Оцінка доказів має ґрунтуватися на розгляді всіх обставин у їх сукупності та бути викладеною у формі мотивованого висновку про те, чому деякі докази покладені в основу рішення, а інші відхилені.

Формування та аргументування висновків у кримінальному провадженні як елемент доказування на стадії досудового розслідування відбувається через викладення відповідної тези (резольютивна частина процесуального документа) та наведення її обґрунтованості в описово-мотивувальній частині процесуального рішення, які бувають проміжними та підсумковими. На судових стадіях формування та обґрунтування висновків у кримінальному провадженні здійснюється в межах визначеного обвинувачення в обвинувальному акті та заперечень його у процесуальних документах і усних промовах учасників судових розглядів.

Доказування має кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення. *Кримінально-правове значення* полягає в тому, що тільки завдяки доказуванню можна встановити, чи мав місце злочин і якою є його кваліфікація; доказування забезпечує реалізацію такої кримінально-правової категорії, як кримінальна відповідальність.

Кримінальне процесуального значення доказування відображається у таких положеннях:

- правильне його здійснення дає змогу забезпечити реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального процесу;

- усі питання, які виникають під час кримінального провадження, можна вирішити лише на підставі достовірно встановлених у процесі доказування обставин;

- участь заінтересованих суб'єктів у доказуванні є гарантією реалізації засад кримінального провадження;

- докази є підставою для прийняття всіх процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Щодо значення кримінального процесуального доказування, то його не можливо перебільшити. Адже, говорячи про процес доказування у кримінальному провадженні, ми говоримо насамперед про те, що вирішується доля людини. І від того, наскільки правильно буде зібрано і оцінено весь доказовий матеріал, залежить правильність, законність вирішення кримінального провадження та призначення відповідної міри покарання.

7.4. Предмет доказування

Предмет доказування в теорії зазвичай співвідносять із сукупністю обставин, які підлягають доказуванню.

В юридичній літературі є різні підходи до визначення предмета доказування і його місця в структурі самого доказування. Одні науковці вважають, що це коло обставин, які належить установити в кримінальному провадженні. Інші – що предмет доказування – це система обставин, які виражають властивості та зв'язки досліджуваної події, що є суттєвими для правильного вирішення кримінального провадження, реалізації в кожному конкретному випадку завдань судочинства.

У кримінальному судочинстві пізнання об'єктивної дійсності відбувається по мірі руху кримінального провадження, причому процесуальні акти, які приймаються один за одним, відображають певні етапи досягнення достовірного знання. Коли йдеться про встановлення обставин кримінального правопорушення, то мається на увазі не процес його встановлення, а результат.

Відносний характер достовірності знання, яке встановлюється в кримінальному провадженні, пояснюється такими обставинами:

– по-перше, чинний кримінальний процесуальний закон (ст. 91 КПК) визначає коло обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тобто закон чітко визначає межі пізнавальної діяльності слідчого. Всі інші обставини, які характеризують кримінальне правопорушення залишаються поза межею цієї діяльності;

– по-друге, в разі визначення поняття злочину в Кримінальному кодексі України та під час характеристики елементів складу злочину до уваги беруться найвагоміші обставини, які дають змогу відокремити один злочин від іншого;

– по-третє, пізнання самої події кримінального правопорушення відбувається через відчуття, в конкретному випадку, слідчого, прокурора, судді, у свідомості яких формується власна модель цієї події, яка ніколи повністю не буде відповідати тому, що відбувалося насправді.

Предмет доказування пов'язаний з нормами та правовими інститутами кримінального права. Аксіомою є положення про те, що кримінально-правові норми визначають параметри доказування у кримінальному процесі. Так, правильне встановлення предмета доказування обумовлює правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, яка має і кримінально-правове, і кримінальне процесуальне значення. Саме це дає змогу зробити висновок про відносний, а не абсолютний характер знання, яке встановлюють у процесі кримінального провадження.

Отже, правильне визначення предмета доказування є надзвичайно важливим, оскільки, і його звуження, і розширення

мають свої негативні наслідки. Неповнота та однобічність досудового розслідування, як свідчить практика, є однією з найпоширеніших підстав для скасування вироку, в разі перевірки його законності та обґрунтованості в апеляційному або касаційному порядку. Доказуванню повинні підлягати тільки ті факти та обставини, що справді мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Суттю предмета доказування є головний факт. Наявність головного факту як факту учинення особою кримінального правопорушення підтверджується положеннями ст. 17 КПК, а саме:

– особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили;

– ніхто не зобов'язаний доводити власну невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом;

– підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом;

– усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи, поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Предмет доказування прийнято ототожнювати зі сукупністю зазначених у правовій нормі (ст. 91 КПК) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Всі ці обставини мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

У кожному кримінальному провадженні мають бути встановлені:

– подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб й інші обставини учинення кримінального правопорушення);

– винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета учинення кримінального правопорушення;

– вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

– обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

– обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

– обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або призначалися (використовувалися) для схилення особи до учинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його учинення або є предметом кримінального правопорушення, зокрема й пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукуванні, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя вчиненого кримінального правопорушення.

– обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Обов'язок доказування цих обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених законом випадках, – на потерпілого. Обов'язок доказування даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає (ст. 92 КПК).

Обставини, що зазначені у ст. 91 КПК це лише загальний предмет доказування. Відповідно до кожного кримінального провадження особа, яка проводить досудове розслідування, має самостійно обрати ті обставини, на яких він буде більшою мірою зосереджуватися. Тобто слідчий є процесуально самостійним щодо визначення обсягу доказів, який необхідно зібрати для підтвердження винуватості особи або інших обставин.

Обставини загального предмета доказування конкретизуються у законі стосовно проваджень про кримінальні правопорушення неповнолітніх (ст. 485 КПК), про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру (ст.ст. 501, 505 КПК).

Отже, предмет доказування формує систему обставин, які пов'язані між собою. Однак зауважимо, що це лише загальна характеристика обставин, що підлягають доказуванню. Неможливо передбачити в правовій нормі всі обставини, які можуть мати значення для правильного вирішення кримінального провадження. Відтак предмет доказування є специфічним процесуальним визначенням предмета пізнання в кримінальному провадженні. Тому, якщо предмет доказування для всіх кримінальних проваджень однаковий, то обставини, що підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні, різні.

Найважливіше значення предмета доказування полягає в тому, що він забезпечує цілеспрямованість, повноту та об'єктивність кримінальної процесуальної діяльності.

Подія кримінального правопорушення. Щодо кожного кримінального провадження повинно бути встановлено, що *подія*, діяння справді мали місце. *Місце і час* учинення кримінального правопорушення як елемент події кримінального правопорушення підлягає встановленню у кожному випадку, незалежно від того, чи мають ці елементи значення для кваліфікації дій. Встановлення часу учинення кримінального правопорушення дає відповідь на питання про можливість його учинення за період або в певний час.

Суттєве значення має встановлення місця події з метою встановлення свідків, перевірки даних, одержаних у процесі досудового розслідування та й визначення підслідності та підсудності кримінального провадження.

Такий злочин, наприклад, як ухилення від призову, з огляду на мобілізацію, в якому *час* (військовий) є ознакою складу злочину. Важливе кримінальне правове значення *фактор часу* набуває і в тих випадках, коли від цього залежить вирішення питання про те, чи досяг обвинувачений на момент учинення

кримінального правопорушення віку, з досягненням якого настає кримінальна відповідальність, а також (під час зміни в законодавстві) про те, який кримінальний закон повинен бути застосований у кримінальному провадженні.

Спосіб учинення кримінального правопорушення становить комплекс учинених у певній послідовності дій, які призвели до злочинного результату. Не встановивши спосіб учинення кримінального правопорушення, інколи неможливо встановити і його подію (наприклад, убивство, учинене шляхом отруєння).

Під *іншими обставинами*, що становлять поняття «*події кримінального правопорушення*», маються на увазі його наслідки, які не охоплюються поняттям шкоди (витрати на стаціонарне лікування після отриманих тілесних ушкоджень), *заходи, які вживає обвинувачений* зі знищення слідів кримінального правопорушення та *інші обставини*, необхідність установлення яких вимагає кримінальний процесуальний закон про повне, об'єктивне і всебічне дослідження фактичних обставин кримінального провадження.

Винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, ***форма вини і мотиви*** – процесуальне вираження елементів суб'єктивної сторони складу злочину. Доки вина не доведена, особа не вважається такою, що вчинила злочин.

Також передбачена необхідність установлення форми вини, мотиву і мети учинення кримінального правопорушення, що фактично свідчить про встановлення суб'єктивної сторони складу злочину. Доведення вини, тобто психічного, внутрішнього відношення особи до вчиненого кримінального правопорушення та його наслідкам є найскладнішим завданням. Висновок про наявність вини може бути зроблений лише на основі тих елементів предмета доказування, які характеризують об'єктивні ознаки складу злочину.

Обов'язковим елементом предмета доказування є ***мотив*** учинення кримінального правопорушення. Мотив має значення обов'язкового елемента складу злочину або його кваліфікуючої ознаки. Мотивація особи дає можливість зрозуміти ступінь його суспільної небезпеки та, врешті-решт, може вплинути на вибір

судом міри покарання або можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Щодо деяких кримінальних проваджень, то для правильного їх вирішення необхідно довести, що певна особа володіє так званими ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення або, що вона діяла у специфічних умовах.

Кожне кримінальне правопорушення має свої специфічні риси, індивідуальні форми здійснення. Тому необхідно встановлювати наявність **обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання**. *Обтяжуючі обставини* передбачені у ст. 67 КК. Ці обставини вказують на підвищену небезпечність особи винного та вчиненого ним діяння і дають підстави для застосування до нього більш суворого покарання. Коло *пом'якшуючих обставин*, як відомо, кримінальний закон не обмежує. Згідно з ч. 2 ст. 66 КК при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, ще й обставини, які в цій нормі не вказані. Тож як пом'якшуючі можуть братися до уваги будь-які позитивні факти із життя та діяльності особи, які реабілітують його поведінку, розкривають заслуги перед суспільством та державою.

Указані обставини необхідно достовірно і повно встановити для вирішення питання про можливість застосування адміністративної відповідальності, умовного засудження, для правильного визначення міри покарання.

Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, повинні бути встановлені та відповідно доказані, оскільки це має значення для правильного вирішення кримінального провадження, для того, щоб суду було зрозуміло, що являє собою обвинувачений (вік, соціальний статус особи, його поведінка в побуті, на роботі, ставлення до своїх обов'язків, наявність або відсутність попередніх судимостей, індивідуальні особливості, які можуть вплинути на його поведінку надалі).

Обставини, що пов'язані з особою обвинуваченого, деякою мірою збігаються з обтяжуючими і пом'якшуючими обставинами, але вони ширші, оскільки охоплюють усі обставини, що сукупно характеризують особу обвинуваченого.

Під час здійснення кримінального провадження необхідно встановити **вид і розмір шкоди, завданої кримінальним право-**

порушенням. Окрім того, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити потерпілому право на цивільний позов і вжити заходів до накладення арешту на майно та внески обвинуваченого й відшкодування потерпілому збитків. Тому необхідно довести причинний зв'язок заподіяної шкоди і суспільно небезпечного діяння. Розмір шкоди може впливати на кваліфікацію діяння, тому ця обставина має бути з'ясована з усією повнотою.

Відшкодування збитків або усунення шкоди виявляється у наданні підозрюванім (або третьою особою) коштів на лікування потерпілого, ремонт або придбання пошкодженого або зруйнованого майна, утримання непрацездатних осіб померлого тощо. Також таке відшкодування може виявлятися у публічному вибаченні, наданні відповідною особою послуг, нематеріальної допомоги, результати якої повністю відшкодовують завдані збитки.

Підтвердженням відшкодування можуть бути чеки, квитанції, інші офіційні папери, які підтверджують надання винною особою коштів, послуг тощо з метою усунення шкоди. Усі ці документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Також до джерел доказів, які підтверджують усунення шкоди, можна віднести протокол допиту потерпілого (чи окрему заяву), у якому особа повідомляє, що винний надав кошти на відшкодування збитків у повному обсязі.

Треба зауважити, що слідчий не може бути впевнений, що винна особа відшкодувала збитки лише зі слів потерпілого. Є ймовірність того, що підозрюваний певною мірою натисне на особу потерпілого, внаслідок чого у слідчого опиниться заява потерпілого про повне відшкодування шкоди. В будь-якому разі рішення про повне відшкодування збитків приймається лише слідчим на досудовому розслідуванні на основі усіх наявних доказів і після їх детального вивчення та оцінки. Окрім виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно також з'ясувати, чи перебував потерпілий від злочину на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я і яких витрат з огляду на це зазнав.

У ст. 118 КПК зазначено такі види **процесуальних витрат**: витрати на правову допомогу; витрати, пов'язані із

прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; витрати, пов'язані із залученням понятих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; витрати, пов'язані із зберіганням і пересиланням речей і документів. Суд за клопотанням осіб має право визначити *грошовий розмір процесуальних витрат*, які повинні бути їм компенсовані (ст. 125 КПК). Суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалою.

У разі здійснення кримінального провадження можуть бути встановлені *обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання*. Наприклад, у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності, з огляду на діяльне каяття, слідчий має довести такі обставини: щире каяття, активне сприяння розслідуванню, повне відшкодування збитків або усунення шкоди.

Застосування цього інституту має наслідком скасування кримінально-правових правовідносин, що виникли між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення та компетентними органами держави. З цього моменту в суб'єктів кримінально-правових правовідносин зникають права й обов'язки, якими вони наділені, з огляду на їх виникнення. Що стосується особи, то вчинене нею раніше діяння вважається таким, що не має будь-яких юридичних наслідків. Однак підставою звільнення від кримінальної відповідальності або покарання не завжди є визнання особи невинною. В разі цього кримінальне провадження щодо такої особи закривається за *нераєабілітуючими обставинами*.

Реабілітуючими є такі обставини закриття кримінального провадження, за якими особа визнається невинною у вчиненні кримінального правопорушення, завдяки чому відновлюється її добре ім'я та репутація. В разі закриття кримінального провадження з реабілітуючих обставин повинні бути відновлені порушені права громадянина, відшкодована шкода, заподіяна незаконним застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави

грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині КК. Це означає, що спеціальна конфіскація може бути застосована при вчиненні будь-якого злочину, в санкції статті якого буде передбачена така конфіскація.

У законі також наведено перелік випадків, коли застосовується спеціальна конфіскація (ст. 96² КК). Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

– одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна (ці дані обставини повинні бути доведені в ході кримінального провадження);

– призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

– були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;

– були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Якщо речі та майно було перетворено в інше майно, то конфіскації підлягає перетворене майно. Також в законі вказано, що при відсутності майна (гроші, цінності та ін.) на момент вирішення судом справи, суд має право винести рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Якщо майно обвинуваченим, підозрюваним було передано іншій особі (фізичній чи юридичній), конфіскацію можливо застосувати тільки тоді, коли особа, що отримала вказане майно, знала або повинна була знати, що таке майно одержано внаслідок вчинення злочину. Звісно, що в цьому разі можливе деяке зловживання з боку правоохоронних органів, адже вирішуватиме це питання слідчий із «заінтересованою» особою, яка отримала таке майно.

У ст. 100 КПК зазначається, що *питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів, які були*

надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження; докази і документи мають зберігатися до набрання рішенням законної сили. У разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі клопотання (ст.ст. 171-174 КПК). Під час вирішення питання щодо спеціальної конфіскації насамперед має бути вирішене питання про повернення грошей, цінностей та іншого майна власнику (законному володільцю) та/або про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

У разі, відсутності у винної особи майна, на яке може бути звернене стягнення, крім майна, яке підлягає спеціальній конфіскації, збитки, завдані потерпілому, цивільному позивачу, відшкодовуються за рахунок коштів від реалізації конфіскованого майна, а частина, що залишилася, переходить у власність держави.

У разі якщо власник (законний володільць) грошей, цінностей та іншого майна, був встановлений після застосування спеціальної конфіскації та не знав і не міг знати про їх незаконне використання, він має право вимагати повернення належного йому майна або коштів з державного бюджету, отриманих від реалізації такого майна.

Перелік *юридичних осіб*, до яких можуть бути застосовані *заходи кримінально-правового характеру*, встановлений ст. 96⁴ КК. Так, згідно з ч. 1 цієї статті заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 96³ КК, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок, відповідно, державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пп. 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК, можуть бути застосовані

судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права (ч. 2 ст. 96-4 КК).

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою понад 25% в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то ця юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочиним, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління (ч. 3 ст. 96-4 КК).

Отже, чинним кримінальним законодавством України встановлений вичерпний перелік юридичних осіб, до яких можуть бути або, навпаки, не можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру. Особливість цього переліку полягає у тому, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані лише до визначених в законі юридичних осіб і лише у разі вчинення їх уповноваженими особами від їх імені та в їх інтересах конкретних, встановлених відповідно у пп. 1 і 2 або 3 і 4 ч. 1 ст. 96-3 КК, злочинів. До юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, а не покарання.

7.5. Межі доказування

Із предметом доказування пов'язане поняття **меж доказування** обставин кримінального провадження. Предмет і межі доказування співвідносяться як мета і засіб її досягнення. Межі доказування визначають глибину, ступінь дослідження обставин кримінального провадження, коло, обсяг доказів і їх джерел, необхідних для цього.

Межі доказування – обсяг доказового матеріалу (доказів і їх джерел), який забезпечує надійне, достовірне встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування, правильне вирішення кримінального провадження і прийняття процесуальних заходів для запобігання кримінальним правопорушенням.

Загалом **межі доказування** – це кордони дослідження обставин кримінального правопорушення, за якими доказування стає непотрібним і втрачає свій зміст.

Цілі доказування вважаються досягнутими, коли з необхідним ступенем надійності встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню. Відповідно, **межі доказування визначаються як повнота встановлення цих обставин та глибина їх дослідження**. Поняття необхідної та достатньої сукупності доказів забезпечує надійність висновків про доведеність кожного факту. Межі доказування не досягнуті, якщо в матеріалах кримінального провадження відсутні докази будь-якої обставини, яка має значення, або доведеність цієї обставини викликає сумнів, або наявні докази не дозволяють встановити цю обставину з належною глибиною та повнотою.

Неправильне визначення меж доказування призводить до негативних наслідків, а саме: *звуження меж доказування* – до неповноти розслідування та неповного дослідження обставин предмета доказування. Тому дуже важливим моментом є зібрання та дослідження такої сукупності доказів, які дають змогу з вичерпною повнотою з'ясувати всі обставини, які підлягають доказуванню. З іншого боку *розширення меж доказування* також містить небезпеку, оскільки невиправдано витрачається час і затягуються строки розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

На кожній стадії кримінального провадження може відбутися уточнення меж доказування. Це залежить, з одного боку, від можливості та обґрунтованої необхідності зміни слідчим і прокурором кваліфікації кримінального правопорушення під час розслідування або змісту висуненого обвинувачення загалом, з іншого – рухливість меж доказування пов'язана зі змагальною конструкцією здійснення кримінального судочинства, яка на тій або іншій стадії має більшу або меншу значущість.

У процесуальній літературі доволі часто виникає питання про відповідність меж доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Справді, на стадії судового розгляду суд має сприятливіші умови для всебічної перевірки та оцінки доказів. Гласність судового розгляду, безпосереднє дослідження усіх доказів і їхніх процесуальних джерел, одночасна участь усіх зацікавлених у вирішенні справи осіб дає змогу критично розглянути всі обставини справи, збільшує достовірність доказів, упевненість в їх доброякісності. Межі доказування можуть у разі цього і не змінюватися.

Заразом за волевиявленням сторони обвинувачення та сторони захисту можуть бути змінені межі доказування на стадії судового розгляду відповідно до ст. 349 КПК щодо обсягу доказів, які будуть досліджуватися стосовно тих обставин справи, які ніким зі сторін не оспорується, але такого інституту на стадії досудового розслідування кримінальне процесуальне законодавство не містить.

Із межами доказування пов'язано поняття відносності. **Відносність доказування** – це його здатність встановлювати обставини, які стосуються кримінального провадження. Такою здатністю доказ наділений через інформаційне наповнення.

Відносними є докази, які:

- установлюють обставини, які характеризують подію кримінального правопорушення;
- установлюють винуватість особи, форму вини та мотиви;
- які характеризують особу обвинуваченого;
- які характеризують заподіяну шкоду та її розмір.

Доказ є відносним, якщо він указує на факт, який безпосередньо входить у предмет доказування, а так само на суміжні факти, на підставі яких встановлюється головний факт. Тому важливо бачити зв'язок суміжних фактів не тільки між собою, але і з головним фактом. Призмою, крізь яку докази розглядаються на предмет оцінки їх відносності, є версія. Що більше висунуто та перевірено версій, то повніше будуть досліджені обставини кримінального правопорушення.

Отже, предмет доказування складається зі системи обставин, що підлягають доказуванню, це відомості та факти про

обставини події кримінального правопорушення, на встановлення яких спрямована доказова діяльність слідчого, прокурора і суду. Предмет доказування визначає остаточну мету кримінального провадження. Правильне встановлення предмета доказування, своєю чергою, обумовлює правильну кваліфікацію злочинного діяння, впливаючи на всі питання кримінальної відповідальності. Структура обставин предмета доказування є основою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Межі доказування залежать насамперед від предмета доказування. Саме на цій основі вирішується по кожному кримінальному провадженні питання, які докази повинні бути зібрані, перевірені, оцінені та які процесуальні дії і якою мірою мають бути проведені. Під межами доказування варто розуміти необхідну і достатню сукупність доказів, зібраних у провадженні, які забезпечують правильне його вирішення. Якщо поняття предмета доказування виражає, що повинно бути виявлено, встановлено у провадженні, то поняття меж доказування виражає межі, обсяг і глибину дослідження всіх істотних обставин кримінального провадження.

Контрольні запитання

1. У чому суть теорії вільної оцінки доказів?
2. Що таке предмет доказування у кримінальному провадженні?
3. Що становить «подія кримінального правопорушення» як обставина, що підлягає доказуванню?
4. Які вимоги закону щодо встановлення (доказування) суб'єкта кримінального правопорушення?
5. Що таке межі доказування у кримінальному провадженні?
6. Як співвідносяться предмет і межі доказування?
7. Які основні риси (ознаки) доказування?
8. Які виокремлюють елементи (етапи) процесу доказування?

9. Що становить перевірка доказів?
10. Які є способи перевірки доказів?
11. У чому полягає оцінка доказів?
12. Що таке версія у доказуванні в кримінальному провадженні? Який порядок формування версій?
13. Назвіть підстави та дайте характеристику класифікації доказів на особисті й речові.
14. Чи однакове доказове значення мають первинні та похідні докази та їх джерела?
15. Які докази є прямими, а які непрямими?
16. Назвіть орієнтовний перелік фактів, які в судовій практиці слугують побічними доказами.
17. Які докази є обвинувальними, а які виправдувальними?
18. Що треба розуміти під доказом у кримінальному провадженні?
19. Що таке «належність доказу»?
20. Що варто розуміти під «допустимістю доказу»? Які є правила допустимості доказів?
21. Які докази вважаються недопустимими? У яких випадках суд обов'язково визнає докази недопустимими?
22. У чому полягає зміст ознаки доказів «достатність»?

Рекомендована література

1. Аленін Ю., Пожар В. Цивільний позов у кримінальному провадженні: особливості доказування та вирішення. *Право України*. 2014. № 10. С. 116–124.
2. Баулін О. К. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1(47). С. 75–81.
3. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 173–180.
4. Бобечко Н. Р. Доказування у стадії касаційного провадження згідно КПК України. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.*; Одес. нац. юрид. акад., ТзОВ «Митна газета». Львів, 2013. № 6 (90). Ч. 2. К. 1. С. 108–120.
5. Вапнярчук В. В. Місце кримінального процесуального доказування як ознака його об'єктивної сторони. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2 (2). С. 223–229.

6. Власова Г., Сафроняк Р. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 26–32.
7. Гловюк І. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97–106.
8. Гмирко В. Кримінально-судові докази: юридичне поняття чи дефініція? *Право України*. 2014. № 10. С. 26–36.
9. Гринюк В. Отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні: деякі проблемні питання. *Право України*. 2015. № 1. С. 143–152.
10. Заклюка А. В. Процесуальний зміст доказів. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 13 (2). С. 112–114.
11. Кайло І. Ю. Належне документальне оформлення речових доказів як одна із умов їх допустимості. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 15 (2). С. 130–134.
12. Калужна О. Тактика збирання речей і документів як доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (40). С. 83–90.
13. Козленко А. А. Особливості доказування події кримінального правопорушення. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10 (2). С. 149–151.
14. Комісарчук Ю. А., Ряшко О. В. Деякі проблемні питання щодо визначення та значення предмету доказування у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3. Кн. 1. Ч. 2. С. 351–355.
15. Комісарчук Ю. А., Ряшко О. В. Значення, класифікація та правила використання непрямих доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. № 2. С. 374–381.
16. Комісарчук Ю. А., Сорока С. О. Поняття, зміст і способи перевірки доказів у кримінально-процесуальному доказуванні. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). С. 232–237.
17. Комісарчук Ю. А., Сорока С. О. Предмет доказування у кримінальних справах про контрабанду наркотичних засобів. *Науковий вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 8. С. 212–220.
18. Комісарчук Ю. А. Особливості визначення поняття та змісту оцінки доказів. *Митна справа*. 2012. № 1 (79). Ч. 2. С. 40–45.
19. Кучинська О., Шаркова А. Недопустимість доказів, зібраних під час затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою: деякі проблемні аспекти. *Право України*. 2014. № 10. С. 75–82.
20. Лобойко Л. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. № 10. С. 82–89.
21. Осетрова О. С. Про поняття, ознаки та класифікацію допустимості доказів в Україні. *Митна справа*. 2013. Спецвипуск. С. 69–76.

22. Палюх А. І. Особливості реалізації прокурором своїх процесуальних повноважень під час доказування на досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2015. № 3. С. 310–318.
23. Письменний Д. П., Никоненко М. Я. Зміст та функціональне призначення доказів у кримінальному провадженні. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2014. № 3 (93). Ч. 2. С. 99–104.
24. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–26.
25. Прилуцький П. Поняття доказів у сучасному кримінальному процесуальному праві України. *Право України*. 2014. № 10. С. 36–44.
26. Рабінович П., Ратушна Б. Європейські стандарти належного доказування у кримінальному судочинстві та стан дотримання їх в Україні. *Право України*. 2014. № 10. С. 53–64.
27. Рогатинська Н. З. Деякі проблеми щодо доказування та його елементів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 2 (2). С. 229–234.
28. Толочко О. Критерії визначення стандарту доказування вини поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4 (42). С. 5–10.
29. Тютюнник В. Проблеми виокремлення критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесі. *Право України*. 2014. № 10. С. 64–75.
30. Федосова О. В. Обставини, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насилницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1 (70) С. 305–313.
31. Хараберюш І. Ф. Специфіка та необхідність використання спеціальної техніки щодо отримання доказів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (64). С. 562–569.
32. Шило О. Особливості правового регулювання використання показань у доказуванні в кримінальному провадженні. *Право України*. 2014. № 10. С. 89–97.
33. Шумило М. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення. *Право України*. 2013. № 11. С. 206–216.
34. Шумило М. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 44–53.
35. Юхно О. О. Окремі аспекти кримінальної процесуальної складової при кваліфікації злочинів. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 78–83.
36. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 124–133.

Тема 8

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ

8.1. *Поняття і види кримінальних процесуальних джерел доказів*

8.2. *Показання свідка*

8.2.1. *Поняття, предмет і значення показань свідка*

8.2.2. *Особи, які не підлягають допиту як свідки*

8.2.3. *Перевірка й оцінка показань свідка*

8.3. *Показання потерпілого*

8.3.1. *Поняття, предмет, значення показань потерпілого*

8.3.2. *Перевірка й оцінка показань потерпілого*

8.4. *Показання підозрюваного*

8.4.1. *Поняття, предмет, значення показань підозрюваного*

8.4.2. *Перевірка й оцінка показань підозрюваного*

8.5. *Показання обвинуваченого*

8.5.1. *Поняття, предмет, значення показань обвинуваченого*

8.5.2. *Види показань підозрюваного, обвинуваченого: повне, часткове визнання своєї вини, невизнання своєї вини, обмова, само-обмова, алібі*

8.5.3. *Перевірка й оцінка показань обвинуваченого*

8.6. *Показання експерта*

8.6.1. *Поняття, предмет, значення показань експерта*

8.6.2. *Перевірка й оцінка показань експерта*

8.7. *Висновок експерта*

8.7.1. *Поняття і значення висновку експерта*

8.7.2. *Класифікація експертиз*

8.7.3. *Особи, які не можуть бути експертами*

8.7.4. *Оцінка висновку експерта*

8.8. *Речові докази*

8.8.1. *Поняття і види речових доказів*

- 8.8.2. Порядок і строки зберігання речових доказів
- 8.8.3. Вирішення долі речових доказів
- 8.9. Документи як джерела доказів
- 8.9.1. Офіційні і неофіційні, первинні і похідні документи
- 8.9.2. Умови і порядок визнання документів речовими доказами

8.1. Поняття і види кримінальних процесуальних джерел доказів

Виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК, неможливе без належно проведеного збирання, дослідження, перевірки, оцінки та використання доказової інформації, яка є відображенням події кримінального правопорушення у різних формах.

Учені зауважують на те, що немає іншої більш давнішої і разом складнішої, науково і практично значущої проблеми боротьби зі злочинами, ніж визначення сутності і видового поділу доказів та їх джерел, способів, порядку і форми отримання, а від якості роботи з джерелами доказів великою мірою залежить рівень надійності захисту особистих прав, честі та гідності громадян від злочинних посягань⁵⁰. Тож детальніше розглянемо поняття процесуальних джерел доказів.

Процесуальними *джерелами доказів* є визначені кримінальним процесуальним законодавством носії доказової інформації, тобто носії фактичних даних, які дають змогу встановити наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

⁵⁰ Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2009. 20 с.

Як слушно зазначає О. Баулін, процесуальні джерела доказів є процесуальною формою зберігання відомостей про певні факти як доказів у кримінальному процесі. Без втілення у процесуальну форму жодні фактичні дані не матимуть значення доказу, а порушення процесуальної форми їх залучення до сфери кримінально-процесуального доказування призводить до визнання таких доказів недопустимими⁵¹.

Утім у науковій літературі немає єдиного підходу до питання поняття та класифікації джерел доказів. Найдоцільнішим слід вважати їх розподіл на дві категорії:

– *суб'єктивні (особистісні) джерела доказів* – це джерела доказів, які пов'язані із отриманням відомостей від певних осіб, є відображенням їх суб'єктивного сприйняття дійсності, пам'яті, свідомості. До них відносять показання свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів;

– *об'єктивні (речові) джерела доказів* – це такі джерела доказів, які пов'язані із отриманням відомостей від об'єктів матеріального світу. До них відносять речові докази (гроші, цінності, інше майно, що стало об'єктом кримінально протиправного посягання або було набуто внаслідок злочинної діяльності, знаряддя та засоби кримінального правопорушення, речі зі слідами кримінального правопорушення та інше), документи.

Зауважимо, що висновки експертів формуються на підставі дослідження об'єктів, якими можуть бути і речі матеріального світу, і особи. З огляду на це, висновки експертів можуть не охоплюватись запропонованою типологією джерел доказів, оскільки відображають змішану форму отримання відомостей, які мають суттєве значення для кримінального провадження. З одного боку, експерт – це особа, яка формує на підставі своїх спеціальних знань, проведених досліджень певні висновки, тобто висловлює відповіді на поставлені питання; з іншого – формулювання таких висновків було б неможливим без отримання інформації від предметів матеріального світу за умови, що об'єктом експертного дослідження є саме такі об'єкти.

⁵¹ Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник НАП України*. 2017. № 1 (47). С. 76.

Окрім того, дедалі частіше у науці акцентується на так званих «електронні джерела доказів», що охоплюють різні носії цифрової інформації, що має значення для процесу доказування у ході кримінального провадження⁵².

Цікаво, що у польському КПК процесуальні джерела доказів взагалі не визначено окремою нормою, а в науці розрізняються джерела-особи (свідок, обвинувачений, експерт), джерела-речі і джерела-дії (тут йдеться про спеціальні процесуальні дії, ході яких отримуються докази). Водночас показання свідків чи висновки експертів вважаються не джерелами, а засобами доказування⁵³.

В українській науці кримінального процесуального права є понад 70 поглядів з приводу сутності та видового поділу особистісних джерел та близько 60 визначення сутності і видового поділу речових джерел⁵⁴.

Зокрема на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу та криміналістики можна виокремити два основні підходи до розуміння джерел особистісної інформації, які певною мірою суперечать один одному: П. Луганська, М. Михеєнко, В. Нор та інші науковці-процесуалісти вважають, що під особистісними джерелами доказової інформації необхідно розуміти показання осіб, а також висновки експертів, протоколи слідчих і судових дій та інші документи (сьогодні згідно з чинним КПК – це документи та протоколи слідчих (розшукових) дій);

⁵² Чернявський С. С., Орлов Ю. Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 12–24; Доказування у кримінальному провадженні: навч.-практ. посібник. К.: Національна академія прокуратури України, 2017. С. 111–144.

⁵³ Kodeks postępowania karnego: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz. U. Nr 89, poz. 555; Gardocka T. Zagadnienia dowodowe w procesie karnym. URL: https://www.ksiegarnia.beck.pl/media/product_custom_files/1/6/16804-zagadnienie-dowodowe-w-procesie-karnym-teresa-gardocka-fragment.pdf

⁵⁴ Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2009. 20 с.

В. Басай, П. Біленчук, О. Кириченко, М. Салтевський, П. Сердюков до джерел особистісної інформації про подію злочину відносять саму особу⁵⁵. Ще одну класифікацію обґрунтовують С. Сівочек, Г. Чигрина та інші вчені, які пропонують розрізняти процесуальні та матеріальні джерела доказів. У разі цього матеріальними джерелами доказів треба вважати будь-які предмети реального світу та особи; процесуальними джерелами доказів – лише передбачені у КПК носії інформації, процесуально закріплені в матеріалах провадження⁵⁶.

У ч. 2 ст. 84 КПК чітко визначено вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, з огляду на який, розрізняємо їх чотири види:

- показання;
- речові докази;
- документи;
- висновки експертів.

У кожному кримінальному провадженні формується певна структура джерел доказової інформації, вивчаючи які слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають змогу отримати певні докази, оцінити їх з погляду належності, допустимості та достовірності, і на їх основі приймати обґрунтовані процесуальні рішення.

Важливо розрізняти поняття «джерело доказу» та «доказ». Вони характеризуються співвідношенням понять «носій інформації» та «зміст інформації». Наприклад, у матеріалах кримінального провадження, розпочатого у зв'язку з повідомленням про виявлення трупа з ознаками насильницької смерті, отримавши таке джерело доказу (носій інформації), як висновок судово-медичного експерта, слідчий, прокурор може оперувати конкретними доказами (зміст інформації), тобто фактичними даними, встановленими у результаті проведеного експертного

⁵⁵ Томин С. В. Основні етапи роботи з джерелами особистісної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 20 с.

⁵⁶ Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2003. 17 с.

дослідження (визначені причина, час смерті, локалізація, характер та послідовність нанесення тілесних ушкоджень тощо).

Для того, щоб джерела доказів сприяли реалізації завдань кримінального судочинства у конкретному кримінальному провадженні, вони повинні відповідати певним вимогам. Вони повинні бути передбачені кримінальним процесуальним законодавством; забезпечувати можливість збирання, перевірки та оцінки доказів; отримані/підготовлені уповноваженими особами; отримані відповідно до встановленого законом порядку; оформлені у встановленій процесуальній формі.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що допустимість доказів є прерогативою національного процесуального права і саме національні суди повноважні оцінювати надані їм докази («Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України»), а порядок збирання доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним міжнародним нормам щодо прав людини.

Розглянемо докладніше зміст та форму кожного виду процесуальних джерел доказів.

8.2. Показання свідка

8.2.1. *Поняття, предмет і значення показань свідка*

Показання свідка – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту свідком щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК).

Свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ст. 65 КПК). Отже, враховуючи положення ст. 91 КПК, *предметом показань* свідка може бути:

– обставини події кримінального правопорушення (час, місце готування, учинення, приховування слідів, спосіб, знаряддя, засоби, співучасники та роль кожного, інші обставини учинення кримінального правопорушення);

– винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета учинення кримінального правопорушення;

– вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

– обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

– обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Однак предмет показань свідка може виходити за вказані межі й бути значно ширшими, ніж установлений КПК предмет доказування⁵⁷. Це, зокрема, питання про обставини знайомства та взаємини свідка з особою потерпілого (підозрюваного, обвинуваченого, іншого свідка тощо).

З моменту офіційного виклику на допит як свідка, особа набуває відповідний процесуальний статус, який передбачає наявність специфічних прав та обов'язків, пов'язаних із даванням показань. Із переліку прав свідка, передбачених у ст. 66 КПК, до процесу давання показань стосуються такі права: знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується; користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК; відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами

⁵⁷ Чигрина Г. Л. Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2004. 21 с.

або членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК не підлягають розголошенню; давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача; користуватися нотатками і документами під час давання показань у тому разі, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому складно тримати в пам'яті; на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань; ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; заявляти відвід перекладачу.

Водночас свідок зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду; давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку, з огляду на виконання його обов'язків (ч. 2 ст. 66 КПК).

Обов'язок свідка давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому порядку повторно визначено у ч. 3 ст. 95 КПК. За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді або суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді або суду, окрім випадків, передбачених цим Кодексом, свідок несе кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 67 КПК). За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді або суду свідок несе відповідальність, встановлену законом.

Якщо свідок, який був у встановленому КПК порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у разі неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму

для працездатних осіб – у разі неприбуття на виклик слідчого судді, суду (ч. 1 ст. 139 КПК). Окрім того, до свідка може бути застосовано привід у порядку, визначеному ст.ст. 140–143 КПК.

Аналізуючи положення КПК, показання свідка можна класифікувати на такі види:

за формою:

- показання, надані в усній формі (ч. 1 ст. 95 КПК);
- показання, надані у письмовій формі (ч. 1 ст. 95 КПК);

за характером висловлювання:

– показання щодо фактів, які свідок сприймав особисто (ч. 5 ст. 95 КПК);

– показання щодо фактів, які ґрунтуються на поясненні іншої особи (показання з чужих слів) (ст. 97 КПК);

за способом надання показань:

– показання, надані безпосередньо слідчому, прокурору, суду (ст. 224 КПК);

– показання, надані дистанційно (у режимі відеоконференції) (ст. 232 КПК);

за стадією кримінального провадження:

– показання, надані під час досудового розслідування (ст.ст. 224, 232 КПК);

– показання, надані під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК);

– показання, надані під час судового провадження (ст.ст. 352, 354 КПК).

Суттєвим є те, що суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ст. 95 КПК). Значення показань свідка в ході досудового розслідування полягає у формуванні підґрунтя для прийняття об'єктивних процесуальних рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею (повідомлення про підозру, обрання заходу забезпечення кримінального провадження, проведення негласної слідчої (розшукової) дії, звернення до суду з обвинувальним актом тощо), а в підсумку прийняття рішення судом та забезпечення виконання завдань кримінального судочинства та дієвості механізму захисту прав, свобод та законних інтересів учасників правових відносин.

8.2.2. Особи, які не підлягають допиту як свідки

КПК детально визначив коло суб'єктів, які не можуть бути опитані як свідки та коло питань з приводу, яких не можуть бути отримані відповідні показання. У ч. 2 ст. 65 КПК передбачено вичерпний перелік таких осіб:

– *захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні* – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника або захисника;

– *адвокати* – про відомості, які становлять адвокатську таємницю;

– *нотаріуси* – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю;

– *медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи* – про відомості, які становлять лікарську таємницю;

– *священнослужителі* – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

– *журналісти* – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

– *судді та присяжні* – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

– *особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні*, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

– особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи;

– особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних.

Особи, передбачені пп. 1–5, з приводу зазначених довірених відомостей можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості.

Важливо зауважити й на те, що не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд перед допитом цих осіб, зобов'язані роз'яснити їм право відмовитися давати показання (ч. 4 ст. 65 КПК).

8.2.3. Перевірка й оцінка показань свідка

Кожне джерело доказу підлягає ґрунтовній перевірці та оцінці.

Перевірка показань – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, яка здійснюється шляхом їх аналізу, зіставлення з іншими зібраними у кримінальному провадженні доказами, встановлення умов та порядку їх формування, а також отримання нових доказів, які можуть підтвердити або спростувати інформацію, що у них міститься.

Оцінка показань – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, яка полягає у здійсненні за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному,

повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінки доказів, що виявлені у показаннях, за трьома критеріями: 1) належність; 2) допустимість; 3) достовірність. Сукупність зібраних доказів оцінюється з погляду їх достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Згідно зі ст. 94 КПК жоден доказ не має наперед встановленої сили. Усі докази у кримінальному провадженні перевіряються двома способами: 1) за допомогою розумової діяльності (аналіз і дослідження змісту кожного доказу окремо, та зіставлення його з іншими доказами у кримінальній справі); 2) способом виконання нових або додаткових дій⁵⁸.

З огляду на загальні положення встановлення допустимості доказів, можна стверджувати, що показання свідка є допустимими, якщо вони одержані: встановленими законом суб'єктами; від осіб, які згідно з кримінальним процесуальним законом можуть бути допитані як свідки; під час установлених законом слідчих дій, проведених та процесуально оформлених відповідно до встановленого законом порядку⁵⁹.

Отримуючи показання свідка, важливо враховувати ймовірність їх помилковості. Класифікувати добросовісні помилки в показаннях свідків можна за такими критеріями:

– *залежно від стадії формування показань* (помилки сприйняття, запам'ятовування, відтворення);

– *залежно від обсягу перекручення інформації* (повне перекручення, часткове перекручення);

– *залежно від джерела походження* (помилки, що стали наслідком дії об'єктивних чинників; помилки, як результат дії таких суб'єктивних чинників; помилки змішаного характеру);

– *залежно від змісту помилок* (помилковий поділ цілісного об'єкта, події або дії на непов'язані між собою частини;

⁵⁸ Запоцький А. П., Савицький Д. О. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: монографія. К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. 220 с.

⁵⁹ Сівочек С. М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук., 2003. 17 с.

помилкове об'єднання різних, самостійних, не пов'язаних між собою об'єктів, явищ і фактів у єдине ціле, чим ці факти в дійсності не були; помилкове присвоєння описуваним подіям, діям або предметам невласливих їм ознак, рис, особливостей; помилкове усунення відповідних ознак, властивостей, деталей, виявів подій, дій або предметів під час їх описування; помилкова заміна реальних об'єктів, ознак, властивостей або дій іншими, зміщення їх у часі або переміщення в просторі; помилкове перекручення форми, структури, послідовності реальної події, явища або дії; помилкові ототожнення й висновки щодо подібності різних об'єктів, предметів та осіб, і, навпаки, розрізнення того самого або однорідних об'єктів; помилкове повідомлення й розуміння сказаного у процесі спілкування зі слідчим⁶⁰.

У ст. 96 КПК передбачено низку положень, які регламентують діяльність щодо з'ясування достовірності показань свідка. Зокрема йдеться про:

- право сторін кримінального провадження ставити свідку запитання щодо можливості свідком сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка;

- право сторін кримінального провадження для доведення недостовірності показань свідка надавати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка;

- право допиту свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його поточними показаннями;

- обов'язок свідка відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань.

Особливої уваги заслуговує питання показання з чужих слів. Таке джерело доказів існує у багатьох державах, а найбільшу концептуалізацію (розробку на науково-теоретичному та практичному рівні) отримало у системі права США та Англії.

⁶⁰ Колесник І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2010. 19 с.

Загалом тут існує заборона свідчити з чужих слів, проте передбачено численні винятки, що дають змогу активно використовувати такий спосіб збирання доказів у кримінальному процесі⁶¹.

У ч. 5 ст. 95 КПК передбачено норму, за якою особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК. З огляду на це, важливою є процесуальна регламентація визначення допустимим доказом показання з чужих слів (ст. 97 КПК), відповідно до якої **показаннями з чужих слів** визначено *висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи*. Вагоме значення у цьому питанні має суд. По-перше, суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

Під час ухвалення цього рішення суд зобов'язаний враховувати:

- значення пояснень і показань, у разі їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей;
- інші докази щодо питань, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 97 КПК, які подавалися або можуть бути подані;
- обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності;
- переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень;
- складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані;
- співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання;
- можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту.

⁶¹ Лушпієнко В. М. Показання з чужих слів за законодавством України та іноземних країн. *Науковий вісник УжНУ*. Серія Право. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 178.

Суд має право визнати неможливим допит особи, якщо вона: відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну або психічну хворобу; відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання; не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч. 3 ст. 97 КПК). По-друге, суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами. По-третє, суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана.

Показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту або обставин, на доведення яких вони надані, якщо показання не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК. У будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

Відповідно до положень КПК збирання, перевірка та оцінка вважаються основними етапами роботи з доказами, однак діяльність слідчого не завершується на цих трьох компонентах⁶². Після перевірки та оцінки доказів наступним етапом є їх використання для підтвердження/спростування раніше отриманих даних, виявлення нових доказів, перевірки версій, визначення подальшого ходу досудового розслідування тощо.

⁶² Щербаковський М. Г. Використання доказів як етап доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2 (77). С. 88–95.

8.3. Показання потерпілого

8.3.1. Поняття, предмет, значення показань потерпілого

Показання потерпілого – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту потерпілим щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК).

У кримінальному провадженні показання потерпілого можуть бути надані такими суб'єктами:

– фізичною особою, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК);

– фізичною особою, яка є представником юридичної особи (керівник; уповноважений законом або установчими документами працівник за довіреністю; особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні), якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ст.ст. 55, 58 КПК);

– фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть цієї особи (ч. 6 ст. 55 КПК);

– фізичною особою, яка набула прав та обов'язків потерпілого, оскільки є близьким родичем або членом сім'ї особи, якщо внаслідок кримінального правопорушення ця особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви (ч. 6 ст. 55 КПК).

До передбачених КПК прав потерпілого, які мають безпосередньо зв'язок із процесом давання показань, належать: право бути повідомленим про свої права й обов'язки, зокрема щодо процесуальної регламентації давання показань; право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати під час досудо-

вого розслідування та судового розгляду; право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження (заразом і під час допиту), відмовитися від його послуг; право давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою або мовою, якою ведеться кримінальне провадження (ст. 56, ч. 2 ст. 95 КПК).

Потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин учинення кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю (ст. 57 КПК). Водночас важливо наголосити, що давання показань потерпілим під час досудового розслідування та судового розгляду є правом, а не обов'язком потерпілого.

Враховуючи положення ст. 91 КПК, *предметом показань потерпілого* є аналогічним до предмета показань свідка і може охоплювати обставини події кримінального правопорушення, винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення тощо.

8.3.2. Перевірка й оцінка показань потерпілого

Аналогічно до оцінки судом показань свідка, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями потерпілого, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ст. 95 КПК). Значення показань потерпілого полягає у встановленні обставин,

які мають значення для правової кваліфікації діянь, прийняття рішення про заходи забезпечення кримінального провадження, висунення версій та планування проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів, виконання інших завдань досудового розслідування.

Показання потерпілого, як і показання свідка, підлягають ретельній перевірці та оцінці сукупно з усіма обставинами, встановленими у кримінальному провадженні. Закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом не може бути обґрунтовано суперечливими показаннями потерпілого, не підтвердженими іншими доказами, а також показаннями. Існує ймовірність, що потерпілий може надати показання, які не відповідають дійсності. Причинами цього можуть бути:

- помилкове сприйняття подій і фактів;
- намагання обмовити певну особу через неприязні стосунки;
- намагання перебільшити винуватість підозрюваної (обвинуваченої) особи;
- неможливість надати об'єктивні показання у зв'язку з перебуванням у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, іншого хворобливого стану;
- намагання інсценувати подію злочину з метою приховати фінансові труднощі, уникнення від виконання певних зобов'язань тощо.

У разі сумнівів у здатності потерпілого правильно сприймати події, давати показання і розуміти їх значення, керувати власними діями і передбачати їх наслідки, доцільно провести судово-психологічну або комплексну психолого-психіатричну експертизу, результати якої можуть істотно вплинути не лише на оцінку показань особи, а й прийняття рішення у кримінальному провадженні по суті⁶³. З метою перевірки показань потерпілого

⁶³ Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2009. 17 с.

можуть бути проведенні додаткові, повторні допити, одночасні допити, слідчі експерименти, інші слідчі (розшукові) дії.

Важливо розуміти, що оцінка показань потерпілого не є одноразовим інтелектуальним зусиллям, у результаті чого формується певне внутрішнє переконання уповноваженої особи (слідчого, прокурора, судді). Це динамічний тривалий процес, що здійснюється і на етапі збирання доказів, і на підсумковому етапі досудового розслідування, перед прийняттям й обґрунтуванням процесуальних рішень⁶⁴.

8.4. Показання підозрюваного

8.4.1. Поняття, предмет, значення показань підозрюваного

Показання підозрюваного – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту особою, якій у порядку, передбаченому КПК порядку, повідомлено про підозру, або особою, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ст. 42, ч. 1 ст. 95 КПК).

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає наявність ще однієї категорії осіб, які мають статус підозрюваного. Так, підозрюваним може бути визнана «...особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» (ч. 1 ст. 95 КПК). Такий «заочний»

⁶⁴ Ляш А. О. Оцінка достовірності показань свідка у чинному КПК України: деякі проблемні питання. *Часопис НУ «Острозька академія». Серія «Право»*. 2017. № 2 (16). С. 3.

характер набуття статусу підозрюваного виключає й можливість допитати цю особу в зв'язку із відсутністю даних про її місцезнаходження. Відтак розглядатимемо сутність указанного джерела доказів, із огляду на зазначене визначення.

Правовий статус підозрюваного охоплює низку прав, які безпосередньо пов'язані із даванням показань. До них відноситься право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють; під час надання показань бути чітко і своєчасно повідомленим про власні права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення; на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри або в будь-який момент відмовитися їх давати; під час давання показань користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави (ч. 3 ст. 42 КПК).

Підозрюваний зобов'язаний прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду для дачі показань, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Окрім того, підозрюваному вручається пам'ятка про його процесуальні права й обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення (ст. 42 КПК). За відмову давати показання і за дачу неправдивих показань вони відповідальності не несуть. Отримання показань психологічного або фізичного тиску (застосування насильства, погроз) та інших незаконних заходів забороняється.

Предметом допиту підозрюваного є обставини, які підлягають доказуванню, а також інші відомості, які мають значення для прийняття процесуальних рішень (обрання запобіжного заходу, вжиття заходів забезпечення безпеки тощо), дані, які впливають на оцінку зібраних у кримінальному провадженні доказів щодо їх належності, допустимості (обставини затримання, повідомлення підозри, проведення слідчих (розшукових) дій), з'ясування особистих стосунків із потерпілим, підозрюваним, іншими учасниками кримінального провадження тощо.

8.4.2. Перевірка й оцінка показань підозрюваного

Перевірка показань підозрюваного є невід'ємною частиною кримінального провадження, оскільки йдеться про отримання відомостей від особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, що матиме для неї правові наслідки негативного характеру. Підозрюваний є зацікавленою стороною кримінального провадження і може обрати тактику сприяння або протидії досудовому розслідуванню. В разі цього не завжди факт повного визнання винуватості є підтвердженням сприяння досудовому розслідуванню, адже є ймовірність того, що особа намагається таким способом відвести увагу слідчого (прокурора) від дійсного злочинця, приховати факт наявності співучасників, що може, зокрема, обумовити зміну правової кваліфікації діянь. З метою перевірки показань підозрюваного можуть бути проведенні додаткові, повторні допити, одночасні допити, слідчі експерименти, інші слідчі (розшукові) дії.

Оцінюючи показання підозрюваного, особи, уповноважені на прийняття процесуальних рішень (слідчий, прокурор, слідчий суддя), з метою визначення належності, допустимості та достовірності доказів, отриманих із указанного джерела, повинні з'ясувати низку питань:

– по-перше, до якої категорії доказів належать відомості, надані підозрюваним під час допиту про обставини, що мають значення для кримінального провадження (підтверджують/спростовують винуватість особи; викривають нові епізоди злочинної діяльності; викривають нових співучасників події кримінального правопорушення; дають фактичні підстави для проведення певних слідчих (розшукових) дій, вжиття заходів забезпечення кримінального провадження; обумовлюють правову пере-кваліфікацію діяння; підтверджують/спростовують обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, застосування заходів примусового медичного або виховного характеру тощо);

– по-друге, чи не допущено порушення кримінального процесуального закону в процесі отримання показань, оформлення і приєднання відповідного протоколу допиту до матеріалів кримінального провадження, адже у разі виявлення таких порушень суд може прийняти рішення про визнання доказів недопустимими (ч. 1 ст. 89 КПК);

– по-третє, чи можливе взагалі використання показань підозрюваного у процесі доказування, в разі встановлення наявності порушень процесуального закону під час його одержання.

Під час розгляду питання допустимості доказів, які містять показання підозрюваного, важливо враховувати положення ч. 2 ст. 87 КПК, у якій передбачено перелік діянь, які суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод.

З урахуванням цього переліку можна визначити такі умови отримання показань підозрюваного, що обумовлюють визнання отриманих доказів недопустимими: отримання показань під час допиту підозрюваного з порушенням його суттєвих умов; отримання показань під час допиту внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права підозрюваного на захист під час давання показань у разі допиту; отримання показань або пояснень від підозрюваного, який не був повідомлений про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права підозрюваного на

перехресний допит (під час одночасного допиту двох або більше допитаних осіб); отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним або обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

Достовірність доказів встановлюється також зіставленням доказів, які містяться у показаннях підозрюваного, з іншими доказами, зібраними у кримінальному провадженні (показаннями інших осіб, висновками експертів, протоколами слідчих (розшукових) дій, документами).

8.5. Показання обвинуваченого

8.5.1. Поняття, предмет, значення показань обвинуваченого

Показання обвинуваченого – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту особою, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому ст. 291 КПК, щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ст. 42, ч. 1 ст. 95 КПК).

Обвинувачений володіє низкою прав та обов'язків, які безпосередньо пов'язані із даванням показань, аналогічних до тих прав, які визначені правовим статусом підозрюваного. Однак кримінальне процесуальне законодавство визначає перелік додаткових прав обвинуваченого, пов'язаних із його участю у судовому розгляді. Йдеться про право брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; право висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; право виступати в судових дебатах.

Предметом допиту обвинуваченого є обставини, які підлягають доказуванню, а також інші відомості, які безпосередньо

події кримінального правопорушення не стосуються, проте мають важливе значення для встановлення факту допустимості доказів, обставин застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування, обставин повідомлення підозри тощо.

Давання показань є правом, а не обов'язком обвинуваченого. Тому навіть у тих випадках, коли суд, керуючись нормами ст. 349 КПК, визнає недоцільним, якщо проти цього не заперечуватимуть учасники судового провадження, дослідження доказів, стосовно обставин, які ніким не оспорується, допит обвинуваченого здійснюватиметься обов'язково, окрім випадку, якщо обвинувачений сам відмовився від давання показань та у випадку, передбаченому ст. 381 КПК. Ця стаття передбачає загальні положення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, зокрема у ч. 1 йдеться про можливість суду за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, розглянути обвинувальний акт щодо учинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду.

**8.5.2. Види показань
підозрюваного, обвинуваченого:
повне, часткове визнання своєї вини,
невизнання своєї вини,
обмова, самообмова, алібі**

Лінія поведінки обвинуваченого на стадії судового розгляду може дублювати його поведінку в статусі підозрюваної особи на стадії досудового розслідування, а може суттєво відрізнятись. Обвинувачений, який раніше заперечував свою винуватість,

може змінити позицію і визнати свою винуватість або ж обвинувачений, який сприяв досудовому розслідуванню, визнавав свою винуватість у ході судового розгляду повідомляє, що показання давав під примусом, підтверджує свою невинуватість висловленим алібі. Зважаючи на таку варіативність показань обвинуваченого можна виокремити такі їх види:

– *повне/часткове визнання вини* – це показання обвинувачених, в яких вони визнають себе винуватими та повідомляють слідчому, прокурору, слідчому судді, суду про обставини вчиненого ними кримінального правопорушення;

– *повне/часткове заперечення вини* – це показання обвинувачених, в яких вони не визнають себе винуватими та повідомляють слідчому, прокурору, слідчому судді, суду, про обставини, що встановлюють їх невинуватість, спростовують докази, на яких ґрунтується обвинувачення;

– *самообмова* – це такі показання, в яких обвинувачені зізнаються у вчиненні кримінального провадження, якого не вчинили; у тяжчому злочині, ніж вчинили в дійсності; або ж беруть на себе всю вину за вчинене кримінальне правопорушення, хоч він є груповим, або перебільшують свою роль у вчиненні кримінального правопорушення порівняно з тою, якою вона є насправді;

– *обмова* – це такі показання, в яких вони викривають (правдиво або неправдиво) інших осіб (це можуть бути співучасники або ж сторонні особи) у вчиненні інкримінованого їм або іншого кримінального правопорушення;

– *алібі* – це твердження обвинувачених про те, що вони не могли бути виконавцями інкримінованого їм кримінального правопорушення, бо в момент його учинення перебували в іншому місці⁶⁵.

Питання алібі та його перевірки потребує значної уваги. Зокрема алібі можна класифікувати на види за різними критеріями: залежно від достовірності заяви про алібі; наявності даних, що підтверджують обставини алібі; способу фіксації інформації; характеру зв'язку між структурними елементами алібі, його зая-

⁶⁵ Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Х.: Право, 2010. 608 с.

вників, їх віку, соціальних особливостей; кількості осіб, які брали участь у вчиненні злочину; виду злочину, його співучасників; етапу кримінального судочинства, на якому заявлено алібі, службової особи, яка його перевіряє; технічних засобів, що використовувалися під час перевірки алібі⁶⁶.

У науці розрізняють *дійсне (правдиве) алібі* як встановлену криміналістичними засобами і методами присутність особи в конкретному місці, іншому, ніж місце кримінального правопорушення, у кримінально релевантні інтервали часу, що виключає її причетність до вчиненого кримінального правопорушення та недійсне (*неправдиве) алібі* – це одна з форм протидії розслідуванню, сутністю якої є фальсифікована інформація про перебування особи, яка підозрюється у причетності до кримінального правопорушення, в іншому місці, ніж місце кримінального правопорушення, у період його підготовки, учинення або приховування, повідомлена з метою уникнення кримінальної відповідальності⁶⁷. Доводити правдивість алібі є правом, а не обов'язком сторони захисту.

8.5.3. Перевірка й оцінка показань обвинуваченого

Перевірка й оцінка показань обвинуваченого суттєво не відрізняється від перевірки та оцінки показань підозрюваного за винятком стадії її здійснення, а також суб'єктів її здійснення. Очевидно, що про перевірку та оцінку показань обвинуваченого можна говорити тільки на стадії судового провадження, а суд є суб'єктом реалізації свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

⁶⁶ Юсупов В. В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 17 с.

⁶⁷ Там само. 17 с.

Оцінка показань обвинуваченого як джерела доказів, полягає у зв'язуванні аналогічних до методики оцінки показань підозрюваного питань. Зокрема урахування факту *особистого зацікавлення обвинуваченого* у результатах розслідування і розгляду справи в суді в разі відсутності відповідальності за завідомо неправдиві показання; факту *ознайомлення обвинуваченого з усіма матеріалами кримінального провадження*, а також присутність його під час дослідження обставин справи в суді і в зв'язку з цим можливість зміни і корегування своїх показань; показання обвинуваченого не є *найбільш або найменш достовірними* та цінними, тому їх значущість повинна підтверджуватися усією сукупністю зібраних у кримінальному провадженні доказів; під час оцінки показань обвинуваченого необхідно враховувати, що *в судовому засіданні не беруться до уваги* та не можуть бути покладені в основу обвинувального вироку *ті показання, які були надані ним у статусі підозрюваного на стадії досудового слідства або дізнання*, а тільки ті, які надані суду в ході судового провадження.

Беручи за основу аналіз наукової літератури та слідчої практики, складовими елементами перевірки алібі можна визначити такі дії:

- аналіз початкової інформації про просторово-часові зв'язки, отриманої із заявленого алібі, побудова на його основі суб'єктивної моделі алібі;
- висунення версій про правдивість або хибність алібі;
- визначення шляхів та способів перевірки версій щодо алібі;
- встановлення джерел доказової інформації та засобів, за допомогою яких вони можуть бути виявлені;
- слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, які необхідно провести для перевірки алібі, їх терміни, послідовність, тактичні прийоми, виконавці;
- побудова на основі отриманих даних фактичної моделі алібі та зіставлення її із суб'єктивною⁶⁸.

⁶⁸ Юсупов В. В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 17 с.

Крім того, під час перевірки алібі проводиться допит обвинуваченого з використанням криміналістичних тактичних прийомів (постановка контрольних, уточнювальних питань з метою деталізації показань); допити свідків алібі та інших осіб, одночасні допити, пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі, предметів, проведення слідчих експериментів, оглядів, призначення експертиз тощо. У підсумку формується висновок про відповідність заявленого алібі дійсності та вирішується питання про припинення/продовження кримінального переслідування особи.

Незважаючи на зміну кримінального процесуального законодавства, залишається актуальною позиція вчених, за якою вважається, що особлива правова природа показань обвинуваченого обумовлена їх багатоаспектним значенням:

по-перше, як джерела доказів;

по-друге, як процесуального засобу захисту законних інтересів обвинуваченого;

по-третє, як своєрідного орієнтира для спрямування дослідження обставин події, оскільки внаслідок аналізу отриманої інформації може виникнути необхідність проведення повторних та додаткових слідчих (розшукових) дій, може бути обумовлена послідовність їх проведення з метою підтвердження або спростування наданих показань⁶⁹.

Суд, здійснивши оцінку показань обвинуваченого, може прийняти рішення не брати їх до уваги при ухваленні вироку. Така позиція суду повинна бути обґрунтована. Прикладом може слугувати рішення Буського районного суду Львівської області від 15 березня 2018 року у справі № 440/836/16-к, в якому констатовано, що суд «...не бере до уваги показання обвинуваченого про те, що він потерпілому тілесних ушкоджень не заподіював, а надає перевагу показанням потерпілого про те, що обвинувачений заподіяв йому тілесні ушкодження умисно, оскільки пока-

⁶⁹ Повзик Є. В. Поняття та правова природа показань обвинуваченого. *Форум права*. 2011. № 4. С. 564–570. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11pevppo.pdf>

зання потерпілого підтверджуються висновком експертизи та показаннями свідків»⁷⁰.

Важливо під час оцінки показань обвинуваченого виключити ймовірність факту неосудності особи, наявності тимчасових психічних відхилень, вад психологічного розвитку, або навпаки, фактів симулювання розладів психічного здоров'я з метою ухилення від відбування покарання у місцях позбавлення волі. У тому разі, коли є сумніви щодо адекватності сприйняття обвинуваченим дійсності та, відповідно, достовірності показань може бути проведена судова психіатрична експертиза або комплексна психолого-психіатрична експертиза обвинуваченого.

8.6. Показання експерта

8.6.1. Поняття, предмет, значення показань експерта

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини учинення кримінального правопорушення, та зробити висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 КПК).

Показання експерта – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту експерта, щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК).

Правовий статус експерта передбачає низку прав, які стосуються давання показань. Зокрема право ознайомлюватися

⁷⁰ Вирок Буського районного суду Львівської області від 15.03.2018 р. у справі № 440/836/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень або показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт.

Експерт зобов'язаний особисто провести повне дослідження і надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду відомості, що стали йому відомі, з огляду на виконання обов'язків, або не повідомляти будь-кому, окрім особи, яка його залучила, або суду про хід проведення експертизи та її результати; заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК. За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, установлену законом.

Предметом показань експерта є обставини, які підлягають доказуванню. З урахуванням спеціалізованої діяльності експерта кримінальне процесуальне законодавство передбачає групу питань, які можуть бути йому поставлені: запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на

підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт зробив висновок; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку (ст. 356 КПК).

Під час судового провадження сторона подає клопотання про необхідність допиту експерта у зв'язку наявністю фактичних підстав. Інша сторона може висловити заперечення при розгляді такого клопотання. Суд приймає остаточне рішення, вислухавши обидві сторони. Так, в Ухвалі Корецького районного суду Рівненської області від 03 травня 2018 року у справі № 563/1382/17 вказано: *«В провадженні Корецького районного суду Рівненської області перебуває кримінальне провадження відносно ОСОБА 3, ОСОБА 4, обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 27, ч. 1 ст. 122 КК України. Прокурор заявив клопотання про допит в судовому засіданні експерта, що здійснював судово-медичну експертизу для надання стосовно неї певних роз'яснень. Захисник обвинуваченого Захарчук М. І. заперечував щодо задоволення вказаного клопотання, так як висновок експерта є повністю зрозумілим і потреби для додаткових особистих пояснень експерта немає. Обвинувачені підтримали позицію свого захисника. Представник потерпілої та потерпіла не заперечили щодо задоволення клопотання прокурора. Заслухавши думку учасників судового провадження, суд дійшов висновку про задоволення клопотання прокурора про допит експерта ОСОБА 6. Відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Тому для перевірки повноти проведеного експертом дослідження та роз'яснення висновку експерта ОСОБА 6, необхідний його допит в судовому засіданні...»⁷¹.*

Значення показань експерта вагоме, оскільки усі інші учасники кримінального провадження не володіють спеціальними знаннями та методиками досліджень підекспертних об'єктів,

⁷¹ Ухвала Корецького районного суду Рівненської області від 03.05.2018 р. у справі № 563/1382/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

тому, внаслідок залучення експерта, очікуваним є отримання достовірних, якомога конкретніших та однозначних відповідей на поставлені питання. В цьому разі варто наголосити, що усі процесуальні джерела доказів мають однакову юридичну силу.

8.6.2. Перевірка й оцінка показань експерта

Показання експерта підлягають ретельній перевірці та оцінці, оскільки не виключеними можуть бути слідчі ситуації, під час яких доказова інформація не зможе бути використаною для прийняття процесуальних рішень.

По-перше, *експерт, який дає показання з приводу наданого висновку, може виявитися зацікавленою особою*, проте не було подано клопотання про його відвід або ним не подано клопотання про самовідвід, наприклад, якщо він був заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, проводив ревізію, перевірку тощо). Перелік підстав для відводу експерту передбачені ст. 79 КПК.

По-друге, *експерт може виявитися некомпетентним*, не володіти знаннями, достатніми для формулювання висновку, а відповідно і давати показання щодо нього. За таких обставин експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, або суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів (ч. 6 ст. 69 КПК), а у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, або суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб (ч. 7 ст. 69 КПК).

По-третє, у показаннях експерта також може бути допущена добросовісна помилка. Інколи формулювання компетентних відповідей на питання пов'язане із необхідністю аналізу значної кількості даних, використання складної методики та розрахунків у ході давання показань експертові під час відповідей надано право користуватися своїми письмовими та іншими матеріалами, які використовувалися під час експертного дослідження (ч. 6 ст. 356 КПК).

У кримінальних провадженнях, у ході яких залучено кількох експертів, суд має право провести одночасний допит двох або більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета або питання дослідження (ч. 5 ст. 356 КПК).

Отже, є чинники, які обумовлюють критичне ставлення до показань експерта як джерела доказів. Зважаючи на те, що зазвичай за своєю суттю показання є коментарем, тлумаченням висновку експерта, детальнішим роз'ясненням методики досліджень, використання науково-технічних засобів, викладення результатів експертних досліджень, формулювання відповідей на поставлені ініціатором експертизи питання, видається доцільним питання оцінки показань експерта розглядати як похідне від питання оцінки висновку експерта, ґрунтовному розгляду якого присвячено наступний підрозділ.

8.7. Висновок експерта

8.7.1. Поняття і значення висновку експерта

Судова експертиза вважається одним із найвагоміших способів отримання доказової інформації, а її висновки є важливим джерелом доказів, що сприяють встановленню істини. У ст. 101 КПК визначено сутність джерела доказу – висновку експерта.

Згідно із вказаною нормою **висновок експерта** – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею або судом, що доручив проведення експертизи.

Обговорюючи значення судової експертизи, доцільно виокремити коло ознак, які характеризують особливості її виконання в кримінальному провадженні, а саме: використання і застосування спеціальних знань; проведення досліджень з метою виявлення обставин, що мають значення для кримінального провадження; дотримання процесуальної форми експертизи (дотримання передбачених кримінальним процесуальним законодавством підстав, порядку проведення та оформлення результатів експертного дослідження); проведення експертизи спеціальним суб'єктом; визначення кола ініціаторів проведення експертизи.

З метою забезпечення реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі значно розширені процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого, захисника та інших учасників кримінального провадження щодо питання залучення експерта. І сторона обвинувачення, і сторона захисту мають право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом (ст. 70 КПК).

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві вважаються знання і навички, здобуті внаслідок фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними зако-

ном учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань⁷².

Висновок експерта повинен відповідати певним специфічним вимогам, не властивим іншим джерелам доказів: він не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими; він надається у письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення або доповнення його висновку; якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки; він передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

Стосовно змісту висновку експерта у ч. 1ст. 102 КПК визначено перелік відомостей, які повинні бути зазначені у цьому джерелі доказової інформації, а саме:

- коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза;
- місце і час проведення експертизи;
- хто був присутній під час проведення експертиз;
- перелік питань, що були поставлені експертові;
- опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом;
- детальний опис проведених досліджень, разом методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка;
- обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що експерта попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо під час

⁷² Курдюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. К., 2009. 17 с.

проведення експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом (ч. 2 ст. 102 КПК).

Висновки експерта можна класифікувати за різними критеріями на певні види (за І. Когутичем):

- *за визначеністю*: категоричні; ймовірні;
- *залежно від ставлення до встановлюваного факту*: позитивні (стверджувальні); негативні (заперечні);
- *залежно від характеру відносин між слідством та його підставами*: умовні висновки (звучить за схемою: «...якщо цей факт існує за таких то умов, тоді можна зробити такий висновок..., а якщо за таких умов – тоді висновок такий...); безумовні висновки, тобто без жодних умовних позицій, майже категорично;
- *залежно від вибору однієї із двох (чи кількох) взаємозаперечних можливостей*: багатоваріантні (альтернативні), тобто за таких висновків є категоричне припущення про наявність певного з декількох перелічених взаємовиключних фактів (вибір потрібно зробити слідчому); одноваріантні (безальтернативні, роздільні);
- *залежно від обсягу*: висновок про окремий (одиничний) факт; висновки про множину фактів⁷³.

Для висновку експерта як виду доказів важливим є те, що він:

- є результатом дослідження;
- його робить особа, яка володіє певними спеціальними знаннями, без використання яких є неможливим таке дослідження;
- складається з додержанням встановленого процесуального порядку;
- ґрунтується на зібраних у справі доказах⁷⁴.

Суттєвим є нормативно-правове положення стосовно висновку судово-психіатричної експертизи: експерт, який надає

⁷³ Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. К.: Атіка, 2008. 888 с.

⁷⁴ Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, або мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення (ч. 6 ст. 101 КПК).

Значення висновку експерта особливе, адже використання цього джерела доказів значно розширює пізнавальні можливості слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, дає змогу використовувати під час кримінального провадження останні досягнення науки і техніки, мінімізує суб'єктивний вплив оцінки подій та фактів, що підлягають з'ясуванню. Незважаючи на те, що всі джерела доказів мають однакову юридичну силу, на особливий статус висновку експерта вказує кримінально-процесуальна норма, згідно з якою висновок експерта хоч і не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку (ч. 10 ст. 101 КПК). Щодо інших джерел доказів такої вимоги немає.

8.7.2. Класифікація експертиз

Значна багатоманітність галузей спеціальних знань, які є в основі будь-якого експертного дослідження, наявність різних методик, суб'єктів, завдань обумовлює чисельність судових експертиз. З метою упорядкування їх в єдину систему Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (в останній редакції наказу Міністерства юстиції України від 26 квітня 2017 року № 1420/5) визначено такі основні види та підвиди судових експертиз:

1. Криміналістичні: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї

та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртвмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна.

2. Інженерно-технічні: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна. Поряд із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитись також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, у тому числі авіаційного та водного транспорту.

3. Економічні: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавчі: машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння.

5. Експертизи у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

6. Психологічні.

7. Мистецтвознавчі.

8. Екологічні.

9. Військові.

З метою повнішого задоволення потреб слідчої та судової практики експертними установами організовується проведення інших видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

Судово-медичні експертизи охоплюють такі підвиди: експертиза трупів; експертиза живих осіб; експертиза речових доказів; судово-імунологічна експертиза, судово-цитологічна експертиза; медико-криміналістична експертиза тощо. Проведення цих та інших судово-медичних експертиз регламентує наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р. «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України». Судово-психіатричні експертизи мають додатковий поділ на стаціонарні та амбулаторні судові експертизи.

Кримінальне процесуальне значення має класифікація судових експертиз й за такими критеріями:

1) за послідовністю проведення експертизи:

– *первинні* – експертизи, коли об'єкти досліджуються вперше;

– *повторні* – експертизи, під час проведення яких досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й під час проведення первинної (попередніх) експертизи (експертиз);

2) за обсягом дослідження:

– *основні* – експертизи, коли на вирішення експерту формулюється перелік основних питань щодо об'єкта, які потребують першочергового вирішення;

– *додаткові* – експертизи, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертів під час проведення первинної основної експертизи;

3) за колом суб'єктів, які проводять експертизу:

– *одноособові* – експертизи, які проводяться одним експертом, який є фахівцем в одній галузі спеціальних знань;

– *комісійні* – експертизи, які проводяться двома або більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив (-ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи;

– *комплексні* – експертизи, що проводяться кількома суб'єктами зі застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання).

У науці існують й інші критерії для класифікації судових експертиз: за характером вирішення завдань (ситуаційні, діагностичні); за ступенем індивідуалізації (класифікаційні, ідентифікаційні); за місцем проведення (в експертних установах; поза межами експертних установ, зокрема, на місці події, за місцем перебування підекспертної особи). Перелік судових експертиз не може бути вичерпним, із огляду на стрімкий науково-технічний прогрес, упровадженням інноваційних технологій у сферу судової експертології, розробки нових методик мікро- та макроаналізу об'єктів, що дає змогу стверджувати про появу нових видів (підвидів) експертних досліджень та використання їх результатів у процесі доказування.

8.7.3. Особи, які не можуть бути експертами

Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р., зокрема у ст. 10, визначено перелік вимог до особи, яка може бути судовим експертом. Згідно з положеннями вказаної статті судовими експертами можуть бути особи, які мають необ-

хідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз, окрім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому вказаним законом.

На виконання наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів» від 29 березня 2012 р. № 492/5 в Україні впроваджено електронну базу даних осіб, які отримали у порядку, передбаченому законом, кваліфікацію судового експерта. Реєстр охоплює відомості про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Адміністрації Державної прикордонної служби України. Станом на 01 вересня 2018 р. до указанного реєстру внесено 11 025 осіб. Наголосимо, що окремі експерти можуть мати одночасно кілька свідоцтв експерта (тобто можуть бути експертами у галузях різних класів та видів експертиз), а інші мають одне свідоцтво, яке може виявитися недійсним, про що електронна база даних повідомить.

У ст. 11 указанного закону визначено категорії осіб, які не можуть бути судовими експертами. Відтак у ході кримінального провадження не може залучатися до виконання обов'язків судового експерта:

– особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною;

- особа, яка має не зняту або не погашену судимість;
- особа, на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за учинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у виді позбавлення кваліфікації судового експерта.

Як зазначалося, є правові підстави для відводу експерта. Кримінальне процесуальне законодавство містить низку положень, якими треба керуватися учасникам кримінального провадження з метою реалізації права заявляти відводи для попередження необ'єктивності та упередженості експерта під час підготовки ним висновку.

У ч. 1 ст. 77 КПК передбачено підстави для відводу. З урахуванням винятків, передбачених законом, коло умов дещо звужений щодо особи експерта. Експерти не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими ч. 1 ст. 77 КПК, з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу. Отже, у кримінальному провадженні експерт не може брати участь, якщо він був заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок; якщо він особисто, його близькі родичі або члени його сім'ї зацікавлені в результатах кримінального провадження або наявні інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості; якщо він провів ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні (ч. 1 ст. 77, ст. 79 КПК). Попередня участь у кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу (ч. 1 ст. 79 КПК).

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК). Експерт, окрім

того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні (ч. 2 ст. 79 КПК).

8.7.4. Оцінка висновку експерта

Під час висвітлення питання оцінки висновку можна говорити про два етапи:

- оцінка висновку експерта як джерела доказів;
- оцінка безпосередньо доказів, які містяться у висновку експерта.

На першому етапі вивчається його форма висновку, на другому етапі – його зміст (конкретні фактичні дані, на підставі яких уповноважена особа встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню).

Критеріями для оцінки слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом висновку експерта визначено: належність (ст. 85 КПК України); допустимість (ст.ст. 86–90 КПК України); достовірність; достатність та взаємозв'язок для прийняття відповідного процесуального рішення (сукупно з іншими зібраними доказами). До цього переліку О. В. Гричина додає: повноту, ясність, обґрунтованість, автентичність, відповідність висновку експерта іншим доказам⁷⁵.

Критерій належності розглядається у кожному конкретному випадку залежно від змісту наданих висновків. Із диспозиції ст. 85 КПК України випливає, що уповноваженій особі, яка здійснює оцінку висновку експерта, необхідно дати відповідь на такі запитання щодо доказів у висновку експерта:

⁷⁵ Гричина О. В. Судова експертиза в системі процесуальних дій, як одне з джерел судових доказів в кримінальному, цивільному та господарському процесі. *Теорія і практика судової експертизи*. 2015. Вип. 60. С. 142–144.

– чи прямо, чи непрямо вони підтверджують певні обставини?

– чи вони підтверджують існування, чи підтверджують відсутність певних обставин?

– чи вони стосуються обставин, що підлягають доказуванню, чи інших обставин, що мають значення для кримінального провадження?

– чи вони підтверджують достовірність, чи недостовірність інших доказів?

– чи вони зумовлюють можливість, чи неможливість використання інших доказів?

Проблема допустимості висновку експертизи потребує ширшого обговорення, щоправда недавнім часом спостерігається посилення уваги до цього питання*. Відповідно до змісту норм КПК України та наявних доктринальних підходів у науці кримінально-процесуального права, допустимість можна розглядати як властивість доказів, яка забезпечує правомірність їх використання для досягнення завдань кримінального судочинства і визначається чинним кримінально-процесуальним законодавством, належним (уповноваженим) суб'єктом збирання, законним способом отримання та формально визначеною формою фіксації⁷⁶. Необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми проведення експертизи та складання висновку, до якої можна віднести:

– суворе дотримання вимог кримінального процесуального закону;

* Тільки впродовж 2016 р. було захищено п'ять кандидатських дисертацій, присвячених цій тематиці, а саме: О. С. Осетрова «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні», В. В. Тютюнник «Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду»; І. Ю. Кайло «Допустимість доказів у кримінальному процесі України», А. В. Панова «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні», І. Л. Чупрікова «Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу».

⁷⁶ Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 12.

- належне процесуальне оформлення призначення експертизи (постанова, ухвала, клопотання сторін та ін.);
- процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за наданий ним висновок;
- безпосередність дослідження;
- об'єктивність і достовірність проведеного дослідження та висновку;
- належне процесуальне оформлення результатів експертного дослідження та ін.⁷⁷.

Першою підставою визнання недопустимими відомостей, що містяться у висновку експерта, відсутність зареєстрованого в ЄРДР кримінального провадження. Прикладом може слугувати рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 30 березня 2018 року у справі № 661/1675/17, в якому констатовано, що суд не взяв до уваги висновок судово-медичної експертизи № 61-НК від 26 квітня 2017 року, оскільки *«експертизу було призначено та проведено до внесення відомостей до ЄРДР 26.04.2017 року, що підтверджується витягом з кримінального провадження № 12017230070001080 та суперечить ч. 3 ст. 214 КПК України»*⁷⁸.

Порушення вимог ст. 290 КПК України також може бути підставою для визнання висновку експерта недопустимим джерелом доказів. Зокрема Деснянський районний суд м. Києва вказав у своєму рішенні таке: *«захисник не здійснив відкриття сторони обвинувачення та потерпілому додатково отриманого ним під час судового розгляду висновку експерта № 6-2018/з від 23.02.2018 р. – 15.03.2018 р., тому відповідно до положень ст. 290 КПК України, суд не має права допустити відомості, що містяться в ньому, як докази»*⁷⁹.

Перелік можливих порушень можна продовжувати далі.

⁷⁷ Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 152.

⁷⁸ Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 30.03.2018 р. у справі № 661/1675/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

⁷⁹ Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 20.03.2018 р. у справі № 754/9796/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

Щодо висновка експерта вагоме значення має концепція «плодів отруєного дерева», яка відображена у кримінальному процесуальному законодавстві, а також рішеннях ЄСПЛ, що є джерелами права для українських судів. Характерний підхід для англосаксонської системи права передбачав невизнання допустимими доказів, які отримані з використанням іншого недопустимого доказу. Якщо в справі було встановлено факт – допущено істотне порушення законодавства (у розумінні ст. 87 КПК України), що зобов'язує суд визнати недопустимим один доказ, то повинні бути визнані недопустимими наступні докази, зокрема отримані в результаті експертного дослідження першого недопустимого доказу. Така ж правова позиція впливає із Постанови ВС України № 357/14462/14-к від 15 лютого 2018 року.

Ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що при розгляді справ суди застосовують Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права. Відповідно до практики вказаного суду з урахуванням доктрини «плодів отруєного дерева», сформульованої у рішеннях «Балицький проти України», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» визнаються недопустимими не лише докази, які безпосередньо отримані внаслідок порушення, а також і докази, які не були б отримані, якби не були отримані перші. Матеріали/докази, отримані в результаті використання недопустимого матеріалу/доказу, самі є недопустимими як докази.

Таке обґрунтування є основою низки рішень українських судів щодо визнання недопустимими висновків експертів, коли об'єкт експертизи було вилучено із значним порушенням кримінального процесуального законодавства. Типовими були порушення законодавства під час огляду та обшуку (проведення без належних процесуальних підстав, без участі захисників, без забезпечення безперервного відеозапису та ін.), що призводило до визнання недопустимими докази, отримані в результаті проведення цих слідчих (розшукових) дій. Апелюючи до концепції «плодів отруєного дерева», суди приймають рішення про визнання недопустимими відомості, що містяться у висновках експертів. Наприклад, «...з урахуванням наведеного, відомості,

що містяться у висновку експерта № 2-х від 24.01.2014 року, постанові від 11.02.2014 року (том 2, а.с. 16) про визнання речовими доказами вилученого у ОСОБА_8 з огляду на те, що вказані документи, отримані на підставі протоколу огляду місця події від 18.11.2013 року, визнаного судом недопустимим доказом, суд не вправі прийняти їх як докази сторони обвинувачення та також відкидає їх...⁸⁰.

Достовірність передбачає відповідність отриманих даних дійсності, відсутність у висновку експерта суперечностей, алогізмів. Труднощі, які тут виникають, пов'язані з тим, що спосіб, методика, засоби, технології, інші аспекти отримання таких даних у ході судової експертизи є специфічним, вузькоспеціалізованими, тому для нефахівця у цій галузі спеціальних знань, важко встановити чи справді отримані результати відповідають дійсності. Не виключеними є помилки експертів на кожному з етапів проведення експертизи (і під час проведення досліджень, і під час інтерпретації отриманих результатів).

У разі суттєвих сумнівів у достовірності результатів висновку, сторона кримінального провадження може клопотати про проведення повторної експертизи або виклик експерта для допиту.

8.8. Речові докази

8.8.1. Поняття і види речових доказів

Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються

⁸⁰ Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 19.10.2017 р. у справі № 753/18054/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

під час кримінального провадження, разом предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом (ч. 1 ст. 98 КПК).

Враховуючи зазначене визначення, можна сформулювати таку типологію речових доказів:

– **предмети, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення** (предмети матеріального світу, які були використані, спеціально виготовлені або пристосовані для учинення кримінального правопорушення (нанесення тілесних ушкоджень, проникнення до приміщення тощо); типовими прикладами знарядь кримінальних правопорушень є: вогнепальна та холодна зброя, колюче-ріжучі побутові предмети, інструменти, пристрої тощо);

– **предмети, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення** (предмети матеріального світу, які зазнали певних змін у результаті вчиненого кримінального правопорушення, що може виявитись у формі певних нашарувань (біологічних слідів людини (крові, слини, потожирової речовини та інше), лако-фарбового покриття, наркотичних засобів тощо), пошкоджень (сліди пиляння, волочіння, а також різані, колені, вогнепальні ушкодження одягу, предметів побуту), відсутності певних частин об'єктів тощо);

– **предмети, які містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження** (предмети матеріального світу, які містять інформацію, що може бути підставою для формулювання версій, визначення кола підозрюваних осіб; містять дані, що впливають на пом'якшення або обтяження кримінальної відповідальності, дають підстави для прийняття процесуальних рішень, зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, відшкодування завданої шкоди, забезпечення безпеки тощо);

– **предмети, які були об'єктом кримінально протиправних дій** (предмети матеріального світу, на які було безпосередньо спрямоване кримінально протиправне посягання: гроші,

ювелірні вироби, побутова техніка, транспортні засоби, господарські інструменти, продукти харчування, промислові товарні, будівельні матеріали, інше майно);

– *гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом* (предмети матеріального світу, які придбано за гроші, цінності, отримані незаконним шляхом; гроші, цінності, які одержані від реалізації викраденого майна; гроші, цінності, за допомогою яких здійснювався розрахунок з особою за учинення кримінального правопорушення або співучасть у вчиненні такого тощо).

Крім того, у кримінальній процесуальній науці є численні інші критерії, за якими можна класифікувати речові докази. Так, за С. О. Ковальчуком, такими критеріями можуть бути:

- відношення до предмета обвинувачення;
- відношення джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту;
- відношення до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні;
- етап процесуального провадження, на якому вони зібрані та використовуються;
- зв'язок із подією кримінального правопорушення;
- можливості процесуальної індивідуалізації;
- суб'єкт збирання: речові докази сторони обвинувачення та речові докази сторони захисту⁸¹.

Особливостями речових доказів як процесуальних джерел доказів є, по-перше, можливість візуального доступу до об'єкта, здійснення його огляду, спостереження за ним, фіксації ознак та властивостей, що мають значення для кримінального провадження; по-друге, їх утворення пов'язане не з процесом розслідування, документування злочинної діяльності, а із самою подією кримінального правопорушення; по-третє, вони є незамінними об'єктами, тож у разі втрати речового доказу неможли-

⁸¹ Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. С. 18.

вим є його відновлення до первинного стану та використання у такому вигляді в ході кримінального провадження.

Основними шляхами отримання речових доказів стороною обвинувачення є:

- вилучення під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, обшуків, оглядів, оглядів і виїмок кореспонденції, контролю за вчиненням злочину тощо);

- отримання під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, затримання, надання тимчасового доступу до речей і документів, витребування тощо);

- отримання речових доказів під час реалізації міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні.

Сторона захисту може клопотати про проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою виявлення та вилучення речових доказів, а також подавати докази слідчому, прокуророві, слідчому судді.

Як будь-які інші докази, речові докази підлягають ретельній оцінці та перевірці, повинні відповідати критеріям належності, допустимості та достовірності.

8.8.2. Порядок і строки зберігання речових доказів

Процес зберігання речових доказів має вагоме значення для кримінального провадження. Основними завданнями зберігання речових доказів вважаються:

- забезпечення збереження властивостей і якостей самого доказу;

- забезпечення умов, які б виключали доступ до речових доказів сторонніх осіб з метою запобігання їх можливій фальсифікації та зміни властивостей зацікавленими особами;

- забезпечення допустимості доказів;
- забезпечення майнових інтересів потерпілого, обвинуваченого й інших учасників процесу в тих випадках, коли як речові докази фігурують речі самого потерпілого та інших учасників процесу, а також коли як речові докази визнаються предмети, гроші й цінності, нажиті злочинним шляхом, які часто використовуються для відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином⁸².

Порядок зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про них визначено у ст. 100 КПК. Зокрема кримінальним процесуальним законодавством встановлено, що речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та детально описуються в протоколі огляду. У разі втрати або знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати або знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою або знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Різні категорії речових доказів можуть зберігатися в різних умовах:

- *речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, окрім випадків, передбачених ст.ст. 160–166, 170–174 КПК;*

- *речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій він наданий. Сторона кримінального провадження, якій наданий речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні;*

⁸² Крицька І. О. Зберігання речових доказів у кримінальному провадженні: мета, способи, умови й суб'єкти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 178.

– речові докази та документи, надані суду, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених КПК, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть знаходитися в іншому місці зберігання;

– речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів або витрати із забезпечення спеціальних умов, зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню:

а) повертаються власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

б) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

в) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

г) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обігу предметів або товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечно для життя або здоров'я людей або довкілля.

Реалізація, технологічна переробка або знищення речових доказів у випадках, передбачених ст. 100 КПК, здійснюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів, здійснюються за рахунок Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Граничний розмір витрат, пов'язаних зі зберіганням і пересиланням речей і документів, установлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 123 КПК).

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження. З огляду на положення указанного нормативно-правового акта, є такі вимоги роботи з речовими доказами.

Вимоги до упакування речових доказів. Речові докази, повинні бути належно упаковані та опечатані. Спосіб упаковки повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронності вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. Винятком є документи, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження. Документи, які є речовими доказами, повинні зберігатися вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах. На таких документах забороняється робити будь-які помітки, написи і перегинати їх. За наявності великої кількості документів вони складаються в окремий пакет. На конверті (пакеті) зазначається перелік документів, що вкладені в нього. На речові докази, які не можуть бути належно упаковані через громіздкість або з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможливує її зняття, зміну або пошкодження. На упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Вимоги до місця зберігання речових доказів. Вилучені (отримані) стороною обвинувачення речові докази зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження. Речові докази, разом документи, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого

функціонує слідчий підрозділ, що обладнані сейфами (металеви-ми шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (далі – обладнані приміщення), окрім матеріальних носіїв секретної інформації, які передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу, в складі якого функціонує слідчий підрозділ.

Вимоги до обліку речових доказів. Для обліку речових доказів у кожному органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, відповідальною особою ведеться Книга обліку речових доказів. Узяття на облік речових доказів проводиться не пізніше наступного дня після їх вилучення (отримання) шляхом внесення відповідного запису до книги обліку. У разі, коли облік речових доказів у книзі обліку не може бути проведений своєчасно з об'єктивних причин (значна віддаленість місця вилучення (отримання) речових доказів від місцезнаходження органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ тощо), такий облік повинен проводитися в день їх фактичної доставки. Якщо день, в який повинен бути проведений облік речових доказів, припадає на святковий або інший неробочий день, їх облік проводиться у перший після нього робочий день. Запис про вилучені (отримані) речові докази робиться у книзі обліку відповідальною особою на підставі протоколу, в якому зафіксовано факт їх вилучення (отримання), поданого слідчим, який здійснив кримінальне провадження.

Вимоги до зберігання окремих категорій речових доказів:

– *зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів*, вилучених із незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 422;

– *зберігання речових доказів у вигляді спирту етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів* здійснюється у таких місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесені до Єдиного державного реєстру місць зберігання, а така продукція, що перебуває під митним контролем, у встановлених законом випадках може також зберігатися на складах митниць ДФС;

Обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок зберігається органами, що здійснили їх вилучення, або суб'єктами господарювання (за їх згодою), відомості про яких внесено до Єдиного державного реєстру обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»;

– *зберігання* дорогоцінних металів, а також дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, готівкової іноземної валюти другої і третьої групи за Класифікатором іноземних валют (крім російських рублів) зберігаються в спеціально призначених приміщеннях, металевих шафах правоохоронних органів, територіальних органів ДФС або передаються на зберігання банківським установам до прийняття рішення про передачу зазначеного майна у власність держави;

Готівкова валюта України та готівкова іноземна валюта першої групи за Класифікатором іноземних валют та російські рублі, якщо вони не є речовими доказами і не підлягають спеціальному дослідженню, здаються правоохоронними органами, територіальними органами ДФС до уповноважених банків, що їх обслуговують, на спеціально визначені для цієї мети рахунки. У разі, коли зазначені готівкова валюта та дорогоцінні метали є речовими доказами, вони зберігаються у спеціально призначених приміщеннях, металевих шафах правоохоронних органів, територіальних органів ДФС або передаються на зберігання банківським установам окремими пакетами згідно з вимогами зберігання речових доказів;

– *зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів* здійснюється в спеціальних приміщеннях підрозділів Національної поліції, СБУ після їх перевірки та дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до натурно-довідкових колекцій такі зразки за узгодженням з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розсліду-

вання у відповідному кримінальному провадженні, можуть зберігатися у державній спеціалізованій установі, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі вилучення (отримання) зброї, бойових припасів, військового спорядження, що закріплені за військовими частинами, органами та підрозділами Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, інших державних органів, військовослужбовці та співробітники яких мають право на носіння табельної зброї та боєприпасів до неї, такі як зброя, бойові припаси, військового спорядження – підлягають здачі на зберігання за належністю, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

– зберігання вибухових речовин здійснюється на складах (арсеналах, базах) Збройних Сил або відповідних державних підприємств;

– зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів;

– зберігання предметів релігійного культу, окрім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, може здійснюватись релігійними організаціями;

– зберігання речей і документів, які мають культурну цінність, здійснюється Мінкультури або Укрдержархівом відповідно до їх компетенції;

– зберігання об'єктів біологічного походження, які потребують спеціальних умов зберігання, забезпечується державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність, за узгодженням з її керівництвом.

Речові докази, на яких не має слідів кримінального правопорушення, які через громіздкість або з інших причин, визначених у КПК, не можуть зберігатися без зайвих труднощів в обладнаних приміщеннях або в інших місцях зберігання, передаються (крім випадків, коли такі речові докази повернуто власникові або пере-

дано йому на відповідальне зберігання) за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, торговельному підприємству для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження. Реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 року № 1340.

У 2016 році ч. 6 ст. 100 КПК було доповнено положенням, згідно з яким, речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості.

8.8.3. Вирішення долі речових доказів

На стадії досудового розслідування йдеться тільки про тимчасовий період зберігання речових доказів, оскільки остаточне процесуальне рішення щодо долі речових доказів приймає суд і висловлює власну позицію у резолютивній частині вироку. В разі цього, ґрунтуючись на положеннях ст. 100 КПК, суд повинен керуватися такими нормами:

- гроші, цінності та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення, конфіскуються;
- гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схиляння особи до учинення кримінального правопорушення,

фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх учинення, конфіскуються;

– майно, яке вилучено з обігу, передається відповідним установам або знищується;

– майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а в разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання;

– гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, повертаються законним володільцям, а в разі не встановлення їх – передаються в дохід держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

– гроші, цінності та інше майно, набуте внаслідок учинення кримінального правопорушення, доходи від них передаються в дохід держави;

– документи, що є речовими доказами, залишаються у матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому разі річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

8.9. Документи як джерела доказів

8.9.1. Офіційні і неофіційні, первинні і похідні документи

У ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 р. викладено визначення терміна «*документ*», яким прийнято позначати *матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі*. За змістом інформацію розділив на такі

види: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації. Інформація будь-якої із вказаних галузей може викликати зацікавлення в органів досудового розслідування, прокуратури та суду в ході кримінального провадження. Документи можна класифікувати за багатьма критеріями, зокрема:

– **за назвою** – заяви, автобіографії, листи, телеграми, довідки, службові записки, інструкції, протоколи та інші;

– **за призначенням** – *організаційно-розпорядчі* (організаційні: положення, інструкції, правила, статuti, тощо; розпорядчі: постанови, рішення, розпорядження, вказівки тощо), *довідково-інформаційні* (довідки, протоколи, акти, пояснювальні й службові записки, службові листи, відгуки, плани роботи, телеграми, телефонограми, звіти, доповіді тощо), *кадрово-контрактні* або щодо особового складу (заяви, накази по особовому складу, особові картки, трудові книжки, характеристики тощо), *обліково-фінансові, господарсько-договірні* та інші;

– **за походженням** – *службові (офіційні)*, які створюються організаціями, підприємствами й службовими особами, що їх представляють, і оформлюються в установленому порядку; *особисті (неофіційні)*, що укладаються окремими особами для вирішення індивідуальних питань;

– **за напрямом** – *вхідні*, які надходять до організації, та *вихідні*, що надсилаються іншим організаціям;

– **за місцем складання**–*внутрішні*, які стосуються внутрішніх питань підприємства (організації, установи) і не виходять за його межі; *зовнішні*, тобто вхідна й вихідна кореспонденція;

– **за видами** – *типові (стандартні)*, що розробляються вищими органами для підвідомчих організацій з однорідними функціями і мають обов'язковий характер (свідоцтво, атестат, диплом тощо); *трафаретні (нестандартні)*, що виготовляються друкарським способом: незмінювана частина тексту документа друкується на поліграфічних машинах, а для змінної інформації

залишаються вільні місця (перепустка, довідка тощо); *індивідуальні*, що укладаються особою за загальними принципами й формою, але з викладенням інформації залежно від конкретної ситуації (автобіографія, звіт, резюме, запрошення тощо);

– *за способом виготовлення, формою й ступенем стандартизації й регламентації* – стандартні (типові), нестандартні й індивідуальні (нестандартні): *стандартні* – документи, які укладаються на спеціальних бланках, мають однакову форму й заповнюються в регламентованій послідовності; *нестандартні* – документи, у яких лише частина даних готується заздалегідь;

– *за терміном виконання* – *нетермінові*, які виконуються у порядку загальної черги в строки, визначені керівництвом підприємства (організації, установи, фірми); *термінові*, що виконуються у строки, встановлені законом, відповідним правовим актом, керівником, а також термінові за способом відправлення (телеграми, телефонограми); *дуже термінові* – документи з позначенням «Дуже терміново»;

– *за ступенем гласності (секретності)* – *звичайні (несекретні)* – для загального службового користування; *таємні (секретні)* і *цілком таємні* – з відповідними позначеннями таємності для обмеженого користування;

– *за стадіями виготовлення–оригінали* – перші або єдині примірники офіційних документів; *копії* – документи, в яких точно відтворено інформацію інших документів, а також усі їхні зовнішні ознаки або частина їх і відповідно оформлені (відпуски, витяги, дублікати). *Відпуск* – повна копія вихідного документа, виготовлена водночас з оригіналом через копіювальний папір. *Витяг* – копія офіційного документа, що відтворює певну його частину й відповідно засвідчена. *Дублікат* – повторний примірник документа, який має юридичну силу оригіналу;

– *за юридичною силою* – *справжні (істинні)*, що готуються в установленому законом порядку за всіма правилами і поділяються на чинні й нечинні (коли втрачає юридичну силу з будь-яких причин); *фальшиві (підроблені)*, у яких зміст або оформлення не відповідає істині;

– *за складністю* – *проті* (односкладові, що відображають одне питання або факт; *складні*, які відображають два й більше питань або фактів;

– *за строками зберігання* – *постійного, тимчасового* (до 10 років) і *тривалого* (понад 10 років) зберігання;

– *за технікою відтворення* – рукописні й відтворені механічним способом;

– *за носієм інформації* – оформлені на папері, диску, фотоплівці, магнітній стрічці тощо⁸³.

Крім того, розрізняють поняття «первинний документ» – це документ, що містить вихідну інформацію, та «вторинний документ» – це документ, що становить результат аналітико-синтетичної та іншої переробки або кількох документів.

Як процесуальне джерело доказів **документ** є спеціально створеним з метою збереження інформації матеріальним об'єктом, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ст. 99 КПК).

Визначення поняття «документа» у кримінальному процесуальному значенні дає змогу виокремити низку його ознак як джерела доказів: документ завжди є матеріальним об'єктом; документ містить інформацію щодо факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; відомості, що містяться в документі, фіксуються за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо з метою збереження інформації, а зміст документа має засвідчувальний або описовий характер; документ має бути одержаний та приєднаний до матеріалів кримінального провадження в установленому порядку.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК, можуть належати:

– матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (заразом електронні);

⁸³ Карпенко О. О., Матліна М. М. Сучасне діловодство: навч. посібник. Х.: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2009. 75 с.

– матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

– складені у порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

– висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам ст. 99 КПК, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Важливо зауважити, що сторона кримінального провадження, потерпілий зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Дублікат документа (документ, виготовлений ідентичним способом, як і його оригінал), а також копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа на підставі ч. 4 т. 99 КПК.

Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо:

– оригінал документа втрачений або знищений, окрім випадків, якщо він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає;

– оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;

– оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони (ч. 5 ст. 99 КПК).

Сторона кримінального провадження, потерпілий мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду – зобов'язані надати документи у повному обсязі. Крім того, сторона зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку.

Порядок отримання публічної інформації регламентується Законом України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року. Зокрема ст. 5 встановлено, що доступ до інформації забезпечується шляхом:

- систематичного та оперативного оприлюднення інформації: в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом;

- надання інформації за запитами на інформацію.

Указаним нормативно-правовим актом визначено також категорії інформації, які мають обмежений доступ. Такою інформацією вважається:

- *конфіденційна інформація* (інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, окрім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов);

- *таємна інформація* (інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону «Про доступ до публічної інформації», розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю);

- *службова інформація* (до службової може належати така інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням

контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці).

Не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування або розпорядження державним, комунальним майном, разом до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів або майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно, за винятком випадків, коли оприлюднення або надання такої інформації може завдати шкоди інтересам національної безпеки, оборони, розслідуванню або запобіганню злочину.

Перелік відомостей, що становлять службову інформацію, який складається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, разом на виконання делегованих повноважень, не може бути обмеженим у доступі.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації» кожна особа має право:

- знати у період збирання інформації, але до початку її використання, які відомості про неї та з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються, передаються або поширюються, окрім випадків, установлених законом;

- доступу до інформації про неї, яка збирається та зберігається;

- вимагати виправлення неточної, неповної, застарілої інформації про себе, знищення інформації про себе, збирання, використання або зберігання якої здійснюється з порушенням вимог закону;

- на ознайомлення за рішенням суду з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів;

- на відшкодування шкоди у разі розкриття інформації про цю особу з порушенням вимог, визначених законом.

Обсяг інформації про особу, що збирається, зберігається і використовується розпорядниками інформації, має бути максимально обмеженим і використовуватися лише з метою та у спосіб, визначений законом.

Розпорядники інформації, які володіють інформацією про особу, зобов'язані:

– надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, окрім випадків, передбачених законом;

– використовувати її лише з метою та у спосіб, визначений законом;

– вживати заходів щодо унеможливлення несанкціонованого доступу до неї інших осіб;

виправляти неточну та застарілу інформацію про особу самостійно або на вимогу осіб, яких вона стосується.

Зберігання інформації про особу не повинно тривати довше, ніж це необхідно для досягнення мети, задля якої ця інформація збиралася. Відмова особі в доступі до інформації про неї, приховування, незаконне збирання, використання, зберігання або поширення інформації можуть бути оскаржені.

Доцільно наголосити на питанні **протоколів слідчих (розшукових) дій як джерел доказів**. У ст. 104 КПК визначено структуру документів цієї категорії. За нормами вказаної статті протокол складається з:

– *вступної частини*, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

– *описової частини*, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зарозум виявлені та/або надані речі і документи;

– *заключної частини*, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу (ч. 4 ст. 104КПК). Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який власним підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою (ч. 5 ст. 104 КПК).

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а в разі його відсутності – понятих (ч. 6 ст. 104 КПК).

До протоколів можуть бути додані додатки, якими згідно з нормами ст. 105 КПК можуть бути:

– спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

– письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

– стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;

– фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення (ч. 1 ст. 106 КПК).

Загалом документи зберігаються разом з іншими матеріалами кримінального провадження, проте чинним законодавством визначено особливий порядок зберігання документів, які посвідчують користування спеціальним правом. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» затверджено Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом. До таких документів відносять документи, що підтверджують право керування транспортним засобом або судном, полювання та здійснення підприємницької діяльності.

Документи передаються на зберігання у разі, коли про факт їх вилучення складений протокол із дотриманням вимог КПК. Вилучені документи зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження, до постановлення слідчим суддею відповідної ухвали за результатами розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (далі – клопотання). У разі відмови в задоволенні клопотання вилучені документи підлягають поверненню володільцю не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді. У разі задоволення клопотання документи не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді надсилаються разом з копією такої ухвали рекомендованим листом на зберігання центральному органу виконавчої влади, що здійснює контроль (нагляд) у відповідній сфері (далі – центральний орган виконавчої влади). У разі продовження в установленому порядку строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом копія відповідної ухвали слідчого судді надсилається у такий самий строк центральному

органові виконавчої влади, якому для зберігання надіслано документи. В останній день строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом центральний орган виконавчої влади надсилає документи рекомендованим листом слідчому, прокурору, від якого вони надійшли, для вирішення питання про повернення таких документів володільцю. Документ, що підтверджує повернення документа володільцю або надсилання його на зберігання центральному органу виконавчої влади, долучається до матеріалів кримінального провадження.

8.9.2. Умови і порядок визнання документів речовими доказами

Кримінальний процесуальний закон містить норму, за якою документи можуть отримати статус речового доказу, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК. Отже, є необхідність детальнішого тлумачення сутності документів у ході доказування. Пропонуємо проводити розмежування документів як джерел доказів категорії «документи» від документів як джерел доказів категорії «речові докази» за критеріями, запропонованими А. Запотоцьким:

– відомості, які зафіксовані у документах – речових доказах, відрізняються від інформації, що міститься в «документах», за своїм процесуальним статусом;

– доказове значення у документах – джерелах доказів має лише зміст, а їх форма має допоміжне значення (на відміну від них, документи – речові докази значущі у справі не лише за змістом, а й за своїм зовнішнім виглядом, місцем, часом їх виявлення тощо);

– документи – джерела доказів можуть бути замінятими, водночас як документи – речові докази внаслідок того, що зміни, які відбулися з ними, пов'язані з подією злочину, не можуть бути

замінені на інші, оскільки сліди, відбиті у них, є унікальними й існують в однині;

– документи як джерела доказів можуть копіюватися з наступним процесуальним оформленням, що не зменшує їх доказового значення, а речові докази практично завжди унікальні та неповторювані;

– документ – джерело доказів містить відомості, які складаються з опису події злочину або фактів його учинення за допомогою письма або інших умовних знакових кодів тощо, на відміну від документа – речового доказу, що закріплює не опис матеріальних слідів злочину або факту його скоєння, а самі сліди злочину, які збереглися на ньому⁸⁴.

Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор, суд можуть видати копії цього документа, за необхідності – його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження завірені копії (ст. 100 КПК).

Підсумовуючи, зазначимо, що чітке розуміння сутності процесуальних джерел доказів є неодмінною умовою ефективного провадження досудового розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду та прийняття відповідних процесуальних рішень.

У кожному кримінальному провадженні під час формування доказової бази виникає специфічна конфігурація джерел доказів, характерна для методики розслідування певного виду кримінальних правопорушень, побудована з урахуванням принципу індивідуальності кожного конкретного провадження. Відтак у питанні формування доказової бази для прийняття правильних процесуальних рішень у кримінальному провадженні винятково важливе значення мають належні знання, уміння та навички слідчого роботи з джерелами доказів, дотримання процедури їх збирання, дослідження, оцінки та використання.

⁸⁴ Запотоцький А. П., Савицький Д. О. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві: монографія. К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. 220 с.

Контрольні запитання

1. У чому полягає суть поняття «джерела доказів» у кримінальному процесі?
2. Які існують види процесуальних джерел доказів?
3. У чому полягає сутність показань свідка як процесуального джерела доказів?
4. Які існують особливості перевірки та оцінки показань свідка?
5. У чому полягає суть показань потерпілого як процесуального джерела доказів?
6. Які існують особливості перевірки та оцінки показань потерпілого?
7. У чому полягає сутність показань підозрюваного як процесуального джерела доказів?
8. Які існують особливості перевірки та оцінки показань підозрюваного?
9. У чому полягає суть показань обвинуваченого як процесуального джерела доказів?
10. Які існують особливості перевірки та оцінки показань обвинуваченого?
11. У чому полягає сутність показань експерта як процесуального джерела доказів?
12. Які існують особливості перевірки та оцінки показань експерта?
13. У чому полягає сутність висновку експерта як процесуального джерела доказів?
14. Які існують особливості перевірки та оцінки висновку експерта?
15. У чому полягає сутність поняття речових доказів у кримінальному провадженні?
16. Які існують особливості використання речових доказів?
17. Який існує порядок зберігання речових доказів у кримінальному провадженні?

18. У чому полягає сутність документів як процесуальних джерел доказів?

19. Які існують умови визнання документів джерелами доказів у кримінальному провадженні?

Рекомендована література

1. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник НАП України*. 2017. № 1 (47). С. 75–81.

2. Вапнярчук В. В. Щодо поняття доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Право. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 114–117.

3. Давидова Д. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 151–154.

4. Давидова Д. В. Докази та їх джерела: окремі питання теоретичного та легального визначення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4. С. 107–116.

5. Доказування у кримінальному провадженні: навч.-практ. посібник / кол. авт. К.: Національна академія прокуратури України, 2017. 346 с.

6. Дрогозюк К. Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 52–63.

7. Заклюка А. В. Докази та доказування у кримінальному провадженні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 // Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». К., 2016. 208 с.

8. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2011. 448 с.

9. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. 44 с.

10. Крицька І. О. Зберігання речових доказів у кримінальному провадженні: мета, способи, умови й суб'єкти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 178–181.

11. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2017. 21 с.

12. Лушпієнко В. М. Показання з чужих слів за законодавством України та іноземних країн. *Науковий вісник УжНУ*. Серія Право. 2017. Вип. 43. Т. 2. С. 177–181.

13. Ляш А. О. Оцінка достовірності показань свідка у чинному КПК України: деякі проблемні питання. *Часопис НУ «Острозька академія»*. Серія «Право». 2017. № 2 (16). С. 1–13.

14. Мирошниченко Т. М. Щодо питання правової регламентації оцінки доказів у кримінальному процесі. *Перший Харківський кримінальний процесуальний полілог*. 2016. № 1. С. 124–129.

15. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. К.: «Арт-Дизайн», 2014. 48 с.

16. Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі. *Форум права*. 2013. № 1. С. 745–750. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_126

17. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров; за ред. В. М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 293 с.

18. Фастовець В. Співвідношення понять «показання» та «пояснення» у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. Вип. № 2 (35). С. 79–85.

19. Федорів І. Я. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 301–307.

20. Фунікова О. В. Показання осіб як джерело доказової інформації: особливості формування. *Юрист України*. 2014. № 3. С. 92–96.

21. Хижна О. Р. Показання підозрюваного, обвинуваченого як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (3). С. 207–212.

22. Ходанович В. О. Інститут судової експертизи як джерело доказів в кримінальному судочинстві України та Австрії: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3. С. 162–169.

23. Чернявський С. С., Орлов Ю. Ю. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 12–24.

24. Черняк Н. П., Дубина А. І. Становлення та розвиток документів як джерел доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 449–455.

25. Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151–156.

26. Щериця С. І. Докази й доказування в кримінальному провадженні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. Вип. № 1 (2). С. 202–208.

27. Юнацький О. В. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. Вип. № 1. С. 483–490.

Тема 9

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

9.1. Поняття, мета та система заходів забезпечення кримінального провадження

9.2. Порядок та підстави застосування заходів забезпечення кримінального провадження

9.3. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні

9.4. Привід у кримінальному провадженні

9.5. Накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні

9.6. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні

9.7. Відсторонення від посади у кримінальному провадженні

9.8. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні

9.9. Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні

9.10. Арешт майна у кримінальному провадженні

9.1. Поняття, мета та система заходів забезпечення кримінального провадження

У державі головним заходом забезпечення належної поведінки громадян є переконання. Заходи примусу застосовуються, зазвичай, у тому разі, коли метод переконання є недостатнім для виконання покладених обов'язків на особу.

Примус є ефективним інструментом упорядкування суспільних відносин і його існування обумовлено правовим, нормативним характером цих відносин.

Державний примус розглядається як фізичний або психічний вплив шляхом заповідання особистих, матеріальних і моральних обмежень з метою підпорядкування вимогам держави. У цьому визначенні як головна мета примусу виступили виключно державні інтереси. Видається, що це визначення недостатньо повно виражає суть примусу, оскільки в тіні залишається його праворегулюючий характер. Державний примус слід розглядати як один з методів регулювання суспільних відносин. Таке розуміння сутності примусу дає змогу виокремити в ньому найхарактерніше, основну якість, що об'єднує і цільове, і інструментальне призначення примусових заходів. Під цільовим призначенням розуміється сукупність завдань, що вирішуються за допомогою державного примусу. Інструментальне призначення примусу обумовлює вибір і оперування специфічними засобами і способами з метою досягнення наявних завдань.

Зазвичай в юридичній літературі кримінальний процесуальний примус розглядається як сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом заходів примусового впливу, покликаних забезпечити виконання обов'язків учасниками процесу і належне виконання завдань кримінального провадження.

Застосування заходів кримінального процесуального примусу чітко і жорстко регламентовано законом, права та законні інтереси особи охороняються від суб'єктивізму і свавілля посадових осіб, що їх застосовують. Саме в процесі реалізації норм, що регулює процесуальний примус, як ні в якій іншій сфері правозастосовної діяльності, можуть бути дійсно обмежені інтереси громадян.

На нашу думку, *заходи кримінального процесуального примусу* – це передбачені кримінальним процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються тільки уповноваженими на те посадовими особами та державними органами до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, а також

до інших осіб, які беруть участь у процесі, з метою недопущення дійсних і можливих перешкод, які виникають і не дають змоги реалізувати завдання кримінального судочинства.

Примус у сфері кримінального судочинства є необхідною складовою державного примусу. Зауважимо, що примус у кримінальному процесуальному праві, на відміну від інших галузей права, має дещо інший характер, а саме – пов'язаний із серйозним обмеженням законних прав і свобод громадян.

Загалом примус як владно-правове явище застосовується державою через державні органи та посадових осіб з метою забезпечення належної поведінки громадян, а якщо говорити про сферу правового регулювання кримінально-процесуальних відносин, то суб'єктів кримінального процесу.

Оскільки кримінальний процесуальний примус є правовим явищем, то для глибшого розуміння його суті необхідно визначити його ознаки:

- по-перше, він застосовується на підставі визначених норм права, тобто є нормативно врегульованим;

- по-друге, застосовується щодо визначеного кола суб'єктів кримінального процесу (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка, експерта);

- по-третє, застосовується компетентними державними органами та посадовими особами від імені держави;

- по-четверте, кримінальний процесуальний примус застосовується щодо суб'єктів кримінального судочинства незалежно від їхньої волі;

- по-п'яте, він спрямований на виконання завдань кримінального судочинства.

Обов'язковими умовами застосування кримінального процесуального примусу є їх законність та обґрунтованість.

Ці умови виражаються у:

- нормативному визначенні заходів примусу;

- визначенні суб'єктів, спеціально уповноважених і наділених правом застосування процесуального примусу;

- визначенні кола осіб, щодо яких можна застосовувати визначені види примусу;

– закріпленні процедури застосування процесуального примусу.

Для того, щоб визначити систему заходів кримінального процесуального примусу, необхідно дослідити їх правову природу. Правова природа заходів кримінального процесуального примусу визначається підставами їх застосування. Як відомо, кожний із заходів кримінального процесуального примусу має мету, але спільним для них є забезпечення виконання завдань кримінального судочинства. Відповідно, ці завдання, зазвичай, можуть бути виконані за умов належної поведінки суб'єктів кримінального судочинства. Отже, спільною підставою для застосування більшості заходів кримінального процесуального примусу буде невиконання або неналежне виконання обов'язків деякими суб'єктами кримінального процесу, тобто учинення ними кримінального процесуального правопорушення.

Проте не завжди обов'язкова наявність невиконання або неналежного виконання обов'язків для застосування заходів кримінального процесуального примусу. Конкретні фактичні дані, які є підставами застосування цих заходів, можуть указувати не лише на можливість правопорушення, але і на необхідність його запобігання для забезпечення нормального розвитку процесу.

Здебільшого заходи процесуального примусу застосовуються за наявності підстав, які визначені законом, коли кримінального процесуального порушення ще немає.

Застосування такого заходу процесуального примусу, як поміщення в медичний заклад, не пов'язане з учиненням кримінального процесуального правопорушення. Його застосування відбувається за умови виникнення під час кримінального судочинства встановлених законом фактичних даних, незалежно від поведінки особи, права й інтереси якої ним обмежуються.

Будь-який із заходів процесуального примусу є примусовим за правовою природою, оскільки вони формулюються у владному розпорядженні компетентних органів держави і об'єктивно обмежують права конкретних осіб, незалежно від того, або бажають останні настання цих обмежень, або вимушені з ними змиритись або намагаються їх уникнути.

Заходи забезпечення кримінального провадження є одним із видів примусу, який застосовується компетентними державними органами та посадовими особами у кримінальному процесі.

Оскільки у КПК немає нормативного визначення поняття **заходів забезпечення кримінального провадження**, на наш погляд, під ними треба розуміти *передбачені кримінальним процесуальним законом засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та посадовими особами у встановленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів і досягнення дієвості кримінального провадження.*

Заходи забезпечення кримінального провадження можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

1) *за цілями застосування:*

– заходи, що забезпечують участь підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні, та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи). Ці заходи пов'язані із суттєвим обмеженням свободи підозрюваного, обвинуваченого, мають специфічну мету та особливий порядок застосування. Тому види запобіжних заходів, мету, підстави та порядок їх застосування розглянемо окремо в інших питаннях цієї теми;

– заходи, що забезпечують отримання засобів доказування (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). На відміну від запобіжних, завдання цих заходів полягає у забезпеченні слідчому та суду можливості виявити, вилучити та дослідити докази;

– заходи, що спрямовані на забезпечення законного порядку під час провадження в справі (привід, накладення грошового стягнення, відсторонення від посади);

– заходи зі забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо);

2) *за часом дії:*

– заходи, що тривають упродовж певного часу (запобіжні заходи, відсторонення від посади, арешт майна тощо);

– заходи, які є короткочасними (тимчасовий доступ до речей і документів; привід тощо);

3) *за підставами застосування:*

– заходи, що застосовуються у зв'язку з невиконанням процесуальних обов'язків (привід, запобіжні заходи тощо);

– заходи, які застосовуються незалежно від процесуально-го правопорушення (тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна);

4) *за режимом обмеження прав і свобод людини:*

– заходи, пов'язані з ізоляцією особи (тримання під вартою, домашній арешт, затримання особи);

– заходи, не пов'язані з ізоляцією особи (накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, особиста порука, застава тощо)⁸⁵.

Згідно з ч. 2 ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є:

– виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;

– накладення грошового стягнення;

– тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;

– відсторонення від посади;

– тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

– тимчасовий доступ до речей і документів;

– тимчасове вилучення майна;

– арешт майна;

– затримання особи;

– запобіжні заходи.

Метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості провадження. Під дієвістю кримінального провадження, на наш погляд, розуміється виконання завдань кримінального судочинства, які визначені у ст. 2 КПК, зокрема: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення

⁸⁵ Рожнова В. В., Савицький Д. О., Конюшенко Я. Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина). К.: НАВС, 2012. С. 333–334.

швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, стосовно жодної особи не був застосований необґрунтований процесуальний примус і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

9.2. Порядок та підстави застосування заходів забезпечення кримінального провадження

Заходи забезпечення кримінального провадження загалом застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду (ч. 1 ст. 132 КПК).

Відповідно до ст. 372 КПК ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

1) вступної частини із зазначенням:

- дати і місця її постановлення;
- назви та складу суду, секретаря судового засідання; найменування (номера) кримінального провадження;
- прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання;
- Закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа;
- сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження;

2) мотивувальної частини із зазначенням:

- суті питання, що вирішується ухвалою, і за чією ініціативою воно розглядається;
- установлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів;

– мотивів, на які зважив суд під час постановлення ухвали, і положення закону, яким він керувався;

3) *резолютивної частини із зазначенням:*

– висновків суду;

– строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

В окремих випадках для застосування заходів забезпечення кримінального провадження ухвала слідчого судді може не виноситися, зокрема: під час виклику слідчим, прокурором, судом; під час затримання підозрюваного без ухвали слідчого судді у порядку ст.ст. 207–208 КПК; під час тимчасового вилучення майна, коли таке вилучення здійснюється під час проведення слідчої (розшукової) дії.

За необхідності застосування заходу забезпечення кримінального провадження слідчим за погодженням із прокурором, або прокурором, до слідчого судді направляється відповідне клопотання. Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 2 ст. 132 КПК).

До клопотання слідчого, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання (ч. 6 ст. 132 КПК).

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються (ч. 5 ст. 132 КПК).

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

– є обґрунтована підозра щодо учинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

– потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

– може бути виконане завдання, для реалізації якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням (ч. 3 ст. 132 КПК).

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язані врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 132 КПК).

9.3. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні

Виклик у кримінальному провадженні – це захід забезпечення кримінального провадження, який спрямований на інформування учасника провадження про необхідність явки до слідчого, прокурора, слідчого судді, судді з метою його участі в проведенні процесуальних дій. У виклику обов'язково має указуватися процесуальний статус особи, яка викликається, час, дату і місце її прибуття, вид процесуальної дії для участі в якій вона викликається, перелік документів, які особа повинна мати при собі для посвідчення її особи та наслідки її неприбуття.

Порядок виклику слідчим прокурором підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження під час досудового розслідування для участі в допиті або іншій процесуальній дії визначається ст. 133 КПК.

Окрім того, слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати будь-яку іншу особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії обов'язкова (ч. 2 ст. 133 КПК).

Виклик слідчим і прокурором під час досудового розслідування, на відміну від інших заходів забезпечення кримінального провадження (окрім тимчасового вилучення майна та затримання особи), застосовується без окремого судового рішення, у зв'язку із чим питання його застосування належать до компетенції слідчого або прокурора.

Що ж стосується виклику слідчим суддею під час досудового розслідування або судового виклику під час судового розгляду, то, відповідно до ст. 134 КПК, указані суб'єкти мають право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя або суд установить наявність достатніх підстав уважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії обов'язкова.

Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні обов'язкова (ч. 2 ст. 134 КПК).

Залежно від обставин, які виникають у кримінальному провадженні, є різні *способи виклику*, зокрема:

- особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою або факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою (ч. 1 ст. 135 КПК);

- у разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи або іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи (ч. 2 ст. 135 КПК);

- особа, що перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця ув'язнення (ч. 3 ст. 135 КПК);

- повістка про виклик неповнолітньої особи, зазвичай, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику. Інший порядок вручення повістки допускається лише у тому разі, коли це обумовлюється обставинами кримінального провадження (ч. 4 ст. 135 КПК);

– повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається їй піклувальнику (ч. 5 ст. 135 КПК);

– повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду (ч. 6 ст. 135 КПК);

– повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва (ч. 7 ст. 135 КПК).

Окрім того, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомлена про нього іншим способом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути на виклик. У разі встановлення КПК строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом.

Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є підпис особи про отримання повістки, зокрема на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом (ч. 1 ст. 136 КПК).

Якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у разі підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти (ч. 2 ст. 136 КПК).

Зміст повістки про виклик. У повістці про виклик повинні бути зазначені:

– прізвище та посада слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснює виклик;

– найменування та адреса суду або іншої установи, до якої здійснюється виклик, номер телефону або інших засобів зв'язку;

- ім'я (найменування) особи, яка викликається, та її адреса;
- найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого здійснюється виклик;
- процесуальний статус, у якому перебуває викликана особа;
- час, день, місяць, рік і місце прибуття викликаної особи;
- процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається особа;
- наслідки неприбуття особи за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, зокрема й можливість застосування приводу, та здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження;
- передбачені КПК поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення;
- підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик.

На практиці виникають випадки, коли особа з огляду на поважні причини, не має можливості своєчасно прибути до слідчого, прокурора, слідчого судді або до суду. Наявність таких поважних причин не тягне за собою додаткові негативні наслідки для особи, яка не прибула на виклик. Такими **поважними причинами неприбуття на виклик**, згідно зі ст. 138 КПК, є:

- затримання, тримання під вартою або відбування покарання;
- обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення;
- обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини);
- відсутність особи у місці проживання впродовж тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо;
- тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад;
- смерть близьких родичів, членів сім'ї або інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю;

- несвоєчасне одержання повістки про виклик;
- інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик.

Наслідки неприбуття особи на виклик без поважних причин визначені у ст. 139 КПК. Так, якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі:

- від 0,25 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора;
- від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

Крім того, у випадку, встановленому ч. 1 ст. 139 КПК, до підозрюваного, обвинуваченого, свідка може бути застосовано привід.

За злісне ухилення від явки свідок, потерпілий несе відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 139 КПК). Поняття злісного ухилення від явки за викликом кримінальний процесуальний закон не формулює. Проте злісне ухилення свідка або потерпілого від явки становить склад адміністративного правопорушення, за яке ст. 185⁴ КУпАП передбачено адміністративну відповідальність. Злісність в ухиленні від явки, яка є обов'язковою ознакою складу цього правопорушення, виявляється в навмисному усуненні, неодноразовій відмові від явки за викликом для участі у процесуальних діях.

Факт злісного ухилення повинен підтверджуватися документами, що свідчать про здійснені офіційні виклики особи. Як докази відсутності злісності ухилення від явки на виклик можуть бути надані документи, які підтверджують наявність хвороби в особи, перебування її у відрядженні, відпустці та ін.

Також наслідком ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора або судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим та оголошення його у міждержавний та/або міжнародний розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження.

Визначення доцільності участі особи у слідчих (розшукових) та процесуальних діях під час досудового розслідування згідно з нормами кримінального процесуального закону покладається на слідчого або прокурора, який їх проводить. Так, зокрема, за необхідності до участі у допиті може залучатися перекладач (ч. 3 ст. 224 КПК); у допиті та інших слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи, разом із неповнолітнього підозрюваного – лікар (ч. 1 ст. 226, ч. 1 ст. 227, ч. 1 ст. 491 КПК); у пред'явленні для впізнання – спеціаліст для фіксування впізнання технічними засобами, психолог, педагог та інші спеціалісти (ч. 8 ст. 228 КПК); під час обшуку житла та іншого володіння особи, огляді – спеціаліст (ч. 1 ст. 236, частини 3 і 7 ст. 237 КПК); у слідчому експерименті – спеціаліст, підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник (чч. 2 і 3 ст. 240 КПК); в освідуванні особи – судово-медичний експерт або лікар (ч. 2 ст. 241 КПК)⁸⁶.

9.4. Привід у кримінальному провадженні

Привід – це один із заходів забезпечення кримінального провадження, який полягає у примусовому супроводженні особи, щодо якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час.

⁸⁶ Іващенко О. В. Підстави і процесуальний порядок виклику учасників кримінального провадження для участі у слідчих (розшукових) діях. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2013. № 1 (7). С. 1–16.

Рішення про здійснення приводу приймається: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження – судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, або з власної ініціативи. Рішення про здійснення приводу приймається у формі ухвали (ч. 2 ст. 140 КПК). Загальний зміст ухвали про привід визначений у ст. 372 КПК.

Привід може бути застосований щодо підозрюваного, обвинуваченого або свідка. Привід свідка не може бути застосований щодо неповнолітньої особи, вагітної, інвалідів першої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно з КПК не можуть бути допитані як свідки. Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч. 3 ст. 140 КПК).

Що ж до змісту клопотання про здійснення приводу, то у ньому зазначаються:

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- процесуальний статус особи, про здійснення приводу якої заявлено клопотання, її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання;
- процесуальна дія, учасником якої повинна бути особа, про здійснення приводу якої заявлено клопотання;
- положення КПК, яким встановлено обов'язок особи з'явитися на виклик, та обставини невиконання особою цього обов'язку;
- відомості, які підтверджують факти здійснення виклику особи у встановленому КПК порядку та отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора;
- дата та місце складення клопотання.

До клопотання додаються копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи.

Під час досудового розслідування клопотання слідчого, прокурора про здійснення приводу розглядається слідчим суддею у день його надходження до суду. За необхідності слідчий суддя може заслухати доводи особи, яка подала клопотання (ч. 1 ст. 142 КПК).

Під час судового провадження клопотання про здійснення приводу розглядається негайно після його ініціювання судом (ч. 2 ст. 142 КПК).

Слідчий суддя або суд, установивши, що особа, яка зобов'язана з'явитися на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, була викликана у встановленому цим Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання нею повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), та не з'явилася без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття, постановляє ухвалу про здійснення приводу такої особи (ч. 3 ст. 142 КПК).

Копія ухвали про здійснення приводу, завірена печаткою суду, негайно надсилається органу, на який покладено її виконання (ч. 4 ст. 142 КПК).

Виконання ухвали про здійснення приводу може бути доручене відповідним підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань (ч. 1 ст. 143 КПК).

Перед безпосереднім виконанням ухвала про здійснення приводу оголошується особі, щодо якої він застосовується, особі, яка виконує ухвалу (ч. 2 ст. 143 КПК).

Особа, рішення про здійснення приводу якої ухвалено слідчим суддею, судом, зобов'язана прибути до місця виклику в зазначений, в ухвалі про здійснення приводу, час у супроводі особи, яка виконує ухвалу.

У разі невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, щодо неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дають змогу здійснити її супроводження до місця виклику.

Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу, вони не повинні перевищувати міру, необхідну для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу. Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, упродовж тривалого часу, ніж необхідно для негайного доставлення особи до місця виклику. Перевищення повноважень щодо застосування заходів фізичного впливу тягне за собою відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 143 КПК).

За неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання (ч. 4 ст. 143 КПК).

За результатами здійснення цієї процесуальної дії особа, яка виконувала ухвалу про привід, має скласти протокол з додержанням відповідних вимог.

9.5. Накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні

Грошове стягнення – це вид заходу забезпечення кримінального провадження, що полягає у покладенні на учасника кримінального провадження обов'язку сплати певної суми коштів у разі доведення перед слідчим суддею під час досудового розслідування або судом під час судового розгляду невиконання ним обов'язків, передбачених кримінальним процесуальним законом або судовим рішенням.

Метою його застосування є забезпечення дієвості кримінального провадження в частині гарантій виконання учасниками кримінального провадження, які залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності власних обов'язків.

Грошове стягнення можна розглядати як один із видів кримінальних процесуальних санкцій, що може заподіяти інтересам особі, яка недотрималася власних обов'язків у кримінальному провадженні, доволі відчутний матеріальний збиток. З огляду на це, воно повинно накладатися тільки за наявності фактичних і формально-правових підстав, що підтверджують учинення правопорушення.

Фактичною підставою накладення грошового стягнення на учасника кримінального провадження є невиконання ним своїх обов'язків, які передбачені у кримінальному процесуальному законі або ухвалою слідчого судді під час кримінального провадження.

Окрім основної мети – забезпечення дієвості кримінального провадження, воно має також на увазі і покарання особи, яка не дотрималася процесуальних обов'язків. Також доцільно сказати і про попереджувальний характер цього виду заходу забезпечення, відтак, дисциплінуючи особу та заохочуючи її до виконання певних дій.

Грошове стягнення накладається: під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора або за власною ініціативою, а під час судового провадження – ухвалою суду за клопотанням прокурора або за власною ініціативою (ч. 2 ст. 144 КПК).

Клопотання про накладення грошового стягнення на учасника провадження слідчий або прокурор направляє до місцевого районного суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, котрий здійснює кримінальне провадження.

У клопотанні про накладення грошового стягнення на особу під час досудового розслідування зазначаються (ст. 145 КПК):

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- процесуальний статус особи, про накладення грошового стягнення на яку заявлено клопотання, її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання;

- обов'язок, який покладено на особу КПК або ухвалою слідчого судді;
- обставини, за яких особа не виконала обов'язок;
- відомості, які підтверджують невиконання особою обов'язку;
- прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора;
- дата та місце складення клопотання.

До клопотання додаються копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує власні доводи.

Під час досудового розслідування клопотання слідчого, прокурора про накладення грошового стягнення на особу розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду, а під час судового провадження питання про накладення грошового стягнення на особу розглядається негайно після його ініціювання.

Про час і місце розгляду клопотання повідомляється службова особа, яка його внесла, та особа, на яку може бути накладено грошове стягнення, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання (ч. 1 ст. 146 КПК).

Слідчий суддя, суд, установивши, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин, накладає на неї грошове стягнення. Копія відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається особі, на яку накладено грошове стягнення (ч. 3 ст. 146 КПК).

Перелік учасників кримінального провадження визначений у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК. Власне тільки до них може бути застосовано грошове стягнення, а саме до: сторони кримінального провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача (відповідача), його представника та законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявника, свідка та його адвоката, понятого, заставодавця, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, судового розпорядника.

Накладення грошового стягнення є правом слідчого судді або суду, але в окремих випадках – їхнім обов'язком. Так, слідчий суддя або суд зобов'язаний накладити грошове стягнення:

– на поручителя за невиконання взятих на себе зобов'язань під час обрання запобіжного заходу особистої поруки (ч. 5 ст. 180 КПК);

– на батьків, опікунів і піклувальників у разі відібрання у них зобов'язання про взяття під нагляд неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого у випадку порушення цього зобов'язання (ч. 5 ст. 493 КПК).

У решті випадків накладення грошового стягнення є правом для слідчого судді або суду, яким вони можуть скористатися або утриматися, враховуючи певні обставини, наприклад скрутне матеріальне становище відповідного учасника процесу⁸⁷.

На практиці виникають випадки, коли необхідно скасувати раніше накладене грошове стягнення. Порядок таких дій визначений у ст. 147 КПК.

Особа, на яку накладено грошове стягнення та яка не була присутня під час розгляду цього питання слідчим суддею, судом, має право подати клопотання про скасування ухвали про накладення на неї грошового стягнення. Клопотання подається слідчому судді, суду, який виніс ухвалу про накладення грошового стягнення (ч. 1 ст. 147 КПК).

Слідчий суддя, суд, визнавши доводи особи обґрунтованими, може самостійно скасувати ухвалу про накладення грошового стягнення, а в іншому випадку – призначає судові засідання для розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення. Особа, яка подала клопотання, а також слідчий, прокурор, за клопотанням якого накладено грошове стягнення, повідомляються про місце та час розгляду клопотання, проте їх неприбуття не перешкоджає такому розгляду (ч. 2 ст. 147 КПК).

⁸⁷ Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. Х.: Право. С. 288.

Слідчий суддя, суд скасовує ухвалу про накладення на особу грошового стягнення за результатами його розгляду в судовому засіданні, якщо буде встановлено, що стягнення накладено безпідставно, а в іншому разі – відмовляє у задоволенні клопотання (ч. 3 ст. 147 КПК).

Ухвала слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення оскарженню не підлягає (ч. 4 ст. 147 КПК).

9.6. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом є одним із видів заходів забезпечення у кримінальному провадженні, що застосовується у разі наявності достатніх підстав уважати, що для припинення кримінального правопорушення або запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкодження кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, що полягає у тимчасовому вилученні документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої особи у порядку, передбаченому статтею 208 КПК.

Суб'єктом, стосовно якого приймається рішення про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, є підозрюваний, а продовження строку його дії може бути застосовано і щодо підозрюваного, і обвинуваченого.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом:

- право керування транспортним засобом або судном;
- право полювання;

– право на здійснення підприємницької діяльності.

Згідно зі ст. 15 ЗУ «Про дорожній рух», кожний громадянин, який досяг установленого цим Законом віку та не має медичних протипоказань, може в установленому порядку отримати право на керування транспортними засобами відповідної категорії. Таке право підтверджується посвідченням. Порядок його видачі встановлений постановою КМУ від 8 травня 1993 р. № 340 «Про затвердження Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами».

Право на керування самохідним судном (моторним, вітрильним, вітрильно-моторним) підтверджується свідоцтвом, яке видається після складання іспиту комісії регіонального представництва Держфлотінспекції України.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин, та інші документи, що засвідчують право на полювання. Згідно зі ст. 14 цього Закону документами на право полювання (для громадян України) є: посвідчення мисливця; щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з позначкою про сплату державного мита; дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка, дозвіл на діагностичний та селекційний відстріли тощо); відповідний дозвіл на право користування вогнепальною зброєю у разі її використання; паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів у разі їх використання під час полювання.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, що посвідчують користування спеціальним правом, – на здійснення підприємницької діяльності. Відповідно до ч. 1 ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Ст. 50 ЦК України установлює, що право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законами. Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації.

Під час кримінального провадження підозрюваний тимчасово обмежується у користуванні спеціальним правом. Порядок позбавлення такого права визначається матеріальним правом. Так, ст. 30 КУпАП передбачений такий вид адміністративного стягнення, як позбавлення спеціального права, а саме – права керування транспортними засобами, права полювання⁸⁸.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом може бути здійснене на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування на строк не більше двох місяців (ч. 2 ст. 148 КПК).

Особа, яка здійснила затримання у передбаченому ст. 208 КПК порядку, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до уповноваженої службової особи (особи, якій законом надано право здійснювати тимчасове вилучення документів, що посвідчують користування спеціальним правом) передати їй тимчасово вилучені документи, які посвідчують користування спеціальним правом, якщо такі документи вилучено. Факт передання тимчасово вилучених документів, які посвідчують користування спеціальним правом, засвідчується протоколом.

Під час затримання здійснюється особистий обшук та вилучення речей і документів за участі не менше двох понять. Обшук може здійснюватися лише особою однієї статті. За його результатами складають протокол, що є складовою протоколу затримання. Зазначений документ підписують усі особи, які брали участь у цій процесуальній дії.

Після складення протоколу про тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа зобов'язана передати тимчасово вилучені документи на зберігання

⁸⁸ Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. Х.: Право. С. 294.

відповідно до Порядку передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104.

Вилучені документи зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження, до постановлення слідчим суддею відповідної ухвали за результатами розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

Прокурор, слідчий за погодженням із прокурором під час досудового розслідування має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом. У разі тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням не пізніше двох днів із моменту тимчасового вилучення. Пропуск указанного строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів (ч. 1 ст. 150 КПК).

Клопотання повинно містити:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правову кваліфікацію кримінального правопорушення за законом України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;
- причини, у зв'язку з якими потрібно здійснити тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- вид спеціального права, яке підлягає тимчасовому обмеженню;
- строк, на який користування спеціальним правом підлягає тимчасовому обмеженню;

– перелік свідків, яких прокурор, слідчий вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

До клопотання також додаються:

– копії матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання;

– документи, які підтверджують надання підозрюваному копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання.

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається слідчим суддею не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду за участю прокурора та/або слідчого, підозрюваного, його захисника (ч. 1 ст. 151 КПК).

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо документи, які посвідчують користування спеціальним правом, не були тимчасово вилучені, може розглядатися лише за участю підозрюваного, його захисника (ч. 2 ст. 151 КПК).

У своєму роз'ясненні Вищий спеціалізований суд України акцентує, що до клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, разом тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, обов'язково додають: витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження – у всіх без винятку випадках; копії матеріалів, якими сторона кримінального провадження, що подала відповідне клопотання, обґрунтовує власні доводи; документи, що підтверджують надання підозрюваному, разом й обвинуваченому, копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання⁸⁹.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом подано без

⁸⁹ Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квіт. 2013 р. № 223-558/0/4-13. *Судовий вісник*. К., 2013. № 4.

додержання вимог ст. 150 КПК, повертає його прокурору, про що постановляє ухвалу (ч. 3 ст. 151 КПК).

Під час розгляду клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом слідчий суддя має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ч. 4 ст. 151 КПК).

У разі відмови в задоволенні клопотання вилучені документи підлягають поверненню володільцю не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення або запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 152 КПК).

За вирішення питання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом слідчий суддя зобов'язаний врахувати такі обставини:

- правову підставу для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;
- достатність доказів, які вказують на учинення особою кримінального правопорушення;
- наслідки тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом для інших осіб.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає:

- мотиви застосування або відмови у задоволенні клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;

– перелік документів, які посвідчують користування спеціальним правом та які підлягають поверненню особі або вилученню на час тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом;

– строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, який не може становити більше двох місяців;

– порядок виконання ухвали (ч. 3 ст. 152 КПК).

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню у порядку, передбаченому для виконання судових рішень (ч. 4 ст. 152 КПК).

У разі задоволення клопотання документи не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді надсилаються разом з копією такої ухвали рекомендованим листом на зберігання центральному органу виконавчої влади, що здійснює контроль (нагляд) у відповідній сфері.

Прокурор має право звернутись із клопотанням про продовження строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, яке розглядається у порядку, передбаченому ст. 151 КПК.

У разі продовження в установленому порядку строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом копія відповідної ухвали слідчого судді надсилається не пізніше дня, наступного за днем її постановлення центральному органу виконавчої влади, якому для зберігання надіслано документи.

Слідчий суддя, суд відмовляє у продовженні строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, якщо прокурор не доведе, що:

– обставини, які стали підставою для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, продовжують існувати;

– сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких обмежено користування спеціальним правом, іншими способами упродовж дії попередньої ухвали (ст. 153 КПК).

В останній день строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом центральний орган виконавчої влади надсилає документи рекомендованим листом слідчому, прокурору, від якого вони надійшли, для вирішення питання про повернення таких документів володільцю.

Документ, що підтверджує повернення документа володільцю або надіслання його на зберігання центральному органу виконавчої влади, долучається до матеріалів кримінального провадження.

9.7. Відсторонення від посади у кримінальному провадженні

***Відсторонення від посади** – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у відстороненні від посади особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину, і незалежно від тяжкості злочину – щодо особи, яка є службовою особою правоохоронного органу з метою забезпечення дієвості кримінального провадження.*

Відповідно до ч. 3 ст. 12 КК України злочин середньої тяжкості – за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Тяжким є злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким є злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Підозрюваний – це особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 КПК, повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Обвинувачений – це особа, обвинувальний акт щодо якої передано до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК.

Під службовими особами треба розуміти осіб, визначених у ст. 18 КК, а також у п. 1 примітки до ст. 364 КК. Відповідно до ст. 18 КК службовими є особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади або місцевого самоврядування, а також постійно або тимчасово займають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах або організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом або повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Правоохоронними є органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції⁹⁰.

Складну систему правоохоронної діяльності реалізують у різних видах правозастосовних дій, а саме: правовстановлювальних, правозабезпечувальних, правопримувальних і правовідновлювальних.

⁹⁰ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11. Ст. 50. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>

Зазначені види правоохоронних дій уповноважені здійснювати органи прокуратури, органи досудового розслідування та оперативні підрозділи, органи юстиції. Правовстановлювальні та правопримувальні дії можуть здійснювати органи служби безпеки, податкової міліції та митні органи. Структурно до системи правоохоронної діяльності належать:

- діяльність із забезпечення охорони учасників кримінального судочинства;
- діяльність органів прокуратури;
- діяльність із виявлення, запобігання та розслідування злочинів;
- діяльність із захисту державної (національної) безпеки, державного кордону й охорони правопорядку.

Умовами відсторонення від посади є:

- наявність у особи процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого;
- перебування його на посаді;
- щодо підозрюваного, обвинуваченого не застосовується запобіжний захід у виді тримання під вартою.

Відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців. Строк відсторонення від посади може бути продовжено за клопотанням прокурора відповідно до вимог ст. 158 КПК.

Питання про відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України, вирішується Президентом України на підставі клопотання прокурора в порядку, встановленому законодавством. Відсторонення від посади Директора Національного антикорупційного бюро України здійснюється слідчим суддею на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора в порядку, встановленому законом (ч. 3 ст. 154 КПК).

Згідно з вимогами ст. 106 Конституції України, Президент України призначає глав дипломатичних представництв України в інших державах, Прем'єр-міністра України та членів КМУ, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій, Генерального прокурора

України, Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, вище командування Збройних сил України, половину складу Ради Національного банку України та інших посадових осіб.

За поданням Прем'єр-міністра України Президентом України призначаються на посаду: перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри; перший заступник, заступник міністра та заступник міністра – керівник апарату, керівник центрального органу виконавчої влади, його перший заступник і заступник, державний уповноважений Антимонопольного комітету; голова місцевої державної адміністрації.

Відсторонення від посади осіб, яких призначає Президент України, вирішується главою держави на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора України.

Недоторканність суддів забезпечується, окрім іншого, особливим порядком відсторонення їх від посади. Відповідно до ч. 5 ст. 49 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

Рішення про *тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя* (ст. 155-1 КПК) у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності ухвалюється Вищою радою правосуддя на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника.

Клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, як і клопотання про продовження цього строку у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, подається до Вищої ради правосуддя стосовно судді, який є підозрюваним, обвинувачуваним (підсудним) на будь-якій стадії кримінального провадження.

Клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної

відповідальності чи продовження його строку повинно відповідати вимогам ч. 2 ст. 155 КПК.

Генеральний прокурор або його заступник має право звернутися з клопотанням про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя.

Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в тому ж порядку на строк не більше двох місяців. Клопотання про продовження строку такого відсторонення судді від здійснення правосуддя подається Генеральним прокурором або його заступником не пізніше десяти днів до закінчення строку, на який суддю відсторонено.

Зміст і форма клопотання про відсторонення від посади. Прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження із клопотанням про відсторонення особи від посади. Із клопотанням про відсторонення особи від посади до органів державної влади, зазначених у ч. 3 ст. 154 КПК, має право звернутися прокурор, а про відсторонення від посади члена Національного агентства з питань запобігання корупції – Генеральний прокурор України або його заступник.

У клопотанні зазначаються:

- короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- виклад обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на обставини;
 - посада, яку займає особа;
 - виклад обставин, які дають підстави вважати, що перебування на посаді підозрюваного, обвинуваченого сприяло вчиненню кримінального правопорушення;
 - виклад обставин, які дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, знищить або

підробить речі і документи, які мають вагоме значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином;

– перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час розгляду клопотання.

До клопотання також додаються:

– копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання;

– документи, які підтверджують надання підозрюваному, обвинуваченому копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання.

Порядок розгляду та вирішення клопотання про відсторонення від посади наступний. Це клопотання розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів із дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та підозрюваного або обвинуваченого, його захисника.

Якщо слідчий суддя, суд, установить, що клопотання подано без дотримання вимог, то повертає його прокурору, про що постановляє відповідну ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади.

Слідчий суддя, суд відмовляє у задоволенні клопотання про відсторонення від посади, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного або обвинуваченого, який перебуваючи на посаді, може знищити або підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим способом.

Під час вирішення питання про відсторонення від посади слідчий суддя, суд зобов'язаний врахувати такі обставини:

- правову підставу для відсторонення від посади;
- достатність доказів, які вказують на учинення особою кримінального правопорушення;
- наслідки відсторонення від посади для інших осіб.

За наслідками розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій зазначає:

- мотиви застосування або відмови у задоволенні клопотання про відсторонення від посади;
- перелік документів, які посвідчують обіймання особою посади та які підлягають поверненню особі або вилученню на час відсторонення від посади;
- строк відсторонення від посади, який не може становити більше двох місяців;
- порядок виконання ухвали.

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному або обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню у порядку, передбаченому для виконання судових рішень.

Первинний строк відсторонення від посади може бути продовжений або скасований.

Прокурор, а щодо члена Національного агентства з питань запобігання корупції Генеральний прокурор України або його заступник, має право звернутися з клопотанням про продовження строку відсторонення від посади.

Слідчий суддя, суд відмовляє у продовженні строку відсторонення від посади, якщо прокурор не доведе, що:

- обставини, які стали підставою для відсторонення від посади, продовжують існувати;
- сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких здійснено відсторонення від посади, іншими способами упродовж дії попередньої ухвали.

Відсторонення від посади може бути скасовано ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час

судового провадження за клопотанням прокурора або підозрюваного або обвинуваченого, якого відсторонено від посади, коли в подальшому застосуванні цього заходу не було потреби. Розгляд клопотання про скасування відсторонення від посади здійснюється за правилами розгляду клопотання про застосування цього заходу.

9.8. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні

Тимчасовий доступ до речей і документів – це один із видів заходів забезпечення кримінального провадження, що полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі та документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, в разі ухвалення відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку) (ч. 1 ст. 159 КПК).

Під сторонами кримінального провадження, які мають право подавати клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, згідно з п. 19 ст. 3 КПК є: з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Під річчю варто розуміти предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки (ст. 179 ЦК України). Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставини.

Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення.

За ДСТУ 2392-94, інформаційна система – це комунікаційна система, що забезпечує збирання, пошук, оброблення та пересилання інформації⁹¹.

Тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 159 КПК). У цій ухвалі відповідно до загальних вимог до цього виду документу повинно бути відображено: прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів; дату постановлення ухвали; положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу; прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів; назву, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ; розпорядження надати тимчасовий доступ до речей і документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і документи, якщо відповідне рішення ухвалено слідчим суддею, судом; строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

Сторони кримінального провадження мають право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, за винятком зазначених у ст. 161 КПК. Слідчий має право звернутися із зазначеним клопотанням за погодженням з прокурором (ч. 1 ст. 160 КПК).

⁹¹ ДСТУ 2392-94 Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення. URL: <http://document.ua/informacija-ta-dokumentacija.-bazovi-ponjattja.-termini-ta-v-std487.html>

У клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів зазначаються:

– короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

– правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

– речі і документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати;

– підстави вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

– значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні;

– можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, і неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю;

– обґрунтування необхідності вилучення речей і оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження.

Речами і документами, до яких заборонено доступ, є:

– листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги;

– об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією (ст. 160 КПК).

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (ч. 1 ст. 45 КПК). Адвокат також є представником потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача (ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 63 КПК).

До охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать:

– інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;

– відомості, які можуть становити лікарську таємницю;

– відомості, які можуть становити таємницю учинення нотаріальних дій;

– конфіденційна інформація, зокрема така, що містить комерційну таємницю;

– відомості, які можуть становити банківську таємницю;

– особисте листування особи та інші записи особистого характеру;

– інформація, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;

– персональні дані особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;

– державна таємниця (ст. 162 КПК).

Порядок розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, за винятком випадку, встановленого ч. 2 ст. 163 КПК.

Якщо сторона кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що є реальна загроза зміни або знищення речей або документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

У повістці про судовий виклик, що слідчий суддя, суд надсилає особі, у володінні якої знаходяться речі та документи, зазначається про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, який вони мають на момент отримання судового виклику.

Слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, окрім випадків, передбачених ч. 2 ст. 163 КПК. Неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття, не є перешкодою для розгляду клопотання.

Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у клопотанні доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи:

- перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;

- самі собою або сукупно з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають вагоме значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;

- не становлять або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, окрім обставин, передбачених ч. 5 ст. 163 КПК, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, і неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється у порядку, визначеному законом. Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Слідчий суддя, суд в ухвалі про надання тимчасового доступу до речей і документів може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення є реальна загроза зміни або

знищення речей або документів, або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

За результатами розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд виносить ухвалу. Зміст і форма вказаної ухвали передбачені ст. 164 КПК.

В ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів має бути зазначено:

- прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів;

- дата постановлення ухвали;

- положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу;

- прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати тимчасовий доступ до речей і документів;

- назва, опис, інші відомості, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ;

- розпорядження надати (забезпечити) тимчасовий доступ до речей і документів зазначеній в ухвалі особі та надати їй можливість вилучити зазначені речі і оригінали або копії документів, якщо відповідне рішення було прийнято слідчим суддею, судом;

- строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;

- положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

Порядок виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів закріплений у ст. 165 КПК.

Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до вказаних в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду.

Зазначена в ухвалі слідчого судді, суду особа зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володілець речей і документів, оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію.

Особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і оригіналів або копій документів, зобов'язана залишити

володільцю речей і оригіналів або копій документів опис речей і оригіналів або копій документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду.

На вимогу володільця особою, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, має бути залишено копію вилучених оригіналів документів. Копії документів, які вилучаються або оригінали яких вилучаються, виготовляються з використанням копіювальної техніки, електронних засобів володільця (за його згодою) або копіювальної техніки, електронних засобів особи, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів.

У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів (ч. 1 ст. 166 КПК).

У разі, якщо дозвіл на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя, суд доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу Національної поліції за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюється за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення, згідно з положеннями КПК.

9.9. Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні

Тимчасове вилучення майна – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у фактичному позбавленні підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися його майном, яке має значення для встановлення обставин кримінального правопорушення до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Застосування такого заходу забезпечення пов'язане з обмеженням права особи, передбаченого ст. 41 Конституції України, а саме:

- кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами власної інтелектуальної, творчої діяльності;

- право приватної власності набувається у порядку, визначеному законом;

- громадяни для задоволення власних потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону;

- ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності;

- право приватної власності є непорушним;

- примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості;

- примусове відчуження таких об'єктів із подальшим повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного або надзвичайного стану;

- конфіскація майна може бути застосована винятково за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом;

- використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

- призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

– є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом;

– одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено.

Під річчю варто розуміти предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки. Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту або обставини. Гроші – це законний платіжний засіб, обов'язковий до приймання за номінальною вартістю на всій території України. Таким платіжним засобом є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Засоби учинення кримінального правопорушення – це предмети матеріального світу, що застосовуються особою під час учинення суспільно небезпечного діяння.

Знаряддя кримінального правопорушення – це предмети, використовуючи які, особа вчиняє фізичний вплив на матеріальні об'єкти.

Під предметом кримінального правопорушення розуміють предмети матеріального світу, з огляду на які, або з приводу яких учиняється таке правопорушення.

Сліди кримінального правопорушення у вузькому розумінні – це матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому. Якщо такі сліди збереглися на речах, документах, вони тимчасового вилучаються.

Винагорода за учинення кримінального правопорушення – це гроші, цінності та інші речі, надані особі з метою схилити її до його учинення протиправних дій.

Речі, документи, здобуті в результаті учинення кримінального правопорушення, або на які воно спрямоване, – це об'єкти такого право-порушення.

Доходи від набутих у результаті учинення кримінального правопорушення речей, грошей – це те, що набуто від реалізації майна, отриманого злочинним способом.

Порядок тимчасового вилучення майна визначений у ст. 168 КПК. Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу у порядку, передбаченому ст.ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом, в якому вказується, хто передав і яка уповноважена службова особа прийняла майно, із зазначенням його назви, кількості, міри, ваги, матеріалу, з якого воно виготовлено, та індивідуальних ознак.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Порядок проведення зазначених слідчих (розшукових) дій визначений у ст.ст. 236, 237 КПК.

Тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду.

Забороняється тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, крім випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

У разі необхідності слідчий чи прокурор здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна

або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол, копія якого надається особі, у якої вилучено майно, або її представнику.

Вступна частина протоколу повинна містити відомості про:

- місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (її прізвище, ім'я, по батькові, займана посада);

- усіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (їх прізвища, ім'я, по батькові, дата народження та місце проживання);

- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації;

- характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються за проведення процесуальної дії, та порядок їх використання.

В описовій частині протоколу вказуються відомості про:

- послідовність дій;

- отримані внаслідок процесуальної дії речі, документи, гроші.

У заключній частині протоколу зазначається про:

- тимчасово вилучені речі, документи, гроші;

- спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;

- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна відповідно до Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104.

Порядок зберігання залежить від того, що становить вилучене майно. Наприклад, гроші підлягають передачі на зберігання до фінансових органів. Документи зберігаються з матеріалами кримінального провадження, а інше майно – у спеціально пристосованих приміщеннях (камерах зберігання речових доказів).

У разі ухвалення рішення про припинення тимчасового вилучення майна, тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

- за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;
- за ухвалою слідчого судді або суду в разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;
- якщо клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна подано до суду пізніше наступного робочого дня після вилучення майна;
- якщо тимчасове вилучення майна проведене під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді та клопотання про арешт такого майна не подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна;
- клопотання про тимчасовий арешт майна надійшло до суду після 72 годин із моменту його вилучення;
- у разі скасування арешту.

Про можливість отримання володільцем вилученого у нього майна він повідомляється письмово. Копія повідомлення долучається до кримінального провадження. У розписці отримувач вказує дані свого паспорта або іншого документа, який посвідчує його особу та місце проживання.

У разі неможливості особистої явки власника майна воно може бути отримано за дорученням іншою особою, розписка якої із дорученням приєднується до справи. Якщо власником є підприємство, установа, організація, майно передається їх представникам за наявності доручення, документа, що засвідчує особу, і під розписку⁹².

⁹² Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар. Х.: Право. С. 331.

9.10. Арешт майна у кримінальному провадженні

Арешт майна – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому, до скасування у встановленому порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого є сукупність підстав або розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження.

Слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. Слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

Арешт майна має тимчасовий характер, оскільки остаточне рішення про те, що необхідно учинити з майном, яке арештоване, буде вирішено судом під час ухвалення вироку (ст. 368 КПК).

Особами, які згідно із законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можуть бути:

– батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи або інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи (ст. 1178 ЦК);

– батьки (усиновлювачі) або піклувальники неповнолітньої особи (ст. 1179 ЦК);

– опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою (ст. 1184 ЦК);

– юридична або фізична особа за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК);

– особа, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України).

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні ці особи можуть бути, якщо до них пред'явлено цивільний позов під час кримінального провадження до початку судового розгляду в порядку, встановленому ст. 128 КПК.

Метою арешту майна є забезпечення:

– збереження речових доказів;

– спеціальної конфіскації;

– конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;

– відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

У разі застосування арешту для забезпечення використання майна як речового доказу будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що:

– воно може бути знаряддям учинення кримінального правопорушення;

– воно зберегло на собі сліди кримінального правопорушення або містять інші відомості, які можуть бути використані

як доказ факту або обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, разом предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій;

– гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення.

Арешт може бути накладений і на майно, на яке раніше накладено арешт відповідно до інших актів законодавства. У такому разі виконанню підлягає ухвала слідчого судді, суду про накладення арешту на майно відповідно до правил цього Кодексу.

У разі застосування арешту для забезпечення спеціальної конфіскації, він може бути накладений:

– на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації та відповідає вимогам, які пред'являються до речових доказів;

– на майно третьої особи, якщо вона набула його безплатно або за вищу або нижчу ринкової вартості та знала або повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у випадках: одержані внаслідок учинення злочину та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до учинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його учинення; були предметом злочину, окрім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а в разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби або знаряддя учинення злочину, окрім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених кримінальним законом, за умови учинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передба-

ченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, чч. 2 і 3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209¹, 210, чч. 1 і 2 ст.ст. 212, 212¹, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, чч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст.ст. 363¹, 364¹, 365² КК України.

Спеціальна конфіскація застосовується на підставі:

- обвинувального вироку суду;
- ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

У разі застосування арешту для забезпечення конфіскації майна він може бути накладений на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна.

У разі застосування арешту для забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди він може бути накладений на майно:

- підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння;
- юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову в кримінальному провадженні, й так само обґрунтованого розміру

неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження.

У разі задоволення цивільного позову або стягнення з юридичної особи розміру отриманої неправомірної вигоди, суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про арешт майна для забезпечення цивільного позову або стягнення з юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, доведеного розміру отриманої неправомірної вигоди до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не вжито раніше.

Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову або стягнення отриманої неправомірної вигоди, повинна бути співмірною розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові, розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою.

У невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації або спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна.

Якщо протягом 24 годин прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі.

Арешт може бути накладений на рухоме або нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або в безготівковій формі, разом кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках або на зберіганні у банках або інших фінансових уста-

новах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою або рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна.

Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, окрім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів.

Нерухоме майно – це земельні ділянки, а також об’єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливо без їх знецінення та зміни їх призначення (ст. 181 ЦК України).

Майновими правами інтелектуальної власності є:

– право на використання об’єкта права інтелектуальної власності;

– виключне право дозволяти використання об’єкта права інтелектуальної власності;

– виключне право перешкоджати неправомірному використанню об’єкта права інтелектуальної власності, зокрема заборонити таке використання;

– інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ст. 424 ЦК України).

До розрахункових документів, за допомогою яких можуть здійснюватися безготівкові розрахунки, належать: акредитиви, розрахункові чеки (чеки), банківські платіжні картки, векселі, інкасові доручення (розпорядження), платіжне доручення, платіжна вимога, платіжна вимога-доручення (ст. 1088 ЦК)⁹³.

Цінний папір – це документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником, та передбачає виконання зобов’язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам (ст. 194 ЦК України).

Корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що

⁹³ Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22.

охоплюють правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) такої організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом і статутними документами (ст. 167 ГК України).

Заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише в разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна.

Заборона використання житлового приміщення особам, які на законних підставах проживають у такому житловому приміщенні, не допускається.

Під житлом варто розуміти:

– особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного або тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного або тимчасового проживання в них, але є складовою будинку;

– будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартири в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

– будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо)⁹⁴.

Процесуальною підставою арешту майна є ухвала слідчого судді або суду, яка зазвичай виноситься на підставі поданого клопотання про арешт майна.

З клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням із про-

⁹⁴ Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 2.

курором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач (ч. 1 ст. 171 КПК).

Фактичною підставою арешту майна є сукупність фактичних даних, що вказують на завдання кримінальним правопорушенням матеріальної та/чи моральної шкоди, заявлення цивільного позову про її відшкодування або можливість заявлення такого позову та накладення майнових стягнень, конфіскації майна за вироком суду.

У клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено:

– підстави і мету відповідно до положень ст. 170 КПК та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна;

– перелік і види майна, що належить арештувати;

– документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування або розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном;

– розмір шкоди, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, у разі подання клопотання відповідно до ч. 6 ст. 170 КПК.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання (ч. 2 ст. 171 КПК).

У клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, повинно бути зазначено:

– розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір позовних вимог;

– докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди (ч. 3 ст. 171 КПК).

Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його вилучено.

У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої статтею 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено.

Порядок розгляду клопотання про арешт майна.

Клопотання про арешт майна розглядається слідчим суддею, судом не пізніше двох днів з дня його надходження до суду, за участю слідчого та/або прокурора, цивільного позивача, якщо клопотання подано ним, підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності – також захисника, законного представника, представника юридичної особи щодо якої здійснюється провадження. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання (ч. 1 ст. 172 КПК).

Клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника або законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна (ч. 2 ст. 172 КПК).

Слідчий суддя, суд, встановивши, що клопотання про арешт майна подано без додержання вимог, повертає його прокурору, цивільному позивачу та встановлює строк у сімдесят дві години або з урахуванням думки слідчого, прокурора або цивільного позивача менший строк для усунення недоліків, про що постановляє ухвалу. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після спіливу встановленого суддею строку, а в разі звернення в межах встановленого суддею строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні.

Під час розгляду клопотання про арешт майна слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка або дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна.

Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд відмовляють у задоволенні клопотання про арешт майна, якщо особа, що його подала, не доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження.

Не допускається арешт майна/коштів банку, віднесеного до категорії неплатоспроможних, а також майна/коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд повинен ураховувати:

- правову підставу для арешту майна;
- можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК);
- наявність обгрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (якщо арешт майна накладається у випадках, передбачених п.п. 3, 4 ч. 2 ст. 170 КПК);
- можливість спеціальної конфіскації майна (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК);
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою (якщо арешт майна накладається у випадку, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК);
- розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження;
- наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб.

Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі, відповідно, усього або частини тимчасово вилученого майна (ч. 3 ст. 173 КПК).

У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Слідчий суддя,

суд зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво впливають на інтереси інших осіб (ч. 4 ст. 173 КПК).

Для встановлення вартості майна, на яке накладається арешт, можна запросити спеціаліста, яким може бути товарознавець або оцінювач. Оцінка майна, майнових прав – це процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами, з оцінки майна і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності⁹⁵.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, в якій зазначає:

- перелік майна, на яке накладено арешт;
- підстави застосування арешту майна;
- перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення;
- заборону, обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно;
- порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб (ч. 5 ст. 173 КПК).

Порядок зберігання майна, на яке накладено арешт, визначений в Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, яка затверджена наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, ДПА України, СБ України, Верховним Судом України, Державною судовою адміністрацією України 27 серпня 2010 р. № 51/401/649/471/23/125.

Ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляє не пізніше 72 годин із дня надходження до суду клопотання. В іншому разі таке майно повертається особі, у якої його вилучено (ч. 6 ст. 173 КПК).

⁹⁵ Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 № 47.

Копія ухвали негайно після її постановлення вручається слідчому, прокурору, а також присутнім під час оголошення ухвали:

– фізичній або юридичній особі, щодо майна якої вирішувалося питання про арешт, – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення збереження речових доказів;

– підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, третій особі – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення спеціальної конфіскації;

– підозрюваному, обвинуваченому, засудженому або юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження, – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;

– підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, фізичній або юридичній особі, яка відповідно до закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження, – під час вирішення питання про арешт майна з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

У разі відсутності таких осіб під час оголошення ухвали копія ухвали надсилається їм не пізніше наступного робочого дня після її постановлення.

Підозрюваний, обвинувачений, треті особи мають право на захисника, право оскаржити судові рішення щодо арешту майна (ч. 7 ст. 173 КПК).

Майно або грошові суми клієнта неплатоспроможного банку, на яке судом накладено арешт до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних, може бути передано приймаючому, перехідному банку або спеціалізованій установі, утвореній Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, у встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб

порядку з письмовим повідомленням Фондом гарантування вкладів фізичних осіб особи, в інтересах якої накладено арешт. У разі цього передане майно або грошові суми залишаються обтяженими відповідно до ухвали суду про накладення арешту.

Кримінальним процесуальним законом встановлено такий **порядок та випадки скасування арешту майна**.

Так, підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні під час розгляду питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом.

Окрім того, арешт майна також може бути скасовано повністю або частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника або законного представника, іншого власника або володільця майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу немає потреби або арешт накладено необґрунтовано (ч. 1 ст. 174 КПК).

Клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Про час і місце розгляду повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої арештовано майно (ч. 2 ст. 174 КПК).

Прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасовує арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації (ч. 3 ст. 174 КПК).

Суд одночасно з ухваленням судового рішення, яким закінчується судовий розгляд, вирішує питання про скасування арешту майна. Суд скасовує арешт майна, зокрема, у разі виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження

судом, якщо майно не підлягає спеціальній конфіскації, непризначення судом покарання у виді конфіскації майна та/або незастосування спеціальної конфіскації, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові (ч. 4 ст. 174 КПК).

Ухвала про арешт майна виконується негайно слідчим, прокурором.

Контрольні запитання

1. Що таке заходи забезпечення кримінального провадження?
2. Які загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження?
3. Що таке виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні?
4. Що таке привід у кримінальному провадженні?
5. Що таке накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні?
6. У чому полягає тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні?
7. У чому суть відсторонення від посади у кримінальному провадженні?
8. Що таке тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні?
9. У чому полягає тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні?
10. Який порядок виконання арешту майна в кримінальному провадженні?
11. Які є види заходів забезпечення кримінального провадження?
12. Які підстави та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження?

Рекомендована література

1. Алексеева-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Особливості проведення тимчасового доступу до речей та документів для отримання інформації від операторів мобільного зв'язку. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2013. № 6 (90). Ч. 2. К. 1. С. 58–65.
2. Біловол Д. О. Деякі питання затримання осіб за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2014. № 2 (92). Ч. 2. К. 1. С. 145–149.
3. Бобік В. П. Поняття та зміст конституційних прав, як об'єкту обмеження під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Молодий вчений.* 2016. № 3. С. 460–463.
4. Гумін О. М. Особливості тимчасового доступу до речей і документів, які містять інформацію про надання телекомунікаційних послуг. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2013. № 6 (90). Ч. 2. К. 1. С. 53–57.
5. Завтур В. А. Допустимість доказів під час розгляду та вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2016. Вип. 41 (2). С. 154–157.
6. Фаринник В. І. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: методологія реалізації в кримінальному судочинстві України. *Митна справа.* 2014. № 3 (2). С. 341–351.
7. Ільченко С. Проблеми забезпечення належної правової процедури під час відсторонення від посади. *Право України.* 2013. № 11. С. 225–233.
8. Калачова О. М. Гарантії забезпечення прав громадян під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2015. Вип. 3. С. 276–287.
9. Карпов Н. С. Прийняття слідчим суддею рішення про надання тимчасового доступу до речей і документів. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2014. № 1 (91). Ч. 2. К. 1. С. 176–181.
10. Копіца О. В. Проблемні питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. № 2. С. 166–168.
11. Куспись Б. А. Мета тимчасового доступу до речей та документів як заходу забезпечення кримінального провадження. *Право і суспільство.* 2014. № 6.1. С. 189–193.
12. Куцкір Г. М. Заходи забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права громадян. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. Вип. 3. С. 301–305.
13. Маланчук П. М. Практичні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження. *Правовий вісник Української академії банківської справи.* 2014. № 2. С. 65–68.

14. Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 81–84.
15. Никоненко М. Я. Значення у процесі доказування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридична наука*. 2014. № 7. С. 118–125.
16. Сліпченко В. І. Підстави та процесуальний порядок витребування речей і документів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (2) С. 282–289.
17. Сліпченко В. Тимчасовий доступ до речей і документів: проблеми застосування. // *Право України*. 2013. № 11. С. 233–242.
18. Сотник Н. А. Заходи забезпечення кримінального провадження: генезис поняття та доцільність використання у КПК України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 183–189.
19. Тупельняк І. І. Повноваження слідчого та прокурора щодо виклику учасників за новим КПК для участі у слідчих діях. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2013. № 6 (90). Ч. 2. К. 1. С. 121–126.
20. Фаринник В. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід: процесуальні проблеми застосування та шляхи їх вирішення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4 (37). С. 77–84.
21. Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133–142.
22. Щасна А. Е. Морально-правові критерії застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 236–240.
23. Щасна А. Обмеження майнових прав окремих категорій осіб у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 8. С. 53–56.
24. Юнін О. С. Деякі особливості судового захисту прав людини при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 191–197.

Тема 10

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

- 10.1. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування
- 10.2. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів
- 10.3. Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів
 - 10.3.1. Особисте зобов'язання у кримінальному провадженні
 - 10.3.2. Особиста порука у кримінальному провадженні
 - 10.3.3. Домашній арешт у кримінальному провадженні
 - 10.3.4. Застава у кримінальному провадженні
 - 10.3.5. Тримання під вартою у кримінальному провадженні
- 10.4. Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду

10.1. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування

Запобіжні заходи – це вид заходів забезпечення кримінального провадження, застосування яких полягає в обмеженні підозрюваного обвинуваченого в його правах на свободу й особисту недоторканність; недоторканність житла або іншого володіння особи; таємницю спілкування; невтручання у приватне життя.

Запобіжні заходи, як і інші заходи забезпечення кримінального провадження, застосовуються з метою досягнення

дієвості кримінального провадження, тобто виконання його (провадження) завдань: захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, щодо жодної особи не був застосований необґрунтований процесуальний примус і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Застосування запобіжних заходів має дві мети:

Забезпечувальну – створення умов та вжиття заходів для виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього (них) процесуальних обов’язків: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк – заздалегідь повідомити про це зазначених осіб; виконувати обов’язки, покладені на нього рішенням про застосування запобіжних заходів; підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Превентивну – запобігання спробам: переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей або документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншою мірою; учинити інше кримінальне правопорушення або продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Підставами застосування запобіжного заходу є:

– наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, що здебільшого тлумачиться як вказівка на факт притягнення особи до кримінальної відповідальності, тобто виконання процесуальної дії повідомлення особі про підозру в порядку, визначеному Глава 22 КПК;

– наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може не виконати покладені на нього обов'язки або учинити дії, які розглядаються як ризики через призму превентивної мети застосування запобіжних заходів, тобто наявність фактичних даних, що вказують на учинення або спроби учинення дій, які перешкоджатимуть кримінальному провадженню.

Закон забороняє слідчому, прокуророві ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього вказаних підстав: обґрунтованої підозри та хоча б одного з ризиків, визначених ст. 177 КПК. У такому разі вказане ініціювання вважається необґрунтованим, відтак клопотання не підлягає задоволенню.

Система запобіжних заходів визначена у ст. 176 КПК, у якій вони розташовані у порядку їх суворості, а саме:

- особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);
- особиста порука (ст. 180 КПК);
- застава (ст. 182 КПК);
- домашній арешт (ст. 181 КПК);
- затримання – тимчасовий запобіжний захід (ст.ст. 188–192, 207–213 КПК);
- тримання під вартою (ст. 183 КПК).

До переліку умов застосування запобіжних заходів варто віднести такі:

– вони можуть застосовуватися лише в межах кримінального провадження, за винятком тимчасового запобіжного заходу – затримання, яке фактично може бути застосоване одночасно з початком кримінального провадження або ж як привід до його початку;

– запобіжні заходи застосовуються до належних суб'єктів: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого;

– запобіжні заходи за ступенем обмеження прав і законних інтересів мають бути в кореляційному зв'язку з тяжкістю вчиненого злочину: домашній арешт і взяття під варту застосовуються лише у разі учинення особою злочину, за який передбачено призначення покарання позбавлення волі;

– запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути

застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 109-114¹, 258-258-5, 260, 261 Кримінального кодексу України

– щодо особи може бути застосовано лише один із передбачених запобіжних заходів.

Законом, а саме ст. 178 КПК, визначено *обставини, що враховуються під час обрання запобіжного заходу судом*. Ці обставини виявляються у конкретному кримінальному провадженні, подаються стороною обвинувачення та (або) захисту та оцінюються слідчим суддею (судом) щодо кожного підозрюваного (обвинуваченого), до якого застосовується запобіжний захід. Самі собою обставини, за відсутності положень щодо ризиків, які визначені ст. 177 КПК, не дають слідчому судді, суду права на застосування запобіжного заходу.

До таких обставин належать:

– *вагомість наявних доказів про учинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення*: тобто наявність фактичних даних щодо учинення діяння, яке містить ознаки злочину, та даних про учинення цього діяння підозрюваним (обвинуваченим) за неоднозначності позицій двох сторін: сторонами обвинувачення та захисту досліджується сукупність даних щодо учинення злочину та винуватості у його вчиненні підозрюваним (обвинуваченим). Застосовується положення про те, що жоден доказ для слідчого судді (суду) не має наперед установленної сили;

– *тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується*: аналізується санкція норми кримінального закону, яка передбачає кримінальну відповідальність за учинення злочину, щодо якого підозрюється або обвинувачується особа; ця вимога кореспондує з положенням про зарахування часу утримання під вартою, на домашньому арешті в строк позбавлення волі;

– *вік і стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого*: у цьому разі враховується вік (чи є підозрювані, обвинувачені неповнолітніми особами або особами похилого віку); стан здоров'я (наявність хронічних захворювань, перебування на стаціонарному (амбулаторному) лікуванні);

– *міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, зокрема наявність у нього родини й утриманців*: досліджуються дані, які характеризують особу за місцем проживання, шлюбні відносини, наявність дітей або інших недієздатних або обмежено дієздатних осіб;

– *наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання*: необхідно з'ясувати наявність не лише роботи, а й інших засобів для існування, зокрема заняття підприємницькою діяльністю, творчою, науковою, тобто такою, що приносить дохід, а також навчання, його форма тощо;

– *репутацію підозрюваного, обвинуваченого*: суспільно корисна або суспільно шкідлива діяльність, факти притягнення до адміністративної, дисциплінарної, а також матеріальної відповідальності, дані про факти уникнення від відповідальності;

– *майновий стан підозрюваного, обвинуваченого*: наявність нерухомого майна, рахунків у фінансових установах частки власності на корпоративні права тощо;

– *наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого*: враховуються незнята та непогашена судимість, а також обов'язково факт неповного відбування призначеного покарання або невідбування призначеного покарання в разі звільнення від його відбування або відстрочки від виконання;

– *дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше*: вказана обставина враховується під час зміни або продовження застосування запобіжного заходу;

– *наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення*: підлягає з'ясуванню факт повідомлення про підозру у вчиненні іншого злочину (злочинів) у кримінальному провадженні, що не було об'єднане з тим, у якому вирішується питання про застосування запобіжного заходу;

– *розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок учинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів,*

якими обґрунтовуються відповідні обставини: у злочинах із матеріальним складом, відповідно тих, якими заподіюється майнова шкода, а також у тих, які передбачають отримання доходів, установлюється факт заподіяння такої шкоди, її розмір, або ж розмір доходу, який отримала особа від учинення протиправних злочинних дій, та доходів, які отримала особа в разі легалізації протиправної діяльності.

Окрім того, треба зауважити, що ч. 5 ст. 194 КПК передбачено перелік обов'язків, виконання яких покладається на особу в разі застосування того або іншого запобіжного заходу, водночас вид запобіжного заходу може не мати значення, за винятком застосовування тримання під вартою (відповідно затримання), логічно в окремих випадках домашнього арешту з вимогою цілодобово не покидати місце проживання.

До таких обов'язків належать:

- прибувати за кожною вимогою до суду або іншого визначеного органу державної влади;
- прибувати до визначеної службової особи з установленною періодичністю;
- не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає або перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- повідомляти слідчого, прокурора або суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;
- пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежностей;
- докласти зусиль до пошуку роботи або навчання;
- здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;
- носити електронний засіб контролю.

10.2. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів

Запобіжні заходи застосовуються:

- *під час досудового розслідування* слідчим суддею за клопотанням слідчого погодженого з прокурором або за клопотанням прокурора;
- *під час судового провадження* судом, за клопотанням прокурора.

Тимчасовий запобіжний захід затримання може бути застосований уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання. Такими є працівники органів Національної поліції, СБУ, Державної прикордонної служби тощо.

Для застосування запобіжного заходу уповноважений суб'єкт звернення з клопотанням подає його до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого провадиться досудове розслідування. Досудове розслідування здійснюється тим органом досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце учинення кримінального правопорушення.

Якщо місце учинення кримінального правопорушення невідоме (його не встановлено зібраними у провадженні доказами) або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор із урахуванням:

- місця виявлення ознак кримінального правопорушення; місця перебування підозрюваного;
- місця перебування більшості свідків;
- місця завершення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

Як виняток, розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування до особи, яку затримано без ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, може

здійснюватися слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана. Такий розгляд можливий тільки за умови, що затримана без ухвали слідчого судді, суду особа з об'єктивних причин не могла бути доставлена у строк не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 1 ст. 192 КПК).

У разі здійснення досудового розслідування слідчою групою клопотання про застосування запобіжного заходу також розглядається слідчим суддею суду першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Клопотання виконується в трьох примірниках і повинно містити: вказівку на слідчого суддю, який уповноважений розглядати клопотання;

– назву документу, дату та місце складання, посадову особу, що звертається з клопотанням, вказівку на кримінальне провадження (номер і дату внесення даних у ЄРДР);

– короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється або обвинувачується особа (формулювання суті обвинувачення або підозри, зазначення часу, місця його учинення, обставин учинення, дій співучасників, розмір й обсяг шкоди, заподіяної кримінальним правопорушення);

– правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті, пунктів) закону України про кримінальну відповідальність;

– виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини (документи та показання, отримані під час кримінального провадження);

– посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, та обов'язково виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор зробив висновок про наявність цих ризиків і посилання на матеріали кримінального провадження, що підтверджують ці обставини;

– обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, способом застосування більш м'яких запобіжних заходів, тобто їх неефективність з погляду забезпечення дієвості кримінального провадження; пропозиція покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, з обґрунтуванням указаних обтяжень.

Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання слідчим суддею або судом. Також копія клопотання залишається в матеріалах провадження та в наглядовому провадженні прокурора – процесуального керівника.

Для підтвердження законності, обґрунтованості та вмотивованості поданого клопотання суб'єкти звернення зобов'язані додати до нього: копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує докази клопотання:

– копії характеризуючих даних, кримінальних процесуальних документів;

– документ, яким слідчий, прокурор визначив перелік свідків, яких вважають за необхідне допитати під час судового розгляду щодо вирішення питання про застосування запобіжного заходу;

– підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу;

– витяг із ЄРДР щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання.

Законом вимагається внесення щодо кожної особи підозрюваного (обвинуваченого) окремого клопотання відповідно з індивідуальним обґрунтуванням застосування запобіжного заходу.

Законом передбачено випадки відкликання, зміни та доповнення клопотання про застосування запобіжного заходу до моменту їх задоволення або відмови в задоволенні.

Зокрема прокурору стають відомі обставини, які не дають підстав підозрювати особу у вчиненні кримінального правопо-

рушення або обґрунтувати наявність кримінального правопорушення як такого. У такому разі законом чітко вимагається відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу. Такі обставини можуть стати відомі й слідчому, однак відкликати клопотання має право лише прокурор – процесуальний керівник.

Якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу, однак до моменту його задоволення, слідчому, прокурору стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу (з'ясування наявності додаткових ризиків, передбачених ст. 177 КПК, обставин, які підлягають урахуванню під час застосування запобіжних заходів, які визначені ст. 178 КПК), уповноважені суб'єкти зобов'язані доповнити або змінити клопотання. Якщо зміни та доповнення суттєві, стосуються більшості положень, які мають бути визначені в клопотанні, його необхідно замінити новим.

Клопотання про застосування запобіжного заходу розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше сімдесяти двох годин із моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого, якщо таке виникло.

У кримінальному процесуальному законодавстві України передбачено забезпечувальні заходи щодо вирішення питання про застосування, зміну або скасування запобіжних заходів. Такими забезпечувальними заходами є: судовий виклик, привід, затримання особи з метою приводу.

Слідчий суддя, суд, після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого для забезпечення розгляду, вживає заходів щодо:

– забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого для судового розгляду, зокрема: здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі; здійснює судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою;

– забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого у випадках, коли: підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника; якщо участь захисника

обов'язкова; якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника;

– здійснює повідомлення/судовий виклик свідків, яких слідчий, прокурор або підозрюваний, обвинувачений вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо застосування запобіжного заходу.

Отримавши клопотання про застосування запобіжного заходу, слідчий суддя, суд призначає дату судового засідання. Про ухвалене рішення слідчий суддя повідомляє сторони кримінального провадження та здійснює судовий виклик.

У разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у виді застави, домашнього арешту або тримання під вартою. Якщо ж ухвала про привід не була виконана, то виноситься ухвала про дозвіл на його затримання з метою приводу.

Також прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після одержання цього клопотання. Розгляд клопотання проводиться в закритому судовому засіданні без участі підозрюваного, обвинуваченого його захисника або (та) законного представника інших учасників судового розгляду, однак за участю прокурора.

Слідчий суддя, суд задовольняє клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу, якщо прокурор доведе, що зазначені у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини вказують на наявність

підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а також є достатні підстави вважати, що:

– підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування або суду, тобто використані передбачені КПК механізми забезпечення явки вказаних осіб до слідчого судді, суду;

– одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до слідчого судді із клопотанням про застосування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які законом розглядаються як ризик дієвості кримінального провадження ст. 177КПК.

Слідчий суддя, суд не має права відмовити в розгляді клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого, навіть якщо є підстави для затримання без ухвали суду з метою приводу, передбачені ст.ст. 207, 208 КПК.

Слідчий суддя, суд за клопотанням прокурора має право вирішити питання про повторне затримання з метою приводу в порядку, передбаченому КПК. Повторне звернення до суду з клопотанням про дозвіл на затримання однієї і тієї особи в тому ж кримінальному провадженні після винесення слідчим суддею, судом ухвали про відмову в задоволенні такого клопотання можливе лише за виникнення нових обставин, які підтверджують необхідність тримання особи під вартою.

Ухвала про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржена у порядку, передбаченому КПК, відповідно до вимог параграфу 2 Гл. 26 КПК «Оскарження рішень, дій або бездіяльності під час досудового розслідування». Ухвала про дозвіл на затримання оскарженню не підлягає, відтак оскаржується лише рішення щодо відмови в наданні дозволу на затримання. Суб'єктом подання такої скарги є прокурор.

Зауважимо, що на виконання вимог ст. 204 КПК, якщо до підозрюваного, обвинуваченого застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, він не може бути затриманий без дозволу слідчого судді, суду з огляду на підозру або обвинувачення у тому ж кримінальному правопорушенні.

У разі, коли судовий розгляд щодо затриманого підозрюваного, обвинуваченого у визначений КПК строк (сімдесят дві години з моменту фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого, що зафіксований у протоколі затримання) не проведено, слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу на підставі ч. 3 ст. 206 КПК із одночасним виконанням судового виклику на судовий розгляд щодо застосування запобіжного заходу.

Отримавши ухвалу слідчого судді про затримання з метою приводу підозрюваного (обвинуваченого), слідчий, прокурор вживає заходів щодо встановлення місця знаходження особи та її затримання. Фізичне затримання може проводити уповноважена службова особа, якій законом надане таке право.

Закон загалом визначає дії уповноважених службових осіб після затримання підозрюваного обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання (ст. 191 КПК). Відповідно, таке затримання може здійснюватися і на стадії досудового розслідування, і на стадії судового розгляду.

Після затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше тридцяти шести годин із моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу про дозвіл на затримання з метою приводу. Момент затримання вираховуємо відповідно до вимог, визначених ст. 209 КПК. У цьому разі особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Уповноважена особа, яка на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання затримала особу, зобов'язана негайно:

– вручити їй копію зазначеної ухвали; повідомити про затримання слідчого, прокурора, зазначеного в ухвалі про дозвіл на затримання з метою приводу;

– звільнити особу, якщо після затримання з'ясується, що вона затримана на підставі ухвали про дозвіл на затримання, яка відкликана прокурором і якщо немає інших законних підстав для подальшого затримання;

– негайно повідомити офіційних представників розвідувального органу в разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов’язків; проводити пов’язані з затриманням особистий обшук й огляд кадрового співробітника розвідувального органу речей тільки в присутності офіційних представників цього розвідувального органу.

Відповідно до Закону України «Про розвідувальні органи України» такими органами є:

– *служба зовнішньої розвідки України* – у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах;

– *розвідувальний орган Міністерства оборони України* – у воєнній, воєнно-політичній, воєнно-технічній, воєнно-економічній, інформаційній та екологічній;

– *розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону* – у сферах прикордонної та імміграційної політики, а також в інших сферах, що стосуються питань захисту державного кордону України та її суверенних прав у виключній (морській) економічній зоні.

Слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, лише в разі, якщо прокурор, окрім мети і підстави застосування запобіжних заходів, доведе, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук.

Обов’язок доведення факту перебування підозрюваного, обвинуваченого у міжнародному розшуку покладається на слідчого, прокурора, який подав клопотання про застосування запобіжного заходу, та підтверджується відповідними відомостями (довідка, витяг із бази даних Інтерполу тощо). Після затримання особи, яка перебувала у міжнародному розшуку, слідчий суддя, суд не пізніше як через сорок вісім годин із часу доставки такої особи до органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на місце учинення кримінального правопорушен-

ня, зобов'язаний розглянути питання про застосування обраного запобіжного заходу у виді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід за обов'язкової присутності такого підозрюваного, обвинуваченого.

За підсумками розгляду клопотання слідчий суддя, суд ухвалює рішення, яке оформлюється ухвалою:

- про відмову в застосуванні запобіжного заходу;
- задоволення клопотання про застосування запобіжного заходу та ухвалення рішення про його застосування.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зазначає відомості про: кримінальне правопорушення (його суть і правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) КК України, у якому підозрюється, обвинувачується особа; обставини, які свідчать про ризики, передбачені ст. 177 КПК; обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбаченим ст. 177 КПК; посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини; запобіжний захід, який застосовується.

У разі застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, зазначаються конкретні обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого, та у випадках, установлених КПК, строк, на який їх покладено.

В ухвалі про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту зазначається точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити в ухвалі про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту дату закінчення її дії у межах строку, передбаченого КПК два місяці для домашнього арешту та 60 днів для взяття під варту.

Обов'язково копія ухвали про застосування запобіжного заходу вручається підозрюваному, обвинуваченому негайно після її оголошення.

Для якісного забезпечення контролю дотримання застосованих запобіжних заходів у частині перебування на місці прожи-

вання (перебування, реєстрації) інших обмежень застосовуються технічні засоби забезпечення запобіжних заходів, зокрема електронних засобів контролю – полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відстежувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії.

Відповідно до Положення про порядок застосування електронних засобів контролю, затвердженого Наказом МВС України 2012 р. № 696, до електронних засобів контролю належить комплекс технічних заходів і засобів, серед яких:

– *електронний браслет* – електронний пристрій у вигляді браслета, що закріплюється на тілі підозрюваного або обвинуваченого з метою його дистанційної ідентифікації та відстеження місцезнаходження, який призначений для носіння на тілі і захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спробу особи здійснити такі дії;

– *електронний моніторинг* – система заходів контролю за місцезнаходженням осіб, які зобов'язані слідчим суддею, судом носити ЕЗК;

– *мобільний контрольний пристрій* – електронний пристрій, призначений для носіння спільно з електронним браслетом у разі перебування підозрюваного або обвинуваченого поза місцями, обладнаними стаціонарним контрольним пристроєм, для відстежування його місцезнаходження за допомогою глобальних навігаційних супутникових систем GPS/ГЛОНАСС;

– *мобільний пульт моніторингу* – комплекс портативних переносних пристроїв, що забезпечує налаштування роботи електронних браслетів, прийом та ідентифікацію сигналів електронних браслетів, а також оброблення й відображення інформації про поведінку підозрюваних або обвинувачених;

– *персональний трекер* – електронний пристрій, виконаний у вигляді браслета, призначений для носіння на тілі підозрюваного або обвинуваченого, щодо якого обраний запобіжний

захід у вигляді домашнього арешту, з метою його дистанційної ідентифікації і відстеження його місцезнаходження за сигналами глобальної навігаційної супутникової системи GPS/ГЛОНАСС і захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спробу особи здійснити такі дії;

– *ретранслятор* – електронний пристрій, призначений для розширення зони прийому сигналів електронного браслета стаціонарним або мобільним контрольним пристроєм;

– *сервер моніторингу* – програмно-апаратний комплекс, призначений для забезпечення роботи системи електронного контролю: отримання, оброблення, зберігання і передачі інформації;

– *стаціонарний контрольний пристрій* – комунікаційний пристрій, що забезпечує безперервний цілодобовий прийом і передачу даних від електронного браслета до сервера моніторингу та голосовий зв'язок підозрюваного або обвинуваченого з черговим пультом моніторингу уповноваженого підрозділу МВС України;

– *стаціонарний пульт моніторингу* – персональний комп'ютер із відповідним програмним забезпеченням, призначений для оброблення і відображення інформації про виконання підозрюваним або обвинуваченим, щодо якого обрано запобіжний захід, не пов'язаний з позбавленням волі, або у виді домашнього арешту, відповідного обов'язку.

Прокурор, слідчий за погодженням із прокурором має право звернутися у порядку, передбаченому ст. 184 КПК, до слідчого судді, суду з клопотанням про:

– зміну запобіжного заходу;

– скасування, зміну або покладення додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, або про зміну способу їх виконання.

У клопотанні про зміну запобіжного заходу обов'язково зазначаються обставини, які:

– виникли після ухвалення попереднього рішення про застосування запобіжного заходу;

– існували під час ухвалення попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, але про які слідчий, прокурор на той час не знав і не міг знати.

Не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність зміни запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому.

Окрім того, підозрюваний обвинувачений, а також його захисник має право звертатись із клопотанням про зміну запобіжного заходу. Також необхідно зауважити, що законом не передбачено право клопотання про дострокове скасування запобіжного заходу. Підстави для скасування визначені ст. 203 КПК, відповідно до якої ухвала про застосування запобіжного заходу припиняє свою дію після:

- закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу;
- ухвалення виправдувального вироку;
- закриття кримінального провадження у порядку, передбаченому КПК.

Тому підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник, має право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, клопотання про зміну запобіжного заходу, зокрема про скасування або зміну додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК та покладених на нього слідчим суддею, судом, або про зміну способу їх виконання.

Слідчий суддя, суд має право залишити без розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу, подане раніше тридцяти днів із дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову в зміні запобіжного заходу, якщо в ньому не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею, судом.

У разі ухвалення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно. Якщо ж застосовано запобіжний захід у виді особистої поруки, підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється

ся з-під варти негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання.

У разі застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий: негайно доставляється до місця проживання і звільняється з-під варти, якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло цілодобово; негайно звільняється з-під варти та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання, якщо згідно з умовами обраного запобіжного заходу йому заборонено залишати житло в певний період доби.

Підозрюваний, обвинувачений звільняється з-під варти після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, якщо в уповноваженій службовій особі місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і безпосередньо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Після отримання та перевірки документа, що підтверджує внесення застави, – платіжного документа з позначкою банку про виконання, уповноважена службова особа місця ув'язнення, під вартою в якому знаходиться підозрюваний, обвинувачений, негайно виконує розпорядження про його звільнення з-під варти та повідомляє про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження, – прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня.

З моменту звільнення з-під варти, з огляду на унесення застави, підозрюваний, обвинувачений вважається таким, щодо якого застосовано запобіжний захід у вигляді застави.

У разі постановлення слідчим суддею, судом ухвали про відмову в продовженні строку тримання під вартою, про скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою або його зміну на інший запобіжний захід, про звільнення особи з-під варти у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 206 КПК, або в разі закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженій службовій особі місця

ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і безпосередньо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Ухвала слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу підлягає негайному виконанню після її оголошення.

10.3. Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів

10.3.1. Особисте зобов'язання у кримінальному провадженні

Особисте зобов'язання – найм'якший запобіжний захід у системі заходів забезпечення кримінального провадження, який полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати визначені слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені ст. 194 КПК.

Доцільно від підозрюваного (обвинуваченого) відібрати документ, яким указати перелічені обов'язки, які покладаються на нього, з огляду на застосування цього запобіжного заходу. У такому разі письмово під розписку підозрюваний вказує на перелік зобов'язань, які він повинен виконувати, та наслідки їх невиконання або неналежного виконання, зокрема може бути застосований жорсткіший запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення від 0,25 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Застосовуючи цей запобіжний захід, вихідним обов'язком вважається постійне проживання або перебування підозрюваного (обвинуваченого) в місці, визначеному слідчим суддею, судом. Відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем перебування є адміністративно-територіальна одиниця, на території

якої особа проживає строком менше шести місяців на рік; місцем проживання є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад шість місяців на рік. Як усі запобіжні заходи, особисте зобов'язання застосовується на підстав ухвали слідчого судді. Якщо це питання вирішується на стадії досудового розслідування або суду – на стадії судового розгляду.

Контроль за виконанням особистого зобов'язання виконує слідчий, якщо запобіжний захід застосовується на стадії досудового розслідування, а якщо справа перебуває у провадженні суду, – прокурор. Слідчий або прокурор контролює, або виконує підозрюваний (обвинувачений) покладені на нього обов'язки, визначені ст. 194 КПК, або не вчиняє дії, які визначені як ризики під час застосування запобіжних заходів: факти переховування від органів досудового розслідування та/або суду, факти або наміри знищення, переховування або спотворення речей або документів, які мають істотне значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню, факти протидії розслідуванню через незаконний вплив на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні через погрози, шантаж, підкуп, знищення або погрози знищення майна тощо, а також учинення іншого кримінального правопорушення або факт продовження кримінального правопорушення, у якому він підозрюється, обвинувачується.

10.3.2. Особиста порука у кримінальному провадженні

Особиста порука як запобіжний захід полягає в отриманні від осіб, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання, у якому, по-перше, ці особи беруть на себе зобов'язання на першу вимогу органу досудового розслідування або суду забезпечити явку (доставити) підозрюва-

ного або обвинуваченого, по-друге, вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, викладених в ухвалі та передбачені ст. 194 КПК.

Точна кількість поручителів, що мають бути залученні, у КПК не вказана. Їх кількість визначає слідчий суддя або суд із урахуванням тяжкості учинення злочину, характеристики особи підозрюваного (обвинуваченого) та характеристики самих поручителів.

Недоцільно як поручителів залучати:

– раніше судимих осіб, судимість яких не знята або не погашена, осіб, що неодноразово притягувалися до адміністративної відповідальності;

– щодо яких є дані про факти вживання наркотичних засобів психотропних речовин, їх аналогів;

– осіб, які зловживають алкогольними напоями;

– неповнолітніх;

– осіб, що є недієздатними або обмежено дієздатними;

– осіб, що перебувають на обліку в лікарів психіатрів (наркологів);

– осіб з явними вадами здоров'я, які фізично не спроможні забезпечувати явку підозрюваного (обвинуваченого);

– працівники суду, прокуратури, органів Національної поліції.

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнана достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру: особи, що нагороджувалися державними нагородами, громадські (політичні) діячі інші особи, авторитет яких дає підстави вважати, що вони спроможні забезпечити виконання підозрюваним (обвинуваченим) покладених на нього обов'язків.

Зазвичай під час вирішення питання про застосування цього запобіжного заходу потенційний поручитель (поручителі) звертається із клопотанням до органів досудового розслідування або до слідчого судді, суду з пропозицією застосовувати вказаний запобіжний захід і фактично дають згоду залучити їх як

поручителів. Неefективно буде застосовувати цей запобіжний захід у разі, коли поручителем зобов'язують виконувати покладені на нього обов'язки без попередньої його згоди. У разі подання такого клопотання воно долучається до клопотання про застосування запобіжного заходу, або ж може бути подане, наприклад, стороною захисту як альтернатива суворішого запобіжному заходу.

Щодо поручителя, то під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу йому роз'яснюється, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа: обставини учинення злочину, кримінально-правова кваліфікація, передбачене законом покарання за його учинення, обов'язки поручителя та наслідки їх невиконання: застосування щодо поручителя грошового стягнення та можливість зміни особистої поруки на суворіший запобіжний захід, право на відмову від узятих на себе зобов'язань.

Поручитель може відмовитися від узятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність: ухилення підозрюваного (обвинуваченого) від слідства або суду, порушення умов запобіжного заходу в частині невиконання покладених на нього обов'язків.

За виникненням обставин, коли поручитель (поручителі) має підстави вважати, що не забезпечуватимуться умови запобіжного заходу, він (вони) забезпечує явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування або суду для вирішення питання про заміну йому запобіжного заходу на інший. Забезпечивши явку підозрюваного (обвинуваченого) до органу досудового розслідування або суду, поручитель подає клопотання про звільнення його від виконання покладених на нього обов'язків. Після ухвалення рішення про зміну запобіжного заходу на інший або його скасування поручитель вважається таким, що увільнений від виконання покладених на нього обов'язків.

Однак якщо поручитель через стан здоров'я не може забезпечити явку підозрюваного (обвинуваченого), він про це повинен повідомити через засоби зв'язку орган досудового

розслідування або прокурора – осіб, які контролюють виконання запобіжного заходу. Уповноваженні службові особи мають прибути до нього, отримати його клопотання про звільнення від виконання застосованого запобіжного заходу та вживати заходів зі забезпечення явки підозрюваного (обвинуваченого) до суду для вирішення питання про зміну запобіжного заходу на інший.

У разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань, на нього накладається грошове стягнення – захід забезпечення кримінального провадження, що застосовується у разі невиконання або неналежного виконання покладених обов'язків. Розмір стягнення визначається залежно від тяжкості учинення злочину, в якому підозрюється (обвинувачується) особа. Зокрема:

- у провадженні щодо кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, або інше, більш м'яке покарання, – від двох до п'яти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

- у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, – від п'яти до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

- у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, – від десяти до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

- у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, – від двадцяти до п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Рішення про накладення грошового стягнення під час досудового розслідування оформляється ухвалою слідчого судді. Слідчий суддя має повноваження самостійно ініціювати та відповідно ухвалити рішення про накладення грошового стягнення. Також цей захід забезпечення може накладатися за клопотанням

слідчого, прокурора, якщо рішення приймається на стадії досудового розслідування, або лише прокурора, – якщо на стадії судового розгляду.

Ухвала про накладення грошового стягнення набирає законної сили з моменту її оголошення. Копія відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається поручителю, на якого накладено грошове стягнення.

10.3.3. Домашній арешт у кримінальному провадженні

Домашній арешт – це запобіжний захід, який полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби.

Суть цього обмеження полягає у тому, що орган досудового розслідування та (чи) суд точно знає місцезнаходження підозрюваного (обвинуваченого), відтак має можливість забезпечити явку вказаної особи для проведення процесуальних дій та контролювати поведінку особи, виконання покладених на неї обов'язків.

Поняття «житла» розглянуто у попередніх темах. Під час обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту варто взяти до уваги, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: є власником (співвласником) такого житла; зареєстрований у такому житлі; постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації тощо.

Заборона залишати житло може бути визначена цілодобово або в певний період доби, наприклад у нічний час. Це вирішується слідчим суддею з урахуванням тяжкості учинення злочину та обставин його учинення, особи підозрюваного (обвинуваченого), зокрема самостійного проживання або проживання з сім'єю, постійного місця роботи тощо.

Умовою застосування домашнього арешту є підозра або обвинувачення у вчиненні злочину, за скоєння якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Як і будь-яке рішення щодо застосування запобіжного заходу, оформляються ухвалою про обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту, після чого передається для виконання органу Національної поліції за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого.

Керівник органу Національної поліції доручає контролювати запобіжний захід уповноваженій особі від органу Національної поліції. Уповноважена особа органу Національної поліції повинна негайно прийняти ухвалу до виконання, поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у виді домашнього арешту, і повідомити про це слідчого суддю або суд. Доцільно про це проінформувати слідчого та (чи) прокурора – процесуального керівника.

Працівники органу Національної поліції, що контролюють дотримання підозрюваним (обвинуваченим) виконання вимог запобіжного заходу (домашній арешт), мають право:

– з'являтися в житло цієї особи залежно від того, чи запобіжний захід застосовано цілодобово або у певний період доби, вказані візити можливі також і в нічний час;

– вимагати надати пояснення (і усні, і письмові) з питань, пов'язаних із виконанням покладених на підозрюваного (обвинуваченого) зобов'язань, визначених ч. 5 ст. 194 КПК;

– використовувати електронні засоби контролю для забезпечення ефективності домашнього арешту.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати два місяці. Цей строк завершується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк завершується в останній день цього місяця. Також у цьому разі не береться до уваги той день, від якого розпочинається строк.

За необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути продовжений за клопотанням прокурора в межах

строку досудового розслідування у порядку, передбаченому ст. 199 КПК.

Однак сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати шести місяців. Опісля закінчення цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим. Окрема ухвала у цьому випадку не вимагається.

10.3.4. Застава у кримінальному провадженні

Загалом застава – це спосіб забезпечення зобов'язань. *Застава як запобіжний захід* полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, із метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Законом не передбачена можливість використовувати як предмет застави майно або майнові права.

Порядок унесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 15⁹⁶.

Суб'єктами внесення застави, відповідно до вимог закону, можуть бути:

- підозрюваний, обвинувачений;
- інша особа, яка діє від його імені;
- заставадавець: інша *фізична особа* – людина як учасник цивільних відносин або *юридична особа* – організація, створена

⁹⁶ Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: Постанова КМУ від 11 січня 2012 р. № 15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-%D0%BF>

і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка вносить кошти від свого імені.

Однак законом визначено застереження, що *заставаодавцем не може бути* юридична особа державної або комунальної власності.

Під час ухвалення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді застави необхідно виконати низку процесуальних дій.

Підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки, які на нього покладає слідчий суддя або суд, відповідно до ч. 5 ст. 194 КПК, і наслідки їх невиконання: звернення застави в дохід держави.

Заставаодавцю роз'яснюється, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його учинення – позбавлення волі, обов'язки з забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків.

Розмір застави визначається слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу, з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених ст. 177 КПК.

Розмір застави повинен достатньою мірою гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків і не може бути завідомо непомірним для нього, що, своєю чергою, потребує вивчення матеріального становища особи.

Розмір застави визначається у таких межах:

– щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, – від одного до двадцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

– щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, – від двадцяти до вісімдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

– щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, – від вісімдесяти до трьохсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Однак у виняткових випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно.

Застава вноситься у національній грошовій одиниці на спеціальний рахунок суду, який обрав такий запобіжний захід, відкритий в органах Казначейства в установленому законодавством порядку.

Підозрюваний, обвинувачений, який не тримається під вартою, не пізніше п'яти днів із дня обрання запобіжного заходу у виді застави зобов'язаний внести кошти на цей рахунок або забезпечити їх унесення заставодавцем. Підтвердженням унесення коштів на депозитний рахунок суду є платіжний документ із позначкою банку про виконання, який надається слідчому, прокурору або суду, який здійснює кримінальне провадження.

Зазначені дії можуть бути здійснені пізніше п'яти днів із дня обрання запобіжного заходу у виді застави, якщо на момент їх здійснення не буде ухвалено рішення про зміну запобіжного заходу. З моменту обрання запобіжного заходу у виді застави щодо особи, яка не тримається під вартою, зокрема до фактичного внесення коштів на відповідний рахунок, а також із моменту звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти внаслідок внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у виді застави.

Застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії запобіжного заходу. Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень:

погашення судових витрат, відшкодування шкоди, завданої злочином. Застава, внесена заставодавцем, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою.

Застава повертається особі або заставодавцю у безготівковій формі на зазначений ними банківський рахунок, а в разі відсутності такого рахунку – готівкою через банки або підприємства поштового зв'язку.

Повернення коштів, унесених як застава, здійснюється упродовж п'яти робочих днів із дня надходження зазначених документів до органу Казначейства.

У разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належно повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин або не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього в разі застосування запобіжного заходу обов'язки, визначені ч. 5 ст. 194 КПК, застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору.

Питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні. Викликаються підозрюваний, обвинувачений, а також заставодавець, якщо такий був. Розгляд цього питання здійснюється у порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Неприбуття в судові засідання зазначених осіб, які були належно повідомлені про місце та час розгляду питання, не перешкоджає проведенню судового засідання.

Звернення застави у дохід держави здійснюється на підставі копії ухвали слідчого судді, суду, вироку суду, в яких міститься рішення про звернення застави в дохід держави, прийняте у випадках, передбачених КПК. Копія ухвали слідчого судді, суду, вироку суду впродовж п'яти днів із дня набрання ними законної сили надсилається слідчим суддею (судом), який їх

постановив або ухвалив, органу Казначейства, в якому відкрито депозитний рахунок суду, на який внесено заставу.

У разі звернення застави в дохід держави слідчий суддя, суд вирішує питання про застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у виді застави у більшому розмірі або іншого запобіжного заходу.

10.3.5. Тримання під вартою у кримінальному провадженні

Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який полягає в обмеженні свободи особи та утриманні її в установі попереднього ув'язнення. Винятковість цього запобіжного заходу полягає в тому, що застосовується він тільки тоді, якщо прокурор доведе, що жоден із м'якших запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбачених ст. 177 КПК: переховування від органів досудового розслідування або суду, перешкоджання встановленню істини у кримінальному провадженні, продовження злочинної діяльності.

Установами для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою, є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних силах України. В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання⁹⁷.

Законодавець, попри необхідність доведення прокурором факту, що жоден із м'якших запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбачених ст. 177 КПК, вніс обмеження щодо застосування цього запобіжного заходу залежно від: тяжкості

⁹⁷ Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3352-12/page>

злочинів, яка визначається покаранням за його учинення, факту судимості підозрюваного (обвинуваченого), виконання обов'язків за попереднього застосування запобіжного заходу, факту повідомлення про підозру у вчиненні іншого злочину, не з приводу якого застосовується тримання під вартою.

Щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тримання під вартою може застосовуватися виключно в разі, якщо прокурор доведе наявність одного або декількох ризиків, передбачених ст. 177 КПК, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного, запобіжного заходу, зокрема визначеного у ч. 5 ст. 194 КПК, або не виконав у встановленому порядку вимоги щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Якщо підозрюваний раніше судимий за учинення злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, або у разі, якщо підозрюваний раніше не судимий та підозрюється у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років, тримання під вартою може застосовуватися тільки тоді, коли прокурор, окрім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, доведе, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування або суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину.

Також тримання під вартою може бути застосовано до раніше несудимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки за умови доведення неефективності застосування м'якшого запобіжного заходу.

Слідчий суддя, суд під час постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою

зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК, окрім випадків, передбачених законом.

Також треба враховувати, що тримання під вартою може застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. У разі взяття під варту неповнолітнього про це необхідно сповістити його батьків або осіб, що їх заміняють: опікунів, піклувальників, адміністрацію установи де виховується неповнолітній.

Так, у разі постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК, слідчий суддя, суд має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні:

- щодо злочину, вчиненого зі застосуванням насильства або погрозою його застосування;
- щодо злочину, який спричинив загибель людини;
- щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні обирався запобіжний захід у виді застави, проте був порушений нею.

В ухвалі слідчого судді, суду зазначаються, які обов'язки з передбачених ст. 194 КПК будуть покладені на підозрюваного, обвинуваченого у разі внесення застави, наслідки їх невиконання, обґрунтовується обраний розмір застави, а також можливість її застосування.

У разі внесення застави згідно з ухвалою слідчого судді, суду щодо особи, стосовно якої раніше обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, роз'яснення прав й обов'язків заставодавця здійснюються уповноваженою службовою особою місця ув'язнення.

Строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістьдесят днів. Строк тримання під вартою враховується з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, – з моменту затримання. У разі обчислення строку днями він завершується

о двадцять четвертій годині останнього дня строку. Також треба врахувати, що береться до уваги той день, від якого розпочинається строк тримання під вартою.

У строк тримання під вартою включається час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи. У разі повторного взяття під варту особи в тому ж кримінальному провадженні строк тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше.

КПК визначено можливість продовження строку тримання під вартою слідчим суддею. Таке рішення можливе лише в межах строку досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК. Сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати:

- шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості;
- дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Щодо порядку продовження строку тримання під вартою, то для продовження строку тримання під вартою слідчий з погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді або суду з клопотанням не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Клопотання про продовження строку тримання під вартою подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

Окрім загальних вимог щодо клопотання про застосування запобіжного заходу, *клопотання про продовження строку тримання під вартою повинно містити:*

- виклад обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою;
- виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії попередньої ухвали згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що обставини щодо наявних ризиків та обставин, що перешкоджають провадженню та завершенню досудового розслідування, виправдовують подальше тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

За наявності обґрунтованого доведення, з боку прокурора, потреби продовження тримання під вартою слідчий суддя або суд постановляє ухвалу про продовження строку тримання під вартою в межах визначених законом строку.

В інших випадках особа, що тримається під вартою, підлягає звільненню.

Підставами для звільнення з-під варті є:

- скасування запобіжного заходу;
- зміна запобіжного заходу;
- внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою;
- закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення передбаченого законом строку тримання під вартою як запобіжного заходу, якщо цей строк не продовжено в установленому законом порядку;
- закінчення максимального строку тимчасового або екстрадиційного арешту, передбаченого КПК;
- припинення (скасування) тимчасового або екстрадиційного арешту;
- звільнення особи з-під екстрадиційного арешту судом.

Звільнення особи з-під варті в разі скасування або зміни цього запобіжного заходу провадить начальник установи попереднього ув'язнення на підставі ухвали слідчого судді, ухвали або вироку суду.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варті підозрюваного, обвинувачено-

го, стосовно якого на день закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення строку тримання під вартою, встановленого КПК, не надійшла ухвала слідчого судді, суду про продовження такого строку. Начальник установи попереднього ув'язнення надсилає повідомлення особі або органу, які здійснюють кримінальне провадження, та відповідному прокурору, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти у разі закінчення максимального строку тимчасового арешту, передбаченого ч. 1 ст. 583 КПК, повідомивши про це прокурора та суд, що ухвалив рішення про застосування тимчасового арешту. За п'ять днів до закінчення максимального строку тимчасового арешту начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний надіслати прокурору та суду, що прийняв рішення про застосування тимчасового арешту, повідомлення про день його закінчення.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити особу з-під варти в разі закінчення максимального строку екстрадиційного арешту, передбаченого КПК, повідомивши про це прокурора Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя або його заступника, а також суд, що ухвалив рішення про застосування екстрадиційного арешту. За десять днів до закінчення максимального строку екстрадиційного арешту начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний надіслати прокурору Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя або його заступнику, а також суду, який ухвалив рішення про застосування екстрадиційного арешту, повідомлення про день його закінчення.

Звільнення особи з-під варти в разі припинення тимчасового або екстрадиційного арешту провадить начальник установи попереднього ув'язнення на підставі постанови прокурора Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя або його заступника, відповідно до ст. 586 КПК.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний звільнити з-під варти підозрюваного, обвинуваченого після

внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування до такої особи запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Після отримання документа, що підтверджує внесення застави, та його перевірки начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варти особу та повідомити про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження, – прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня.

Вирок або ухвала про звільнення особи, взятої під варту, підлягає виконанню негайно після їх надходження до місця попереднього ув'язнення.

10.4. Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 176 КПК тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується з підстав і в порядку, визначених КПК.

Згідно зі ст. 29 Конституції України ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові або його припинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого упродовж сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо впродовж сімдесяти двох годин із моменту затримання їй не вручено вмотивоване рішення суду про тримання під вартою. У цьому разі, власне, йдеться про затримання як тимчасовий запобіжний захід.

Ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

визначено, що кожен має право на свободу й особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, окрім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, зокрема, коли законний арешт або затримання особи, здійснено з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення або її втечі після його учинення.

Також це положення викладено у ст. 29 Конституції України та засаді кримінального провадження «Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» із урахуванням того, що затримувати особу можна у випадках, передбачених законом, зокрема КПК.

Право на таке затримання має кожна особа, яка використовує його за необхідності виконання громадянського обов'язку, захисту власних прав, свобод і законних інтересів.

Кримінальним кодексом України, зокрема ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин», визначено, що не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після учинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо в разі цього не допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи. Однак перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. Перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у ст.ст. 118 та 124 КК України.

Уповноважена службова особа зобов'язана вжити заходів щодо виявлення, припинення та запобігання правопорушення та відвернення його наслідків, незалежно від часу, місця, особи учинення правопорушення. Щодо правопорушника, то він може бути затриманий, якщо на це є підстави і немає заборон, визначених законом. Так, згідно з Главою 37 КПК «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб» затримання судді (або

обрання стосовно нього запобіжного заходу у виді тримання під вартою або домашнього арешту) до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України. Затримання народного депутата України або огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого або службового приміщення допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності.

За винятком визначеної категорії осіб, кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу:

1) під час учинення або замаху на учинення кримінального правопорушення. У цьому випадку особа, що затримує правопорушника, є очевидцем цього правопорушення (можливо, жертвою його учинення), фактично припиняє протиправні дії особи. Зауважимо, що замахом на злочин є учинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на учинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Підстав затримувати особу за учинення готування до кримінального правопорушення (злочину) у КПК не передбачено. Відтак особа не може бути затримана за дії, спрямовані на підшукування або пристосування засобів або знарядь, підшукування співучасників або змову на учинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для учинення злочину, якщо ці діяння не містять ознаки закінченого злочину або замаху на його учинення;

2) безпосередньо після учинення кримінального правопорушення або під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. У цьому випадку законом фактично вказується, що скоєно закінчений злочин, однак особа, що затримує правопорушника, здійснює цю дію безпосередньо після учинення злочину, зокрема, будучи очевидцем, не встигла, не змогла припинити злочин на стадії замаху. Затримання здійснюється на місці учинення злочину або в іншому місці, коли особа, що вчинила злочин, з місця його учинення втікає, а особа, що

затримує правопорушника, безпосередньо його переслідує з місця учинення до місця затримання. Час переслідування значення не має. В разі цього особа, що затримує правопорушника, постійно візуально його бачить, відтак ототожнює затриманого з особою, яка вчинила злочин.

Кримінальним процесуальним законодавством визначено, що кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 207 КПК «Законне затримання», несе низку обов'язків, серед яких:

- негайно доставити затриману особу до уповноваженої службової особи;

- якщо це фізично неможливо, негайно повідомити уповноважену службову особу про факт затримання та місце знаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа теж наділена повноваженнями затримувати особу, підозрювану у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді.

Умовою такого затримання є підозра у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, за винятком положень, викладених ч. 2 ст. 208 КПК.

Підстави затримання, визначені у ч. 1 ст. 208 КПК, є виключними:

- якщо цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його учинення (аналогічно підставі затримання, визначеній ч. 2 ст. 207 КПК «законне затримання», за винятком дотримання вказаної умови – учинення злочину, за який у КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі). У цьому випадку уповноважена службова особа є очевидцем учинення злочину або замаху на його учинення. В разі виявлення цього злочину уповноважена службова особа затримує правопорушника негайно з метою припинення злочину, вживає заходів щодо запобігання або попередження настання шкідливих наслідків, якщо це можливо;

- якщо безпосередньо після учинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі,

одязі або місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. У цьому разі уповноважена службова особа очевидцем учинення злочину, зазвичай, не виступає, адже мала б попередити учинення злочину або запобігти йому. Очевидцем злочину уповноважена службова особа виступає у тих ситуаціях, коли злочин учиняється на відстані і раптово, що його попередити або припинити на стадії замаху неможливо. Здебільшого ця підстава затримання застосовується, коли уповноважена службова особа прибула на місце учинення злочину або на місце виклику й інформацію про факт учинення злочину й особу, яка його вчинила, отримує від очевидців. Затримання у цьому випадку можливе: після законного затримання очевидцями або за їх інформацією уповноваженою службовою особою, яка безпосередньо прибула на місце учинення злочину.

Щодо сукупності очевидних ознак на тілі, одязі або місці події, які вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, то це можуть бути: тілесні пошкодження, пошкодження одягу в підозрюваного, наявність на його одязі або тілі слідів крові, біологічних інших речовин, наявність у цієї особи зброї або інших предметів, пристосованих для заподіяння тілесних ушкоджень, або предметів, що могли використовуватися (застосовуватись) як знаряддя або засоби учинення злочину.

Окрім того, уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, винятково у двох випадках:

- якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього в разі обрання запобіжного заходу;*
- якщо не виконав у встановленому порядку вимоги щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.*

У такому разі затримання у розумінні ст. 208 КПК застосовується як альтернатива затримання з метою приводу для вирішення питання про застосування тримання під вартою або для вирішення питання про застосування іншого запобіжного заходу.

За підсумками затримання визначена законом категорія суб'єктів: уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може провести обшук затриманої особи. Ухвалення рішення у формі ухвали слідчого судді не потрібне.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього рідною або мовою, якою особа вільно володіє, підстави затримання: зокрема ті, які передбачені ст.ст. 207, 208 КПК, та у вчиненні якого злочину ця особа підозрюється, відтак визначити первинну кваліфікацію вчиненого особою діяння. Якщо особа не розуміє мову, якою здійснюється провадження, у такому разі необхідно залучити перекладача.

З цього моменту особа реалізовує своє право на захист, яке полягає у наданні їй можливості збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

У цьому випадку уповноважена службова особа, слідчий, прокурор, зобов'язані роз'яснити:

– *право мати захисника* – відповідно до якого особа має право самостійно запросити собі захисника або скористатися правом на безоплатну правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів й інших джерел.

У цьому випадку йдеться про безоплатну вторинну правову допомогу, що є видом державної гарантії, яка полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя та охоплює такі види правових послуг:

- захист від обвинувачення;
- здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складання документів процесуального характеру.

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» право на цей вид правової допомоги в частині захисту

від обвинувачення мають особи, які затримані за підозрою у вчиненні злочину⁹⁸;

– *отримувати медичну допомогу*. Згідно з Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» медична допомога – це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію, з огляду на хвороби, травми, отруєння і патологічні стани, а також вагітність та пологи. Відповідно до цього закону кожному гарантується право на кваліфіковану медичну допомогу та надання всім громадянам гарантованого рівня цієї допомоги. Отже, затриманий має право на його огляд медичним працівником для діагностики стану здоров'я, вжиття заходів для профілактики захворювання та лікування в обсязі, передбаченому в установах утримання затриманих.

Також затриманий має право на екстрену медичну допомогу, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги відповідно до законодавства невідкладних організаційних, діагностичних і лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я⁹⁹.

У разі необхідності затриманий має право на домедичну допомогу, суть якої полягає у невідкладних діях й організаційних заходах, спрямованих на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи. До таких осіб, зокрема, належать працівники органів і підрозділів Національної поліції;

⁹⁸ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/page2>

⁹⁹ Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page2>

– давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього. Давання показання або пояснення особи розглядається законом як право, що реалізується крізь призму засад забезпечення права на захист, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Отож особа, яка дає пояснення з приводу затримання, що фіксується у протоколі затримання або показання, які вона дає під час допиту як підозрюваного, незалежно від визнання або невизнання вини у вчиненні діяння, за яке підозрюється, має розглядатись із позиції права на захист, не може без перевірки бути в основі повідомлення про підозру. Особа не може бути змушена давати пояснення або показання. Будь-які пояснення, які висловила затримана особа на вимогу уповноваженої законом особи, варто розглядати як пояснення підозрюваного з приводу затримання, і ці пояснення не можуть використовуватись у процесі доказування як визнання вини або підтвердження обставин, які підлягають доказуванню, якщо особа, яка їх надає, не знає, або є підстави вважати, що ці пояснення вона надає як затримана особа. Відмова особи, що затримана за підозрою у вчиненні злочину, не може розглядатись як намагання уникнути від кримінальної відповідальності та як обставина, що обтяжує відповідальність;

– негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування. У разі затримання особи за підозрою у вчиненні злочину уповноважена службова особа зобов'язана негайно, але не пізніше як через дві години після затримання або арешту (взяття під варту) осіб, повідомляє про їх місцеперебування родичам та в разі заявлення усної або письмової вимоги – захиснику, а також адміністрації за місцем роботи або навчання. Для цього затриманий повинен вказати, кого необхідно повідомити про його затримання, надати контактні дані. За неможливості повідомити визначену затриманим особу, про це затриманий інформується, йому пропонують вказати інших осіб, яких необхідно повідомити про його затримання.

Якщо уповноважена службова особа, що здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що за повідом-

лення про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню. Вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності.

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це її батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування.

У разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це відповідний розвідувальний орган.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. У разі неприбуття в установлений законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, уповноважена службова особа негайно повідомляє про це відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги;

– вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інших процесуальних прав, передбачених КПК. Відповідно до закону затриманий має право звертатися до прокурора, слідчого судді з вимогою перевірити правомірність й обґрунтованість його затримання. Прокурор цю вимогу виконує відповідно до функції виконання нагляду за дотриманням прав і законних інтересів особи та нагляду за дотриманням законності під час провадження досудового розслідування, слідчий суддя – з позиції виконання судового контролю, зокрема відповідно до вимог ст. 206 КПК.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол.

Протокол повинен містити такі відомості: назву документу, дату та місце складання, особу, яка складає протокол затримання (прізвище, ім'я, по батькові, посада); перелік осіб, які

здійснили затримання, були присутні під час затримання (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; місце, дату і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК; підстави затримання; отримані внаслідок процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зокрема виявлені та/або надані речі і документи в результаті особистого обшуку, способи їх ідентифікації; клопотання, заяви або скарги затриманого, якщо такі надходили; його пояснення з приводу затримання; повний перелік процесуальних прав й обов'язків затриманого; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Протокол про затримання підписує особа, яка його склала, і затриманий.

Якщо затримана особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом відбувається у присутності її захисника, який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а в разі його відсутності – понятих.

Копія протоколу негайно під підпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових

обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук й огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Зауважимо, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через виконання наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Тому момент затримання, очевидно, за часом швидше, ніж складання протоколу.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання або якій затриманого доставили, відповідно до вимог ч. 2 ст. 207 КПК, зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством: дані про затриманого, підстави затримання тощо.

Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб у підрозділі органу досудового розслідування.

У підрозділі органу досудового розслідування мають бути призначені одна або декілька службових осіб, відповідальних за перебування затриманих. Відповідальними за перебування затриманих не можуть бути слідчі.

Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, зобов'язана:

- негайно зареєструвати затриманого;
- роз'яснити затриманому підстави його затримання, права й обов'язки;
- звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого ст. 211 КПК;
- забезпечити належне поводження зі затриманим і дотримання його прав, передбачених Конституцією України, КПК й іншими законами України;
- забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, зокрема час їх початку та закінчення, а також

осіб, які проводили такі дії або були присутні за проведення таких дій;

– забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю.

Окрім повноважень, визначених у КПК, ця особа повинна:

– вести обліки затриманих слідчими осіб, які підозрюються в учиненні злочину, а також підозрюваних, яким обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою;

– щоденно письмово доповідати керівнику органу досудового розслідування про стан дотримання прав осіб, затриманих за підозрою в учиненні злочину;

– під час реєстрації затриманого перевіряти наявність видимих тілесних ушкоджень на його тілі. За наявності підстав забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію тілесних ушкоджень медичним працівником;

– у разі звернення до неї затриманого про застосування насильства під час затримання зафіксувати його заяву та прийняти її в письмовому вигляді;

– завчасно, але не пізніше трьох годин до завершення 24-годинного строку з моменту затримання, інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі невручення йому повідомлення про підозру; також не пізніше трьох годин до завершення 60-годинного строку з моменту затримання інформувати керівника органу досудового розслідування про необхідність звільнення затриманого в разі недоставляння його до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно нього запобіжного заходу;

– не допускати до затриманих працівників оперативних підрозділів, інших службових осіб без письмового дозволу слідчого, який розслідує кримінальне провадження, або прокурора, який здійснює процесуальне керівництво.

На слідчого покладено обов'язок провести перевірку для вирішення питання про відповідальність осіб у разі наявності

підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж необхідно.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесят дві години з моменту затримання, який визначається ст. 209 КПК, тобто коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин із моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу. Якщо особа не буде доставлена до суду або буде доставлена з порушенням 60-годинного строку, то вона підлягає звільненню. Рішення про звільнення ухвалює орган досудового розслідування: прокурор, що здійснює процесуальне керівництво, або слідчий, що здійснює провадження досудового розслідування. Також особа має бути звільнена, якщо упродовж 24 годин із моменту затримання їй не вручено повідомлення про підозру в порядку, передбаченому ст.ст. 277, 278 КПК.

Контрольні запитання

1. Що таке запобіжні заходи у кримінальному провадженні?
2. Яка мета застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
3. Що є підставами застосування запобіжних заходів?
4. Яка система запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
5. Які умови застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
6. Які обставини враховуються під час обрання запобіжного заходу?

7. За чийм рішенням застосовуються запобіжні заходи?
8. Які обов'язки можуть бути покладені на особу, до якої застосовано запобіжний захід?
9. Які класифікації запобіжних заходів запропоновано у теорії кримінального процесу?
10. Який порядок застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
11. Який порядок зміни запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
12. Який порядок скасування запобіжних заходів у кримінальному провадженні?
13. Що таке особисте зобов'язання у кримінальному процесі, в чому воно полягає?
14. Хто здійснює контроль за виконанням особистого зобов'язання?
15. Що таке особиста порука, в чому вона полягає?
16. Скільки повинно бути поручителів?
17. Хто може бути поручителем?
18. Які наслідки невиконання умов особистої поруки?
19. Що таке домашній арешт, у чому він полягає?
20. Що розуміється під житлом у кримінальному провадженні?
21. Які умови застосування домашнього арешту?
22. Що таке застава, в чому вона полягає?
23. Хто може бути суб'єктом унесення застави в кримінальному провадженні?
24. Який розмір застави у кримінальному провадженні?
25. Які наслідки невиконання умов застосування застави?
26. Що таке тримання під вартою, в чому воно полягає?
27. В яких установах здійснюється тримання під вартою?
28. Які обставини повинні бути доведені прокурором перед слідчим суддею (судом) для обрання взяття під варту?
29. В яких випадках слідчий суддя, суд не визначає розмір застави, як альтернативу застосуванню взяття під варту?
30. Який строк тримання під вартою?
31. Який порядок продовження строків тримання під вартою?

Рекомендована література

1. Безрукава А. Ф. Умови обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (64). С. 594–600.
2. Бондаренко О. Особисте зобов'язання як форма процесуального забезпечення участі осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2 (35). С. 66–70.
3. Бондаренко О. Процесуальні аспекти затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 47–51.
4. Бортун М. Особливості затримання особи без ухвали слідчого судді. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 5 (38). С. 102–106.
5. Гаврилук Л. В. Питання застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту за новим КПК. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2013. № 4 (88). Ч. 2. К. 2. С. 188–193.
6. Григор'єва О. І. Запобіжні заходи, що обмежують право на свободу пересування: історичний аспект. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 195–201.
7. Грицюк І. В. Запобіжні заходи в системі заходів процесуального забезпечення участі осіб у досудовому розслідуванні. *Право.иа*. 2015. № 3. С. 84–87.
8. Громова М. Є. Обгрунтована підозра як підстава застосування запобіжних заходів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2. С. 40–43.
9. Грошевий Ю., Шило О. Проблемні питання застосування КПК при обранні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Право України*. 2013. № 11. С. 216–225.
10. Гультай П. Міжнародні стандарти прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Право України*. 2013. № 8. С. 318–418.
11. Даль А. Л., Юхно О.О. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 51–58.
12. Даль А. Л. Щодо визначення застави при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і Безпека*. 2015. № 1. С. 47–51.
13. Дідюк І. Л. Місце домашнього арешту в системі запобіжних заходів. *Митна справа*. 2014. № 1 (2.2). С. 273–277.
14. Дрозд В. Г. Проблемні питання застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2 (71). С. 200–206.

15. Крицька І. О. Використання зарубіжного досвіду при врегулюванні застосування домашнього арешту. *Митна справа: наук.-аналіт. журн.* 2014. № 2 (92). Ч. 2. К. 1. С. 139–145.

16. Лапкін А. Забезпечення прокурором законності застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2014. № 1. С. 58–63.

17. Мироненко О. В. Вплив спеціальних умов застосування запобіжних заходів та обставин, які при цьому враховуються, на обрання конкретного виду запобіжного заходу. *Публічне право.* 2014. № 2. С. 89–97.

18. Мироненко О. В. Зміна запобіжних заходів у досудовому провадженні: проблеми й недоліки процесуального порядку. *Право і суспільство.* 2014. № 6.2 (3). С. 223–229.

19. Мироненко О. В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України. *Часопис Академії адвокатури України.* 2014. № 1. С. 70–76.

20. Мороз О. В. Обов'язки, які частково обмежують право особи на свободу пересування при застосуванні запобіжних заходів на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство.* 2014. № 6.2 (3). С. 230–234.

21. Москалюк Ю. Д. Процесуальний контроль і нагляд за законністю та обґрунтованістю обрання запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою. *Вісник Запорізького національного університету.* 2014. № 4 (2). С. 298–303.

22. Паламар Д. С. Розмір застави як чинник дієвості запобіжного заходу. *Право і суспільство.* 2014. № 6.1 (2). С. 348–352.

23. Рибалко В. О. Наявність ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду як одна з підстав застосування запобіжного заходу. *Форум права.* 2015. № 2. С. 152–158.

24. Сироткіна А. О. Порядок та особливості розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні. *Право і суспільство.* 2015. № 6.2 (2). С. 200–204.

25. Сівак О. В. Критерії доцільності й ефективності застосування застави як запобіжного заходу в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету.* 2015. № 1 (2). С. 221–228.

26. Смоков С. Кримінальні процесуальні гарантії при застосуванні запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. *Право України.* 2013. № 11. С. 242–250.

27. Фірман О. В. Класифікація запобіжних заходів за КПК України. *Право і суспільство.* 2015. № 6.2 (3). С. 187–191.

28. Фоміна Т. Г. Деякі аспекти забезпечення прав підозрюваного під час застосування запобіжних заходів. *Право і Безпека.* 2015. № 1. С. 65–71.

29. Шелякін О. С. Окремі питання застосування домашнього арешту в кримінальному провадженні. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету.* 2015. № 16 (2). С. 110–114.

30. Шило О. Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2014. Вип. 25. С. 269–273.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти та судова практика

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. *Голос України*. 2012. № 90–91. 19 травня.
3. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини: прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: <http://rada.gov.ua/>
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст. 282.
8. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 3 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
10. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 7–8. Ст. 50.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України: Закон України від 12 травня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 22. Ст. 453.
12. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.
13. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
14. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст. 716.
15. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

16. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 1 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.
17. Про захист персональних даних: Закон України від 1 жовтня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.
18. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 205.
19. Про Національну поліцію: Закон України від 3 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
20. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
21. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 29. Ст. 535.
22. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.
23. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 червня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360.
24. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.
25. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
26. Про ратифікацію Європейської Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 130.
27. Про ратифікацію Європейської Конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік. Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції: Закон України від 16 січня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 129.
28. Про ратифікацію Європейської Конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Закон України від 24 січня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 11. Ст. 94.
29. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини, 1950 р. Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
30. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 283.
31. Про статус народного депутата України: Закон України від 21 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

32. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.

33. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

34. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

35. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. С. 62.

36. Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104. *Офіційний вісник України*. 2012. № 91. С. 62.

37. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710. URL: <http://rada.gov.ua>

38. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 № 878. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. С. 43.

39. Про затвердження порядку обчислення розміру фактичних витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння та зарахування стягнених з винних осіб коштів до відповідного бюджету і їх використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 липня 1993 р. URL: <http://rada.gov.ua>

40. Про Національне центральне бюро Інтерполу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 вересня 1993 № 220. URL: <http://rada.gov.ua>

41. Про взаємодію Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України в питанні розшуку осіб: Наказ СБУ, МВС України від 03 травня 2012 р. № 169/391. *Офіційний вісник України*. 2012. № 41. С. 304.

42. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07 липня 2017 року № 575. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>

43. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України: Наказ МВС України від 23 травня 2017 року № 440. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17>

44. Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України: Наказ МВС України від 14 квітня 2016 р. № 296. *Офіційний вісник України*. 2016. № 52. С. 45.

45. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: Наказ МВС України від 16 лютого 2018 року № 111. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0371-18>

46. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: Наказ МВС України від 10 вересня 2009 р. № 390. *Офіційний вісник України*. 2009. № 82. С. 72.

47. Про затвердження Інструкції про організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/936/1687/5. URL: <http://rada.gov.ua>

48. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: Наказ МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1377. *Офіційний вісник України*. 2016. № 46. С. 48.

49. Про затвердження Інструкції про порядок взаємного використання систем відеоспостереження Служби безпеки України, Управління державної охорони України, Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України: Наказ МВС України, СБУ, УДО України від 12 вересня 2016 р. № 475/265/917. *Офіційний вісник України*. 2016. № 78. С. 150.

50. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту: Наказ МВС України від 13 липня 2016 р. № 654. *Офіційний вісник України*. 2016. № 65. С. 113.

51. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1339. *Офіційний вісник України*. 2015. № 92. С. 337.

52. Про затвердження Інструкції про порядок направлення представника Національного центрального бюро Інтерполу до Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол: Наказ МВС України від 25 квітня 2016 р. № 319. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. С. 55.

53. Про затвердження Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до

терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: Наказ МВС України від 26 серпня 2014 р. № 872. *Офіційний вісник України*. 2014. № 67. С. 127.

54. Про затвердження Інструкції про порядок приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою, на кордоні України та поза її межами: Наказ МВС України від 02 липня 2015 р. № 794. *Офіційний вісник України*. 2015. № 61. С. 30.

55. Про затвердження Інструкції про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів: Наказ МВС України від 26 жовтня 2012 р. № 962. *Офіційний вісник України*. 2012. № 99. С. 108.

56. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1343. *Офіційний вісник України*. 2015. № 92. С. 342.

57. Про затвердження Положення про єдину цифрову відомчу телекомунікаційну мережу МВС: Наказ МВС України від 4 липня 2016 р. № 596. *Офіційний вісник України*. 2015. № 22. С. 95.

58. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ ГПУ від 6 квітня 2016 р. № 139. *Офіційний вісник України*. 2016. № 46. С. 48.

59. Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 06 квітня 2016 року № 139. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>

60. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю: Наказ МВС України від 09 серпня 2012 р. № 696. *Офіційний вісник України*. 2012. № 76. С. 365.

61. Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ: Наказ ГПУ, МВС України від 17 листопада 2012 р. № 115/1046. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-porjadku-vzaemodiyi-generalnoyi-proku-ratu-doc124092.html>

62. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ МВС України від 29 вересня 2017 року № 807. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>

63. Про затвердження Порядку дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу: Наказ МВС України від 14 червня 2016 р. № 505. *Офіційний вісник України*. 2016. № 65. С. 98.

64. Про затвердження Порядку надсилання інформації про осіб у кримінальних провадженнях та електронних копій судових рішень щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення: Наказ ГПУ, ДСАУ від 14 серпня 2015 р. № 82/108. URL: <http://gp.gov.ua/ua>

65. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання органів внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 2 грудня 2008 р. № 638. *Офіційний вісник України*. 2009. № 14. С. 68.

66. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: Наказ МВС України від 06 липня 2017 року № 570. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>

67. Про порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції: Наказ МВС, МОЗ від 6 липня 2016 р. № 612/679. *Офіційний вісник України*. 2016. № 64. С. 120.

68. Про узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи: Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

69. Про узагальнення судової практики щодо розгляду слідчими суддею клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії: Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лютого 2014 року № 3. URL: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2014_rik.html

Спеціальна література

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / ред. О. О. Юхно. Х.: Панов, 2015. 239 с.

2. Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 599 с.

3. Безносюк А. М. Гарантії достовірності показань підозрюваного: монографія / за ред. Ж. В. Удовенко; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». Вінниця, 2015. 214 с.

4. Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошниченко С. С., Приходько О. В. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: наук.-практ. посібник / за ред. Л. О. Фролова; Нац. акад. прокуратури України, Ген. прокуратура України. К.: Правова єдність, 2013. 346 с.

5. Богатирьова О. І., Галай А. О., Гладун О. З., Амелін О. В., Сні О. В. Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ.

посібник / за ред. В. Т. Маляренко. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2015. 309 с.

6. Богатирьова О. І., Ганова Г. О., Горзов А. П., Долгий О. О., Єв-ропіна І. В. Організація діяльності прокурора у надзвичайних ситуаціях: наук.-практ. посібник. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2016. 343 с.

7. Бойко В. П. Актуальні проблеми статусу окремих учасників кримінального провадження: навч. посібник. Львів: Колір ПРО, 2015. 339 с.

8. Бойкова М. Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні шляхом подачі цивільного позову адвокатом: монографія. К.: К.І.С., 2015. 189 с.

9. Бубир Ю. В., Глобенко Г. І., Юхно О. О. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні: навч. посібник. Х.: НікаНова, 2015. 191 с.

10. Взаємодія слідчого з іншими підрозділами під час досудового розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А. І. Кунтій, А. Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 204 с.

11. Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В., Нор В. Т., Слінько Д. С., Трубников В. М., Ханас Х. Р. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні: навч. посібник / за ред. У. Гелльманн, В. В. Луцик. Хмельницький: Хмельниц. ун-т управління та права, 2015. 203 с.

12. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України: монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Краматорськ: Каштан, 2015. 223 с.

13. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: монографія. К.: Істина, 2014. 586 с.

14. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2015. 711 с.

15. Діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: наук.-практ. посібник / Р. В. Романчук, І. В. Ольшанецький, В. А. Мозгова, М. С. Туркот, Г. В. Щербакова; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2015. 277 с.

16. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

17. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування: монографія / В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова, С. С. Ключуряк. К.: Центр учбов. літ., 2015. 156 с.

18. Дроздович Н. Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: монографія / за ред. М. І. Сірого; Акад. адвокатури України. К.: Наук. світ, 2013. 120 с.

19. Європейські стандарти прокурорської діяльності у кримінальному провадженні: навч. посібник / І. М. Козьяков, О. М. Толочко, Г. О. Ганова, О. С. Мазур, Є. О. Наливайко / за ред. І. М. Козьякова; Ген. прокуратура

України, Нац. акад. прокуратури України. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2015. 227 с.

20. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, А. Я. Хитра; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 191 с.

21. Калюга К. В. Збирання, обробка та використання початкової інформації про злочин і особу злочинця: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: КПУ, 2014. 203 с.

22. Канцір В. С., Олашин М. М., Ратушна Б. П., Фігель Ю. О. Теорія доказів: навч. посібник для студентів галузі знань «Право» спец. «Правознавство». Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2015. 295 с.

23. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч. посібник. Х.: Право, 2013. 179 с.

24. Каркач П. М. Функції прокуратури України: навч. посібник. Х.: Право, 2015. 247 с.

25. Кашка О. С. Повноваження суду апеляційної інстанції з перегляду судових рішень у кримінальному процесі України: монографія. К.: Прав. єдність; Алерта, 2015. 628 с.

26. Когутич І. І., Бабуніч В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти: монографія. Львів: Підруч. і посіб., 2015. 159 с.

27. Коріняк О. М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні України: монографія / за ред. Г. К. Кожевнікова; Нац. акад. прокуратури України. К.: ЛПРС, 2013. 195 с.

28. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія / за ред. О. О. Юхно; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Х.: Панов А.М., 2015. 279 с.

29. Кримінальне переслідування на досудових стадіях: монографія / Г. В. Остафійчук. Х.: Діса плюс, 2013. 222 с.

30. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / К. В. Беляєва, А. М. Бірюкова, В. І. Бояров, В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко / за ред. В. Г. Гончаренко, В. А. Колесник; Акад. адвокатури України. К.: Юстініан, 2014. 573 с.

31. Кримінальний процес: навч. посібник для підгот. до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів, В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило. Х.: Право, 2016. 286 с.

32. Кримінальний процес: навч. посібник для підгот. до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів, В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило. Х.: Право, 2016. 286 с.

33. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц, О. В. Капліна, О. Г. Шило / за ред. В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліна, О. Г. Шило; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2013. 823 с.

34. Кримінальний процес України: навч. посібник / В. Л. Ортинський, О. М. Гумін, В. С. Канцір, М. М. Олашин, А. С. Крижановський, С. О. Сорока, Л. А. Наконечна; за ред. В. С. Канцір; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 353 с.

35. Кримінальний процес України: навч. посібник / С. В. Албул, С. Л. Деревянкін, О. В. Полішук; Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса: Букаєв В. В., 2015. 475 с.

36. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник / В. М. Тертишник. К.: Прав. Єдність; Алерта, 2014. 438 с.

37. Кримінальний процес: Україна, ФРН, США: навч. посібник / А. В. Молдован, В. А. Савченко, Т. В. Садова. К.: Правова єдність: Алерта, 2014. 333 с.

38. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Groшевий, Ю. М. Дьомін, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка; Нац. акад. прав. наук України. Х.: Право, 2012. Т. 2. 661 с.

39. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка; Нац. акад. прав. наук України. Х.: Право, 2012. Т. 1. 767 с.

40. Збірник казусів з кримінального процесуального права України: навч.-метод. посіб. уклад.: Н. О. Турман, Н. М. Савчин, І. А. Бутирська. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2017. 79 с.

41. Кримінально-процесуальна відповідальність: монографія / Р. М. Білокінь. К.: Кафедра, 2017. 429 с.

42. Кухарук Ю. О. Відвід захисника від участі у кримінальній справі в кримінальному процесі України: монографія / Ю. О. Кухарук. К.: Центр учб. л-ри, 2013. 147 с.

43. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. К.: Юрид. світ, 2016. 413 с.

44. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному провадженні: монографія. К.: Центр учбової літ., 2016. 339 с.

45. Мартовицька О. В., Юхно О. О. Актуальні питання надання правової допомоги у кримінальному провадженні: монографія. Х.: Панов, 2015. 223 с.

46. Маслій О. В. Справедливість у кримінальному провадженні: монографія. Х.: Юрайт, 2015. 132 с.

47. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія / А. О. Шульга; Донец. юрид. ін-т. Кривий Ріг; Харків: В деле, 2017. 469 с.

48. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія / О. П. Кучинська, С. В. Толокольніков; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К.: Правова єдність; Алерта, 2017. 167 с.

49. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: монографія. Х.: Право, 2015. 178 с.

50. Підгородинська А. В. Використання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у кримінальному процесі України: монографія. Одеса: Юридична л-ра, 2013. 184 с.

51. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія / О. П. Кучинська, Т. І. Фулей, Р. В. Бараннік. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 227 с.

52. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посібник / за ред. І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, Г. П. Серета; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2014. 749 с.

53. Процесуальні документи прокурора у кримінальному провадженні: наук.-практ. посібник: у 2 т. / І. І. Присяжнюк, Ю. Г. Севрук, О. В. Геселев, М. С. Туркот, О. Р. Мала; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. К., 2016. Т. 1. Процесуальні документи прокурора під час досудового розслідування. 371 с.

54. Процесуальні документи прокурора у кримінальному провадженні: наук.-практ. посібник: у 2 т. / І. І. Присяжнюк, О. М. Толочко, Г. В. Попов, Л. О. Петровська, І. В. Вернидубов; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. К., 2016. Т. 2. Процесуальні документи прокурора у судовому кримінальному провадженні. 286 с.

55. Сірко Б. П. Нагляд прокурора за виконанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва: навч. посібник. Чернівці: Технодрук, 2016. 263 с.

56. Слінько Д. С., Максимов В. І. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні (теорія та практика): монографія. Х.: Ніка Нова, 2015. 178 с.

57. Слінько Д. С., Бражник Ю. Ю. Теоретико-правова парадигма кримінального процесу: монографія. Х.: НікаНова, 2015. 218 с.

58. Смоков С. М. Запобіжні заходи та кримінально-процесуальні гарантії їх застосування: навч. посібник. Одеса: Букаєв В. В., 2015. 132 с.

59. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія. Чернівці: Десна Поліграф, 2015. 511 с.

60. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. К.: Дакор, 2015. 439 с.

61. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія. Х.: Право, 2015. 446 с.

62. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2015. 167 с.

63. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: Оберіг, 2016. 300 с.

64. Фоміна Т. Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного: монографія. Х.: Ніка Нова, 2014. 231 с.
65. Хараберюш І. Ф., Хараберюш О. І., Меживой О. В., Безруков Д. В. Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні: наук.-практ. посібник. Донецьк: Ноулідж, Донець, від-ня, 2013. 299 с.
66. Цимбал Ю. Ю. Психологічні особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення: монографія. Тернопіль: підруч. і посіб., 2015. 219 с.
67. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Х.: В деле, 2015. 559 с.
68. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: Родовід, 2013. 307 с.
69. Юрчишин В. М. Прокурор у досудовому розслідуванні: сучасні теоретико-прикладні проблеми: монографія / за ред. В. Г. Лукашевич; Класич. приват. ун-т. Чернівці: Технодрук, 2016. 298 с.

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Адвокат (див. Захисник) 182

Апеляційна інстанція

– провадження в суді апеляційної інстанції 18

Апеляційна скарга

Арешт

– А. майна 439

– домашній А. 479

– тимчасовий А. 438

Б

Безпека

– забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні 207

Безпосередність

– Б. дослідження показань, речей і документів 142

Близькі родичі 176, 208, 211

В

Варта

– сутність тримання під В. 485

– строки тримання під В. 487, 488

– тримання під В. неповнолітнього

Верховенство права 68

Віймка

– огляд і В. кореспонденції 102

– тимчасовий доступ до речей і документів 427

Виклик

- В. слідчим, прокурором 401
- судовий В. 401
- порядок В. неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого 402

Виправданій 176**Вирок**

- поняття В. 221
- види В. 221
- зміст В. 221

Висновок експерта 353**Витрати**

- поняття процесуальних В. 240
- види процесуальних В. 240
- розподіл процесуальних В. 244, 245

Відводи 208**Відповідач (див. Цивільний відповідач) 189****Відсторонення від посади 420****Відшкодування шкоди (див. Шкода) 267****Г****Гарантії кримінальні процесуальні 33****Гласність**

- Г. і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами 110, 112

Грошове стягнення 409**Д****Державний захист**

- загальні положення Д. з. 102
- суб'єкти права на Д. з. 106

Джерела кримінального процесуального права 40**Джерела доказів 321, 324**

- показання 325, 335, 338, 343, 348
- речові докази 366
- документи 377, 380

– висновки експертів 353

Диспозитивність 118

Докази

– змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх Д.
і у доведенні перед судом їх переконливості 115

– поняття Д. 273

– властивості Д. 276

– класифікація Д. 282–286

– належність Д. 277

– допустимість Д. 277, 280

– збирання Д. 290

– перевірка Д. 294

– оцінка Д. 297

– процесуальні джерела Д. 276

Доказування 288

– обставини, які підлягають Д. у кримінальному провадженні 290

– предмет Д. 301, 303

– межі Д. 313

– процес Д. 289, 290

Документи 377, 380

Домашній арешт (див. Арешт) 479

Досудове розслідування

– сутність і структура Д. р. 19

– керівник органу Д. р. 167

– слідчий орган Д. р. 168

Е

Експерт 197

– порядок залучення Е. 199

– висновки Е. 352

Експертиза

– підстави проведення Е. 199

– види Е. 356, 358

Електронні засоби контролю 470

Є

Європейський суд з прав людини

– природа рішень 13

– як джерело кримінального процесуального права 40

Ж

Житло

- поняття Ж. чи іншого володіння особи 87, 445
- недоторканність Ж. чи іншого володіння особи 130

З

Завдання кримінального провадження 10

Законність 70

Запобіжні заходи

- поняття З. з. 455
- види З. з. 457
- мета, підстави та умови застосування З. з. 456
- порядок застосування, зміни, скасування З. з. 461
- особисте зобов'язання 474
- особиста порука 475
- застава 481
- домашній арешт 479
- тримання під вартою 485
- затримання як тимчасовий З. з. 491
- застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого З. з. 487

Засади кримінального провадження 65

- визначення поняття 60, 61
- загальноправові 67
- загальнопроцесуальні 67
- кримінальні процесуальні 67
- безпосередність дослідження показань, речей і документів 140
- верховенство права 68
- гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами 110
- диспозитивність 118
- доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень 124
- забезпечення права на захист 102, 496
- забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності 120
- забезпечення права на свободу та особисту недоторканність 81

- заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення 134
- законність 70
- змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості 115
- мова, якою здійснюється кримінальне провадження 73
- невтручання у приватне життя 95
- недоторканність житла чи іншого володіння особи 85
- недоторканність права власності 130
- повага до людської гідності 91
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини 107, 289
- публічність 138
- рівність перед законом і судом 77
- розумність строків 142
- свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї 128
- таємниця спілкування 99
- Застава** 481
- Заставадавець** 481, 482
- Засуджений** 176
- Затримання**
 - законне З. 494
 - З. уповноваженою службовою особою 494
 - момент З. 501
 - строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду 491, 501
- Захисник**
 - визначення поняття З. 182
 - процесуальний порядок залучення З. 185, 186
 - обов'язкова участь З. 186, 187
 - процесуальні права 183, 188
 - процесуальні обов'язки 185
 - відвід 211
- Захист**
 - функція 24
 - забезпечення права на захист 102
 - сторона 24
- Заходи забезпечення кримінального провадження**
 - поняття та класифікація 394, 397

- види 398
- загальні правила застосування 399, 400
- виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід 401, 406
- накладення грошового стягнення 409
- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом 413
- відсторонення від посади 420
- тимчасовий доступ до речей і документів 427
- тимчасове вилучення майна 433
- арешт майна 439
- тримання під вартою 485
- запобіжні заходи 455
- Заявник** 188
- Змагальність**
 - 3. сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості 115

К

Касаційна інстанція

- провадження в суді касаційної інстанції 21

Керівник органу досудового розслідування 167

Контроль

- судовий К. 159

Кримінальна відповідальність

- заборона двічі притягувати до К. в. за одне і те саме правопорушення 134

Кримінальне провадження

- завдання К. п. 10
- засади К. п. 60, 65
- сторони К. п. 154
- учасники К. п. 154

Кримінальна процесуальна форма 31

Кримінальне процесуальне законодавство

- поняття 41
- система 38
- дія в просторі 42
- дія в часі 47
- дія за колом осіб 51

Кримінальні процесуальні відносини 7, 8, 54

Кримінальне процесуальне право

- поняття 37
- джерела 40
- норми 38, 40

Кримінальний процес

- поняття К. п. 79
- наука К. п. 28
- предмет науки К. п. 29
- метод науки К. п. 30
- типи К. п. 26
- стадії К. п. 18
- система К. п. 28
- форма К. п. 30, 31

Кримінальний процесуальний кодекс України

- прийняття КПК 6
- загальна характеристика КПК 6

Л

Людська гідність

- повага до Л. г. 91

М

Майно

- тимчасове вилучення М. 433
- арешт М. 439

Мова

- М., якою здійснюється кримінальне провадження 73

Н

Нагляд

- Н. прокурора у формі процесуального керівництва 163

Недоторканість

- особиста Н. 81, 83
- Н. житла 85
- Н. права власності 130

Норми кримінального процесуального права

- поняття 38
- структура 38
- тлумачення 38

О

Обвинувачення

– сторона О. 154

Обвинувальний акт 218

Обвинувачений 173

Оперативні підрозділи 171

Оскарження

– забезпечення права на О. 120

– О. рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора 122

– О. ухвали слідчого судді 124, 129

– О. слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора 122

Особиста порука 475

Особисте зобов'язання 474

П

Підозрюваний 172

Повідомлення

– поняття П. у кримінальному провадженні 230

– зміст П. 233

– П. про підозру 233

– П. про затримання 498

Повістка 402

Позивач (див. Цивільний позивач) 189, 190

Показання

– як процесуальне джерело доказів 325

– безпосередність дослідження П., речей і документів 140

– П. з чужих слів 328, 333

Поняття 206

Поручитель 476

Посада

– відсторонення від посади 420

Потерпілий 177

Право власності

– недоторканність П. в. 130

Правова допомога 241

Правосуддя

– доступ до П. та обов'язковість судових рішень 125

– здійснення П. судом 25

Предмет доказування 301, 303

Презумпція невинуватості

– П. н. та забезпечення доведеності вини 107

Приватне життя

– невтручання у П. ж. 95

Приватне спілкування

– загальні положення про втручання у П. с. 99

Привід 405

Присяжний

– провадження в суді П. 161

Прокурор

– визначення поняття П. 163

– нагляд у формі процесуального керівництва П. 163

– повноваження П. 165. 166

– відвід П. 210

Процесуальні витрати (див. Витрати) 240

Процесуальні дії 224

Процесуальні рішення 210

Процесуальні строки (див. Строки) 235

Публічність 138

Р

Реєстр

– Р. матеріалів досудового розслідування 227

Речі

– тимчасовий доступ до Р. і документів 140

Речові докази 366

Рівність перед законом і судом 77

Рішення Конституційного Суду України

(див. Джерела кримінального процесуального права) 40

Розумність строків

– критерії для визначення Р. с. 234, 235

Розшук

– Р., арешт і конфіскація майна 439

С

Самовикриття

– свобода від С. та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї 128

Свідок

- визначення поняття 194
- імунітет С. 195

Свобода

- С. від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї 128
- забезпечення права на С. та особисту недоторканність 81

Секретар судового засідання 205**Слідчий**

- визначення поняття С. 168
- процесуальна самостійність С. 169
- повноваження С. 169
- відвід С. 210

Слідчий суддя 160**Спеціаліст 203****Спеціальна конфіскація 441****Спеціальне право**

- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом та тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування С. п. 413

Стадія 18**Строки**

- розумні С. 234, 235
- поняття процесуальних С. 235

Сторони кримінального провадження

- С. обвинувачення 24, 154
- С. захисту 24

Суд

- здійснення правосуддя С. 156
- склад С. 157, 168

Судове рішення

- поняття С. р. 217
- види С. р. 219, 220, 221
- властивості С. р. 217
- структура та зміст С. р. 221, 222

Судовий виклик (див. Виклик) 401**Судовий розгляд (див. Судове провадження) 20****Т****Тасмниця**

- Т. спілкування 99

Тимчасове вилучення майна 433
Тимчасовий доступ до речей і документів 427
Тримання під вартою (див. Варта) 485

У

Ухвала (див. Судове рішення) 220
Учасники судового провадження 154

Ф

Фіксування

– гласність і відкритість судового провадження та його повне
Ф. технічними засобами 110

– форми Ф. кримінального провадження 292

Функції

– Ф. кримінальні процесуальні 66

– Ф. правосуддя 25

– Ф. обвинувачення 24

– Ф. захисту 24

– Ф. судового контролю 159

Ц

Цивільний відповідач

– представник, законний представник Ц. в. 189, 190

Цивільний позивач

– представник, законний представник Ц. п. 189, 190

Ш

Шкода 249

– форми відшкодування (компенсація) Ш. 251

– цивільний позов у кримінальному провадженні 256

– відшкодування (компенсація) Ш., завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю 267

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Тема 1. ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ).....	5
1.1. Поняття кримінального процесу (кримінального провадження). Співвідношення кримінального процесу (кримінального провадження) з іншими видами діяльності.....	5
1.2. Завдання кримінального процесу (кримінального провадження).....	10
1.3. Стадії кримінального процесу (кримінального провадження).....	18
1.4. Функції кримінального процесу (кримінального провадження).....	23
1.5. Історичні типи кримінального процесу (кримінального провадження).....	25
1.6. Наука кримінального процесу.....	28
1.7. Кримінальна процесуальна форма.....	30
1.8. Кримінальні процесуальні гарантії.....	33
Контрольні запитання.....	34
Рекомендована література.....	35
Тема 2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....	37
2.1. Поняття і структура кримінального процесуального права.....	37
2.2. Кримінальне процесуальне законодавство.....	41
2.3. Дія кримінального процесуального закону в просторі.....	42
2.4. Дія кримінального процесуального закону в часі.....	47
2.5. Дія кримінального процесуального закону за колом осіб.....	51
2.6. Кримінальні процесуальні правовідносини.....	54
Контрольні запитання.....	56
Рекомендована література.....	57
Тема 3. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	59
3.1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження.....	60
3.2. Конституційні засади кримінального провадження.....	68
3.2.1. Засада верховенства права.....	68

3.2.2. Засада законності.....	70
3.2.3. Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження.....	73
3.2.4. Засада рівності перед законом і судом.....	77
3.2.5. Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність.....	81
3.2.6. Засада недоторканності житла або іншого володіння особи.....	85
3.2.7. Засада поваги до людської гідності.....	91
3.2.8. Засада невтручання у приватне життя.....	95
3.2.9. Засада таємниці спілкування.....	99
3.2.10. Засада забезпечення підозрюваному та обвинуваченому права на захист.....	102
3.2.11. Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.....	107
3.2.12. Засада гласності та відкритості судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій.....	110
3.2.13. Засада змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості.....	115
3.2.14. Засада диспозитивності.....	118
3.2.15. Засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій або бездіяльності.....	120
3.2.16. Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень.....	124
3.2.17. Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.....	128
3.2.18. Засада недоторканності права власності.....	130
3.2.19. Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення.....	134
3.3. Спеціальні засади кримінального провадження та їх характеристика.....	138
3.3.1. Засада публічності.....	138
3.3.2. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів.....	140
3.3.3. Засада розумних строків.....	142
Контрольні запитання.....	145
Рекомендована література.....	146
Тема 4. СУБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	153
4.1. Поняття та види суб'єктів кримінального провадження.....	153

4.2. Суб'єкти, що здійснюють кримінальне провадження.....	156
4.3. Суб'єкти, що мають власний законний інтерес.....	172
4.4. Суб'єкти, що представляють інтереси інших осіб.....	182
4.5. Інші суб'єкти кримінального провадження.....	188
4.6. Застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження.....	207
4.7. Відводи в кримінальному провадженні.....	208
Контрольні запитання.....	212
Рекомендована література.....	213

Тема 5. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ТА РІШЕННЯ.

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ ТА ВИТРАТИ.....	216
5.1. Кримінальні процесуальні дії і рішення.....	216
5.2. Фіксування кримінального провадження.....	223
5.3. Повідомлення у кримінальному провадженні.....	230
5.4. Кримінальні процесуальні строки.....	233
5.5. Кримінальні процесуальні витрати.....	239
Контрольні запитання.....	245
Рекомендована література.....	245

Тема 6. ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЯ) ШКОДИ

У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	247
6.1. Поняття та форми відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні.....	247
6.2. Добровільне відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні.....	252
6.3. Примусове відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні.....	255
6.4. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю.....	267
Контрольні запитання.....	271
Рекомендована література.....	271

Тема 7. ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....

7.1. Поняття, ознаки і значення доказів.....	273
7.2. Класифікація доказів.....	282
7.3. Кримінальне процесуальне доказування та його елементи.....	287
7.4. Предмет доказування.....	301
7.5. Межі доказування.....	312
Контрольні запитання.....	315
Рекомендована література.....	316

Тема 8. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ.....

8.1. Поняття і види кримінальних процесуальних джерел доказів.....	320
--	-----

8.2. Показання свідка.....	324
8.2.1. Поняття, предмет і значення показань свідка.....	324
8.2.2. Особи, які не підлягають допиту як свідки.....	328
8.2.3. Перевірка й оцінка показань свідка.....	329
8.3. Показання потерпілого.....	334
8.3.1. Поняття, предмет, значення показань потерпілого.....	334
8.3.2. Перевірка й оцінка показань потерпілого.....	335
8.4. Показання підозрюваного.....	337
8.4.1. Поняття, предмет, значення показань підозрюваного.....	337
8.4.2. Перевірка й оцінка показань підозрюваного.....	339
8.5. Показання обвинуваченого.....	341
8.5.1. Поняття, предмет, значення показань обвинуваченого.....	341
8.5.2. Види показань підозрюваного, обвинуваченого: повне, часткове визнання своєї вини, невизнання своєї вини, обмова, самообмова, алібі.....	342
8.5.3. Перевірка й оцінка показань обвинуваченого.....	344
8.6. Показання експерта.....	347
8.6.1. Поняття, предмет, значення показань експерта.....	347
8.6.2. Перевірка й оцінка показань експерта.....	350
8.7. Висновок експерта.....	351
8.7.1. Поняття і значення висновку експерта.....	351
8.7.2. Класифікація експертиз.....	355
8.7.3. Особи, які не можуть бути експертами.....	358
8.7.4. Оцінка висновку експерта.....	361
8.8. Речові докази.....	365
8.8.1. Поняття і види речових доказів.....	365
8.8.2. Порядок і строки зберігання речових доказів.....	368
8.8.3. Вирішення долі речових доказів.....	375
8.9. Документи як джерела доказів.....	376
8.9.1. Офіційні і неофіційні, первинні і похідні документи.....	376
8.9.2. Умови і порядок визнання документів речовими доказами.....	386
Контрольні запитання.....	388
Рекомендована література.....	389
Тема 9. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	391
9.1. Поняття, мета та система заходів забезпечення кримінального провадження.....	391
9.2. Порядок та підстави застосування заходів забезпечення кримінального провадження.....	397
9.3. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик у кримінальному провадженні.....	399

9.4. Привід у кримінальному провадженні.....	404
9.5. Накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні.....	407
9.6. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у кримінальному провадженні.....	411
9.7. Відсторонення від посади у кримінальному провадженні.....	418
9.8. Тимчасовий доступ до речей і документів у кримінальному провадженні.....	425
9.9. Тимчасове вилучення майна у кримінальному провадженні.....	431
9.10. Арешт майна у кримінальному провадженні.....	437
Контрольні запитання.....	450
Рекомендована література.....	451
Тема 10. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	453
10.1. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави їх застосування.....	453
10.2. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів.....	459
10.3. Порядок застосування окремих видів запобіжних заходів.....	472
10.3.1. Особисте зобов'язання у кримінальному провадженні.....	472
10.3.2. Особиста порука у кримінальному провадженні.....	473
10.3.3. Домашній арешт у кримінальному провадженні.....	477
10.3.4. Застава у кримінальному провадженні.....	479
10.3.5. Тримання під вартою у кримінальному провадженні.....	483
10.4. Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду.....	489
Контрольні запитання.....	501
Рекомендована література.....	503
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	505
АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	516

Колектив авторів:

- Благуа Р. І.*, кандидат юридичних наук, доцент (тема 10);
Броневицька О. М., кандидат юридичних наук, доцент (тема 28.4);
Гуцуляк Ю. В. (теми 3, 13.2, 28.2, 28.3);
Дільна З. Ф., кандидат юридичних наук (тема 25.1);
Дуфенюк О. М., кандидат юридичних наук, доцент (тема 8);
Комісарчук Ю. А., кандидат юридичних наук, доцент
(теми 7, 13.6, 19, 21, 22, 28.5);
Кудінов С. С., кандидат юридичних наук, доцент (теми 14, 20);
Кунтій А. І., кандидат юридичних наук (теми 5, 11, 13.5, 16, 17);
Луцик В. В., кандидат юридичних наук, доцент (тема 26);
Навроцька В. В., кандидат юридичних наук, доцент
(теми 23, 24, 27, 28.1);
Ряшко О. В., кандидат юридичних наук, доцент
(теми 4, 13.7, 25.2, 25.3, 26);
Татарин І. І., кандидат юридичних наук (тема 6);
Хитра А. Я., кандидат юридичних наук, доцент
(теми 1, 2, 9, 12, 13.1, 13.3, 15, 18);
Шехавцов Р. М., кандидат юридичних наук, доцент
(теми 13.4, 14, 20)

**КРИМІНАЛЬНИЙ
ПРОЦЕС**

Частина 1

Підручник

Редагування *І. Б. Крайівська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 12.06.2019.

Формат 60×84_{1/16}. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 30,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 170-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.